

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Történettudományi Doktori Iskola

**A 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek
német-magyar és magyar-német szakszótára**

A szótár készítésének elméleti és gyakorlati kérdései

Konzulensek
Prof. Dr. Hermann Róbert DSc
Dr. habil. Dringó-Horváth Ida

Készítette
Veres Violetta

2023

*„Az embert a szimbólumok – elsősorban a szavak – használata
röpíti el a múltba...”*

Susan Greenfield

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ	6
A témaválasztás aktualitása, indoklása	6
A kutatás célkitűzései	9
A kutatás módszerei, menete	10
Historiográfiai alfejezet helyett	16
I. A témához kapcsolódó legfontosabb fogalmak.....	20
1.1. A nyelvvel kapcsolatos fogalmak.....	20
1.1.1. A nyelv rétegződése, nyelvváltozatok.....	20
1.1.2. A szaknyelv	21
1.1.3. A szaknyelv szókincsének osztályozása.....	25
1.1.4. A történelmi szaknyelv/történelemtudomány szaknyelve.....	27
1.2. A lexikográfiával kapcsolatos legfontosabb fogalmak	34
1.2.1. A lexikográfia és metalexikográfia fogalma	35
1.2.2. A szaklexikográfia és meta-szaklexikográfia fogalma.....	37
1.2.3. Történeti lexikográfia fogalma, jellemzői	39
1.2.4. E-lexikográfia fogalma, jellemzői.....	42
1.3. Szótárral kapcsolatos fogalmak.....	45
1.3.1. A szótár fogalma	45
1.3.2. Szótártipológia	46
1.3.3. A szótár szerkezete, a szótár és glosszárium elkülönítése.....	49
1.3.4. Elektronikus szótár	50
1.3.5. Elektronikus szótártipológia.....	52
1.3.6. Online szótár, online adatbázis, online szótártipológia	56
1.3.7. A szakszótár	59
1.3.8. Szakszótár-tipológia	61
Részösszefoglalás.....	65
II. A történelemtudomány és a nyelvtudomány	67
2.1. A történész és a nyelv.....	67
2.2. A történelemtudomány, a nyelvtudomány és a lexikográfia összefüggései ...	78
Részösszefoglalás.....	86
III. Szaknyelvi nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés történelemszakos hallgatók körében.....	88
3.1. A tudományos probléma megfogalmazása	88
3.2. A Kérdőíves kutatás bemutatása.....	89

3.2.1.	A kutatás célja, hipotézise.....	89
3.2.2.	A kutatás lépései.....	89
3.2.3.	Az előkutatás.....	90
3.2.4.	A kutatás eszköze, módja.....	91
3.2.5.	A kutatási minta.....	93
3.2.6.	Az eredmények bemutatása.....	93
	Részösszefoglalás.....	105
IV.	Egy kétnyelvű történelmi szakszótár készítésének kihívásai (és azok megoldási lehetőségei).....	111
4.1.	A történettudomány szaknyelve.....	111
4.2.	Hibriditás.....	120
4.3.	A történelemtudomány és a lexikográfia forrásai.....	121
4.3.1.	A történelemtudomány forrásai.....	122
4.3.2.	A 19. század történelmi forrásai.....	126
4.3.3.	A lexikográfia forrásai.....	128
4.3.4.	A történelmi és lexikográfiai források összevetése.....	130
4.4.	Egy kétnyelvű történelmi szakszótár összeállítása kapcsán felmerülő kihívások.....	133
4.4.1.	Általános nehézségek.....	133
4.4.2.	Korszak-specifikus kihívások egy 19. századi szakszótár esetén.....	141
	Részösszefoglalás.....	154
V.	A 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek német-magyar és magyar-német szakszótára készítésének folyamata – hiánypótló módszertani útmutató.....	155
5.1.	A szótár elkészítésének szakaszai.....	155
5.1.1.	Előkészítő szakasz.....	155
5.1.2.	A szótár korpusza és annak összeállítása.....	157
5.1.3.	A szótárkorpusz egybefűzése.....	164
5.1.4.	Lemmaszelekciós szakasz és a szócikk-készítés szakasza.....	166
5.1.5.	A gyakorisági vizsgálat kérdése.....	169
5.1.6.	A szubjektivitás kérdése.....	170
5.1.7.	A hordozó kiválasztása és a szótár létrehozása.....	171
5.1.8.	A jövőbeni fázisok.....	176
	Részösszefoglalás.....	178
VI.	Az MNTSZ bemutatása és (metalexikográfiai) elemzése.....	180
6.1.	A szótár neve.....	180
6.2.	A műfaji és típus besorolás.....	180

6.3. A szótár struktúrái és jellemzői.....	184
6.3.1. Megastruktúra.....	184
6.3.2. Makro- és mikrostruktúra.....	188
6.4. A szerkesztői felület	200
6.5. A szótár hasznosíthatósága	201
6.6. Adalékok a történettudomány szaknyelvéhez az MNTSZ vizsgálatának tükrében.....	203
Összegzés	206
Bibliográfia.....	218
Ábra-, táblázat- és képjegyzék	241
Mellékletek	245

BEVEZETŐ

A témaválasztás aktualitása, indoklása

A nyelvtudás napjainkra kétségkívül felértékelődött. Hazánkban már a nyolcvanas évektől érezhető volt, hogy az orosz nyelv dominanciája mellett szükség van további idegen nyelvekre is, ekkortól indul be a nyugati nyelvek oktatásának elterjedése. A rendszerváltást követően már valódi nyelvi sokszínűségekre volt igény, hamarosan szinte minden nyelv oktatása elérhetővé vált Magyarországon is. Ennek a tendenciának adott újabb löketet a csatlakozás az Európai Unióhoz. A szabad munkaerő áramlással, az egyre több hazánkba érkező külföldi céggel és a hazaiak erősödő külföldi kapcsolataival az általános nyelvtudás mellett a szaknyelvismeret is fontossá vált. A nyelvismeret napjainkban jelentős számú munkakörben és munkahelyen valódi elvárássá vált, egyes pozíciókat nem lehetséges betölteni nélküle. Az álláshirdetésekből mind gyakrabban tüntetik fel azt, hogy a nyelvismeret nemcsak előny, hanem elvárás is. Tehát manapság a nyelvtudás, kiváltképp a szakmai nyelvtudás az egyik legkeresettebb nem tárgyiasult erőforrás, az az szellemi tőke a munkaerőpiacon, a szakmai önéletrajzok egyik „legértékesebb” része. A vele járó előnyöket érezkelte a magyar oktatási rendszer, valamint a szülő társadalom is. A szülők körében is nyilvánvalóvá váltak a stabil, magasszintű nyelvismeret nyújtotta előnyök, egyre fiatalabb korban szerették volna biztosítani gyermekeik számára ennek elsajátítását. Az oktatási rendszer alsóbb lépcsőit is reagáltak az elvárásra, a rendszerváltás után intenzíven nőtt a különféle nyelveket kínáló tagozatok száma, hamarosan pedig széles körben megjelent az úgynevezett nyelvi előkészítő, ismertebb nevén a „nulladik” évfolyam. Emelkedett a két tanítási nyelvű intézmények száma is, a középiskolák mellett egyre több általános iskola is kínált ilyen oktatási formát. A jónevű nemzetiségi iskolákat azonban, a célnyelvi oktatás miatt elárasztották olyan tanulók, akiknek egyáltalán nincs kötődésük a magyarországi történelmi nemzetiségekhez. Egyre több felsőoktatási intézmény is kínál nyelv- és szaknyelvvizsgát, egyre több helyen elvárás az általános nyelvvizsga mellett a szakmai nyelvvizsga megszerzése is. A tudományos világban végzett munka is elképzelhetetlen magasszintű nyelvtudás nélkül. A kutatók a külföldi tudományos eredményeket beépítik saját kutatásaikba, idegen nyelven publikálnak, gyakran dolgoznak nemzetközi szakmai közösségekben, vesznek részt határokon átívelő projektekben, eredményeiket sok esetben nemzetközi konferenciákon ismertetik. Egy állam életében természetesen minden tudományterület eredményei jelentősek. A történettudomány és az idegen nyelv kapcsán azonban meg kell említenünk, hogy egy nemzet számára fontos, hogy kommunikálja és

hogyan kommunikálja más országok felé történelmét. Hazánk múltja több nép és nemzet múltjával fonódik össze, gondoljunk csak a török uralomra, vagy a Habsburg Birodalom nemzeti sokszínűségére! Az egyes nemzetek történelemszemlélete pedig eltérő lehet, ahogy egy-egy múltbéli „közös eseményt” is többféleképpen ítélnék meg. Saját tudományos álláspontunk ismertetése nemzetközi platformokon, különösen napjainkban kiemelkedően fontos, ehhez pedig elengedhetetlen a magasszintű szakmai nyelvtudás. Mindemellett a történészek gyakran dolgoznak különböző idegen nyelvű történeti forrásokkal, melyeket értelmezniük, fordítaniuk és integrálniuk kell munkájukba. A történettudománynak mint elismert tudománynak természetesen saját, ráadásul komplikált, más szaknyelvekkel bizonyos pontokon eltérést mutató szaknyelve van. Nem állnak rendelkezésre azonban olyan oktatási segédeszközök, melyek a történettudomány szaknyelvének elsajátítását támogatnák. Nemcsak a tankönyvek és feladatgyűjtemények, hanem a modern nyelvi szakszótárak, sőt glosszáriumok is teljesen hiányoznak, holott előbbiek hiányát utóbbiak részben kompenzálhatnák. Ezek a lexikográfiai referenciaművek nemcsak a megértést, de adott esetben a helyes és történeti kornak megfelelő(!) szakmai szóhasználatot is szavatolnák. Olyan korszakokhoz sem találunk modern korban készült szótárakat, akárcsak terjedelmesebb szakszószedeteket, melyekben a forrásaink jelentős része idegen nyelven íródott, vagy amelyekről a közös múlt miatt rendszeresen más ország kutatóival közösen születnek publikációk, rendeznek konferenciákat.

A szaknyelvtudás elsajátításának optimális esetben már a tanulmányok alatt meg kell kezdődnie. Az egyetemi kurzusok kötelező és ajánlott irodalmában rendre feltűnnek idegen nyelvű művek, a szakszövegolvasás gyakorlat alatt idegen nyelvű forrásokat is olvasnak, fordítanak a történelem szakos hallgatók. Ennek ellenére nincs idegen nyelvi szaknyelvkurzus a történelem szakkal rendelkező magyar egyetemeken. A történelmi szaknyelv alapjait idegen nyelven, iskolai körülmények között hazánkban jelenleg csak két tannyelvű és nemzetiségi iskolákban lehet elsajátítani, melyekben az egyik leggyakoribb célnyelven oktatott tantárgy a történelem. Megdöbbentő ugyanakkor, hogy ennek a korosztálynak sem készítettek még életkori sajátosságának megfelelő szakszótárakat, melyeket az idegen nyelvű érettségien használni lehetne. Annak ellenére sem, hogy diákok között készített felmérések egyértelműen rámutatnak arra, hogy a tanulók az idegen nyelven tanított tárgyak közül a történelmet érzik a legnehezebbnek, ennek okaként pedig a sok ismeretlen szót jelölték meg. Ugyanakkor ebben a helyzetben a segédeszközök tekintetében

a szótárt tartják leghatékonyabb segítségnek.¹ Más tudományok képviselői, tanulói nem indulnak ekkora hátránnyal, gondoljunk csak (a teljesség igénye nélkül) néhány egyszerű példára: matematikai, műszaki, jogi, katonai, gazdasági, logisztikai, kereskedelmi műszótárak a hazánkban legnépszerűbb nyelveken régóta kaphatók. Az utóbbi években azonban készültek olyan szógyűjtemények, sőt nyelvtanárok által összeállított munkafüzetek is, melyekből olyan szakmák alapszókincsét lehet elsajátítani, mint hegesztés, burkolás vagy akár a fodrászat. Jól látható tehát, hogy a nyelvészet „magára hagyta” a történettudományt.² Nemcsak a tanulást, megértést segítő művek, hanem azok alapját nyújtó egyéb nyelvészeti alap kutatások is hiányoznak, mint például a szaknyelvi, vagy a hozzá kapcsolódó szaklexikográfiai, meta-szaklexikográfiai vizsgálatok.

A nyelvészet oldaláról felmerül a kérdés, hogy egy ilyen komplexitásban alkatott terület esetében hol érdemes a folyamatot elkezdni és milyen szempontrendszer alapján hozhatók meg a prioritizálással kapcsolatos döntések? Ennek eldöntése azonban nem kizárólag, sőt elsősorban nem a nyelvészet, hanem a történettudomány feladata. Amennyiben nyelvi szótárról beszélünk, leelőször meg kell vizsgálnunk, hogy mely idegen nyelveknek volt kiemelkedő szerepe hazánk történelmében, majd azt, hogy ezek mennyi ideig voltak meghatározóak, s ezek közül melyeken maradt fenn magas számú írásos forrás. Amikor ezeket azonosítottuk, vizsgálnunk kell, hogy az egyes nyelvek közül melyekhez áll rendelkezésre valamilyen formában segítség. A latin esetében például a nyelv történetéből adódóan jelentős számú történelmi szakszó megtalálható a modern kiadású latin szótárakban is. A további szűkítéshez figyelembe kell vennünk azt is, hogy a nyelvek közül a térségben melyik volt lingua franca, vagy töltött be hasonló szerepet, majd azt, hogy a nyelvek közül melyiknek lehet napjainkban is kiemelkedő jelentősége a kutatási eredmények kommunikációjában. Ezeket végiggondolva hamar kitűnik, hogy hazánk esetében az egyik legfontosabb ilyen nyelv kétségkívül a *német*. A 19. században láthatjuk, hogy hazánkban már csökken a latin szerepe, a magyar nyelv erősödése ellenére azonban még mindig prominens helyet foglal el ez a nyelv. Nemcsak az iratok, akták, sematizmusok, vagy különféle hivatalos dokumentumok olvasásához és értelmezéséhez van szükségünk az ismeretére, hiszen a legismertebb magyarjainktól fennmaradt források is gyakran németül íródtak. Mindezen fontos tények ellenére sem találunk olyan nyelvi szakszótárt a magyar

¹ Gálné Mészáros Beáta: A tanulói vélemények a szaknyelvi előkészítésről az öt évfolyamos magyar-német két tannyelvű gimnáziumokban, Új Pedagógiai Szemle, 57. évf., 10. sz., 2007, 68-79, 69-78.

² Még akkor is így kell gondolnunk, ha tudjuk, hogy ennek oka többek között gazdasági jellegű is, hiszen a szótárkészítést is elsősorban a piac és a kereslet határozza meg.

könyvpiacra, melyek célzottan segíthetnék ezek megértését, vagy az ezekről készült kutatások német nyelven történő ismertetését. Holott a Monarchia utódállamainak történészei rendszeresen készítenek közös publikációkat, tartanak közös konferenciákat, ahol az angol mellett még mindig erős a német nyelv közvetítő szerepe! Mindemellett hozzá kell tenni, hogy csökken a német nyelvet magas szinten beszélő diákok és hallgatók száma, érthető okokból a szülők az angol nyelv elsajátítását preferálják, az iskolák pedig követik az elvárásokat. Ma már a legtöbb diák első tanult idegen nyelve az angol, számtalan általános iskola meg is szüntette a német oktatást. Számolnunk kell tehát azzal is, hogy a jövő 19. század kutatói magasabb szinten beszélnek majd az angolt, mint a német nyelvet, előbbiben lesz igazi nyelvi rutinjuk. Ennek a generációnak pedig különösen szüksége lesz német-magyar-német szakszótárra, hiszen a korszak forrásainak jelentős része német nyelvű. Napjainkban is zajlik a német nyelvű források fordítása, magyar nyelvű kiadása, de ez értelemszerűen hosszú, nemzedékeken átívelő folyamat, ha pedig a kútfők nyelvében kevésbé jártas generációt segédeszköz nélkül hagyjuk, féltő, hogy megszakad ez a fontos munka!

A kutatás célkitűzései

A kutatás négy fő célkitűzése:

- 1. a 19. századi magyar történelem szakkifejezései német-magyar és magyar-német szakszótárának összeállítása,**
- 2. a történelmi szakszótár műfajára vonatkozó igények és elvárások, valamint a célcsoport szaknyelvi nehézségeinek feltérképezése,**
- 3. komplex módszertani útmutatás megfogalmazása történelmi szakszótárak készítéséhez,**
- 4. a történettudomány szaknyelve attribútumainak feltárása.**

A fenti célok megfogalmazása érdekében az alábbi tevékenységeket terveztem és végeztem el:

1. A téma nyomtatott és elektronikus, hazai és külföldi szakirodalmának áttekintése, a témával kapcsolatos konferenciaanyagok elemzése, már meglévő szótárak analízisa.

2. A téma fogalmainak összegyűjtése, gondolattérkép készítése, a fogalmak definiálása, tisztázása.
3. A történettudomány és a nyelvtudomány, azon belül a lexikográfia, valamint a történész és a nyelv, nyelvhasználat kapcsolatának vizsgálata.
4. A célcsoport elvárásainak és igényeinek felmérése céljából empirikus vizsgálat (kérdőíves felmérés) lefolytatása.
5. A történelmi szaknyelv jellemzőinek vizsgálata, a történettudomány és lexikográfia forrásértelmezésének összevetése, tisztázása, sajátosságaik azonosítása, a 19. századi magyar történelem forrástípusainak általános vizsgálata.
6. A történelmi szakszótárírás történettudomány-szemponitú, korszaktól független általános kihívásainak azonosítása, majd konkrét, korszakspecifikus kihívások azonosítása egy 19. századi nyelvi szakszótár írása esetére. Erre alapulón megoldási javaslatok kidolgozása.
7. A korpuszalapú történelmi szakszótárkészítés folyamatának szakaszolása és a szakaszok bemutatása, a korpusz tartalmának meghatározása, a lemmaszelekció sajátosságainak azonosítása, a nem célravezető eljárások kiszűrése.
8. A szótár elkészítése adatbázisban, az informatikusok számára célzott információk átadása, az elvárások megfogalmazása (nyelvtudományi és történettudományi aspektusból), a szótár megjelenítése online formában, a használhatóság ellenőrzése felhasználói oldalról, továbbá a korrekciók elvégzése,
9. Az elkészített szótár áttekintése, metalexikográfiai és statisztikai elemzése és ezek eredményeként újabb jellemzők megfogalmazása a történettudomány szaknyelvről.

A kutatás módszerei, menete

A folyamatról, módszerekről általában

Az elemzések és a kutatómunka során mindvégig törekedtem a tudományos megalapozottságra, figyelembe vettem a tárgyilagosság, a forráskritika, valamint a kutatásetika általános elveit. Az előkutatások alapján meghatároztam a hipotéziseket, célkitűzéseket, kutatási módszereket. Döntöttem arról, hogy mely témákat nem érintem és mely kérdéseket nem dolgozom fel (*szűkítési szempontok*). Alapvetően *kvalitatív kutatási stratégiával* dolgoztam, melyet több helyen kiegészítettem a *kvantitatív stratégia* eszközeivel. A kutatás során a kutatómódszertan alapvető szakaszait betartva az

adatgyűjtés, az adatok elemzése, a következtetések levonása folyamatot az eredmények megjelenítésével zártam. A *gyűjtőmunka* vonatkozásában más módszert kellett alkalmaznom a doktori értekezésben foglaltak megalapozásához, és mást a szótár korpuszának megalkotásához, lemmáinak gyűjtéséhez, szócikkeinek elkészítéséhez stb. A nyelvészethez kapcsolódó szakirodalom kiválasztásánál fő szempont volt, hogy a magyaron kívül német, spanyol és angol nyelvű szakirodalmakat, továbbá más nemzetek kutatóinak ezeken a nyelveken megjelent témaadekvát írásait is feldolgozzam. Erre azért volt szükség, hogy átfogó képet kapjak a lexikográfia szélesebb körben kevésbé ismert eredményeiről. Az irodalmak *feldolgozásánál* az adatelemzés módszerével analizáltam a műveket, majd a következtetésemhez szükséges tartalmakat új egységekbe szintetizáltam. Gyakran használtam az ok-okozati összefüggések feltárását célzó módszereket, valamint a hasonlóságokon és különbözőségeken alapuló *kategorizálás módszerét*. A *következtetéseket* logikai úton hoztam meg, általában *indukció* és *dedukció* módszerével. Itt nemcsak a feldolgozott irodalom nyújtott alapot, hanem a különböző konferenciákon, workshopokon a részeredményeim közzététele során elhangzott visszajelzések is. A kérdőíves kutatásnál, valamint a disszertációban végzett két kisebb statisztikai jellegű elemzésnél a *statisztika módszereit* alkalmaztam. Az *absztrakció* módszerével új tudományos eredményeket fogalmaztam meg. Az eredmények megjelenítése, *közzététele* két irányban zajlott. Egyrészt elkészítettem a szótárt és koordináltam az online felület kialakítását és az azon történő megjelenítést.

Másrészt megterveztem az értekezés felépítését, meghatároztam a logikusan egymásra épülő fejezetek számát, határait, valamint a kohéziót biztosító főbb elveket, végül pedig megszabtam az egyes fejezeteken belül kialakítandó alfejezeteket. A disszertációt hat egymással összefüggő, de egymástól el is elkülöníthető (akár külön is publikálható) fejezetre osztottam, melyek a kutatás állomásainak valódi sorrendjét követik. Ezek az alábbiak:

1. A témához kapcsolódó legfontosabb fogalmak,
2. A történelemtudomány és a nyelvtudomány,
3. Szaknyelvi nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés történelemszakos hallgatók körében,
4. Egy kétnyelvű történelmi szakszótár készítésének kihívásai (és azok megoldási lehetőségei),
5. A 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek német-magyar és magyar-német szakszótára készítésének folyamata – hiánypótló módszertani útmutató,

6. Az MNTSZ³ bemutatás és (metalexikográfiai) elemzése.

Ezt követően a nyert tartalmakat nyelvi formába öntöttem és meggyőződtem az egyes részek közötti koherenciáról. Elterveztem a felhasználandó ábrák, képek, grafikonok tartalmi és formai követelményeit és ennek megfelelően elkészítettem azokat. Döntöttem a mellékletbe kerülő tartalmakról, azok sorrendjéről, megjelenítési formájáról. Ezt követően összeállítottam az értekezést, elvégeztem a tartalmi, formai, nyelvhelyességi és stilisztikai ellenőrzéseket, végrehajtottam az ezeknek megfelelő korrekciókat.

A folyamatról, módszerekről konkrétan

A disszertációhoz kapcsolódó kutatást háromfázisú **előkutatás** előzte meg. Az előzetes kutatás első lépéseként értelmezhetjük az értekezés témájához szorosan kapcsolódó MA szakdolgozatom és a különdíjjal jutalmazott OTDK-dolgozatom, melyek témaválasztása tudatos volt, egy nagyobb kutatás első állomásaként tekintettem rájuk. Ezekben a hazai német nyelvű történelemoktatás jellemzőit és kihívásait tártam fel, s csatoltam hozzájuk egy általános és középiskolások tananyagát lefedő, 19. századi történelemhez készült tanulói szakglosszáriumot. A szakdolgozatban felmértem a németül történelmet tanítók nehézségeit, oktatási segédanyaggal és szakszótárral kapcsolatos igényeit, mely eredményeket jelen disszertációban is figyelembe vettem, beépítettem. Az előkutatás második lépése a szakdolgozatból és az OTDK-dolgozatból, a szűkítés elvei miatt kimaradt információk összegyűjtése, értelmezése, valamint az ezekben nyitva hagyott kérdések megválaszolása (pl. 2. sz. melléklet) volt. Az előkutatás harmadik lépcsője már kizárólag jelen doktori disszertációra fókuszált. Megismertem a főbb teoretikus és empirikus eredményeket, az egyes témák körüli vitákat, eltérő álláspontokat, lajstromba vettem a témához kapcsolódó módszertani eszköztárat. Kiemelten összpontosítottam a témakör nehézségeire, kihívásaira, korlátaira. Ebben a fázisban fogalmaztam meg a szűkítési szempontok közül az egyik legjelentősebbet: a kutatásom nem terjed ki a történelmi lexikonokra, fogalomtárakra (ezeket csak a rendszertani részben említem, indokolt esetben szemléltetésre használom). Bár az ilyen típusú magyarázó-definiáló lexikográfiai referenciaművek a szaklexikográfia fontos területét képezik, a történettudománynak és a történelemoktatásnak kiemelten fontos segédeszközei, a téma szempontjából mélyebb vizsgálatuk irreleváns.

³ MNTSZ: Magyar-német-magyar történelmi szakszótár.

A tudományos probléma és a megválaszolendő tudományos kérdések megfogalmazását, valamint a kutatási terv elkészítését követően meghatároztam az egyes részkutatások kutatási módszereit, majd a módszerek témakörében hazai és modern kutatómódszertani publikációk, (online) workshopok segítségével bővítettem és aktualizáltam tudásom.⁴ A módszertani elmélyülést és a fent említett kutatási fázisokat követően megkezdődött a disszertáció összeállítása.

Az *első fejezet* főcélja a kutatás fogalmi keretének (konceptualizálás) és elméleti vázának kialakítása volt. Egyrészt azért, hogy beilleszthető legyen a már *korábban felhalmozódó tudományos ismeretekbe*⁵, másrészt azért, hogy tisztázzam, a téma főbb fogalmait mely értelemben használom. Ez kiemelkedően fontos volt és a kérdéskör elemi fogalmainál kellett kezdeni, hiszen a lexikográfia fiatal tudomány, ezért esetében a legalapvetőbb viták csak most zajlanak a szakemberek között. A definíciók ellentmondásosak, alapvető témákban is hiányzik a tudományos konszenzus, ahogy sokszor a tartalmi szempontból egymáshoz közelítő értelmezések is. Az első fejezet tehát alapvetően *dokumentumelemző szekunder/elméleti kutatás* volt, melyben már meglévő eredményeket összegeztem, helyenként az *analógia* és a (*deduktív és induktív*) *logikai módszer* segítségével kiegészítettem, vagy cáfoltam azokat.

A *második fejezetben* a kutatási cél aspektusából tekintve *hiánypótló komplex alapkutatást* végeztem, melyben a történetés és a nyelv viszonyát, a történetés nyelvhasználatát, valamint a történettudomány és a nyelvtudomány kapcsolatát vizsgáltam a lexikográfiára fókuszálva. Az összetett alapkutatásra azért volt szükség, mert a téma alulkutatottságából adódóan, a legalapvetőbb eredmények is hiányoztak. Ugyanakkor a két terület metszetének feltérképezése, az összefüggések és jellemzők feltárása, az elemi tények igazolt kimondása nélkül nem hozhattunk volna tudományosan megalapozott, felhasználófókuszú döntést a lemmaszelekció kritériumairól, sőt egyes alapadatokat nélkül a szótárírás sem lett volna kivitelezhető. A fejezet *elméleti és empirikus kutatás* ötvözete, az előbbi hangsúlyával. Egy része dokumentumelemző kutatás, ezekben a részekben az új eredményeket javarészt *deduktív logikai* módszerrel nyertem. A fejezet végén, a történetészek lexikográfiai tevékenységének vizsgálatakor azonban az *induktív logikai* módszer vezetett eredményre. Az idegen nyelvek történeti kutatásokban betöltött szerepének mérésére a

⁴ Néhány példa: 15. Berliner Methodentreffen Qualitative Forschung, Institut für Qualitative Forschung, Berlin, 2017. 07. 21-22.; Estöri módszertani konferencia, Budapest, 2017. 10. 17.

⁵ Boncz Imre: Kutatómódszertani alapismeretek, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, 2015, 18.

kvalitatív módszerek között népszerű mélyinterjút használtam. A disszertáció ezen szakaszában, fontos szerepet kapott a 20. század eleje óta népszerű *modellalkotás módszere*. Az általam felállított, történeti korokon átívelő, tudományos megfigyelésen alapuló *Történész idegennyelv-használati* modellt ezzel alkottam meg, helyállóságát a fent említett mélyinterjú sorozattal igazoltam. A történész nyelvhasználatának elemzésénél, az idegennyelv-használati modell felállításánál, a történeti kutatómunka és a lexikográfia kapcsolatának analizálásánál, valamint a történészek lexikográfiai jellegű munkájának azonosításakor kiemelkedően fontos volt az *absztrakció módszerén* alapuló *osztályozó/klasszifikáló* eljárás.

A *harmadik fejezetben* a történelemszakos hallgatók körében végzett szaknyelvi nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérést mutattam be. A kutatáshoz az előkutatás fázisban elvégeztem a szükséges előzetes vizsgálatokat. Ezt követően megfogalmaztam a kutatás *általános céljait*, *konceptualizáltam* a témát és kiválasztottam a hozzá tartozó *fogalmakat jellemző attribútumokat* (pl. nyelvtudás szintje/ alapfok, középfok, felsőfok; idegennyelv-használati terület a történettudományban/kutatás, egyetemi tanulmány), ezek adták később a kérdések általános és fogalmi alapjait. Összeállítottam a *kutatási dizájnt*, melynek információit az átláthatóság érdekében táblázatba rendeztem. A (fő és al-) hipotézisek megfogalmazása után a kutatást cél szerint három blokkra osztottam: rétegző, szakmai és kutatási blokkra. Meghatároztam ezek célját, megfogalmaztam a hozzájuk kapcsolódó főbb kutatási kérdéseket, majd megalkottam és hozzájuk rendeltem a kérdőívben megjelenő konkrét kérdéseket. A több, mint ötszáz fő részvételével végzett kutatás eredményeit a *leíró és matematikai statisztika módszerével* nyertem. Az eredmények elemzését követően a könnyebb átláthatóságot biztosítandó táblázatokba jelenítettem meg azokat, levontam a következtetéseket és összevettem őket a hipotézisekkel, majd relációjukat szintén táblázatban ábrázoltam.

A *negyedik fejezet* alapvetően részben *feltérképező*, részben *magyarázó* kutatásnak tekinthető. A disszertáció ezen szakaszában a történelmi szakszótárírás kihívásait tártam fel. Ezek közül a legkirívóbb a történettudomány szaknyelvét komplexitásában vizsgáló kutatások hiánya volt. *Szövegelemzés* segítségével rámutattam a történelmi szaknyelv egyes sajátosságaira. Az átláthatóságot biztosítandó, az elemzett szövegen *színkódolást* végeztem. A szakszavak általános, hármas szaknyelvi csoportosításán belül tovább *klasszifikáltam* a vizsgált szaknyelv szavait, majd az eredményeket ábrákon szemléltettem. Azonosítottam a történelmi szakszótárírás hibriditásának további okait is. A *dokumentumelemzés* módszerével bemutattam a történettudomány és a lexikográfia forrásait, majd *összehasonlító*

forrástani vizsgálatot végeztem a két tudomány forrásértelmezése eltéréseinek azonosítására. Az alfejezetben új tudományos fogalom bevezetésére is javaslatot tettem, mely fogalmat a *tudományos fogalomalkotás* kritériumainak megfelelően *definiáltam*. Fontos megemlíteni, hogy ebben a fejezetben figyelhető meg először a történettudomány módszereinek, eredményeinek dominanciája. A fejezet végén ismertettem a történelmi szakszótárírás kihívásait, melyeket *osztályoztam*: téma szerint két nagy csoportot alakítottam ki, majd tovább *differenciáltam* azokat. Azon túlmenően, hogy a nehézségeket azonosítottam, megoldásokat is kínálok rájuk, ezzel mintegy módszertani gyűjteményt létrehozva a jövőbeni szótárírók számára. Ki kell továbbá emelni, hogy az azonosított kihívásokra ezúttal kizárólag a *történettudomány módszerei* és eredményei adhattak választ, így ezek ismerete és felhasználása elengedhetetlen volt. Ezért is kerültek egy külön fejezetbe.

Az **ötödik fejezetben** a disszertációhoz csatolt, egyébként online formában megalkotott történelmi szakszótár elkészítését mutatom be. A szótár elkészítése a *korpuszlexikográfia, szaklexikográfia és a történelmi lexikográfia módszertanán* alapult, de a korpusz-összeállítás első fázisában, a lemmaszelekciónál és a szócikk készítésnél a *történettudomány* felőli megközelítést is figyelembe kellett vennem. A korpusz gyűjtésének helyszínei elsősorban a történettudományi kutatások helyszínei voltak: könyvtár, levéltár, adatbázisok, múzeumok stb. A korpusz forrásai is a történettudomány dokumentumtípusai voltak, az írott forrás – szakirodalom dimenzióin túl, itt olyan tipikusan történelemhez szorosan köthető forrásanyagra is gondolnunk kell, mint a térképtárak, helységnévtárak, nemesi adattárak, fond- és állagjegyzékek stb. A korpuszszövegek gyűjtésénél is a történettudomány képviselői által készített bibliográfiák nyújtottak segítséget. A lemmaszelekciónál azonosítható, hogy más tudományokkal közös szakszavak esetében, bár mint látni fogjuk a skála széles volt, de rendre és magas számban feltűntek a segédtudományok, valamint a történettudománnyal szorosan kapcsolódó további tudományok szakszavai (hadtudomány, néprajz, irodalomtörténet stb.). Ennek ellenére a forráskritikában csak a korpusz szövegeinek gyűjtése egy részében támaszkodhattunk a *történelmi forráskritikára*. A későbbi fázisokban a *lexikográfiai forráskritika* volt célravezető (a fogalmat lásd később). Bár a fejezetben jelen voltak a történettudományhoz kapcsolódó módszerek, helyszínek, forrástípusok stb., célravezetőek, tehát dominánsak a *nyelvtudomány módszerei* voltak. Ezért szerepelnek az ezzel kapcsolatos információk egy külön fejezetben. A szótár fizikai megjelenítésénél alapvető *informatikai módszereket* is alkalmaztunk. Ezek közül a legjelentősebb az általam végzett *adatbázis-kezelés*, valamint a digitális korpusznak helyet

adó platform létrehozása és az általam megfogalmazott keresési elveket biztosító *program írása* volt. Utóbbit hivatásos informatikusok végezték, a közös munka alapja pedig a hatékony *tudományok közötti kommunikáció* volt. A szótár megtervezésében és megalkotásában a tartalmak tekintetében itt is fontos módszer volt az *analógia*, a *deduktív* és *induktív logikai módszer*, valamint a folyamatos, széleshálójú *szakmai konzultáció*. Az összeállítás bemutatása egyúttal módszertani útmutatónak is készült.

A *hatodik fejezetben* az elkészült, új szakszótár bemutatása kapott helyet. A kész lexikográfiai referenciamű vizsgálatának első lépései az *adatelemzés*, *tartalomelemzés* és *statisztikai elemzés* voltak. Az első fejezetben bemutatottak alapján, a *szótártipológia módszereivel*, különböző adekvát tipológiák alapján osztályoztam a szótárt, ezzel elhelyeztem a lexikográfia rendszerében és megismertettem főbb jellemzőit. Ezt további, komplex *metalexikográfiai vizsgálat* és *elemzés* követte. A metalexikográfia módszertanának megfelelően, elvégeztem a *struktúrák*, *szócikkek*, valamint a *szócikkelemek* vizsgálatát (lexikográfiai és nem tipográfiai elemek). Itt az általános statisztikai módszerek és a tanult *struktúraelemzés* mellett olyan eljárásmodok voltak segítségemre, mint az egyszerű *gépi szótárelemzés*, *funkcionális-pozicionális szegmentáció*, vagy a *szócikkelemklasszifikáció*. A folyamatot *kritikai elemzés* és *tesztelés* zárta. A szótár elkészülése és több irányból történő bemutatása után a lemmaállomány átfogó, tartalmi szempontú vizsgálatával, az indukció módszere segítségével új következtetéseket vonatam le a szaknyelvvvel kapcsolatban.

A teljes folyamat fontos elemei voltak továbbá a különböző ösztöndíjakból és magánfinanszírozásból megvalósuló ausztriai és a németországi *tanulmányutak*, melyek alkalmával nemzeti és egyetemi könyvtárakban, múzeumokban, levéltárakban és azok könyvtáraiban végeztem *gyűjtő* és *ellenőrző munkát*.

Historiográfiai alfejezet helyett

A történettudomány témakörében írt disszertációk, történeti kutatások eredményeként létrejött hosszabb művek elengedhetetlen része a historiográfiai/főbb forrásokat bemutató alfejezet. Jelen értekezéshez azonban nemcsak indokolatlan, de lehetetlen is klasszikus értelemben vett historiográfiai részt összeállítani. Ennek legfőbb oka, hogy nem tisztán történeti témáról van szó, a lexikográfia területén pedig ezek az ismertetések nem kapnak akkora hangsúlyt. Indokolatlan továbbá azért, mert egyetlen olyan alaplómű sincs, amely konkrétan a történettudomány komplex szaknyelvének szaklexikográfiai feldolgozásával,

annak módszertanával foglalkozna, tehát mintegy vezérfonalként szolgálhatott volna. Így kiemelni sem tudunk ilyeneket. A téma komplexitása, multidiszciplináris jellege, az alapkutatások hiánya miatt a disszertáció több kisebb, különböző altémából áll, melyekhez, ha csak a leglényegesebb, kihagyhatatlan élenjáró kutatókat és azok nélkülözhetetlen munkáit, újításait felsorolnánk az alfejezet aránytalanul hosszú lenne, lényegi információi elaprózódnának. Ennek okán azokban az esetekben, ahol az egyes kutatók, vagy eredményeik súlyának hangsúlyozása fontos, erről említést tettem az adott alfejezet elején (pl. történeti lexikográfia: Haß és Reichmann, szaknyelvek osztályozása: Wacha, Sebestyén, Kiss stb.). A disszertáció főszövegéhez primer történeti forrásokat nem tudunk társítani, elkészítéséhez ugyanis módszertani szempontból nem volt szükség rájuk. Néhány rövid elsődleges forrásszöveg ugyan megjelenik benne, de ezek is mind nyelvtudományi értelemben vett szövegelemzés céljából, esetleg példaként. A történeti kútfők hangsúlyt a szótár összeállítása kapcsán a korpuszszövegek kiválasztásakor és a lemmaszelekciónál kaptak. A hosszabb, forrásokat bemutató alfejezet kihagyása jelen értekezés esetében azért is tűnhet megalapozott döntésnek, mert a lexikográfia és a történettudomány forrásértelmezése eltér egymástól, ez félreértésekhez vezethet. Ennek problematikáját, a megoldási javaslataimat a IV. fejezetben tárgyalom. Ezek értelmében műveket kiemelni nem érdemes, ehelyett az olvasó számára a disszertáció dokumentumrendszerének átlátását általános osztályozással segíthetjük. A teljes értekezésben (főszöveg, melléklet és szótár) – további kisebbek mellett – alapvetően öt nagy dokumentumtípust használtam:

1. szakirodalmat,
2. tankönyveket, oktatási segédanyagokat,
3. történettudományi forrásokat,
4. szöveggel rendelkező vizuális információhordozókat (pl. térkép, képeslap),
5. törvényeket, rendeleteket,
6. (elszórtan egyéb típusokat).

Mint említettem, a téma multidiszciplináris jellege miatt jelentős számú tudomány dokumentumait használtam a disszertáció készítése közben. Ezekről teljes képet adni a terjedelmi korlátok miatt nem tudok, így a legjelentősebbeket emelem ki. A fentiek közül a főszöveghez (szinte) csak az első és az ötödik dokumentumcsoport került felhasználásra. Az előbbieket *téma és tudomány szerint* tovább klasszifikálhatjuk. Tudomány szerinti felosztás alapján a *történettudomány, nyelvtudomány, pedagógia szakirodalma* volt jelentős. A téma

szerinti felosztás csoportjai tulajdonképpen szinte megegyeznek az alfejezetek címeivel. Ezek közül – szakirodalmi szempontból – a legjelentősebbek a *lexikográfia*, *metalexikográfia*, *szaklexikográfia*, *e-lexikográfia*, *történeti lexikográfia*, *szaknyelv*, *szótártipológia*, *nyelvi réteg*, *nyelvváltozat*, *szótárfogalom*, *történetfilozófia*, *idegennyelvhasználat*, *kérdőíves kutatás*, *forrástan*, *történeti és lexikográfiai forrástipológia*, *korpuszlexikográfia*, *korpusztipológia*, *szótárkészítés* voltak.

A szótár elkészítéséhez (továbbiak mellett) mind az öt nagy, fent említett dokumentumtípust használtam. Közülük a leghangsúlyosabbak a német és magyar nyelvű primer történeti források és a szakirodalom volt. Ezeket osztályozhatjuk a *történettudomány téma szerinti felosztása* alapján. Mivel a szótár szóanyagát elsősorban kronológiai szempontból szűkítettem (19. sz.), történeti téma szerint nem határoltam le, láthatjuk, hogy közülük számos terület szakirodalmá megtalálható a bibliográfiában. A legjelentősebbek: *hadtörténet*, *viselettörténet*, *vallástörténet*, *gazdaságtörténet*, *társadalomtörténet*, *nőtörténet*, *mindennapok története*, *politikátörténet*, *művészettörténet*. A szótárhoz használt szakirodalmat *műfaj* szerint is csoportosíthatjuk, a modern bibliográfiaalkotásban megszokott tipológia szerint. Ez alapján kiemelkedő csoportok voltak az alábbiak: *könyv*, *monográfia*, *tanulmány*, *folyóiratcikk*, *tankönyv*, *oktatási segédanyag*, *oktatás alapidokumentumai*, *doktori disszertáció*, *szakdolgozat*, *OTDK-dolgozat*, *online tartalmak*, *lexikográfiai referenciaművek*. Utóbbiak a disszertáció egyetlen kiemelkedő forrástípusa voltak, történeti és lexikográfiai értelemben egyaránt. Használtam modern és korabeli, papíralapú és online szótárakat, lexikonokat. Ezen művek téma szempontjából releváns csoportosításának még a *nyelv alapján* történő klasszifikációt tekinthetjük: a munkában német, magyar és latin nyelvű munkák domináltak. A felhasznált történeti források típus szerint igen színes palettát mutattak. Ennek okát abban kereshetjük, hogy bár, mint említettem a korpusz összeállítás első felében a történettudomány szempontjai szerinti válogatás volt domináns, de azt később lexikográfiai megközelítés váltotta fel. Itt tehát már nem az volt a kérdés, hogy a korban mely dokumentumok vagy dokumentum típusok, mely események forrásai a legjelentősebbek, hanem, hogy azok közül mely dokumentumokban találok meg a hiányzó ekvivalenseket, vagy mely dokumentumban tudom visszaellenőrizni azok helyességét. Az dokumentumtípusok arányát tehát a folyamat végén a lexikográfiai megközelítés „véglegesítette”. A színes paletta teljes rendszerezésére itt a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségünk, de a teljesség igénye nélkül kiemelhetjük a legmarkánsabb típusokat. Ezek az alábbiak (német és magyar nyelven egyaránt):

1. törvények, rendeletek, manifesztumok,
2. szabályzatok, előírások,
3. szemelvények, almanachok,
4. sajtótermékek,
5. visszaemlékezések, naplók,
6. levelek,
7. korabeli tankönyvek,
8. korabeli történeti, tudományos munkák,
9. kalendáriumok, évkönyvek, katalógusok,
10. korabeli lexikográfiai referenciaművek.

I. A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ LEGFONTOSABB FOGALMAK

Egy tudományterület, egy téma kutatása rendszerint az előző kutatások által kialakított ismeretekre épül. Ez megköveteli, hogy bizonyos fogalmakat tisztázzunk, illetve egységesen értelmezzünk a kutatás során. E cél érdekében ebben a fejezetben magyar és nemzetközi, elsősorban német, angol és spanyol szakirodalom alapján bemutatom a disszertáció témája szempontjából elengedhetetlen fogalmakat. A nemzetközi szakirodalmat igyekeztem úgy válogatni, hogy ne csak az adott nyelv anyanyelvű kutatóinak munkái legyenek köztük, hanem az ezeken a nyelveken publikáló további nemzetek kutatói is. A kontinenseken átívelő szakirodalomválasztás szavatolja ugyanis, hogy pontosabb képet kapjunk arról, hogy világszerte hogyan vélekednek a szaknyelv és a lexikográfia vonatkozó fogalmairól és pontosan melyek azok az országok, melyek élenjárnak ezek kutatásában.

1.1. A nyelvvel kapcsolatos fogalmak

Ahhoz, hogy a történelmi szakszótár egyik fő jellemzőjét, miszerint, hogy egy szaknyelvhez készült segédanyagról van szó, később alaposabban elemezhessünk, meg kell ismernünk a szaknyelvek általános és speciális ismérveit és helyüket a nyelv rendszerében. Ebben a részfejezetben a szaknyelv általános bemutatását követően a történelmi szaknyelv ismertetésére fókuszálok.

1.1.1. A nyelv rétegződése, nyelvváltozatok

A (magyar) nyelv rétegződése jelentős kérdés a nyelvészetben. A témát kutató nyelvészek többféle, bizonyos pontokon egymást átfedő, bizonyos pontokon egymástól eltérő modellt felállítottak már. Feltehetően tökéletes, mindent lefedő felosztás nem hozható létre, s a tudomány fejlődésével, a nyelvek változásával újabb és újabb modellek fognak megjelenni a téma szakirodalmi palettáján. Hazánkban is van néhány, a szakma által általánosan elfogadott modell, melyek elegendőek a nyelv rétegződésének megértéséhez, így például a középfokú oktatásban is helyet kapnak. A modellekről meg kell jegyezni, hogy nem mind a legfrissebb kutatások eredményei, a hazaiakat javarészt a rendszerváltás előtti nyelvészet nagyjai alkották (nem feltétlenül a rendszerváltás előtt). Ugyanakkor annyira kiválóak, hogy napjaink kutatói is sok esetben rájuk hivatkoznak/belőlük indulnak ki. Alapkőként épültek be a magyar nyelvtudományba. Bár olykor találunk velük szemben megfogalmazott tudományos kritikát, alapvetően a szakma elfogadja őket, nem kérdőjelezi meg helyüket a nyelvtudományban. A nyelv rétegződését három, a témában leggyakrabban

idézett „nyelvész legenda”, Sebestyén Árpád, Wacha Imre és Kiss Jenő modelljei alapján mutatom be.⁶

Sebestyén Árpád a nemzeti nyelven belül megkülönböztet normatív, területi és társadalmi nyelvváltozatokat. A normatív nyelvváltozatba tartozik az irodalmi (pl. szépirodalom, sajtó) és az elsősorban közösségi célú köznyelv (pl. katedranyelv, színpadnyelv, utcai nyelv). A területi nyelvváltozatokon belül megkülönböztet nyelvjárástípusokat és helyi nyelvjárásokat. A társadalmi nyelvváltozatokat más néven csoportnyelveknek hívja, ide sorolja a szaknyelvet, hobbi nyelvet, életkori nyelvváltozatokat és az argót.⁷ Ezen túlmenően ide sorolhatunk még olyan további speciális társadalmi nyelvváltozatokat is mint például a családneyelv.

Wacha Imre modelljében igény szerinti, területi-földrajzi, foglalkozás szerinti és társadalmi csoport szerinti rétegződéseket említ. Az igény szerinti rétegződés alapján megkülönböztet irodalmi nyelvet, köznyelvet és népnyelvet. Területi-földrajzi rétegződés szerint különböző nyelvjárásokat, foglalkozás szerint szaknyelvet, műhelynyelvet, hobbi nyelvet, társadalmi rétegződés szerint pedig rétegencyelvet és csoportnyelvet.⁸

Kiss Jenő három fő nyelvváltozattípust mutat be: a köznyelvi, a társadalmi és a területi nyelvváltozatokat. A köznyelvi rétegen belül elválasztja egymástól a beszélt és írott köznyelvet, a társadalmi nyelvváltozaton belül a szaknyelvet és a csoportnyelveket, a területi nyelvváltozatokon belül pedig szintén különböző nyelvjárásokat.⁹

1.1.2. A szaknyelv

A három említett nyelvész modelljében a szaknyelv elhelyezkedését a következő táblázatban szemléltetem.

⁶Sebestyén Árpád (1929-2014): magyar nyelvész, a Debreceni Egyetem munkatársa, egykori dékánja, rektorhelyettese.; Wacha Imre (1931-2018): magyar nyelvész, lexikográfus, beszédtanár, szakíró, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, a magyar rádió és televízió bemondóinak beszédtanára.; Kiss Jenő (1943): Széchenyi-díjas magyar nyelvész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A dialektológia és a szociolingvisztika kutatója.

⁷Sebestyén Árpád: A belső nyelvtípusok néhány kérdése, in Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): A magyar nyelv rétegződése I., Akadémia Kiadó, Budapest, 1988, 108-119, 108-109. alapján bemutatva.

⁸Wacha Imre: A nyelvi rétegződés kérdései, in Kemény Gábor (szerk.): Normatudat – nyelvi norma, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1992, 99-105, 54-57. alapján bemutatva.

⁹Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995/1999.; Kiss Jenő: Társadalom és nyelv, in Sipos Lajos (szerk.): Pannon Enciklopédia, Magyar nyelv és irodalom, KERTEK 2000 Könyvkiadó, Budapest, 1997, 164-167. alapján

A modell alkotója	Rétegződés/nyelvváltozat	Ezen belül
Sebestyén (1998)	Társadalmi nyelvváltozat	Szaknyelv
Wacha (1992)	Foglalkozás szerinti rétegződés	
Kiss (1995)	Társadalmi nyelvváltozat	

1. sz. táblázat: A szaknyelv Sebestyén, Wacha, Kiss modelljei alapján, készítette a szerző, forrás: Sebestyén, 1988.; Wacha, 1992. és Kiss, 1995/1999.

A fent említett, a magyar szakirodalomban szinte triádként megjelenő nyelvészek nyelvvaltozatként, illetve a nyelv rétegeinek egyik részeként értelmezik a szaknyelvet. Ezen túlmenően leggyakrabban értelmezik még funkcionális stílusként, alnyelvként, elsősorban az angolnyelvű szakirodalomban pedig regiszterként.¹⁰ Azon túlmenően, hogy a szaknyelvet milyen nyelvi réteggként/nyelven belüli jelenségként értelmezzük, beszélnünk kell annak definíciójáról is, hiszen bár előbbi lehet utóbbi része, a definíció segítségével többet tudhatunk meg róla. A 20. század folyamán három markáns szaknyelvkutatási koncepció alakult ki a nyelvészetben. Az egyes koncepciók más-más nézőpontból közelítették meg a szaknyelvet, így különböző definíciókat is alkottak rá. A 1970-es évekig népszerű 1) *rendszer nyelvészeti megközelítés* a szaknyelvet egyrészt alnyelvként, másrészt olyan nyelvi jelek rendszereként értelmezi, melyet szakmai kommunikáció keretén belül használnak (például: Hoffmann, 1976, 170.). Az 1980-90-es években népszerű 2) *pragmalinguistisches Kontextmodell* a szaknyelvet a már meglévő szakszövegek felől közelítette meg, szöveg-összefüggésekre fókuszált és vizsgálta többek között a szöveg alkotóját, a szituációt, melyben a szöveg készült, s a célt melyből létrejött (például: Hoffmann, 1985, 53.). A 1990-es évek óta reprezentatív 3) *kognitionslinguistisches Funktionsmodell* a szaknyelv használóját és annak emocionális állapotát és intellektuálissal összefüggésben álló jellemzőit helyezi a középpontba a szaknyelv használatának folyamán (például: Hoffmann, 1993, 614.). Fontos hangsúlyozni, hogy a három modell a maga idejében, mindig szinte

¹⁰ Halliday, M.A.K. – Hasan, Ruqaiya: *Cohesion in English*, Routledge, London/New York, 1976.; Firth, J.R.: *Papers in Linguistics*, Oxford University Press, Oxford, 1975.; Lehrberger, John: *Sublanguage Analysis*, in Grisham, Ralph – Kittredge, Richard (szerk.): *Analyzing Language in Restricted Domains*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey, 1986.; Kovalovszky Miklós: *A szaknyelvek és a tudományos nyelv*, in Grétsy László (szerk.): *Mai magyar nyelvünk*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 91-92.

„trendként” tűnt fel a nyelvészetben. Nevük nem a hullám megjelenésekor született, hanem a kutatók utólag figyelték meg, hogy adott korszakokban, különböző nyelvészek (bizonyos pontokban) hasonló definíciókat alkotnak. A modellek nevei, a definíciók összevetésével, utólag születtek.¹¹ Így akár egy és ugyanazon nyelvész, különböző korszakokban alkotott definícióiban is felfedezhető mind a három modell. A modelleket Hoffmann definícióival szemléltetem, a 2) és a 3) pont esetében azonban meg kell jegyeznünk, hogy a modellek jelenléte nem Hoffmann akkori szaknyelv-definíciójában, hanem a szaknyelvi szövegek, illetve a szakmai kommunikáció jellemzésénél domborodik ki, így ehhez ezeket idézem.

- 1) *„Fachsprache – das ist die Gesamtheit aller sprachlichen Mittel, die in einem fachlich begrenzbaren Kommunikationsbereich verwendet werden, um die Verständigung zwischen den in diesem Bereich tätigen Menschen zu gewährleisten.“¹²*
- 2) *„Der Fachtext ist Instrument und Resultat der im Zusammenhang mit einer spezialisierten gesellschaftlich-produktiven Tätigkeit ausgeübten sprachlich-kommunikativen Tätigkeit; er besteht aus einer endlichen, geordneten Menge logisch, semantisch und syntaktisch kohärenter Sätze (Texteme) oder satzwertiger Einheiten, die als komplexe sprachliche Zeichen komplexen Propositionen (...) und komplexen Sachverhalten in der objektiven Realität entsprechen.“¹³*
- 3) *Fachkommunikation ist die von außen oder von innen motivierte bzw. stimulierte, auf fachliche Ereignisse oder Ereignisabfolgen gerichtete Exteriorisierung und Interiorisierung von Kenntnissystemen und kognitiven Prozessen, die zur Veränderung der Kenntnissysteme beim einzelnen Fachmann und in ganzen Gemeinschaften von Fachleuten führen“¹⁴*

¹¹ Roelcke, Thorsten: Fachsprachen, Schmidt Verlag, Berlin, 1999, 15-31.

¹² Az idézet fordítása: „A szaknyelv nyelvi elemek összessége, melyet szakmai kommunikáció alkalmával használnak, azért, hogy az adott területen tevékenykedő emberek számára egymás megértését szavatolja” (a szerző fordítása). Hoffmann, Lothar: Kommunikationsmittel Fachsprache, Eine Einführung, Akademie Verlag, Berlin, 1984, 48.

¹³ Az idézet fordítása: „A szakszöveg eszköze és eredménye egy speciális, termelő tevékenységgel összefüggő kommunikációs tevékenységnek; véges mennyiségű, logikus, szemantikailag és szintaktikailag koherens mondatokból, vagy mondatokkal egyenértékű egységekből áll, melyek komplex nyelvi jelekként, komplex proposícióknak és komplex tényeknek felelnek meg, az objektív valóságban” (a szerző fordítása). Hoffmann, Lothar: Kommunikationsmittel Fachsprache, Eine Einführung 2., Narr Verlag, Tübingen, 1985, 233.

¹⁴ Az idézet fordítása: „A szakmai kommunikáció külső, vagy belső motivációból történő szakmai eredményekből felépített ismeretrendszerek és kognitív folyamatok exteriorizálása, vagy interiorizálása, mely egy szakember, vagy szakmai közösségek ismeretrendszerének változásához vezet” (a szerző fordítása). Hoffmann, Lothar: Fachwissen und Fachkommunikation, Zur Dialektik von Systematik und Linearität in den Fachsprachen, in Bungarten, Theo (szerk.): Konzeption und theoretische Richtungen, 2. kötet, Attikon, Tostedt, 595-617, 614.

Hoffmann definíciói, bár újra és újra felbukkannak, mind a hazai, mind a külföldi nyelvészeti munkákban, megkerülhetetlenek, de ma már nem teljesen állják meg a helyüket. A szaknyelvet vizsgáló kutatók, a nyelvészet, valamint a tudomány és ezáltal pedig a szaknyelvek fejlődése miatt, ma már sokkal komplexebben gondolkoznak e fogalomról. Ugyanakkor sokféleképpen. Jelen munkában arra nincs lehetőség, hogy valamennyi, a szaknyelvet már komplexebben értelmező definíciót megvizsgáljuk és összevessük, néhány közös jellemzőjüket azonban kiemelhetjük (ezek természetesen korábbi definíciókban is feltűnhettek). A kutatók jelentős része egyetért abban, hogy

- a szaknyelvet rendszernek tekinthetjük, nem kizárólag szakszavak összességének,¹⁵
- a szaknyelv a köznyelvtől elkülöníthető,
- a szaknyelveket elsősorban egy szakterületen belüli közösség használja, de nem kizárólag, a szaknyelv a köznyelvben is jele van,
- a szaknyelv szakmához, tudományhoz kötődik.

A négy fent említett pont általában a konkrét definíciókban jelenik meg. A definícióknál még bővebben tájékozódhatunk a szaknyelvről, ha korlátok közé szorított meghatározásokon túl a nyelvészek által leírt további jellemzőiket is számba vesszük. Ezekből számtalan áll rendelkezésre, melyek ismertetését a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, s a téma szempontjából nem is indokolt a több aspektusból történő vizsgálat. Jelen disszertációban a Szabó István által összegyűjtött hat alapvető jellemvonás alapján mutatom be a szaknyelv sajátosságait.¹⁶ Szabó szerint a szaknyelvek:

1. *A nyelvközösségen belül meghatározott foglalkozási-tevékenységi körök kisebb-nagyobb csoportjai képviselőinek szakterületi vonatkozású érintkezését, szabatos verbális és írott információcseréjét szolgálják.*
2. *Szűkre határolt használati szférájuk ellenére is, magára a köznyelvre épülnek, annak nyelvi logikáját követik.*

¹⁵ Például: Grétsy László: A szaknyelvek és csoportnyelvek jelentősége napjainkban, in Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): A magyar nyelv rétegződése, A Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusának előadásai I., Akadémia Kiadó, Budapest, 1988, 85-107.; Czúni István – Pusztai István: Korunk és a szaknyelv, Magyar Nyelvőr, 97. évf., 1973, 404-405.; Pusztai István: Szaknyelvművelésünk időszerű kérdései, Magyar Nyelv, 78. évf., 1. sz., 1982, 67-76.

¹⁶ Szabó István: A magyar szaknyelvi-kommunikációs kultúra az ezredfordulón, Magyar Tudomány, 46. évf., 6. sz., 2001, 739-752.

3. *Kitűnnek a kérdéses szakterület tárgykörével, működésével, történetével, nemzetközi kapcsolataival, célkitűzéseivel és fejlődésével összefüggő, a köznyelvtől gyakran élesen elkülönülő szókincs használatával.*
4. *Sajátos, esetenként bonyolult "fogalmazási modoruk" van, ami a speciális szóképzlet használatával kombinálva, a kívülálló, azonos anyanyelvű számára, értelemszerűen, nehezen vagy akár alig követhető is lehet.*
5. *A köznyelvnél sokkal gyorsabban fejlődnek és differenciálódnak, de rövidebb élettartamúak. Az elhaló szaknyelvek szókincse más szaknyelvekébe áramolhat, szakkifejezések közvetlenül vagy módosulva (pl. magyarítva) beépülhetnek a köznyelvbe, de értelmetlenné, ill. divatjamúlttá válhatnak és végérvényesen el is tűnhetnek.*
6. *A szaknyelvek tudatos fejlesztése - szemben a köz-, ill. az irodalmi nyelvekkel - lényegesen szigorúbb szabályok alapján, sokoldalú, legtöbbször nemzetközi szintű egyeztetésekkel, minimumra csökkentett egyénieskedéssel és csak széleskörű kritikai háttért biztosítva lehetséges.*

A 2. ponthoz kapcsolódva fontos megjegyezni, hogy bár a szaknyelvnek valóban nincs önálló grammatikája, a grammatikai vázat a köznyelvtől „kölcsonzi”, a kutatók megfigyelték, hogy bizonyos nyelvtani jelenségek előfordulása a köznyelvhez képest, egyes szaknyelveknél eltérő lehet.¹⁷ Ahogyan vannak olyan formulák, melyek bizonyos szaknyelvekben állandóan jelen vannak, míg másokban kevesebbszer fordulnak elő. A köznyelv és szaknyelv között továbbá morfoszintaktikai, mondattani és mondatszerkesztési eltérések is felfedezhetők.¹⁸ Ezen túlmenően meg kell említeni, ahogy a nyelv általában, a szaknyelv is felosztható vertikálisan és horizontálisan. E felosztásokat a történelmi szaknyelv alfejezetben mutatom be.

1.1.3. A szaknyelv szókincsének osztályozása

A szaknyelvben előforduló szakszavakat további osztályokba sorolhatjuk. A szakszókincs kutatói vizsgálataik során a szavak különböző jellemzői alapján többféle lehetséges klasszifikációt hoztak létre. Ezek közül három, a magyar szakirodalomban elterjedt osztályozást ismertetek, melyek a történelmi szaknyelv vizsgálatához, vagy megismeréséhez a leginkább alkalmazhatók. A választás azért esett ezekre a

¹⁷ Heltai Pál: Szakmai kommunikáció és szaknyelv, in Silye Magdolna (szerk.): Porta Lingua – Utak és perspektívák a hazai szaknyelvtanban és kutatásban, DE ATC, Debrecen, 2006, 37-42.

¹⁸ Heltai, 2006.

csoportosításokra mert segítségükkel vagy valóban jól bemutatathatók és csoportosíthatók a történelmi szaknyelv szavai, vagy pedig pont azért, mert nem illeszthető rá e szaknyelvre, így megláttatja specifikumait. A nyelvváltozatokban történő előfordulás alapján, a szaknyelven belül megkülönböztetjük:

1. az általános köznyelvi szavak csoportját,
2. a közös szakszavak csoportját, valamint a
3. a speciális szakszavak csoportját.¹⁹

Az első csoportba azok a szavak tartoznak, melyek a köznyelvben is jelen vannak és használatosak, a köznyelvi beszélő is érti őket. A második csoportba soroljuk azokat a szakszavakat, melyeken több szaknyelv is osztozik. A harmadikba pedig azok a speciális szakszavak tartoznak, melyek csak egy szaknyelvben vannak jelen.

Fóris Ágota hívja fel a figyelmet arra, hogy a szaknyelv szókincsének kategóriákba sorolásához érdemes a dialektológiában oly régóta sikeresen alkalmazott osztályozást (természetesen a szaknyelvre alakítva) felhasználni. A magyar dialektológiában igen régóta általánosan elfogadott, hogy a köznyelvhez viszonyítva valódi, jelentésbeli és alaki tájszavakat különböztetnek meg.²⁰ Fóris e „három fogatból” az alaki vizsgálatot kihagyja, hiszen *a szakszókincszet írott források alapján gyűjtik és vizsgálják, az írott szakszövegekben pedig fonematikus eltéréseket nem találunk.*²¹ A kategória megtartása tehát nem indokolt, szaknyelv szempontjából releváns eredményeket nem hozna. Helyette lexikai kategóriát vezet be, s ezzel a következő csoportokat és alcsoportokat hozza létre:

1. Valódi szakszó (jelentésében és alakjában is különbözik a köznyelvi szavaktól, a szakmában/adott tudományban nem jártas köznyelvi beszélő nem ismeri)
 - a) konkrét szakszó (csak a szaknyelvben ismert szakszó)
 - b) lexikai szakszó (a köznyelvben ismert a fogalom, de a szaknyelv más alakban használja),
2. Jelentésbeli szakszó (a köznyelvben és szaknyelvben is ugyanabban az alakban használják, de a szaknyelvben a jelentése eltérő),

¹⁹ Kurtán Zsuzsa: Szakmai Nyelvhasználat, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003, 155.; Fóris Ágota: A szaknyelvkutatás modelljei és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés, Magyar Nyelv, 106. évf., 4. sz., 2010, 424-438, 432.

²⁰ Kiss Jenő: Tájszótárírás és tájszótárak, Magyar Nyelvőr, 126. évf., 4. sz., 2002, 391-415.

²¹ Fóris, 2010, 433.

3. Köznyelvvvel közös szakszó (jelentése megegyezik a köznyelvben használt szóéval, de a szaknyelv is használja).

Pusztai a *Szaknyelv és műhelyzsargon* című tudományos cikkében a szaknyelv szavait három rétegre osztotta. Az első réteg a valódi, szabályozott terminológiával rendelkező tudományos szakszavak rétege, a második csoportba a műhelynyelvet, a harmadikba pedig az úgynevezett műhelyzsargont sorolta.²²

1.1.4. A történelmi szaknyelv/történelemtudomány szaknyelve

A lexikográfiával ellentétben azt, hogy a történelemtudomány valódi, önálló tudomány, csak egy igen szűk réteg tagadja, vagy tagadta. Az emberiség egyik legősibb „tudományos” tevékenységéről van szó, még ha a korai, történetírásnak nevezett periódusa esetében nem beszélhetünk feltétlenül objektivitásról vagy valódi tudományos módszerekről. Kétségtől az ókor óta léteztek, léteznek olyan elméletek, melyek a történelmet, bizonyos korlátai miatt nem tekintik valódi tudománynak, ez azonban napjainkban, tudományos gondolkodók között már nem igazán fordul elő.²³ A mai értelemben vett történettudomány, a historiográfia megítélése szerint a 19. században alakult ki, majd fejlődött tovább, ahogy fejlődik ma is. A Magyar Tudományos Akadémia Tudományági nómenklatúrája jelenleg a Humán és társadalomtudományok tudományterület II. osztályába (Filozófia és történelemtudományok) sorolja és 18 tudományágot listáz hozzá.²⁴

Ha tehát a történelemtudomány tudomány, szaknyelvvvel is rendelkezik. A szaknyelvek horizontális felosztását vagy egyszerűen a szakmák megnevezésével szokták megtenni (pl. fodrászat szaknyelve), vagy – mivel ebben az esetben a névadás híján van a tudományos felosztásnak és rendszerszintű háttérnek, így pontatlan is lehet – a Dewey-féle Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) segítségével. Az ETO azonban nemzetközi könyvtári osztályozórendszer, mely tartalom alapján csoportosít. A rendszerben a történelmi témájú, tudományos igényű művek a 9. főosztályban kapnak helyet. A főosztály pontos neve *Régészet. Földrajz. Életrajz. Történelem.*, ez alapján a tárgyalt szaknyelvet a történelem szaknyelvének/történelmi szaknyelvnek kéne hívnunk. Ez azonban valójában némileg

²² Pusztai István: *Szaknyelv és műhelyzsargon*, Magyar Nyelvőr, 99. évf., 4. sz., 1975, 395-405, 399.

²³ A témában lásd bővebben: Kéri Katalin: *Mi a neveléstörténet?*, JPTE Tanárképző Intézet, Pécs, 1997. Forrás: <https://mek.oszk.hu/01800/01886/html/> (Utolsó letöltés: 2019. 01.)

²⁴ Tudományági nómenklatúra, MTA, 2017. Forrás: <https://mta.hu/doktori-tanacs/tudomanyagi-nomenklatura-106809> (Utolsó letöltés: 2019. 01.)

pontatlan, bizonyos fokig félrevezető elnevezés. Ennek megértéséhez meg kell vizsgálnunk a történelem és a történelemtudomány/történettudomány fogalmi meghatározását. Mielőtt ezt megtennénk, le kell szögeznünk, azonban azt is, hogy a történettudomány és a történelemtudomány fogalmakat a tudományos világ egymás szinonimájaként használja. Erre Kávássy Sándor hívta fel a figyelmet. Bár az idézett mű természetesen nem sorolható a legmodernebb tudományos írások közé, kijelentése megállja helyét. Kávássy így ír a fogalmakról: „*A történelem tudományának anyanyelvünkben négy elnevezése dívik: a história, a történettudomány, a történelem és a történelemtudomány.*”²⁵ A disszertációban a két elnevezést ezzel egyetértve kezelem.

Történelem:

1. *Az emberiség, vmely nép, nemzet, ország v. ennél nagyobb közösség életében történt fontosabb események egymást követő sorozata.*²⁶
2. *Ezeknek az eseményeknek a tényeket illetően hű, időrendben szedett, írásba foglalt elbeszélése*²⁷
3. *Ezeknek az eseményeknek megismerésével, rendszerezésével, bírálatával és hatásaival foglalkozó tudomány; történettudomány.*²⁸

Történettudomány:

1. *A történelmet, annak eseményeit, ezeknek az eseményeknek az okait, összefüggéseit, értelmét módszeresen kutató, feldolgozó, leíró tudomány.*²⁹

Láthatjuk, hogy bár a történelem és a történettudomány/történelemtudomány kifejezések lehetnek egymás szinonimái, a történelem szónak több jelentése is van. Bár a tárgyalt szaknyelv tartalmaz köznapi szavakat is a múltból, melyek nélkül az adott kor leírhatatlan lenne, de mindezekhez a szavakhoz a történész tudományos igényességgel és módszertannal fordul. A pontos fogalom tehát a történettudomány/történelemtudomány szaknyelve lenne, hiszen az e kategóriába tartozó szavakat elsősorban a történészek használják tudományos munkájuk során. Nemcsak egyszerűen a múlt szavairól van szó, vagy olyan szavakról, melyekkel a múlt leírható, hanem *olyan tudomány különböző szavairól, melynek tárgya a múlt.* Ha tehát a pontosabb fogalmat használjuk, kifejezi, hogy

²⁵ Kávássy Sándor: Bevezetés a történettudományba, Tankönyvkiadó, Budapest, 1973, 3.

²⁶ Éksz. 2013.

²⁷ Éksz. 2013.

²⁸ Éksz. 2013.

²⁹ Éksz. 2013.

azokról a szavakról beszélünk, melyeket egy tudomány tudósa használ, a múlt tudományos kutatásához, megértéséhez és tudományos igényű bemutatásához. Míg, ha a „történelmi” jelzőt használjuk, az például jelentheti csak egy történelmi kor szakmájának, tudományának akkori szaknyelvét. Ugyanakkor a „történelem” szó és „történelmi” jelző használata minden kétséget kizárólag annyira elterjedt a magyar nyelvben, akár szakmai, vagy azon kívüli berkekben, hogy a legtöbben a történelmi szakszót/szakkifejezést használják. (Ez feltehetően még jó ideig nem fog változni, így a szótár esetében, a pontatlansága ellenére is maradok a „történelmi” jelzőnél.)

A *horizontális felosztás* abban is segítségünkre lehet, hogy rendszerezhessük a történelmi szaknyelven belül elkülönülő további, szűkebb szaknyelvi csoportokat, „alszaknyelveket”. Így beszélhetünk hadtörténelmi, vallástörténelmi, politika történelmi, szellemtörténelmi, oktatástörténelmi stb. szaknyelvről is.

A *vertikális felosztás* az absztraktságot és a szaknyelv használóit, a kommunikáció résztvevőit vizsgálja. A történelmi szaknyelv vertikális felosztását Hoffmann modellje és Kurtán magyarítása alapján a lent megtalálható táblázatban mutatom be.³⁰ A modellből a *nyelvi forma* meghatározását kihagyom, mert a történelmi szaknyelv speciális jellemzőit ehhez még nem ismerjük elég alaposan. A történelmi kutatás elsősorban elméleti, gyakorlati szegmense igen szűk, s egyelőre a történelmi szaknyelv határait sem pontosították, a terminologizálás lehetőségei sem egyértelműek, így az eredmények hamisak lehetnének. Ugyanakkor fel kell hívnunk rá a figyelmet, hogy alaposabb, kifejezetten vertikális felosztás fókuszú kutatásokra szükség lenne e szaknyelv esetében. Ennek oka egyrészt, hogy a legtöbb szaknyelvi kutatás a természettudományok területén született, így a humán- és társadalomtudományok esetében akár jelentős eltérések mutatkozhatnak a természettudomány szaknyelvéhez képest. Másrészt *külön hangsúlyt* kell fektetni az alacsony és nagyon alacsony fokú absztrakció szintjére, hiszen a történelem kötelező érettségiantárgy, a történelmi érdeklődés, akár amatőr/alternatív múltkutatói munka pedig igen jelentős a (laikus) lakosság körében. A dolgozat terjedelmi korlátai azonban mindezt nem teszik lehetővé, így az alábbi táblázattal csak árnyalhatjuk a képet.

³⁰ Hoffmann, 1987.; Kurtán, 2003, 46.; Ablonczyné Mihályka Livia: Gazdaság és nyelv, Lexikográfia Kiadó, Pécs, 2006, 38.

Az absztrakció foka	Nyelvi norma	Nyelvhasználati környezet	Kommunikáció résztvevői
Legmagasabb	-	Tanulmányok, tudományos cikkek, szakkönyvek konferenciák	Történész + Történész
Nagyon magas	-	Szakmai konzultáció, inter- és multidiszciplináris együttműködés	Történész + nem történész, de múlttal foglalkozó tudós (pl. régész, muzeológus, néprajzkutató, nyelvtörténész stb.)
Magas	-	Szakmai konzultáció, inter-, multidiszciplináris együttműködés, egyetemi jegyzet, egyetemi kurzusok	Történész + egyéb tudományok kutatója; történész-tanár + egyetemi hallgató
Alacsony	-	Tankönyv, oktatási segédanyag, iskolai történelem óra, ismeretterjesztő anyagok, nemzeti ünnepek beszédei, előadásai	Történelemtanár + diákok, Történész + laikusok
Nagyon alacsony	-	Magánbeszélgetés, amatőr történelem klubok, youtube csatornák	Laikusok egymás között

2. sz. táblázat: A történettudomány szaknyelvének vertikális felosztása, készítette a szerző, forrás: Hoffmann, 1987. és Kurtán, 2003. alapján.

A történettudomány szaknyelvének definícióját, pontos kereteinek meghatározását, vagy szavaira speciális osztályozást a szakirodalomban nem találtam. Egyedül a Nemzeti Alaptantervben (NAT) láthatunk egy kettős felosztást. A 2012-es NAT a történelem tantárgyon belül *történelmi kulcsfogalmakat és történelmi tartalmakat kifejező kulcsfogalmakat* különböztet meg, melyeket a diákoknak az oktatás folyamán el kell sajátítaniuk.³¹ A 2020-as NAT már csak *értelmező és tartalmi kulcsfogalmakat* említi. Utóbbiakat *politikai, társadalmi, gazdasági, valamint eszme- és vallástörténeti fogalmak*

³¹ A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete, Nemzeti Alaptanterv II. 3. 4.

körére bontja tovább.³² Az osztályozás könnyebb megértését az alábbi példákkal ellátott táblázat hivatott segíteni. A táblázat a 2020-ban kiadott, aktuális NAT alapján készült.³³

Fogalom osztálya	Példák
I. Értelmező kulcsfogalom	történelmi idő, történelmi forrás, történelmi bizonyíték, történelmi jelentőség, történelmi értelmezés, történelmi nézőpont, történelmi interpretáció
II. Tartalmi kulcsfogalmakat	
<i>Politikai fogalmak</i>	politika, állam, államszervezet, államforma, köztársaság, diktatúra, demokrácia, monarchia
<i>Társadalmi fogalmak</i>	népesedés, demográfia, migráció, nemzet, etnikum, identitás, életmód, társadalom
<i>Gazdasági fogalmak</i>	gazdaság, pénz, piac, mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, adó, önellátás
<i>Eszme- és vallástörténeti fogalmak</i>	kultúra, művészet, hit, vallás, egyház, világkép

3. sz. táblázat: A történettudomány szaknyelvének osztályozása a 2020-as NAT szerint, példákkal, készítette a szerző, forrás: NAT, 2020.

A bemutatott osztályozás az alapján csoportosítja a szavakat, hogy azok a *történelmi gondolkodás* fejlesztésében milyen szerepet töltenek be. Hiszen itt a fogalmak eszközökként szolgálnak abban a komplex fejlődési útban, melyben a tanuló a történetmeséléstől eljut a reflektív történelemszemléletig. A tananyagban előforduló szavak és kifejezések csoportosításához ez a fejlesztésre fókuszáló osztályozás természetesen elegendő. A történettudomány komplex, specifikumokkal teli szaknyelvének egésze azonban nem osztályozható vele. A korábban említett három, általános szaknyelvi szókinccs osztályozásból, kettőt biztosan feltudunk használni a történelmi szaknyelv esetében is. Állításomat az alábbi, példákkal ellátott táblázat hivatott igazolni.

³² A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról, II. 3. 4.

³³ A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról, II. 3. 4.

A szakszó osztálya	Példa a történettudomány szaknyelvéből	Indoklás
Kurtán osztályozása alapján		
1. Általános köznyelvi szavak	nép, polgár	Történelmi szövegekben gyakran megjelenik, de köznyelvben is jelen van
2. Közös szakszavak	ratifikál, vetésforgó	A ratifikál szó a jog-, a vetésforgó az agrártudománnyal közös, de bizonyos történelmi események leírhatatlanok nélkülük
3. Speciális szakszavak	Három császár szövetsége, Védegylet	A kifejezéseket csak a történettudomány használja
Fóris osztályozása alapján		
1. Valódi szakszó		
a) Konkrét szakszó	jozefinizmus	A kifejezés a köznyelvben nincs jelen, csak szakemberek használják
b) Lexikai szakszó	annexió	A bekebelezés a köznyelvben ismert szó, a szakma azonban elsősorban annexió formájában használja
2. Jelentésbeli szakszó	kiegyezés	A köznyelvi jelentését a köznyelvi beszélő érti, a szakma azonban elsősorban a történelmi fogalmat (1867) érti alatta
3. Köznyelvel közös szakszó	nép	Történelmi szövegekben gyakran megjelenik, de a köznyelvben is jelen van, mind két nyelvváltozatban ugyanazt értjük alatta

4. sz. táblázat: Példák a történettudomány szaknyelvéből Kurtán és Fóris által alkotott osztályozásokhoz, indoklással, készítette a szerző, forrás: Kurtán, 2003.; Fóris, 2010.

Míg a fent említett két osztályozás egyértelműen illik a történettudomány szaknyelvére, addig Pusztai modelljét ennyire egyértelműen nem tudjuk esetében alkalmazni. A tudományos szakszavak rétegét természetesen a történettudomány szaknyelvénel is megtaláljuk, de érdekes kérdést vet fel, hogy van-e ebben szabályozott terminológia, illetve, hogy van-e ennek a szaknyelvnek egyáltalán valódi műhelynyelve, vagy műhelyzsargonja? Ugyanakkor a kérdésfelvetésből is látszik, hogy a történettudomány szaknyelve gyengén kutatott és speciális terület. A tudományos világ e szaknyelv kapcsán híján van olyan eredményeknek, melyek például a gazdasági, a műszaki, a sport, vagy a logisztikai szaknyelv esetében már jó ideje rendelkezésre állnak.³⁴ Mester szakdolgozatomban és OTDK-dolgozatom egy részében oktatási segédletként összeállított glosszáriumot készítettem. Az összeállítás alkalmával az általános iskolai és középiskolai történelmi szaknyelvet vizsgáltam. A glosszárium metalexikográfiai vizsgálatai során az alábbi, Kurtán és Fóris szókincs osztályozásával részben összecsengő megállapításra jutottam:

„A történelmi szaknyelvről elmondhatjuk, hogy többféle tudomány és tudományág szakkifejezéseit is alkalmazza. A szöszedetben így elsősorban gazdasági, gazdaságtörténeli, mezőgazdasági, jogi, jogtörténeli, teológiai, vallástörténeli, politológiai, politikatörténeli, hadtudományi, hadtörténeli, irodalomtörténeli, nyelvtörténeli, geológiai, geográfiai, társadalomtörténeli, művészettörténeli, zenei, zenetörténeli, technikatörténeli, orvostörténeli, szociológiai, néprajzi, egyéb művelődéstörténeli szakkifejezések szerepelnek. Emellett pedig feltűnnek a téma oktatása szempontjából elengedhetetlen hétköznapi kifejezések is (pl. kegyetlenség, félkész, háziúr).”³⁵

³⁴ Néhány példa: Dobos Csilla: A logisztikai szaknyelv általános jellemzői, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, VI. évfolyam, 1. sz., 2011, 49-58.; Nyakas Judit: Untersuchungen zur ungarischen Fachsprache der Logistik, *Wienes Linguistische Gazette*, Institut für Sprachwissenschaft Universität Wien, 2001/75, 100-111.; Bérces Edit: Sportlexikográfia és -terminológia az új sportágak megjelenésének tükrében, in Fábrián Zsuzsanna (szerk.): Szótárírás és szótárírók, *Lexikográfiai Füzetek* 4., Akadémia Kiadó, Budapest, 2009, 193-200.; Bérces Edit: Sports lexicography in bilingual phrase books and language guides, in Bocz Zsuzsanna (szerk.): *Porta Lingua*, Szaknyelvoktató- és kutatók Országos Egyesülete, Budapest, 2015, 73-91.; Seidl-Pécs Olivía – Pálkás Magdolna: Lépést tud-e tartani a műszaki szaklexikográfia a technikai fejlődéssel?, in Bocz Zsuzsanna (szerk.): *Porta Lingua*, Szaknyelvoktató- és kutatók Országos Egyesülete, Budapest, 2015, 145-158.; Piczné Bukovszki Edit: Műszaki szaknyelvoktatás: új válaszok a régikihívásokra, in Bocz Zsuzsanna (szerk.): *Porta Lingua*, Szaknyelvoktató- és kutatók Országos Egyesülete, Budapest, 2015, 253-266.; Seidl-Pécs Olivía: A műszaki szaklexikográfia Magyarországon, in Muráth Judit (szerk.): *Magyar szaklexikográfia*, Tinta Kiadó, Budapest, 273-301.

³⁵ Veres Violetta: Oktatási segédlet a 19. századi történelem német nyelvű oktatásához, *Szakdolgozat*, Károli Gáspár Református Egyetem, Történettudományi Intézet, Budapest, 2016, 52.; Veres Violetta: Történelemoktatás két tanítási nyelvű iskolákban, Károli Gáspár Református Egyetem, OTDK-dolgozat, XXXIII. OTDK, Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai Szekció, Győr, 2017, 34.

A történettudomány szaknyelvével kapcsolatban további kutatások híján még két jelentős megállapítást tehetünk, mely a szaknyelvkutatók gyakran hangoztatott megállapításainak ellentmond. A szaknyelvről többen megállapították, hogy gyorsan fejlődik és akár ki is halhat. A történelmi szaknyelv esetében annyit bizonyosan megállapíthatunk, még ha a témában nem igazán állnak rendelkezésre kutatási eredmények, hogy

1. a történelmi szakszókincs azon része, mely a múltbéli, tehát forrásokból származó szavait öleli fel, nem változik dinamikusan. Esetenkénti, lassú változást láthatunk, amikor a tudományos kutatás során forrásokból eddig nem ismert, vagy feledésbe merült szavak kerülnek elő, majd publikációkon keresztül bekerülnek a történészek látókörébe. (Ez a megállapítás természetesen nem igaz a történelmi szaknyelv további csoportjaira, lásd később),
2. a történettudomány szaknyelve teljes egészében soha nem fog kihalni, ezt ugyanis negatív értelemben nem befolyásolja a technika fejlődése. A jövő informatikusának természetesen már nincs szüksége a lyukkártyás számítógépek speciális szókincsére, a magyar 19. századot kutató történészek, azonban mindig is szüksége lesz a „kiegyezés” vagy a „reformkor” kifejezésekre. Ezek nélkül ugyanis korszaka nem értelmezhető, sem most sem jövőben.

A Magyar-német-magyar történelmi szakszótár (MNTSZ, a rövidítés magyarázatát lásd később) jelen részének összeállítása és a hozzá kapcsolódó kutatások a történelmi szaknyelv vizsgálatára is lehetőséget adtak, így a kutatás menetének előrehaladtával további eredményeket láthatunk e szaknyelvről (elsősorban II., IV. és VI. fejezetek).

1.2. A lexikográfiával kapcsolatos legfontosabb fogalmak

Ebben az alfejezetben a lexikográfia fogalomköréhez tartozó, a történelmi szakszótárírás szempontjából nélkülözhetetlen fogalmakat tisztázom, azzal a céllal, hogy a hozzá kapcsolódó szótárírói munka egésze, valamint annak részterületei megfelelően elhelyezhetőek legyenek a lexikográfia tudományának rendszerében. További cél, hogy az itt megismertek segítségével az elkészült szótárt megfelelő módon elemezhessem, tipizálhassam stb.

1.2.1. A lexikográfia és metalexikográfia fogalma

A *lexikográfia* a nyelvészet egyik legősibb ága, de talán mert jelenléte annyira egyértelmű volt, igazán alapos korai definíciói nem születtek. A 20. század második felétől jelennek meg a mai értelemben vett tudományos igényű meghatározások. A definíciók fejlődésének íve pontosan látható³⁶, ám napjainkban sincs egy, egyetemesen elfogadott meghatározás, ezek országonként, nyelvenként, nyelvészeti irányzatokként, iskolánként stb. (részben) eltérőek lehetnek. A korai definíciók a lexikográfiát általában csak szótárírói tevékenységként értelmezik.³⁷ A meghatározások, a tudomány fejlődésével elkezdnek bővülni, alkotóik például már megjegyzik, hogy a lexikográfiának saját elmélete és módszertana van vagy, hogy a szótárírók munkáját meghatározza a célközönség igényeinek szem előtt tartása.³⁸ Magay Tamás, elismert magyar lexikográfus hívja fel a figyelmet arra, hogy Országh László, szinte korát megelőzve már 1954-ben hangot ad azon nézetének, hogy a lexikográfia nemcsak gyakorlati, hanem elméleti munkát is jelent.³⁹ Néhány évtizeddel később világszerte egyre több nyelvész jutott hasonló felismerése. Ma pedig – bár egységes álláspont természetesen továbbra sincs – a legtöbb szakember elfogadja azt az alapvetést, melyet Fóris Ágota így fogalmazott meg: „*A lexikográfia a szótárírás elmélete és gyakorlata. Tehát nemcsak a szótárírói tevékenységet foglalja magába, hanem a szótárak és szótárkészítési módszerek elméleti tanulmányozását is*”.⁴⁰ Láthatjuk, hogy a lexikográfia két egymástól jól elhatárolható, ugyanakkor egymással mégis szorosan összefüggő területre bontható: *gyakorlati és elméleti lexikográfiára*. Mindkettő középpontjában a szótár áll, de míg előbbinek maga a szótár a produktuma, addig az utóbbi esetében a szótár a kutatás

³⁶ Megjegyzendő azonban, hogy a fejlődés az egyes országokban, iskolákban stb. nem egyszerre és nem egyformán ment/megy végbe.

³⁷ DRAE 1884.; DRAE 1869.

³⁸ Lásd: Welte, Werner: *Moderne Linguistik Terminologie / Bibliographie N-Z*, Max Hueber Verlag, München, 1974.; Kühn, Peter: *Deutsche Wörterbücher. Eine systematische Bibliographie*, Reihe Germanistische Linguistik 15, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1978.; Henne, Helmut: *Lexikographie*, in Althaus – Henne – Wiegand (szerk.): *Lexikon der germanistischen Linguistik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1980, 778-787.

³⁹ Országh László 1954: *A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdései*, I. OK. VI., 117-133. Idézi többek között: Magay Tamás: *Szó, ami szó*, in Fóris Ágota – Pálffy Miklós (szerk.) *A lexikográfia Magyarországon (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXV.)*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004, 53-71.; Fóris Ágota: *Lexikológiai és Lexikográfiai ismeretek magyar (mint idegen nyelv) tanároknak*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018.; Tamás Dóra Mária: *Gazdasági szövegek fordításának terminológiai kérdéseiről az olasz-magyar nyelvpár esetében*, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2010.; Gaál Péter: *Online Szótárak és használóik*, doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2016.

⁴⁰ Fóris, 2018, 35.; A témában lásd még: Bergenholtz, Henning: *What is Lexicography?*, *Lexikos*, 22. évf., 2012, 31-42.; Hartmann, Reinhart R. K. – James, Grgory: *Dictionary of Lexicography*, Routledge, London/New York, 1998.; Sutter, Patrizia: *Diatopische Variation im Wörterbuch: Theorie und Praxis*, de Gruyter, Berlin/Boston, 2017, 44-64.; Anglada Arboixe, E.: *Lexicografía. metalexicografía, diccionario, discurso*, *Sintagma*, 3. sz., 1991.; García de Quesada, Mercedes: *Estructura definicional terminográfica en el subdominio de la ontología clínica*, *Estudios de Lingüística del Español*, 14. sz., 2001.

tárgya. A gyakorlati lexicográfia tehát alapjában véve a szótár elkészítését jelenti, melynek módja és jellemzői a 20. században, az 1970-es évektől, a számítógépek egyre több szakaszba történő bevonásával jelentős átalakulásnak indultak.⁴¹ A szótárkészítést ma már a „magányos gyűjtőmunka” helyett a csapatmunka jellemzi, melyet rendszerint a célközönség megvizsgálása, igényeinek feltérképezése és komoly tervezés előz meg, forrását pedig napjainkban a korábbinál jóval nagyobb mennyiségű, általában digitális formában rendelkezésre álló szövegegyüttes (*korpusz*) adja.⁴²

Az elméleti lexicográfiát, szótárkutatásnak, vagy *metalexikográfiának* is szokás nevezni, mely a gyakorlati lexicográfia produktumainak, vagy azok használóinak vizsgálatával, elemzésével foglalkozik.⁴³ Ez alapján láthatjuk, hogy ez igen széles területet fed le, tulajdonképpen bármit jelenthet, ami a szótárakkal kapcsolatos. Feltehetően a tudomány fejlődésével, a későbbiekben a szakértők majd pontosítják és lehatárolják azt, hogy mi tartozhat a szótárkutatás tárgyába. Napjainkban a legfontosabb kutatási területei a következők: 1) szótárak történetének, 2) használatának/használóinak kutatása, 3) szótárdidaktika, 4) szótártipológia, 5) szótárkritika. Ezeken túl a metalexikográfia foglalkozhat még például a szótárak utómunkáival, régi szótárak gondozásával, a szótárak bibliográfiai dokumentációjával, keresheti a választ olyan aktuális kérdésekre, mint, hogy a modern technika, hogy jelenhet meg a lexicográfiában, vagy, hogy a szótáraknak, milyen szerepe van a különböző tudományokban.⁴⁴ Ignacio Ahumada Lara spanyol akadémikus

⁴¹ A témában lásd bővebben: Alan Kirkness: Lexicography, in Davies, Alan –Elder, Catherine (szerk.): The Handbook of Applied Linguistics, Blackwell Publishing Ltd., Oxford, 2004, 54-8.; Zgusta, Ladislav: Manual of Lexicography, Mouton, The Hague, 1970.; Blaskó Mária: Számítógép és lexicográfia, in Fóris Ágota – Pálfy Miklós (szerk.): A lexicográfia Magyarországon, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004.; Fóris Ágota: Szótár és oktatás, Iskolakultúra Könyvek 14., Iskolakultúra, Pécs, 2002a., Veres Violetta: Egyetemes szótártörténeti áttekintő, KRE-DIt, 2021/1.; Auroux – Koerner – Niedereh – Versteegh (szerk.): History of the Language Sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften / Histoire des sciences du langage, 3 sz., de Gruyter, Berlin/New York, 2006.

⁴² Sergios Katsikas: Proseminar Lexicographie der deutschen Gegenwartssprache Wörterbuchentwicklung, Metalexikographie und Wörterbuchbenutzungsforschung, Universität Wien, Institut für Germanistik, 2010. (digitális egyetemi jegyzet és bibliográfia).

⁴³ A metalexikográfia fogalmáról lásd bővebben: Wiegand, Herbert Ernst: Wörterbuchforschung, Teilband 1, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 1998.; Jackson, Howard: Lexicography: An Introduction, Routledge, London/New York, 2004.; Bergenholtz, Henning – Tarp, Sven (szerk.): Manual of Specialised Lexicography - The Preparation of Specialised Dictionaries, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1995.; Howard Jackson: The Bloomsbury Handbook of Lexicography, Bloomsbury Publishing, London, 2022.; Katiskas, 2010.; Terrón Vinagre, Natalia: Lexicografía Académica del siglo XIX: macroestructura y ortografía, Doktori disszertáció, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2020.; Fóris Ágota: A szótár terminus értelmezéséről, in Magay Tamás (szerk.): Félmult és közeljövő, Lexikográfiai füzetek 3., Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 283-293.; Pálfy Miklós: Bevezetés, in Fóris Ágota – Pálfy Miklós (szerk.): A lexicográfia Magyarországon, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004, 9-11.; Fábán Zsuzsanna: Mi a „hiba” a kétnyelvű szótárban? Adalékok a kétnyelvű lexicográfia és szótárkritika elméletéhez és gyakorlatához, MTA „Lexicográfia és nyelvtechnológia” c. ülésén elhangzott előadás, 2011.

⁴⁴ Wiegand, 1998, 79-80.

kiemeli: „*La metalexicografía se ocupa (...) del estudio y análisis de los repertorios lexicográficos con el ánimo de mejorar y hacer más eficaces los diccionarios y enciclopedias.*”⁴⁵ A metalexikográfiai munka célja, az idézet alapján tehát, konkrét területtől függetlenül mindig a gyakorlati munka támogatása, a produktum javítása, fejlesztése. Fontos azonban megjegyezni, hogy egyes kutatók a metalexikográfiát nem a szótárkutatás szinonimájaként, vagy azzal egyenértékű fogalomként használják, hanem a szótárkutatás részterületeként értelmezik.⁴⁶ A disszertációban a metalexikográfiát és a szótárkutatást egymással egyenértékű fogalomként használom és a konkrét szótárírói munkán kívül felmerülő minden egyéb, hozzákapcsolható eljárást idesorolok. A fogalomalkotás/megértés szempontjából sem elhanyagolható megemlíteni továbbá, hogy amíg korábban a lexikográfiát az alkalmazott nyelvészet egyik ágának, illetve a lexikológia részének tarották, ma már egyre több nyelvész gondolja úgy, hogy a lexikográfia önálló tudomány.⁴⁷ Ennek oka a lexikográfia differenciálódása, fejlődése, illetve a vele kapcsolatos tudományos, elméleti munkák megjelenése. Az értekezésben ezzel a kijelentéssel értünk egyet.

1.2.2. A szaklexikográfia és meta-szaklexikográfia fogalma

A lexikográfiának, más tudományokhoz hasonlóan, szintén több területét különböztethetjük meg. A (különböző) szakszótárak elkészítésével foglalkozó ágát *szaklexikográfiának* (németül: Fachlexikographie, angolul: specialized lexicography, franciául: lexicographie spécialisée, spanyolul: lexicografía especializada) nevezzük. A fogalomra a nyelvészek körében szintén nincs egyetlen, egységes definíció. Abban azonban egyetértenek, hogy a szaklexikográfia gyakorlati tevékenység, melynek produktuma a szakszótár.⁴⁸

⁴⁵ Az idézet fordítása: „A metalexikográfia célja a lexikográfiai repertoár tanulmányozása és vizsgálata, azzal céllal, hogy javítsa és hatékonyabbá tegye a szótárakat és enciklopédiákat.” (a szerző fordítása). Ahumada Lara, Ignacio: *Metalexicografía del Español: clasificación orgánica y tipología de los diccionarios en diccionario bibliográfico de la metalexicografía del español*, Anuario de Estudios Filológicos, Volume 39., 2016, 5-24, 9.; Magay, 2004, 53-57.

⁴⁶ Pl. Katsikas, 2010, 1.

⁴⁷ A témában lásd bővebben: Wiegand, Herbert Ernst: *On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography*, in Hartmann, Reinhart (szerk.): *LEXeter '83 Proceedings, Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1984, 13-30.; Márta Murányi-Zagyvai: *Die Wissenschaftliche Beziehungen der Lexikographie*, in Harsányi, Mihály – Kegelman, René (szerk.): *Germanistische Studien, Band VII.*, Eszterházy Károly Tanárk. Főiskola, Eger, 2009, 169-179.

⁴⁸ Néhány példa: Schierholz, J. Stefan: *Fachlexikographie und Terminographie*, Zeitschrift für Angewandte Linguistik, Heft 39., Peter Lang, Frankfurt, 2003.; Schaefer, Burkhard: *Zu einer Theorie der Fachlexikographie*, in Schaefer – Bergenholtz (szerk.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1994, 11-41.; Fata Ildikó – Muráth Judit: *A magyarországi meta-szaklexikográfiai kutatásokról*, in Muráth Judit (szerk.): *Magyar szaklexikográfia*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020, 37-74.

Fontos megjegyezni, hogy amellett, hogy a tudományos világ „hiján van” az egységes meghatározásnak, a szaklexikográfia esetében még definíciókból is kevés áll rendelkezésre. A legtöbb definíciós kísérlet esetében mintha hiányozna az alátámasztottság, holott itt is szükség lenne annak konkretizálására és lehatárolására, hogy pontosan mi sorolandó a gyakorlati és mi az elméleti munka területéhez. A szótárkutató munkákban gyakran hivatkozott Schaefer szerint a szaklexikográfiához tartozik a konkrét szótárírói és szerkesztői tevékenységen kívül az azt megelőző tervezés, a nyomdai előkészítés és a nyomtatás is.⁴⁹ Ez az 1994-ben született, pontosságra törekvő definíció ma már nem feltétlenül állja meg a helyét, mert a tervezői munka és az előkészítés (egy része) inkább metalexikográfiai folyamatnak tűnik.

A szaklexikográfia lexikográfián belüli elkülönítése után hasonló jelenség következett be a metalexikográfiában is, megjelent a *meta-szaklexikográfia*, másnéven a *szakszótárkutató*. Schaefer 1994-ben így definiálta a meta-szaklexikográfiát: „*Meta-Fachlexikographie oder Fachwörterbuchforschung ist die Gesamtheit jener theoretisch ausgerichteten Aktivitäten, die darauf zielen, die wissenschaftliche Praxis der {Fach}Lexikographie (rekonstruktiv und konstruktiv) zu beschreiben und zu erklären.*“⁵⁰ Ezt a definíciót Muráth Judit a kapcsos zárójelben lévő „Fach“ („szak”) szóval pontosította.⁵¹ A meta-szaklexikográfia tehát azon elméleti kutatások összessége, melyek tárgya a szaklexikográfia. Legfontosabb területei ugyanazok, melyeket már a metalexikográfiánál láttunk, azon különbséggel, hogy a kutatások a szakszótárakra korlátozódnak: 1) szakszótárak történetének, 2) használatának/használóinak kutatása, 3) szakszótár didaktika, 4) szakszótár-tipológia, 5) szakszótárkritika. Schaefer, a téma alapművének számító, *Zu einer Theorie der Fachlexikographie* c. művében megállapítja, hogy fontos kutatási területe lehet még a szakszótár felépítésének, funkciójának, hatásának, valamint (primer és szekunder) forrásainak megvizsgálása is.⁵² Ezen túlmenően felhívja a figyelmet arra, hogy az általános lexikográfiához és metalexikográfiához képest a szaklexikográfiában és meta-szaklexikográfiában új szempontok és módszerek kapcsolódnak be a folyamatokba. Ezeket tudományágak, valamint a szaknyelvészet szempontjából csoportosítja. A tudományágak

⁴⁹ Schaefer, 1994, 34.

⁵⁰ Az idézet fordítása: „A metaszaklexikográfia, vagy szakszótárkutató azon elméleti tevékenységek összessége, melyek célja a (szak)lexikográfia tudományos gyakorlatának (konstruktív és rekonstruktív) meghatározása és ismertetés.” (A szerző fordítása), Schaefer, 1994, 26.

⁵¹ Muráth Judit: *Fachlexikographie und Übersetzungswissenschaft*, in Brennen, Kolomann – Rada, Roberta (szerk.): *Praktischer Aspekte der Lexikographie*, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanistisches Institut, 2005, 219-230, 221-22.

⁵² Schaefer, 1994, 29-32.

szempontjából figyelembe kell venni és be kell határolni az adott tudomány területeit, szakirányait, kapcsolódásait más tudományokhoz, valamint szem előtt kell tartani az adott tudomány történelmét, történelemértelmezését és meg kell határozni azok szerepét a lexikográfiai munkában. A szaknyelvészet aspektusából pedig többek között fontos figyelembe venni a szaklexika és a szakszócikkek sajátosságait, tulajdonságait és funkcióit.⁵³

1.2.3. Történeti lexikográfia fogalma, jellemzői

A történelem folyamán feltehetően már elég korán volt igény arra, hogy egy adott nyelv korábbi szintjeit, elsősorban korábbi szavait megértsék, még akkor is, ha ez csak a társadalom egy szűk csoportjában merült fel. Az igény természetesen az írásbeliség, a történetírás, később történettudomány megjelenésével, valamint a nyelv fejlődésével/változásával kapcsolható össze. Gondoljunk csak az első szótártörténeti korszakban, az ókorban és középkorban megjelenő szótárkezdeménynek tekintett glosszákra és glosszáriumokra⁵⁴, melyek az idegen szavak, vagy az adott kor kevésbé ismert szavai mellett „régii”, a korszakban már nem/nehezen érthető szavakkal is foglalkoztak! A tudatosan művelt történeti lexikográfia atyjának Franz Pasow (1786-1833) német klasszika-filológust tartják. Pasow a művében már a szavak teljes történetét figyelembe veszi, míg az ezt megelőző, elsősorban az akkori történészek számára készült művekben nem kezelték ennyire tudatosan a korábbi nyelvváltozatokat.⁵⁵ Hazánkban a nemzeti eszme erősödésével, a nemzeti történelem felértékelődésével erősödött az igény a múlt szavainak megértésére. A magyar történeti lexikográfia kezdete a 19. század közepére tehető. A kor történészeit is hátráltatta, hogy a krónikák, oklevelek bizonyos szavait, kifejezéseit nem értik, ennek Jerney János nemcsak hangot adott, de a megoldáson is dolgozni kezdett, s megalkotta a *Magyar nyelv kincsek Árpádék korszakából* c. művét.⁵⁶ A problémáról Jerney műve előszavában így nyilatkozik:

⁵³ Schaefer, 1994, 27-29.

⁵⁴ Egyes nézetek szerint az első szótárkezdemények nem a glosszák és glosszáriumok voltak, hanem a szövegbe fogalmazott szómagyarázatok is. Benkő László magyar lexikográfus szerint például ezeket azért tekinthetjük a szótárak előzményeinket, mert a fogalom meghatározás a „szóértelmezés legmagasabb rendű formája”, így ezek az értelmező típusú szótárak előzményeinek tekinthetők. Lásd bővebben: Benkő László: *Az írói szótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 13-15.

⁵⁵ John Considine: *Historical Dictionary Projects*, in John Considine (szerk.): *Current Projects in Historical Lexicography*, Cambridge Scholars Publishing, 2010, 9-10.

⁵⁶ Gerstner Károly: *Tulajdonnevek a történeti és etimológiai szótárakban*, in Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): *Tulajdonnevek és szótárak*, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2020, 39-52, 41.

„Sajnosan és vizsgálódásaik nem kis hátrányával érzék a' nyelvbuvárok irodalmunk azon hiányát, mely honi régiségekben, nevezetesen okleveleink-, törvényeink-, krónikáink- s egyéb irott emlékeinkben tömérdek számánál elhintve találató magyar szók eddigelő egy halmazban nem birtokolásából származott; a'minemű szók kéttelenül a' parduczos ősök fogalmait, eszme- és szójárását híven tükrözvén, méltán eredeti kincsek s keleti drága gyöngyök gyanánt tekintendők.”⁵⁷

Annak ellenére, hogy láthattuk, történeti lexikográfiai munkát már igen régóta végeznek, a történeti lexikográfia fogalma újkeletű a nyelvtudomány fogalmai között. A legtöbb „szótár nagyhatalom” (elsősorban a nyugati államok) szakirodalmában szerepel a kifejezés, készülnek új kutatások, tanulmányok ebben a témában, de egyelőre igen kevesen vállalkoztak annak tisztázására: mi is tulajdonképpen a történeti lexikográfia? A történeti lexikográfia szakirodalmában egyértelmű a német dominancia, így azt elsősorban a téma német nyelvű alapművei alapján mutatom be.

Ulrike Haß híres német nyelvész, a Göttingeni Tudományos és Bölcsészettudományi Akadémia levelező tagja szerint a történeti lexikográfiának két területe van: a *sprachgeschichtliche Lexikographie* és a *Wörterbuchgeschichte*, vagy *Wörterbuchgeschichtsforschung*.⁵⁸ Tehát a *nyelvtörténeti lexikográfia*, valamint a *szótártörténet*, vagy *szótártörténetkutatás*. A nyelvtörténeti lexikográfia a nyelv korábbi állapotát dolgozza fel lexikográfiai szempontból és szinkrón és diakrón⁵⁹ módon is közelíthet kutatása tárgya felé. A szótártörténet-kutatás pedig a történelmi korok szótárainak vizsgálatával foglalkozik. Ebben az esetben a szinkrónia és diakrónia kérdése attól függ, hogy maga a vizsgált mű milyen módon került összeállításra, a mű alkotója, vagy (egyelőre ritkábban) alkotói a korabeli nyelvállapothoz képest milyen módon jártak el.

Oskar Reichmann német germanista, a Göttingeni Tudományos és Bölcsészettudományi Akadémia Frühneuhochdeutsches Wörterbuch projektjének vezetője Haßhoz képest lényegesen eltérően vélekedik a történeti lexikográfia csoportosításának elveiről. Tudományos álláspontját a *Historische Lexikographie: Ideen, Verwirklichungen, Reflexionen an Beispielen des Deutschen, Niederländischen und Englischen* c. könyvében

⁵⁷ Jerney János: Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából, Pest, Bucsánszky Alajos Könyvnyomdája, 1854.

⁵⁸ Ulrike Haß: Chancen und Perspektiven der historischen Lexikografie des Deutschen, *Lexicographica*, 2011., 7. sz., 45-61, 45.

⁵⁹ A szinkrón, vagy leíró vizsgálat a nyelvet egy adott időszakban vizsgálja, a diakrón vizsgálat ezzel szemben folyamatában vizsgálja a nyelvet, azaz azt, hogy az időben hogyan változik. A témában lásd bővebben: Kálmán László – Trón Viktória: Bevezetés a Nyelvtudományba, Második, bővített kiadás, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.

fejt ki. A megközelítőleg 600 oldalas könyv jelenleg nemcsak Európában, hanem világszinten is a téma leghosszabb, legalaposabb tudományos irodalma, mely a legtöbb aspektusból vizsgálja a történeti lexikográfiát. Így jogosan nevezhető a téma egyik alapművének. Reichmann is egyetért azzal, hogy a történeti lexikográfia fogalma mögött nem egyetlen jelentés bújk meg, szükség van a differenciálásra.⁶⁰ Szerinte a történeti lexikográfia a lexikográfia egy területe, melynek két további alterülete: a *vergangenheitsbezogene historische Lexikographie* és a *gegenwartsbezogene historische Lexikographie*. A két fogalom nehezen adható vissza pontosan magyarul, (kb. „múlttal kapcsolatos” és a „jelenlappal kapcsolatos” történeti lexikográfia) így a torzítás elkerülése érdekében az eredeti német kifejezést használom. Előbbiről akkor beszélhetünk, ha a vizsgálat tárgya a vizsgálat időpontjához viszonyítva „történetinek” mondható, tehát ha bizonyos „időbeli távolságból” történik a feldolgozás. Tárgya bármi lehet, amit az emberek a történelmükben annyira fontosnak tartottak, hogy szövegeikben megjelenítsék, a vizsgálat pedig szinkrón és diakrón is lehet. A vizsgálat tárgyaként például történelmi szövegcsoportokat, szerzőket, vagy a nyelv egy korábbi állapotát említi. Utóbbi esetében a kutató perspektíváját értjük „történetinek” és ebben az esetben csak diakrón vizsgálatról beszélhetünk. A szerző elsősorban etimológiai és jelentéstörténeti vizsgálatokat sorol ebbe a kategóriába. Reichmann megjegyzi továbbá, hogy a történeti lexikográfia az a diszciplína, mely történelmi kifejezéseket dolgoz fel, s ezáltal bepillantást enged a történelem folyamán létező különböző csoportok nyelvhasználatába, valamint ezek rétegződésébe. A történeti lexikográfia emellett a történettudománynak is értékes információkat adhat. Ha egy szövegben például az *elvtárs*, *imperialista*, *proletár/burzoá* szavakat olvassuk, nem kell sokat gondolkoznunk, hogy milyen korszakban készült a szöveg. Nincs azonban minden történelmi korban ilyen egyszerű dolgunk. Erre a szerző igen szemléletes példát hoz:

Ha egy szövegben a „*gute Werke*”⁶¹ kifejezést olvassuk, tudhatjuk, hogy a reformáció korában vagyunk, sőt azt is, hogy az illető protestáns, vagy katolikus, de csak annak függvényében, hogy a kifejezést pozitív, vagy negatív felhanggal használja-e.

⁶⁰Oskar Reichmann: *Historische Lexikographie: Ideen, Verwirklichungen, Reflexionen an Beispielen des Deutschen, Niederländischen und Englischen*, (Studia Linguistica Germanica 111.), De Gruyter, Berlin, 2012, 16, 23.

⁶¹Ezzel Luther Márton 1520-ban megjelent, *Von den Guten Werken* c. írására utalnak, mellyel a reformátor lefektette a református etika alapjait. Martin Luther: *Von den Guten Werken*, Hofenberg Verlag, Berlin, 2014 (sajtó alá rendezte: Karl-Maria Guth).; Luther Márton: *A jócselekedetekről*, Hódpress Kft., Hódmezővásárhely, 1992, (fordította: Takács János).

Hasonló a helyzet, ha például a „*gnadheinz*” kifejezést látjuk valahol.⁶² Éppen ezért fontosnak tartja, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy bár korábban a történeti lexikográfiai munkát a filológia és a irodalomtörténet körébe sorolták, azon túlmenően, hogy az önálló tudományként aposztrofált lexikográfia része, a teológia, a történettudomány, a jogtörténet, valamint a nyelv- és irodalomtörténet számára is a legtöbb segítséget nyújtó alaptudomány. Ugyanakkor későbbi művében szigorúbban nyilatkozik: a történeti lexikográfiából, szerinte akkor lehet csak társadalmilag finanszírozott tudomány, ha valamennyi történelmet érintő tudomány alaptudományaként tud működni, kellően megindokolja tárgyát és semmilyen tényező miatt (legyen ez akár nyelvészeti is) nem téveszti szem elől a „történelem-tipikusságot”.⁶³

A történeti lexikográfia végleges fogalmának és pontos határainak megalkotására feltehetően még hosszú éveket kell várnunk, a diskurzus azonban már minden bizonnyal megindult ezekről a kérdésekről. A történeti lexikográfia tudományban elfoglalt fontos szerepéről, illetve annak hangsúlyozásáról tesz tanúbizonyságot az is, hogy időközben már számos nemzetközi konferenciát⁶⁴ tartanak a témában és létrehozták a *International Society for Historical Lexicography and Lexicology* (ISHLL) nevű nemzetközi társaságot is.⁶⁵

1.2.4. E-lexikográfia fogalma, jellemzői

Napjainkban (egyelőre még) beszélhetünk úgynevezett p-lexikográfiáról és e-lexikográfiáról, azaz papíralapú és elektronikus lexikográfiáról. Az differenciálódás mögött a technika robbanásszerű fejlődése áll. Ez nemcsak alapjaiban változtatta meg a lexikográfiát, de valódi paradigmaváltást is hozott benne.⁶⁶ Az első paradigmaváltás az

⁶² Reichmann, 2012, 23.; *gnadheinz*: verächtliches Appellativum für einen Protestanten, da bei Luther die Gnadentheologie eine besondere Aufwertung erfährt. Fordítás: „megvető apellatívum (köznév) protestánsokra, mivel Luther a kegyelem teológiáját fontosnak tartotta” (fordította: a szerző). Forrás: Frühneuhochdeutsches Wörterbuch, Forrás: https://www.fwb-online.de/go/gnadheinz.s.0m_1620196048 (Utolsó letöltés: 2019. január). Magyarul a szónak nincs megfelelő ekvivalense.

⁶³Lobenstein-Reichmann, Anja – Müller, Peter (szerk.): *Historische Lexikographie zwischen Tradition und Innovation*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2016., 26.

⁶⁴Néhány példa: *International Society for Historical Lexicography and Lexicology*, Santa Margherita Ligure, 2018. június 20-22.; *International Society for Historical Lexicography and Lexicology*, Bloomington, 2016. január 23.; *International Society for Historical Lexicography and Lexicology*, Logroño, 2021. június 16-18.; *International Conference on Historical Lexicography and Lexicology*, Lorient, 2022. június 22-24.

⁶⁵Lád bővebben: *International Society for Historical Lexicography and Lexicology* honlapját. Forrás: <http://calepino.uga.edu/wordpress/> (utolsó letöltés: 2019. január).

⁶⁶Fóris Ágota: A szótárfogalom megváltozásáról, *Modern Filológiai Közlemények*, 4. évf., 2. sz., 2002b, 5-19, 6-7.; Fóris, 2013, 12-13.; Fóris, 2002a, 11-13.; Grötschel, Martin – Gardt, Andreas: *Paradigmenwechsel in der Lexikographie: Herausforderung und Chance*, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin, 2019.

1990-es években ment végbe, a második folyamata a 2010-es években kezdődött.⁶⁷ Ez a folyamat még napjainkban is tart, a technika fejlődésének üteméből és módjából kiindulva pedig még előre jelezni sem tudjuk, hogy milyen kimenetelű lesz. A számítógépek az 1960-as évektől kezdtek, eleinte csak „beszivárogni” a nyelvészetbe, ezzel együtt a lexikográfiába. Kezdetekben csak a szótárkészítés néhány folyamatába lehetett bevonni az „új találmányt”, napjainkra pedig már valamennyi részében alapvető szerepe van.⁶⁸ A kezdeti szakaszban az e-lexikográfia alatt csak azt a jelenséget értették, hogy a szótárkészítés valamely folyamatában részt vett (akár még lyukkártyás) számítógép.⁶⁹ Ezután készültek olyan szótárak melyeknél a komputer több folyamatban is jelen volt. Majd jöttek a számítógéppel olvasható szótárak, később megjelent a szótárban való keresés lehetősége, végül megjelentek az elektronikus, online, applikáció (stb.) szótárak. A számítógép egyre mélyebb bevonódásával az e-lexikográfia fogalma egyre inkább kiszélesedett. Hartmann és James 1998-ban megalkotott definíciója már igen korszerűen írja le az e-lexikográfiát, gondolataik (némi kiegészítéssel) napjainkban is megállják a helyüket:

*„A complex of activities concerned with the design, compilation, use and evaluation of electronic dictionaries. This ranges from the mechanisation of the main stages of the dictionary-making process (e.g. data-capture from a text corpus, computer-assisted disambiguation, on-screen text processing and the use of printing technology) through the use of machine-readable dictionaries (e.g. in machine translation and natural language processing) to the design of entirely new reference systems (CD-ROM, multimedia encyclopedias and multilingual terminological databases).”*⁷⁰

Ha az e-lexikográfiát ma is úgy értelmeznénk, hogy minden lexikográfia e-lexikográfia, ha rész vesz benne számítógép, nem lenne értelme a differenciálásnak, napjainkban már nem igazán készülnek olyan munkák melyben a technika ezen része ne lenne jelen. A fogalmat a számítógép valódi elterjedésével újra kellett definiálni: az e-

⁶⁷ Fóris Ágota: A szótár fogalma a magyar lexikográfiában, in Pintér Tibor – Pődör Dóra – P. Márkus Katalin (szerk.): Szavak pásztora, Grimm Kiadó, Szeged, 2012, 22-38, 22-23.

⁶⁸ A témában lásd bővebben: Veres, 2021.

⁶⁹ A témában lásd bővebben: Gonda Zsuzsa: A nomenklatúráktól a wikiszótárig. A papíralapú és a digitális szótárak kontrasztív elemzése, Filológia, 4. évf., 4. sz., 2012, 165-183.

⁷⁰ Az idézet fordítása: „Elektronikus szótárak tervezésével, összeállításával, használatával és értékelésével kapcsolatos tevékenységek összessége. Ez a szótárkészítési folyamat fő szakaszait foglalja magában a gépesítéstől (pl. adatrögzítés szövegkorpuszból, számítógéppel támogatott egyértelműsítés, képernyőn megjelenő szövegfeldolgozás és nyomtatási technológia alkalmazása) a géppel olvasható szótárak használatán át (pl. gépi fordításban és természetes nyelvi feldolgozásban) a teljesen új referenciarendszerek tervezéséig (pl. CD-ROM, multimédiás enciklopédiák és többnyelvű terminológiai adatbázisok)” (a szerző fordítása). Hartmann – Gregory, 1998, 26.

lexikográfia a lexikográfia azon része, amelynek tárgya az elektronikus, tehát nem papíralapú szótár. A papíralapú szótárak esetében a készítésükben részt vevő számítógépes folyamatoktól függetlenül nem beszélhetünk e-lexikográfiáról, hiszen produktumuk papíralapú. Egyes nyelvészek úgy vélik, hamarosan megszűnnek a papíralapú szótárak, van, aki már felhívja a figyelmet arra is, hogy a lexikográfia és az e-lexikográfia szinte szinonimák.⁷¹ Amíg azonban készítenek nyomtatott lexikográfiai műveket, a tudományos meghatározásban meg kell hagynunk a differenciálást.

Szót kell ejtenünk arról, hogy az e-lexikográfiában napjainkban olyan innováció történik, mely magával hozta a nemzetközi, majd a magyar szakirodalomban új fogalmak megjelenését. A nyelvészek ma már *internetlexikográfiáról* és *digitális lexikográfiáról* is említést tesznek.⁷² Ezeket a fogalmakat egyelőre az e-lexikográfián belüli alfogalomként használjuk. Az új fogalmak megjelenése és elterjedése egyértelműen az internet szerepének extrém növekedését bizonyítja a lexikográfián belül. Itt nemcsak az interneten elérhető szótárak számának és használóinak számbeli növekedésére kell gondolnunk, hanem az internet és digitalizáció-nyújtotta új lehetőségekre is a szótárkészítés és kutatás terén. Az internetes lexikográfiában és digitális lexikográfiában is megjelennek és fejlődnek a terület metalexikográfiai kutatásai, feltehetően hamarosan az új, ezzel kapcsolatos fogalmak is megjelennek és elterjednek a szakirodalomban. Talán később beszélhetünk majd „meta-internetlexikográfiáról”, vagy „digitális metalexikográfiáról”. A jövő lexikográfusának fel kell azonban tennie a kérdést, hogy a szakterület differenciálódásával meddig érdemes a hozzá kapcsolódó szakkifejezéseket is tovább differenciálni és „elaprózni”. Nem lenne-e szerencsésebb megmaradni a tágabban is értelmezhető „ernyőfogalmak” használatánál?

⁷¹ Néhány példa: Gaál, 2016.; Gáspár Emese – Elek Dóra, Kállai Anna, Lajka Petra, Szőke Johanna: A TERMIK és a MaTT 2015. évi őszi előadássorozata (Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem 2015/2016 őszi félév), Fordítástudomány, 18. évf., 1. sz., 111-115.; Klein, Wolfgang: Das Wörterbuch der Zukunft ist kein Wörterbuch, in Eichinger, Ludwig M.(szerk.): Sprachwissenschaft im Fokus, De Gruyter, Berlin/München/ Boston, 2015, 2077-295.; Klosa, Annette: Gibt es eine Zukunft für Wörterbücher?, IDS Sprachreport, 30. évf. 4. sz., 2014, 28-37.

⁷² A témában lásd bővebben: Michael Mann (szerk.): Digitale Lexikographie, Germanistische Linguistik 223-224/2014, Georg Olms Verlag, Hildesheim/Zürich/New York, 2014.; Klosa-Kückelhaus, Annette – Storrer, Angelika – Taborek, Janusz: Internetlexikographie und Sprachvermittlung, Lexicographica International Annual for Lexicography 34., de Gruyter, Berlin/Boston, 2018., 3-7.; Klosa, Annette – Müller-Spitzer, Carolin (szerk.): Internetlexikografie, de Gruyter, Berlin/Boston, 2016.; Fiertes-Olivera, Pedro A. – Bergenholtz, Henning (szerk.): e-Lexicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography, Continuum International Publishing Group, London, 2011.; Nomdedeu Rull, Antoni: Lexicografía pedagógica digital, Revista Internacional de Lenguas Extranjeras 10., URV, Tarragona, 2019.

1.3. Szótárral kapcsolatos fogalmak

Jelen alfejezetben, annak érdekében, hogy elméleti alapot adjak a készítendő szótáramhoz, elemzem a szótárral kapcsolatos legfőbb fogalmakat, tisztázom, hogy milyen értelemben használom azokat, amelyek pontos definíciójáról napjainkban tudományos viták folynak. Annak érdekében, hogy a szótáram rendszertanilag besorolható legyen, valamint, hogy igazoljam az eltérését a glosszárrium műfajától, szótártipológiai vizsgálatokat folytatok. Mivel napjainkban a digitális szótárak használata elterjedt, elméleti alapokat nyújtok az általam készítendő elektronikus szótárhoz is.

1.3.1. A szótár fogalma

Eddig is láttuk, hogy a lexikográfiában mennyi eltérő tudományos álláspont van egy-egy fogalom esetében. Ez a jelenség a szótárfogalom kapcsán még erősebben megmutatkozik, olyannyira, hogy hazánkban is tudományos vita indult róla. A véleménykülönbségek legmarkánsabb pontja pedig nem más, mint a fogalom szűkítése/tágítása. Fóris Ágota 2002-ben hívta fel a figyelmet arra, hogy szótár szavunkat a szótárak alapvető változásai miatt időszerű lenne újradefiniálni. *A szótárfogalom megváltozásáról* c. munkájában így határozta meg a fogalmat:

„Olyan egy- két- vagy többnyelvű strukturált adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján”⁷³

A tudományos vitát az idézett fogalombővítés indította el, először Szöllősy Éva 2007-ben reagált rá, melynek hatására a szerző módosította szótárdefinícióját az alábbiak szerint:

„A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű gyűjteményes adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – nyelvi egységek jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz alapján.”⁷⁴

Magay Tamás, hazánk egyik legjelentősebb lexikográfusa Fóris bővített definíciójára, *Szótár, enciklopédia és tipológia* c. munkájában reagált. Véleménye szerint a szótárfogalom nem változott meg, pusztán jelentésbővülésen ment keresztül. Fóris meghatározását

⁷³Fóris, 2002b, 12-13.

⁷⁴Fóris Ágota: A szótár terminus értelmezéséről, in Magay Tamás (szerk.): Fél múlt és közeljövő, (Lexikográfiai füzetek 3.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 295-302, 301.

alapvetően helyesnek tartja, de felhívja a figyelmet arra, hogy nem kell elhagynunk a klasszikus szótárdefiníciót, hanem „*a szótár szó jelentései sorába kell iktatni egy új jelentést: a 'gyűjteményes adatbázis' jelentést, amely átvezet a legkülönbözőbb hordozókon megjelenő elektronikus szótárhoz.*”⁷⁵ Fóris Ágota tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar nyelvhasználatban nemcsak a Magay által említett „klasszikus” szótárakat (pl. nyelvi szótár) hívjuk szótárnak, hanem – Hartmann által bevezetett fogalommal élve⁷⁶ – más lexikográfiai referenciaműveket is. A szónak tehát a magyar nyelvben két, egy szűkebb és egy tágabb jelentése is van.⁷⁷

Az Éksz. 2003-as kiadásában az alábbi szerepel a szótár szócikknél: „*V mely nyelv szavainak jelentős részét betűrendben tartalmazó és ugyanazon a nyelven értelmező v. a szavak idegen nyelvű megfelelőit közlő könyv.*”⁷⁸ Mint látjuk, ez a szótár szó szűkebb jelentésének felel meg, avagy ez a szótár „klasszikus értelmezése”. A disszertációban a szótár szót (az egyszerűbb fogalmazást biztosítandó, s a hosszas magyarázatokat, állandó pontosításokat elkerülendő) eddig is tágabb értelmében használtam, és használom ezután is. Ha a disszertáció szakaszában konkretizálás szükséges, ezt a „klasszikus”, vagy „másodlagos értelmezés/jelentés” fogalmainak használatával teszem meg. A további pontosítását, azt tehát, hogy pontosan milyen típusú szótárról van szó, illetve, hogy annak mik a jellemzői, a szótártipológia segítségével adhatjuk meg.

1.3.2. Szótártipológia

A szótártipológia kifejezést is sok nyelvész definiálta már. Az egyik legegyszerűbb, de legkifejezőbb definíciót Piet Swanepoel a johannesburgi Witwatersrand Egyetem munkatársa alkotta. Swanepoel szerint a fogalom lényege, hogy különböző szempontok alapján osztályozza a szótárakat és a bennük lévő információkat, azzal a céllal, hogy „*térképként szolgáljon*” a használóinak a megfelelő választáshoz.⁷⁹

A szótártipológia számtalan szempontrendszer alapján tipizálhatja a lexikográfiai referenciaműveket. Magay Tamás is felhívta a figyelmet arra, hogy „*szótártipológia, a*

⁷⁵Magay Tamás: Szótár, enciklopédia és tipológia, in Fábrián Zsuzsanna – Szöllősy Éva (szerk.): Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172., Tinta Tankönyvkiadó, Budapest, 2015, 9-16.

⁷⁶Fóris Ágota, 2012, 26.

⁷⁷Fóris, 2012, 26.

⁷⁸Éksz, 2003.

⁷⁹Piet Swanepoel: Dictionary typologies: A pragmatic approach, in Piet van Sterkenburg (szerk.): A Practical Guide to Lexicography, John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia, 2003, 44-70, 44.; További definíciókat lásd még: Magay Tamás: Szó, ami szó, in Fóris Ágota – Pálfy Miklós (szerk.): A lexikográfia Magyarországon, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 35, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004, 53-71.; Hartman – James, 1988.

*szótárak és a szótártípusok osztályozása annyi van, ahány tipológiát felállító nyelvész.*⁸⁰ A disszertáció terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy valamennyi, vagy akár csak a legelterjedtebb tipológiákat bemutassam, hiszen ahogy a Magay idézetből is sejthetjük, ezekből számtalan áll rendelkezésre. A disszertációban törekedtem arra, hogy a legjelentősebb aspektusokat vázoljam, továbbá, hogy a hazánkban legelterjedtebb, legátfogóbb, valamint a témához leginkább illeszkedő tipológiát mutassam be.

A szótárak osztályozásának szempontjai esetében általában dichotómiák jelennek meg, Magay Tamás szerint ezek közül a legfontosabbak:

- leíró (deskriptív) / preskriptív (normatív),
- általános (leíró) köznyelvi / speciális v. sajátos rendeltetésű v. szaknyelvi,
- általános, értelmező, leíró / történeti elvű,
- általános (felnőtteknek) / tanulói,
- jelenkori, szinkrón / történeti, diakrón,
- egynyelvű / két- vagy többnyelvű,
- kétnyelvű aktív / kétnyelvű passzív,
- papíralapú / elektronikus,
- ábécérendi / tematikus, thesaurus jellegű,
- anyanyelvi használóknak szóló / idegen ajkúaknak szóló,
- nyelvi / enciklopédikus,
- teljes (nagy) / korlátozott terjedelmű (kézi, kis stb.).⁸¹

Hazánk egyik legkorábbi, modern értelemben vett szótártipológiáját O. Nagy Gábor alkotta 1970-ben. Bár azóta, ha csekély számban is, születtek ennél modernebb magyar tipológiák, O. Nagy alkotása kétségkívül az egyik leghasznosabb. Ennek oka, ahogy Muráth Judit megállapította, *„hogyan a csoportokat nem lezárt rendszerben mutatja be a szerző, az osztályok átjárhatók és kombinálhatók, így a rendszerben fellelhető hiátus kitölthető, és ezzel alkalmassá válik későbbi korok új szótártípusainak felvételére is.*⁸² A magyar nyelvészlexikográfus tehát olyan „halhatatlan” tipológiát hagyott az utókorra, mely átjárhatósága

⁸⁰Magay, 2015, 10.; Néhány példa: Kühn, Peter: Typologie der Wörterbücher nach Benutzungsmöglichkeiten, in Hausmann, Franz Josef – Reichmann, Oskar – Wiegand, Herbert Ernst – Zgusta, Ladislav (szerk.): Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie, Erster Teilband, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5., de Gruyter, Berlin/New York, 1989, 111-127, 112.; Kühn, Peter: Deutsche Wörterbücher. Eine systematische Bibliographie, Niemeyer Verlag, Tübingen, 1978.; Muljacic, Žarko: Introduzione allo studio della lingua italiana, Einaudi, Torino, 1971.

⁸¹ Magay, 2015, 10-11.

⁸²Muráth Judit: Szaknyelv és Lexikográfia, in Dobos Csilla (szerk.): Szaknyelvi kommunikáció, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110., Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010, 23-50, 37.

miatt a tudomány és technika fejlődésével, az új szótártípusok megjelenésével sem válik elavulttá. O. Nagy betöltött funkciójuk szerint csoportosítja a lexikográfia műveit, annak alapján „*hogy mire való az illető szótári mű, milyen feladatot tölt be a tudományos és gyakorlati életben, milyen társadalmi-tudományos igényt elégít ki*”.⁸³ Megkülönböztet:

- Interlingvális szótárakat, melyek funkciója, hogy megkönnyítsék a fordítást és az idegennyelv-tanulást.
- Terminológiai szótárakat, melyek funkciója a szaknyelvhasználat könnyítése, a szaknyelvek feltárása, szakszavak regisztrálása, esetleg egységesítése.
- Speciális, nyelvművelő, vagy nyelvtudományi jellegű szótárakat, melyek a szókincshez nyelvtudományi szempontból közelítenek és az anyanyelvi műveltséget igyekeznek különböző szempontok szerint bővíteni.
- Általános, értelmező szótárakat, melyek funkciója a lexémák jelentésének meghatározása, megadása, illetve használatukkal kapcsolatos stilisztikai, grammatikai, frazeológiai stb. információk közlése.⁸⁴

A megadott négy halmazon belül O. Nagy tovább differenciálja a szótárakat terjedelem, a hordozott információk sajátosságai, valamint a korpusz jellege alapján.⁸⁵

Napjainkban az egyik leggyakrabban idézett/alkalmazott külföldi szótárosztályozási szempontrendszer Atkins és Rundell *The Oxford Guide to Practical Lexicography* c. művében találjuk. A szerzőpáros szerint a szótárakat a szótár nyelve, a benne lévő információk, méret, hordozó, szerveződés, a felhasználó nyelve, a felhasználó ismerete és a használat célja alapján különböztetjük meg.⁸⁶ Ezzel némileg összecseng Fóris Ágota szempontrendszere is. Szerinte csoportosíthatjuk a szótárakat terjedelem, nyelvek száma, funkció, formátum, szakterület és hordozó alapján.⁸⁷ Anglada Arboix elismert spanyol lexikográfus arra is felhívja a figyelmet, hogy a szótárakat történelmi, kulturális és gazdasági faktorok alapján is klasszifikálhatjuk.⁸⁸

⁸³ O. Nagy Gábor: Szótártípusok, Magyar Nyelv, 66. évf., 1970.

⁸⁴ O. Nagy, 1970, 135-144.

⁸⁵ O. Nagy, 1970, 142.

⁸⁶Lásd bővebben: Atkins, B. T. Sue – Rundell, Michael: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press, Oxford, 2008, 24.; Fóris, 2018, 41-42.

⁸⁷ Fóris, 2018, 29-41.; Fóris, 2002, 24-27.

⁸⁸ Anglada Aboix, Emília: *Lexicografía española*, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005, 91.

1.3.3. A szótár szerkezete, a szótár és glosszárrium elkülönítése

Eddig a lexikográfiai referenciaműveket elsősorban tartalmi, vagy azokkal szorosan összefüggő szempontok alapján vizsgáltuk. Amikor az Éksz. fent idézett szótár definícióját olvassuk, láthatjuk, hogy elegendő kritériumnak tartja azt, hogy az adott lexikográfiai referenciamű szavakat azonos nyelven értelmez, vagy hozzájuk idegen nyelvű megfelelőket közöl. Ezek a kritériumok azonban a modern lexikográfia korában már nem elegendőek, többek között azért, mert ennyire leegyszerűsítve a glosszárrium műfajára is igazak lehetnek. Az elkülönítésben lehet segítségünkre, ha a szerkezeti szempontból is vizsgáljuk a műveket.

Napjainkban, a magyar nyelvben a szójegyzék/glosszárrium kifejezést több értelemben használjuk. Az Éksz. szerint a glosszárrium a) „*irodalmi mű szavainak, kifejezéseinek betűrendes, magyarázatos jegyzékét*” jelenti, a nyelvészetben pedig b) „*szójegyzéket*”.⁸⁹ A szójegyzék, ugyancsak az Éksz. szerint c) „*valamely könyvben előforduló, nem közérthető szavaknak a mű végén közölt jegyzéke*”, illetve d) „*szavakat és idegen nyelvű megfelelőiket tartalmazó szótárszerű gyűjtemény*”.⁹⁰ Az értelmező szótár a szójegyzék d) jelentésénél azt is megjegyzi zárójelben, hogy a szójegyzék általában fogalomkörök szerint csoportosít.

Láthatjuk, hogy a glosszárrium d) jelentése és például egy nyelvi, vagy szakszótár egészen közel állnak egymáshoz. Ugyanakkor az Éksz. is kiemeli, hogy *szótárszerű gyűjtemény*. A glosszárrium ugyanis, akár papíralapú, akár elektronikus, (csak) szavak és kifejezések listáját jelenti. Ezzel szemben egy valódi (nyelvi/szak stb.) szótárnak további, egymástól jól elkülöníthető szerkezeti egységei vannak: melyeket mega-, makro-, medio- és mikrostruktúrának hívunk.⁹¹ A *makrostruktúra* a szótár lemmáinak, vagyis címszavainak összességét jelenti, valamilyen elv alapján sorba rendezve (pl. alfabetikus, tematikus). A címszó általában tipografikusan kiemelt, a szótár ennek jelentését, szinonimáját hivatott megadni.⁹² A *mikrostruktúra*, vagyis a szótár szócikkei a hozzájuk kapcsolódó különböző, például fonetikai, nyelvtani stb. információkkal, a szótáron belül mindig egységesen szerkesztettek. A szótáron belül mindig önálló, zárt egységet alkotnak, tehát külön „szakaszok”, melyek egyértelműen elkülönülnek a következőtől.⁹³ A *mediostruktúra*

⁸⁹ Éksz, 2003.

⁹⁰ Éksz, 2003.

⁹¹ Dringó-Horváth Ida: Hogyan válasszunk elektronikus szótárat a nyelvtanuláshoz?, Iskolakutúra, 21. évf., 6-7. sz., 2011, 141-156, 142.; Patrizia, Sutter: Diatopische Variation im Wörterbuch: Theorie und Praxis, de Gruyter, Berlin/Boston, 2017, 51-63.; Fóris, 2018.

⁹² Fóris, 2002a,18.

⁹³ Rodríguez Márquez, Teresa Isabel: La Lexicografía y el diccionario como herramienta en la enseñanza secundaria: unidades de trabajo, Doktori disszertáció, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2017, 60.

Kammerer német nyelvész definíciója szerint: „*das Netz von expliziten und impliziten Verweisangaben.*”⁹⁴ Tehát közvetlen, vagy közvetett utalószócikkek összességéről van szó. Ezek a szócikkek, vagy más szócikkekre, vagy a szótár egyéb kapcsolódó szövegeire utalhatnak.⁹⁵ Elsődleges funkciójuk, hogy megkönnyítsék a szótár használatát, bizonyos esetekben pedig, hogy rövidítsék a szócikkek hosszát. Mindemellett kapcsolatot hoznak létre a szótár szerkezeti egységei között és képesek megteremteni az egész műben a szöveges koherenciát.⁹⁶ A megastruktúrát, mint szerkezeti egységet nem minden nyelv lexikográfiai munkáiban találjuk meg és nem egyforma hangsúllyal. Az angol nyelvű szakirodalom használja a leggyakrabban, de különálló egységként többnyire a magyar metalexikográfia szakértői is elfogadják. E szerkezeti egységet alapvetően kétféleképpen értelmezik. Az egyik nézet szerint a megastruktúra a makrostruktúrát és az „outside metter-t”, azaz a kapcsolódó szövegrészt foglalja magába. Ez alapján tehát a szótár egészét jelenti. A másik nézet szerint ezt a fogalmat csak a kapcsolódó szövegrészekre használhatjuk. Ilyenek lehetnek például, az előszó, használati útmutató, különböző nyelvtani táblázatok, megértést könnyítő ábrák, vagy a tanuló szótárakban napjainkban népszerű levélminták.⁹⁷ A disszertációban a kapcsolódó szövegrészeket értjük alatta.

1.3.4. Elektronikus szótár

A modern lexikográfia az elektronikus szótár fogalmat tágabb értelemben használja, mint a köznyelv. A nyelvészek, az elektronikus szótár alatt általában két, egymástól jól elhatárolható lexikográfiai referenciamű-típust értenek. Ezekre természetesen az egyes nyelvekben, nyelvészeti irányzatokban, nyelvészeti iskolákban más-más elnevezést használnak, de az értelmezések lényegüket tekintve egyeznek. Ezek közül disszertációmban Prószéky Gábor nyelvész-matematikus fogalomalkotásának segítségével mutatom be az elektronikus szótár napjainkban elterjedt tudományos értelmezését.⁹⁸ Ez alapján

⁹⁴Kammerer, Matthias: Die Mediostruktur in Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, in Wiegand, Herbert Ernst (szerk.): Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen, Lexicographica Series Maior, Tübingen, 1998, 315-330, 318.

⁹⁵ Dringó-Horváth, 2011, 142.

⁹⁶Camacho Niño, Jesús: Aproximación al concepto de medioestructura lexicográfica y su influencia en la tipología lexicográfica: el diccionario de aprendizaje especializado y consulta, Romanica Olomucensia, 29. évf., 1. sz., 2017, 1-16, 3.

⁹⁷ A megastruktúra fogalmáról lásd bővebben: Wiegand-James, 1998.; Dringó-Horváth, 2011.; Fóris, 2002a.; Fábrián Zsuzsanna: A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár” műfajának tükrében, in Fábrián Zsuzsanna – Szöllősy Éva (szerk.): Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok - Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172., Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2015, 17-38.

⁹⁸ Prószéky Gábor: Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban, in Kiss Gábor (szerk.): Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1997, 326-335, 326.; A témában lásd még: Hartmann – James, 1998.; de Schryver, Gilles-

megkülönböztetünk *közvetlen és közvetett felhasználású szótárakat*. A közvetlen felhasználású szótárak tulajdonképpen azok az elektronikus szótárak, melyek a papíralapúak elektronikus megfelelői, tehát széles közönségnek, közvetlenül emberi felhasználásra hozták létre őket. Ezzel szemben a közvetett felhasználású szótárakat nem közvetlenül a felhasználóknak készítették, ezek különböző elektronikus programok alapjául, vagy támogatására készült adatbázisok. Ilyen például a Microsoft Office Word helyesírás-ellenőrzéshez használt adatbázisa.

A közvetlen felhasználású elektronikus szótár definíciójának megadása és tipológiájának bemutatása a technológia gyors fejlődése miatt napjainkban nem egyszerű, hiszen ezek szinte követhetetlenül gyorsan egészülnek ki, változnak, sőt válnak elavulttá. A fogalomváltozás bemutatását, valamint a számtalan definíció összevetését a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, így a fogalmat a legszükségesebb információk mentén határozom meg. Elektronikus szótárnak nevezünk azokat a (nem nyomtatott) szótárakat, melyek tartalmát digitális formában érhetjük el. Ezek lehetnek offline, vagy online elérésűek. Annyit azonban itt mégis meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos nyelvészek az elektronikus szótár kifejezést már kizárólag az online szótárakra alkalmazzák.

Az elektronikus szótárak esetében a szerkezeti tagozódás megmarad, az ilyen típusú lexikográfiai referenciaműveknek is van tehát legalább mega-, makro- és mikrostruktúrájuk, esetleg mediostruktúrájuk. A szerkezeti elemek azonban az elektronikus környezet következtében megváltoznak.⁹⁹ Itt nemcsak arra kell gondolnunk, hogy a lineáris struktúra, vagy az alfabetikus rendezés megszűnik, hanem a szerkezeti egységek alapjaikban válnak eltérővé. A témában több kiváló cikk is megjelent magyarul is, a számtalan kiemelkedő külföldi munka mellett, így itt csak a leglényegesebb eltéréseket tárgyaljuk.¹⁰⁰ A mikrostruktúra a digitális szótárak esetében nem válik lezárttá, bármikor szűkíthető, bővíthető, az esetleges hibák korrigálása esetükben gyorsan véghezvihető. A szócikkek megjelenítési lehetőségei variábilisabbak, számos extra segédlettel kiegészíthetők. Ezek közül külön kiemelendők azon audio, vizuális ill. audiovizuális lehetőségek, melyek

Maurice: Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age, *International Journal of Lexicography* 16 évf., 2 sz., 2003, 143-199.; Fernández-Pampillón Cesteros, Ana – Matesanz del Barrio, María: Los Diccionarios Electrónicos: hacia un nuevo concepto de diccionario, *Estudios de Lingüística del Español*, 24. évf., 2006.

⁹⁹ Dringó-Horváth, 2011, 157.

¹⁰⁰ Néhány példa: Dringó-Horváth, 2011.; Dringó-Horváth Ida: Digitális szótárak – szótárdidaktika és szótárhasználati szokások, in *Alkalmazott Nyelvtudomány* (2017 különszám), 2017, 1-27.; Gonda, 2012.; Engelberg, Stefan – Lemnitzer, Lothar: *Lexikographie und Wörterbuchbenutzung*, Stauffenburg, Tübingen, 2001.; Prószték Gábor: Az elektronikus papírszótártól az „igazi” elektronikus szótárak felé, in Fóris Ágota – Pálffy Miklós (szerk.): *A lexikográfia Magyarországon*, Tinta Kiadó, Budapest, 2004, 81-88.

nemcsak egyszerűen a felhasználóknak nyújtanak segítséget, hanem a fogyatékkal élőket is segítik a digitális szótározás nyújtotta előnyökhöz való hozzájutásban (pl. gyorsaság). Egyes szótárakban meghallgathatjuk az adott szó kiejtését, léteznek olyanok is, ahol jelnyelven is megtekinthetjük az adott kifejezést, sőt sok esetben már hangalapú keresés is elérhető. A mediostruktúrában a legjelentősebb változás, hogy az utalószócikkek helyett hiperhivatkozások jelennek meg, melyek szintén gyorsítják a keresést és kiszélesítik a találati palettát. A megastruktúra átalakulása az egyik leginkább szembeötlő változás a felhasználók számára. A digitális szótáraknál ugyanis sokszor hiányoznak, vagy nem kapnak elég hangsúlyt olyan megastrukturális elemek, mint az előszó, rövidítés jegyzék, vagy a használati útmutató. Olyan, p-szótárakban¹⁰¹ általában egy helyen, listában megtalálható elemek, mint a nyelvtani segédletek, rendhagyó igei táblázatok pedig eltűnnek, információik gyakran beépülnek a szócikkekbe. A szerkezeti változások ugyanakkor nemcsak a szótározást alakították át napjainkra, hanem a szótártipológiára és szótártipológiai kutatásokra is hatással vannak!

1.3.5. Elektronikus szótártipológia

Az elektronikus szótártipológia kifejezetten az e-szótárak kategorizálásával foglalkozik. Ahogy már említettem, az e-lexikográfiai referenciaművekhez alkotott fogalmakhoz hasonlóan a tipológiák is gyorsan változnak, válnak elavulttá. Míg például a történettudomány forrásainak szakma által elfogadott tipológiája lassabban változik, még csak most nyitnak a digitális források felé, addig az e-szótártipológiában ennek ellenkezője mondható el. A történettudomány forrásainak tipológiája kapcsán a tudományos munkában, kis kiegészítéssel, de biztonsággal felhasználhatjuk akár a 40-50 évvel ezelőtti tipológiákat is. Ezzel szemben az e-szótártipológia kapcsán már az 1990-es, sőt a 2000-es évek ilyen típusú munkáinak nagy részével szemben is körültekintően kell bánnunk. Ezek már sokkal inkább az e-szótárak történetéhez tartoznak, hiszen a mai tipológiában már nem lehet igazán hasznos a lexikográfus számára például a „floppyn tárolt szótár” kategóriája¹⁰², vagy olyan tipológiák, melyek csak kuriózumként említik az online szótárakat.¹⁰³ Vannak azonban egyszerűbb, időtállóbb tipológiák, vagy olyanok, melyek a jövőbe mutatnak, így még egy

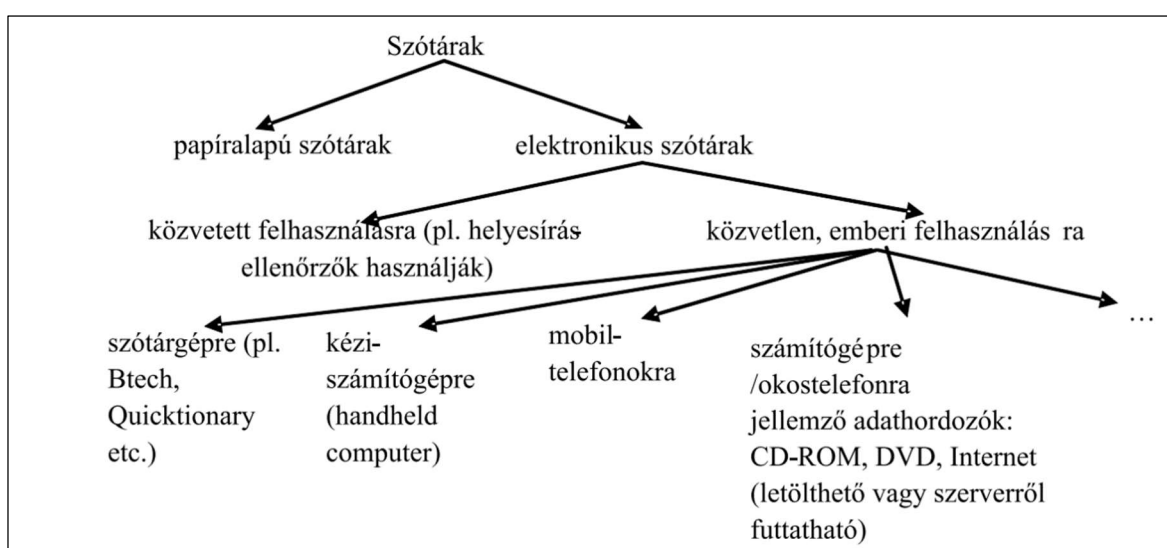
¹⁰¹ Papíralapú szótár

¹⁰²Például: Martin, Willy: On the organization of semantic data in passive bilingual dictionaries, in Alvar Ezquerro, Manuel (szerk.): EURALEX '90 Proceedings, Actas del IV Congreso Internacional: IV International Congress, Bibliograf, Barcelona, 1992, 193-201, 193-194.

¹⁰³Például: Lehr, Andrea: Zur neuen Lexicographica-Rubrik „Electronic dictionaries“, Lexicographica 12, 1996, 310-317.

darabig biztosan aktuálisak lesznek. Ahhoz, hogy az MNTSZ-t a disszertáció adekvát szakaszában megfelelő alapossággal, tipizálni tudjuk, meg kell ismerkednünk a legjelentősebb és a hozzá legjobban illeszkedő, időtálló elektronikus szótártípológiákkal. Ehhez három szakértő, három különböző tipológiáját mutatom be.

Dringó-Horvát Ida, a Károli Gáspár Református Egyetem IKT Kutatóközpont vezetője, több tipológiát megvizsgálva hordozó alapján tipizálta az e-szótárakat. E tipológia nemcsak azért jelentős, mert az e-szótárak esetében még napjainkban is az egyik legalapvetőbb kérdés a hordozóra irányul, hanem mert a legmodernebb eszközök is megjelennek benne. A szerző saját készítésű ábráján láthatjuk tipológiáját.¹⁰⁴

1. sz. ábra: Dringó-Horváth Ida szótártípológiája, forrás: Dringó-Horváth 2011, 157.

Sven Tarp dán lexikográfus, az Aarhus University munkatársa e-szótár tipológiájához „beszélő” fantázia neveket használt, melyek segítségével négy kategóriát hozott létre: a *copycats*, *faster horses*, *Modell T Fords* és a *Rolls Royces* kategóriákat. Majd 2014-es munkájában a sort egy ötödik, a *stray bullets* kategóriával egészítette ki.¹⁰⁵ A kategóriákat elsősorban a digitálisplatform-nyújtotta lehetőségek kihasználásának mértéke alapján állította fel és egyéb általános jellemzőket is rendelt hozzájuk. Tarp tipográfiáját bővebben az alábbi táblázat mutatja be:¹⁰⁶

¹⁰⁴ Dringó-Horváth 2011, 157.

¹⁰⁵ Tarp, Sven: *Dictionaries in the Internet Era: Innovation or Business as Usual?*, *Alicantina de Estudios Ingleses*, 27. évf., 27. sz., 233-261.

¹⁰⁶ Tarp, Sven: *Lexicographical and Other e-Tools for Consultation Purposes: Towards the Individualization of Needs Satisfaction*, in Furtés-Olivera, Pedro A. – Bergenholtz, Henning (szerk.): *E-Lexicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*, Bloomsbury, London/New York, 2011, 54-70.

Kategória	Jellemző
Copycats	<ul style="list-style-type: none"> • Papíralapú szótárak digitálisan elérhetővé téve • Általában szkennelve, leggyakrabban pdf. formátumban • Nem használja ki az elektronikus platform nyújtotta lehetőségeket
Faster horses	<ul style="list-style-type: none"> • Digitális formában publikált szótár • Adottságait tekintve közelebb áll a papíralapú szótárakhoz • Nem használja ki az elektronikus platform nyújtotta lehetőségeket
Stray bullets	<ul style="list-style-type: none"> • Széleskörben alkalmazza az új technológiát, ám ez bizonyos mértékig a minőség rovására megy • Nem valósul meg a gyors, egyszerű, felhasználóbarát adatelérés
Modell T Fords	<ul style="list-style-type: none"> • Megvalósítja a dinamikus adatok kritériumait • Interaktív • Elsősorban online formában
Rolls Royces	<ul style="list-style-type: none"> • A felhasználónak individualizált megoldásokat kínál • Megoldásaiban alkalmazkodni képes különböző lexikográfiai helyzetekhez • Nem csak saját adatbázisából képes adatot szolgáltatni • A saját adataikat, más rendszerek, webhelyek adataival kombinálva képesek megadni • Ezek lesznek a tökéletes szótárak, de egyelőre minden kritériumot megvalósítva még nem léteznek

5. sz. táblázat: Tarp szótártipológiája, készítette a szerző, forrás: Tarp, 2011.

Hilary Nesi brit nyelvész ezredfordulón létrehozott tipológiája négy szempont szerint jellemezi az e-szótárakat: típus, forrás, készítő, valamint profit alapján. Típus szerint megkülönböztet internetes szótárt, internetes glosszáriumot, tanulói szótárt CD-ROM-on és szótárgépet. Forrás alapján régi elektronikus szótárak, új nyomtatott szótárak, illetve teljesen új dokumentumok alapján készült szótárakat említ. Készítő alapján pedig internetes felhasználók, nyelvészek, kiadók és cégek által készített műveket. Profitabilitás szerint elkülöníti egymástól a profittermelő, illetve a profitot nem termelő elektronikus szótárakat.¹⁰⁷ Bár a szerző ezek közül mindig csak egyet-egyét rendel a másik szempont mellé, s láthatjuk azt is, hogy bizonyos pontjain kissé elavult klasszifikációról van szó, a szempontokat önállóan értelmezve azonban jól felhasználható, alapos tipológiát biztosít.

Az elektronikus szótártipológia kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy bár néhány p-szótárhoz készített tipológia, vagy azok egyes elemei esetükben is felhasználhatók, a hordozó, a készítés, valamint a szócikk tartalmi elemeinek kibővülése (pl. kiejtés gépi hanggal) miatt ezek egy része már nem állja meg a helyét, új szempontokra van szükség. Különösen igaz ez az internetes szótárakra. Dringó-Horváth Ida *Typen und „Untypen” elektronischer Wörterbücher* c. tanulmányában hívja fel a figyelmet arra, hogy jelentős számú olyan hagyományos szótár-tulajdonság létezik, melyek a digitális tér hatására, vagy a szótárszerkezetek átalakulása miatt már nem, vagy nem minden digitális szótár esetében értelmezhetőek, így nem szolgálhatnak a tipológia alapjául, s vagy teljesen el kell őket vetnünk, vagy át kell alakítanunk őket.¹⁰⁸ A tanulmány alapján a legfontosabbakat alább ismertetem:

- Méret (olyan nagy szótárprojekteknél, melyek több százezer szót tartalmaznak nem érdemes a papírszótáraknál bevált méret szerinti osztályozást használni).
- Nyelvek száma (hiszen az internetes szótárak számos más szótárral összekapcsolhatók, a nyelvek száma nem mindig lehet egyértelmű).
- Lemmarendezés elve (pl. a digitális keresés szempontjából lényegtelen, pl. hogy alfabetikusan rendezett-e a lemmaállomány).
- Típus (pl. általános, vagy szakszótár).

¹⁰⁷ Nesi, Hilary: Electronic Dictionaries in Second Language Vocabulary Comprehension and Acquisition: the State of the Art, in Heid, Ulrich (szerk.): Proceedings of the Ninth Euralex International Congress, Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Universität Stuttgart, Stuttgart, 2000, 839-47, 842-844.

¹⁰⁸ Dringó-Horváth Ida: Typen und „Untypen” elektronischer Wörterbücher, in Jahrbuch der ungarischen Germanistik, Budapest-Bonn, JUG-DAAD, 2011, 67-88, 73.

Dringó-Horváth arra a fontos, tipológia és felhasználó szempontjából sem elhanyagolható tényezőre is felhívja a figyelmet, hogy a szótár digitális térben való megjelenése és a digitális szótározás térnyerése miatt a szótárak megnevezésével is probléma merülhet fel. Példaként a hazánkban is elterjedt zsebszótár fogalmat említi, mely a használó számára nemcsak a méretről, de a tartalomról is információt nyújtott.¹⁰⁹ A modern internetes szótárak fantázianevei, vagy szlogenjei ugyanakkor nem mindig nyújtanak elegendő információt a tartalmukról, vagy arról, hogy kinek készültek. Akár félre is vezethetik a felhasználót, mindemellett a tipologizálást sem könnyítik meg.

1.3.6. Online szótár, online adatbázis, online szótártipológia

Mint láttuk, akadnak olyan nyelvészek, akik az elektronikus szótár kifejezést kizárólag már csak az online szótárakra alkalmazzák. Az általánosan elterjedt nézet azonban továbbra is az, hogy az online szótár az elektronikus szótárak egyik típusa. A disszertációban az online szótárakat utóbbi nézetnek megfelelően kezelem.

Bár az online szótár az elektronikus szótár legnépszerűbb variánsa, ezt számos kutatás alátámasztja, ahogy azt is, hogy a papíralapú szótárak egyre veszítenek népszerűségükből, a lexikográfiával kapcsolatos munkákban igen kevés alapos, lényegre törő definíciót találunk erre a fogalomra. Hartman és James így határozta meg az online szótárt: „*dictionary or other reference work available via a computer network, such as the internet.*”¹¹⁰ Tehát egy olyan referenciamű, vagy szótár, amely valamilyen számítógépes hálózaton érhető el, például az interneten.

A 2000-es évek elején, az online szótárak esetében még gyakran megjegyzik, hogy keresőfunkciójuk lassú és nagy hátrányuk, hogy az internetkapcsolat erősségéhez vannak kötve.¹¹¹ A szélessávú internet korában, a modern országokban ilyen fajta kritikák már nem kapcsolódnak a definíciókhoz.

A további néhány definíció összevetése, hosszabb kifejtése a téma szempontjából nem indokolt. Fontosabb azonban, hogy elválasszuk az online adatbázist, az online szótártól, illetve, hogy meghatározzuk, hogy az online szótár mitől nevezhető szótárnak. Gaál Péter hívja fel a figyelmet 2016-os doktori disszertációjában arra, hogy az adatbázis és a szótár közötti különbséget gyakran a lexikográfusok sem veszik figyelembe. Gaál, Sermann és

¹⁰⁹ Dringó-Horváth, 2011, 3.

¹¹⁰ Az idézet fordítása: „Számítógépes hálózaton, pl. interneten elérhető szótár, vagy egyéb referenciamű.” (a szerző fordítása), Hartmann – James, 1998, 101.

¹¹¹ Yu-wen Tang: La utilización de diccionarios electrónicos para el aprendizaje de la lengua española en Taiwan, ASELE, Actas XII., 2001, 225-235, 233.

Tamás, valamint Tebé Soriano műveire támaszkodva fejt ki, hogy az adatbázis egy kiválasztott elv alapján rendezett adatok összessége, mely eléréséhez és használatához egy programra, weboldalra, vagy alkalmazásra van szükség.¹¹² Online szótárról pedig akkor beszélhetünk, ha az adott rendszer lexikográfiai adatbázisból, szótároldalból és keresőmotorból áll.¹¹³ A lexikográfiai adatbázis tehát a szótár egyik része, melyet a felhasználó közvetetten ér el, az online szótár további komponensein keresztül, s mely nem közvetlen felhasználásra készül, a szótár másik két „összetevő” nélkül ugyanis a használó nem tudna vele érdemben és hatékonyan dolgozni.

Az online szótár és az adatbázis elkülönítésénél láttuk, hogy online szótárról, akkor beszélhetünk, ha van adatbázis, weboldal és megfelelő keresőmotor. Ez azonban akár egy online glosszárúmról is igaz lehet. Így néhány ponttal ki kell egészítenünk a feltételeket. Teljesértékű online szótárról, álláspontom szerint akkor beszélhetünk, ha az alább bemutatott, mindkét feltétel megvan az adott online lexikográfiai referenciamű esetében:

- A. rendelkezik adatbázissal, weboldallal és keresőmotorral,
- B. van mega-, mikro-, makro- (esetleg medio-) struktúrája.

Az „A” feltételek megvalósulásával a szótár elválk az adatbázistól, a „B” kategóriával pedig elkülönül egyéb lexikográfiai referenciaművektől. Természetesen, mint később látni fogjuk, a szótár szerkezeti egységei a digitális tér hatására jelentősen megváltoznak. Ahhoz, hogy az online szótár eleget tegyen a készülésekor kiválasztott szótártipológiai kategóriának és a metalexikográfusok ténylegesen a kiválasztott kategóriába tudják sorolni, a „C” feltételnek is meg kell felelnie, azaz

- C. valóban és megfelelően hordozza a szótártipológiai kategória/kategóriák jegyeit és jellemzőit.¹¹⁴

Az online szótárakat tipizálhatjuk a disszertáció szótártipológiáról és e-szótártipológiáról szóló részében megadott szempontok nagy része szerint, így erre itt már külön nem térek ki. Az online platform azonban új szempontok felállítását is megkövetelte. Az internet elterjedésével, a felhasználók egyre biztosabb internethasználatával megjelentek az internet használók által is szerkeszthető szótárak. A szótárkészítők kategóriája a

¹¹² Gaál, 2016, 22.

¹¹³ Gaál, 2016, 22.; Fuertes-Oliviera, 2013.

¹¹⁴ Például: Egy gyermekszótár/diákszótár valóban az életkori sajátosságoknak megfelelő szavakat tartalmazza-e, megfelelő illusztrációkkal, megfelelő elemekkel a makrostruktúrában, életkornak, célnak, orientációnak megfelelő példamondatok vannak-e a szócikkekben stb.

papaíralapú, vagy offline elektronikus szótárakéhoz képest kibővült. A lexikográfusok jelentős része szerint beszélhetünk intézmények által szerkesztett és szabadon, a közösség által is szerkeszthető online szótárakról.¹¹⁵ Itt ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy bár kisebb számban, de léteznek olyan, a fogalomnak megfelelő, többnyire nonprofit online szótárak, melyeket nem intézmények, és nem is hivatalos szótárírói csoportok készítettek, hanem hozzáértő magánszemély(ek). *Szótár készítői/szótár szerkesztői* szempontból megvizsgáltam néhány népszerű magyar és külföldi online nyelvi szótárt és az alábbi, a fentiekkel összezsengő, ugyanakkor azokat ki is egészítő alábbi kategóriákat azonosítottam:¹¹⁶

- intézmények által szerkesztett, de közösség által is szerkeszthető online szótárak,
- intézmények által szerkesztett, közösség által nem szerkeszthető online szótárak,
- cégek által szerkesztett, de közösség által is szerkeszthető online szótárak,
- cégek által szerkesztett, közösség által nem szerkeszthető online szótárak,
- magán személy(ek) által szerkesztett, de közösség által is szerkeszthető online szótárak,
- magán személy(ek) által szerkesztett, közösség által nem szerkeszthető online szótárak.

Meg kell továbbá jegyezni, hogy elsősorban a nagyobb cégek és intézmények azt a lehetőséget is felajánlják, még ha közösség által nem szerkeszthető online szótáról is van szó, hogy a felhasználó jelentheti a keresett, de a lemmaállományban eddig nem szereplő szót, melynek a szerkesztők utánanéznék és később felveszik a szótárba.

A fent említett kétpilléres szempontrendszerrel összezseng Gao Yongwei, kína egyik leghíresebb és legismertebb lexikográfusának 2012-es tipológiája. A sanghaji Fudan Egyetem angol és kínai lexikográfiával foglalkozó munkatársa hárompilléres speciális

¹¹⁵Például: Fóris, 2018.; Gaál Péter: Online szótárak a Web 2.0 platformon – A Wikiszótár és a Wiktionary, Magyar Terminológia 3 évf., 2. sz., 2010, 251-268.; Fuertes-Olivera, Pedro: Lexicography for the Third Millennium: Free Institutional Internet Terminological Dictionaries for learners, in Fuertes-Olivera, Pedro (szerk.): Specialised Dictionaries for Learners, (Lexicographica Series Maior 136.), De Gruyter, Berlin, 2010, 193–209.; Wiegand, Herbert Ernst – Beißwenger, Michael – Gouws, Rufus H.: Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung, Systematische Einführung A-C, De Gruyter, Berlin/New York, 2010.

¹¹⁶ A vizsgált online szótárak: <https://szotar.magyar-nemet.hu/rolunk/>; <https://nemet-magyar-szotar.hu/>; <https://dictzone.com/rolunk/>; <https://szotar.sztaki.hu/>; <https://www.szotar.net/>; <https://de.langenscheidt.com/deutsch-ungarisch/>; [https://www.reverso.net/Text%C3%BCbersetzung](https://www.reverso.net/Text%C3%BCbersetzung;); <https://www.17-minute-languages.com/es/diccionario-de-alem%C3%A1n/>; https://www.leo.org/esde/index_de.html; <https://dictionary.cambridge.org/>; [https://www.collinsdictionary.com/spellcheck/english-german?q=kotoyren](https://www.collinsdictionary.com/spellcheck/english-german?q=kotoyren;); <http://www.dict.cc/dict/options.php>; <https://en.pons.com/translate/dictionary-of-german-spelling/abprotzen>; <https://www.dictionary.com/misspelling?term=ninjawarior>

online szótártipológiát alkotott, melyben Sven Tarphoz hasonlóan fantázianeveket használt. Yongwei megkülönböztet a „*clicks-and-mortar*”, „*one-stop*” és a „*do it yourself*” online szótárakat. Első kategóriába sorolja azokat a szótárakat, melyek már létező papíralapú szótárak online változatai, a második kategóriába azokat a szótár-weblapokat, melynek segítségével egyszerre kereshetünk több adatbázisban, a harmadikba pedig a felhasználók által is szerkeszthető szótárakat.¹¹⁷ A kifejezetten online szótárakra fókuszáló tipológia jelenleg még alakulóban van.¹¹⁸ A műfaj további fejlődésével, feltehetően az elkövetkező években egyre több felállított magyar és külföldi tipográfiát fogunk látni. Ezek azonban majd az e-szótártipológiához hasonlóan gyorsan alakulnak át, vagy válnak elavulttá.

1.3.7. A szakszótár

Mint korábban láttuk, a szakszótárak képzik a szaklexikográfia tárgyát. Az Éksz. szerint a szakszótár *olyan szótár, amely egy-egy tudomány(ág)nak, foglalkozásnak, szakmának műszavait, műkifejezéseit tartalmazza.*¹¹⁹ Ezt a típusú lexikográfiai referenciaművet műszótárnak is nevezhetjük. A fogalom definícióiról általánosan elmondhatjuk, hogy nyelvtől és országtól függetlenül két csoportba sorolhatók. Egyrészt látunk az Éksz. fogalomalkotásához hasonlóan egyszerű, tömör, csak a műfaj leglényegesebb jellemzőjére koncentráló definíciókat, melyek csak azt hangsúlyozzák, hogy a szakszótárak a köznyelvben ritkán, vagy nem használt, speciális szakmai szókinccset tartalmaznak.¹²⁰ Másrészt, valamivel alacsonyabb számban találunk részletesebb, a fenti információkat szintén tartalmazó definíciókat. Ezek részletes bemutatását, összevetését a téma nem indokolja, főként azért, mert a megadott információk lényegesen nem tesznek hozzá a definícióhoz. Annyit ugyanakkor mindenképpen meg kell említeni, hogy a szakszótárkutatók szerint a második csoportnak általában még egy közös pontja van: a szakszótárak a szakszavakról és szakszókinccsről különböző információkat tartalmaznak (pl.

¹¹⁷ Yongwei, Gao: Online English Dictionaries: Friend or Foe?, in Torjusen, J.M. – Fjeld, R. V. (szerk.): Proceedings of the 15th EURALEX International Congress 2012, Universitetet i Oslo, Institutt for lingvisticke og nordiske studier, Oslo, 2012, 422-433, 425.

¹¹⁸ A témában lásd még: Engelberg, Stefan – Storrer, Angelika: Typologie von Internetwörterbüchern und -portalen, in Klosa, Annette – Müller-Spitzer, Carolin: Internetlexikografie: Ein Kompendium, De Gruyter, Berlin/Boston, 2016, 31-64.; Fuertes Olivera, Pedro – Tarp, Sven: Theory and Practice of Specialised Online Dictionaries. Lexicography versus Terminography, De Gruyter, Berlin/Boston, 2014.; Gaál Péter: Szempontrendszer online szótárak minősítéséhez, Magyar Terminológia, 5. évf., 2. sz., 2012, 225-250.; Gaál, 2016.

¹¹⁹ Éksz., 2013.

¹²⁰Néhány példa: Muráth, 2010, 23.; Fóris, 2018, 45., Martínez de Sousa, Jóse: Diccionario de lexicografía práctica, Bibliogra, Barcelona, 1995, 144.

ekvivalenseket, grammatikai információk stb.).¹²¹ A szakszótárak esetében különösen fontos azonban a tipológia, mert bár legfőbb jellemzője valóban az, hogy szaklexikát tartalmaznak, funkciójukat tekintve igen különbözőek lehetnek. A szakszótáraknak alapvetően három fajtáját különböztetjük meg: *szaknyelvi szótárakat*, *értelmező szótárakat*, *enciklopédikus szótárakat*.¹²² A szaknyelvi szótárak, melyeket akár nyelvi szakszótáraknak is hívhatnánk, az általános nyelvi szótárakhoz hasonlóan ekvivalenseket és nyelvtani információkat közölnek a szakszavakkal kapcsolatban. Az értelmező szakszótárak meghatározást nyújtanak egy körülhatárolható szakterület szakszavaihoz. Az enciklopédikus szótár pedig tulajdonképpen a kettő ötvözete, nyelvi információt és szakmaiság szempontjából nézve kielégítő meghatározást is nyújt. Mindhárom típusáról elmondható, hogy témájukat tekintve, lehetnek

- egy szakma egy területét, vagy néhány területét,
- egy teljes szakmát, vagy
- több szakmát lefedő szótárak.

A szakszótárak esetében is meg kell jegyeznünk, hogy akkor beszélhetünk valóban *szótárról*, ha az eleget tesz a szótárfogalom általános, fent említett kritériumainak. Különösen fontos ez a szaknyelvi szótárak esetében, hiszen már számtalan modern szakglosszárrium létezik, papír és online alapúak egyaránt, ám mivel ezek az 1.2.6., valamint az 1.2.3. alfejezetekben bemutatott kritériumoknak nem felelnek meg, nem sorolhatjuk őket a szótárak közé.

A szakszótárak nem a modern kor találmányai, a múlt emberének is szüksége volt például a saját szakmájának idegen nyelvű ismeretére, gondoljunk csak a különböző nemzetekkel érintkező kereskedőkre, vagy a váltók megjelenésével kialakuló komplikált szaknyelvre. Hazánkban a 19. században kezdenek tömegesen megjelenni a szakszótárak, amikor az egyes tudományok magyar szakszókészletét megalkotják. Ezek mellett a szakkönyvek végére illesztett szakglosszárriumok is igen gyakoriak (példákat lásd az MNTSZ bibliográfiájában). A szakszótárak jelentősége és az azokra való igény a korábbi

¹²¹Néhány példa: Hartmann, Reinhart R. K. – James, Gregory: Dictionary of Lexicography, Routledge, London/New York, 2002, 129.; Gómez de Enterría, Josefa: Los diccionarios especializados y la enseñanza de ELE, ASELE, Actas XI, 2000, 105-122, 107.; Wiegand, Herbert Ernst: Was eigentlich ist Fachlexikographie?, in Munske, Horst Haider (szerk.): Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien, Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern, de Gruyter, Berlin/New York, 1988, 729-790, 762-768.

¹²²Wiegand, 1988, 777.; Schaefer, Burkhard: Zu einer Theorie der Fachlexikographie, in Schaefer, Burkhard Bergenholtz, Henning: Fachlexikographie: Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1994, 11-42, 24.; Fata – Muráth, 2020, 39.

történeti korokban megkérdőjelezhetetlen. Nincs ez másképp napjainkban sem. Kétségkívül az internacionális, határokon átívelő tanulmányok és szakmai tevékenységek korát éljük. Diákok ezrei tanulnak évente egy másik nemzet egyetemén, gyakran egy másik nyelven. A globalizáció hatására pedig a munkahelyek jelentős részén minden napos az idegen nyelvű munkavégzés. Magyarország esetében a rendszerváltást követően megszűnt az orosz és német munkanyelv dominanciája és az egyes szektorokban hirtelen szükség lett más nyelvek szakszókészletének ismeretére is. Bár napjainkban az egész világon az angol az uralkodó munkanyelv, hazánkban továbbra sem csak angol szakszótárakra van jelentős igény. Gondoljunk csak a Magyar Honvédség példájára! A Honvédség munkanyelve és vezényletanyelve természetesen a magyar, a NATO hivatalos nyelvei az angol és a francia. Hazánknak tagországgként szüksége van tehát angol és francia szaknyelvet beszélő tisztekre is. A modern haditechnika egy részét a Honvédség azonban Németországtól szerzi be, az eszközök működtetéséhez pedig elengedhetetlen a német szaknyelv ismerete is.

1.3.8. Szakszótár-tipológia

A szakszótárak alapvetően az 1.2.2. alfejezetben bemutatott általános dichotómiák alapján is osztályozhatók, s már ezek mentén elemezve is bővebb képet kaphatunk a művekről, ugyanakkor ismerünk kifejezetten szakszótárakhoz készült tipológiákat is. Felber és Schaefer 1999-ben olyan szakszótár-tipológiát hozott létre, melyben hangsúlyozzák, hogy a szakszótárakat egyrészt *szakszótár-specifikus*, másrészt *nem szakszótár-specifikus* szempontok alapján is osztályozni kell.¹²³ A szerzőpáros hat nem szakszótár-specifikus szempontot ad meg, melyeket minden szótárnál, így a szakszótárak osztályozásánál is figyelembe kell venni. Ezek a következők: 1) nyelvek száma, 2) alaposság/kidolgozottság/részletesség, 3) jelenre vonatkozó/történeti, 4) struktúra, 5) hordozó, 6) belső tartalmak (pl. ábra, kép stb.).¹²⁴ A felsorolt nem szakszótár-specifikus szempontok nem igényelnek részletesebb magyarázatot, nagyobb részben összecsengenek a fent bemutatott tipológiákkal is, így jelen dolgozatban nem kerülnek bővebb bemutatásra. Felber és Schaefer mindezek mellett négy szakszótár-specifikus szempontot állított fel tipológiájában. Ezek átfogó nevét magyarul nem minden esetben lehet pontosan megadni, az alábbi kérdések segítségével azonban magyarul jól használható a tipológia:

¹²³Felber, Helmut – Schaefer, Burkhard: Typologie der Fachwörterbücher, in Hoffmann, Lothar – Kalverkämper, Hartwig – Wiegand, Herbert Ernst (szerk.): Fachsprachen – ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung, 2. Halbband, de Gruyter, Berlin/New York, 1999, 1725-1743,1734-35.

¹²⁴ Felber – Schaefer, 1999, 130-34.

1. Mi a szótár eredeti célja? (Wiegand alapján)
2. A szótár szavai egy teljes szakmához, vagy a szakmának egy részéhez tartoznak?
3. Kik a szótár használói?
4. Terminologizált, vagy nem terminologizált kifejezéseket tartalmaz?

A Felber/Schaeder-féle tipológiában a négy fő szemponthoz további szempontokat rendelnek, illetve ezek alapján többféle szakszótár típust említenek.¹²⁵ Ezeket a következő táblázatban mutatom be, a könnyeb megértést pedig egy konkrét, kiválasztott referenciamű tipizálása segíti. Ehhez Farkas Judit *1111 Fogalom történelemből* c. munkáját választottam.¹²⁶ A táblázat harmadik oszlopában látjuk a fogalomtárra vonatkozó Felber/Schaeder-tipológia szerinti információkat, a negyedik oszlopban pedig ennek indoklását. A táblázat negyedik oszlopával nemcsak a megértést szeretném könnyíteni, hanem egyúttal szeretnék rávilágítani két, metalexikográfia szempontjából lényeges elemre is:

1. Egyrészt arra, hogy egy szótár jellemzése esetében hangsúlyt kell fektetni a kiválasztott kategóriába sorolás indoklására, alátámasztására. Ez sok szótártipológiai témájú tudományos munkából kimarad, vagy pedig csak felületesen van jelen.
2. Másrészt arra, hogy bár rendelkezésre állnak kiváló, vagy egymással jól kombinálható, kitűnő nyelvészek által készített tipológiák, ezek, még ha konkrét szótártípusokhoz készültek is, nem tudnak minden szempontjukkal/altípusukkal minden szótárt lefedni. Vannak nagyon speciális esetek, mint ezt a történelmi szakkifejezések esetében a négyes kérdéshez tartozó indoklásnál látni fogjuk.

¹²⁵ Felber – Schaeder, 1999, 130-33, 1740.

¹²⁶ Farkas Judit: *1111 Fogalom történelemből*, Maxim Könyvkiadó, Szeged, 2013.

1.	2.	3.	4.
Kérdés Felber/Schaeder terminológiája alapján	Altípusok Felber/Schaeder alapján	Történelmi fogalomtár	Indoklás
Mi a szótár célja?	<ul style="list-style-type: none"> • szaknyelvi szótár • értelmező szótár • enciklopédikus szótár 	értelmező szótár	Fogalmakat definiál, értelmez
A szótár szavai egy teljes szakmához, vagy a szakmának egy részéhez tartoznak?	<ul style="list-style-type: none"> • általános (egy szakmához) • speciális (szakma egy területéhez) 	általános	A történelem tananyag egészét lefedi, nem korszakspecifikus
Kik a szótár használói?	<ul style="list-style-type: none"> • szakemberek • tanulók • laikusok 	tanulók	Kifejezetten a középiskolai tananyag szókészletét fedi le
Terminologizált, vagy nem terminologizált kifejezéseket tartalmaz?	<ul style="list-style-type: none"> • szabványosított/nem szabványosított • világszerte elfogadott/nem fogadott el mindenhol 	részben szabványosított, nem elfogadott világszerte	<ul style="list-style-type: none"> • Az Oktatási Minisztérium által elfogadott, de nem minden történész ért egyet a fogalmakkal (pl. állóháború/ állásháború) • Az egyes nemzetek történelemértelmezése eltérő, így a fogalomértelmezése, fogalomhasználata is

6. sz. táblázat: 1111 fogalom történelemből c. mű tipizálása Felber/Schaeder tipológiája alapján, indoklással, készítette a szerző, forrás: Felber – Schaeder, 1999.

A szakszótárak esetében különösen fontos az a szempont, hogy kinek készül az adott referenciamű. Ez a kérdés Wiegandnál, valamint Felbernél és Schaedernél kevesebb hangsúlyt kap. A lexikográfiai referenciaművek ezen típusainál érdemes kiegészítésként Kühn tipológiáját is felhasználni. Kühn két fontos vizsgálati paramétert emel ki a szótárak esetében: 1) a használók körét és 2) használat célját (Wörterbuchbenutzer,

Benutzungszweck).¹²⁷ Ezekhez egy-egy kérdést társít: 1) „a) *Wer benutzt b) welches Wörterbuch?*”, illetve 2) „a) *Aus welchem Anlass benutzt wer b) mit welcher Frage c) zu welchem Zweck welches Wörterbuch?*”¹²⁸ Kühn szerint a szótárhasználatra a következő célokból kerülhet sor: nyelvi kompetencia ellenőrzése, szövegmegértés, szövegalkotás, fordítás, szakmai tevékenység/szakszövegekkel való munka, kutatás. Ezen túlmenően külön kiemeli, hogy az oktatásban „tankönyv-szerűen” is használhatók. A *felhasználók* lehetnek: tudósok/kutatók, diákok és tanárok, fordítók, szakemberek, különböző szövegalkotók, privátfelhasználók/laikusok, (meta)lexikográfusok.¹²⁹ Kühn szótártipológiáját, a könnyeb megértés érdekében a már említett történelmi fogalomtáron keresztül mutatom be a gyakorlatban, az alábbi táblázat segítségével.

Kérdés	Történelmi fogalomtár	Ez alapján milyen szótárról van szó?
1)/a Ki használja?	Tanulók/tanárok	Tanulói értelmező szakszótár, mely tankönyv-szerűen is használható
1)/b Milyen (típusú) szótárt?	Értelmező szakszótár	
2)/a Milyen alkalommal?	Tanulás/oktatás	
2)/b Milyen kérdést feltéve?	Mit jelent az adott kifejezés/ benne van az adott kifejezés, megfelel-e a diákjaimnak a benne lévő tartalom?	
2)/c Milyen céllal?	A fogalom megértése/ a fogalom megérttetése	
Használható tankönyv-szerűen?	igen	

7. sz. táblázat: 1111 fogalom c. mű tipologizálása Kühn tipológiája alapján, készítette a szerző, forrás:

Kühn, 1989.

¹²⁷ Kühn, Peter: Typologie der Wörterbücher nach Benutzungsmöglichkeiten, in Hausmann, Franz Josef – Reichmann, Oskar – Wiegand, Herbert Ernst – Zgusta, Ladislav (szerk.): Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie, Erster Teilband, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5., de Gruyter, Berlin/New York, 1989, 111-127, 112, 115.; Kriston Renáta: Egy háromnyelvű, német-magyar-angol turisztikai tanulói szakszótár koncepciójának a bemutatása, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2009, 68-69.

¹²⁸Idézet fordítása: „1) a) Ki használja és b) milyen szótárt használ? 2) a) Milyen okból b) milyen kérdésfeltevéssel c) milyen célból használják a szótárt? (a szerző fordítása). Kühn, 1989, 112-113.

¹²⁹ Kühn, 1989, 115-119.

Részösszefoglalás

Az első fejezetben láthattuk, hogy egy online és papíralapon is megjelenő történelmi szakszótár elkészítéséhez *három* nagy nyelvészethez kapcsolódó terület fogalmait és nehézségeit kell behatóan ismernünk: a szaknyelvét a szótárkészítést, és a szótárakét. A területek fogalmi szinten természetesen tovább ágaznak, egy széles hálót létrehozva, mely a téma komplexitását jelzi. *Összesen mintegy 40*, a tervezett szótár szempontjából elsődlegesnek számító fogalmat kellett tisztáznunk, melyekből további jelentős számú másodlagos fogalom ágazott le, ezek értelmezése szintén nélkülözhetetlen volt. Ezt követően pedig meg kellett találni az utat a megszerzett elméleti ismeretek gyakorlatban való alkalmazására. A fenti elemzésekből kiderül, hogy a vizsgált területekhez kapcsolódó fogalmak definíciói napjainkban még közel sem egységesek, országonként, iskolánként, sőt akár kutatónként is eltérhetnek. A tudomány előrehaladtával, a technika fejlődésével ugyanakkor a már régóta fennálló, még mindig megoldatlan tudományos problémákra (pl. önálló tudomány-e a lexikográfia), mintegy „rátörőnek” az új problémák és kihívások is (pl. online szótártipológia). Utóbbiak elsősorban a tudomány differenciálódása, a technika fejlődése és a társadalmi változásból, globalizációból adódó eltérő igényekből eredeztethetők. Az igényes, tudományos elméleti munka azonban nehezen és lassan követi le a gyors változásokat. A lexikográfiai munka bár felgyorsult, elegendő szótár még most sem készül, a szótárhiány továbbra is konstans. A szótártípusok differenciálódtak, a lexikográfia elméleti kutatásainak száma azonban nem gyarapodott megfelelő gyorsasággal és differenciáltsággal. Ez eredményezi azt, hogy a lexikográfia néhány területe, például a téma szempontjából fontos történelmi lexikográfia alulkutatott, alapvető tudományos metalexikográfiai eredmények hiányoznak a témában, melyek a gyakorlati munkát megkönnyítenék és minőségét szavatolnák. A lexikográfia differenciálódásával a hozzá kapcsolódó terminusok is differenciálódnak, melyek használatában a kutatók még szintén nem jutottak konszenzusra, a fogalom differenciálódás miatt (pl. meta-szaklexikográfia) időszerű, hogy a lexikográfusok elgondolkodjanak az ernyőfogalmak bevezetésén. Az internet elterjedése az online lexikográfiai referenciaművek elterjedését eredményezte, ahhoz azonban, hogy egy ilyen művet valóban online szótárnak tekintsünk, több kritériumnak kell megfelelnie. Az online szótárak elterjedésével szükségszerűen megjelent az online szótártipológia is, melyben azonban a többihez képest kevesebb hangsúlyt kap a készítő/szerkesztők szerinti tipologizálása. A szakirodalomban pedig arról nem esik szó, hogy annak ellenére, hogy az optimális szótárkészítői munka minimum inter-, de inkább

multidiszciplináris csapatmunka, mégis vannak olyan keresett és szakmai szempontból kiváló online szótárak, melyet egy hozzáértő magánszemély készített (és bővít). Az első fejezetből az is egyértelműen kiderül, hogy a történelmi szaknyelv olyannyira alulkutatott, hogy a speciálisan erre fókuszáló nyelvészeti szempontú munkák a nemzetközi szakirodalomban is csak elvétve jelennek meg, a magyarban pedig teljesen hiányoznak. A történelmi szaknyelv nagy halmaza nincs e tudományra szabottan tipologizálva, pontos határait sem állapították még meg, holott azok koránt sem egyértelműek. Előbbire egyedül a NAT-ban láthatunk példát, ez azonban, mivel oktatási alapidokumentumban jelenik meg, egy történelemtanítás felől közelítő csoportosítás, mely a történettudomány teljes szaknyelvének vizsgálatához nem elegendő. Láthattuk továbbá azt is, hogy az általános szaknyelvi osztályozások egy részét a történettudomány szaknyelve esetében is használhatjuk, ugyanakkor vannak olyanok melyekről a célzott kutatási eredmények hiányában egyelőre nem tudjuk eldönteni, hogy alkalmazhatók-e. Rávilágítottunk arra is, hogy a szakma által elfogadott, legáltalánosabb, minden szaknyelvre igaznak tartott jellemzők egy része a történettudomány szaknyelve esetében nem helytállóak.

II. A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY ÉS A NYELVTUDOMÁNY

Egy szakszótár nem hozható megfelelő színvonalon létre, ha nem ismerjük a nyelvtudomány és a másik tudomány egymáshoz való viszonyát, kapcsolódási pontjait, a másik tudomány képviselőinek, tehát a szaknyelv használóinak igényeit, nyelvhasználati szokásait (szociolingvisztikai megközelítés). Ebben a fejezetben az MNTSZ létrehozáshoz szükséges, hiányzó, megelőző mentalexikográfiai vizsgálatként is értelmezhető kutatást folytatok a történettudomány és nyelvtudomány kapcsolatáról, a történész kutatók nyelvhasználati szokásairól, az idegen nyelvek történész munkájában betöltött szerepéről, valamint megvizsgálom, hogy rendelkezésre áll-e bármiféle segédanyag a történelmi szaknyelv elsajátításához. A kutatásmódszertan modern eredményei rávilágítottak arra, hogy a tudományköziség a sikeres és valóban hasznos, jövőbe mutató kutatási eredmények egyik kulcsa. Ezért a fejezet második részében áttekintem a lexikográfia és a történettudomány kapcsolatát, feltárom, hogy a két tudomány hogyan képes támogatni egymást új eredmények elérésében/igazolásában, s hogy van-e helye a lexikográfiának a történelem segédtudományai között. A fejezet végén arra kerestem a választ, hogy munkája során végez-e a történész lexikográfiai (jellegű) munkát, s ha igen, milyen módon tudná ezzel a lexikográfiát támogatni. A fejezet egyben hiánypótló, komplex (nyelvészeti szempontú) alapkutatás is.

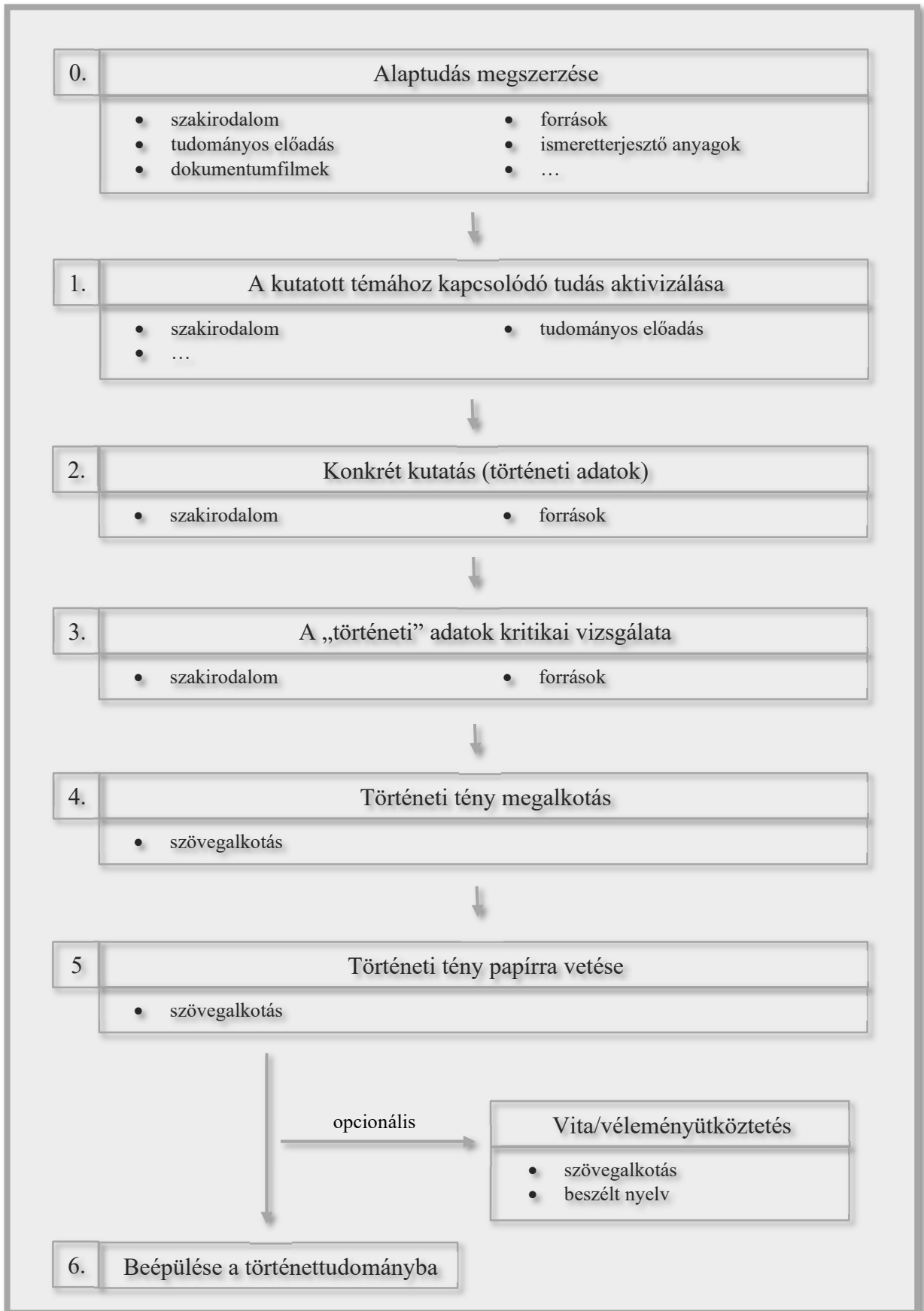
2.1. A történész és a nyelv

A történészek munkáját többen, többféleképpen megkísérelték már pontosan meghatározni, behatárolni, vagy rendszerként szemléltetni.¹³⁰ Abban a teoretikusok szinte valamennyien egyetértenek, hogy a történész legfőbb feladata – leegyszerűsítve – a múlt vizsgálata és annak minél hitelesebb, objektív rekonstrukciója. A történész rendelkezik egyfajta alaptudással a kutatott témában, melyre kutatása alkalmával építhet. A kutatás kezdetén először is történelmi adatokkal találkozik.¹³¹ A történelmi adatokat kritikai vizsgálatnak veti alá, majd megtartásukkal, vagy elvetésükkel megalkotja a történelmi tény, mely optimális esetben beépül a történettudomány eredményei közé. A sematikus és leegyszerűsítve vázolt folyamat alatt a történész elsőszámú segítsége és eszköze maga az

¹³⁰ A témában lásd bővebben: Bloch, Marc: A történész mestersége, Osiris Kiadó, Budapest, 1996.; Ormos Mária: A történelem és a történelemtudományok, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.; Oakeshott, Michael Joseph: A történészi tevékenység, in Gyurgyák János – Kisantal Tamás(szerk.): Történetelmélet I., Osiris Kiadó, Budapest, 2006.; Gyáni Gábor: A történelmi tudás, Osiris Kiadó, Budapest, 2020.; Kelly Boyd (szerk.): Encyclopedia of historians and historical writing, Fitzroy Dearborn, London, 1999.

¹³¹ Heckenast Gusztáv: Mi a történelmi tény?, Történelmi Szemle, 23. évf., 1980, 677-680, 677.

írott, vagy a beszélt, szak- és köznyelv. A témához kapcsolódó előzetes tudását szakirodalmat olvasva szerezte, a kutatás előtt olvasva, tudományos előadásokat hallgatva aktiválja ismereteit. A kutatás közben forrásokat és szakirodalmat olvas, esetleg visszaemlékezéseket hallgat, azokat analizálja, végül a tényeket maga veti papírra, koherens szöveget alkotva. Természetesen a kutató történész nemcsak írott, hanem tárgyi forrásokkal, rögzített visszaemlékezésekkel stb. is dolgozik (lásd később), de az ezekről, vagy ezek által gyűjtött információkat szintén papírra veti. A 2. számú ábrán a történészek munkájának állomásait látjuk sematikusán vázolva. Az ábra jelzi, hogy az egyes fázisokban milyen formában találkoznak az írott, vagy beszélt nyelvvel. Természetesen a nyelvvel való kapcsolat minden kutatásnál sajátos lehet, csak a legáltalánosabbakat tüntettem fel, a tárgyi, írott szöveget nem tartalmazó forrásokat nem.

2. sz. ábra: A nyelvhasználat eszközei a történész munkafolyamatának fázisaiban, készítette: a szerző.

A történész legfőbb „fegyvere”, legfőbb eszköze tehát elsősorban az írott, másodsorban a beszélt szak- és köznyelv. Ennek segítségével gyűjt információkat, ennek segítségével jut el tudományának tárgyához, a múlthoz, ezzel fejezi ki magát, ezzel adja át tudománya lényegét, ezzel alakítja mások véleményét egy korszakról, egy személyről, egy eseményről, mi több külföldi platformokon hazánkról, Európán kívüli közegben akár az egész kontinensről. A nyelv a történész kezében az információáramlás eszköze, mely közvetít múlt, jelen és jövő között. A történész és a nyelv/nyelvhasználat kapcsolatát több teoretikus is vizsgálta már, de elsősorban a fent említett fázisok közül az 5. fázis, az az konklúziók összefoglalása szemszögéből, tehát abból a szempontból, hogy a történész a múlt rekonstrukcióját, a történeti tény, hogyan veti papírra. Arthur Danto például a történészek munkáiban vizsgálta az ún. elbeszélő mondatok (*narrative sentence*) szerepét. Ebben kitért az igeidők és igemódok használatára is.¹³² Vizsgálták a történészek által használt elbeszélést, mint műfajt, vagy hogy a történész kronologikus sorrendben halad-e művében, vagy sem.¹³³ Gyáni Gábor 2020-ban megjelent *A történeti tudás* c. művének egyik fejezetében több iskola szempontjából tárgyalja és mutatja be a történész és a nyelv kapcsolatát, a történeti szövegalkotásra vonatkozóan. Felhívja a figyelmet arra, hogy a „nyelvi fordulat” (linguistic turn)¹³⁴ megjelenése és a szaktudományos gondolkodásba való beépülése óta a nyelv szerepe felértékelődött a történész munkájában. Ezzel megtörtént „a történetírásban rejlő nyelvi dimenzió” felfedezése, immáron tehát már másképp tekintünk a nyelvre a múltat feltárók munkájában. (Ez a jelenség jól tetten érhető az alábbi két idézetben.) Ahogy Gyáni fogalmaz:

„Röviden arról van szó, hogy a leíráshoz (és a magyarázathoz) használt nyelv nem semleges közvetítő eszköz, a megismerő és a valóság között, nem valamilyen átlátszó közeg, hanem homályos tükör, pontosabban: olyasvalami, ami önálló szerepet tölt be a valóság értelmi feldolgozásában. A nyelv – önnön struktúrájával és a megismerést illető számos más sajátosságával együtt – amellet, hogy befolyásolja, ráadásul meg is szabja gondolataink formáját és tartalmát.”¹³⁵

Gyáni továbbá, Richard Rorty a „nyelvi fordulat” leírója nyomán megjegyzi, hogy a történész munkájában:

¹³²Danto, Arthur: *Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, 143-181.

¹³³Gyáni, 2020, 77-82.

¹³⁴ Szeberényi Gábor: *A történelem elbeszélése*, Aetas, 17. évf., 2-3 sz., 2002, 298-304.

¹³⁵ Gyáni, 2020, 75.

„(...) a nyelv nem kizárólag az oksági kapcsolat rögzítésére, azok hű kifejezésére (leképezésére) szolgáló eszköz, amely egyszerűen csak összeköti egymással az ént és az emberi és nem-emberi valóságot, mellyel az én, megismerőként, kapcsolatot teremt.”¹³⁶ Az idézetekből kitűnik, hogy a modern történetírásban már megkezdődött a nyelv mint eszköz szerepének felértékelődése.

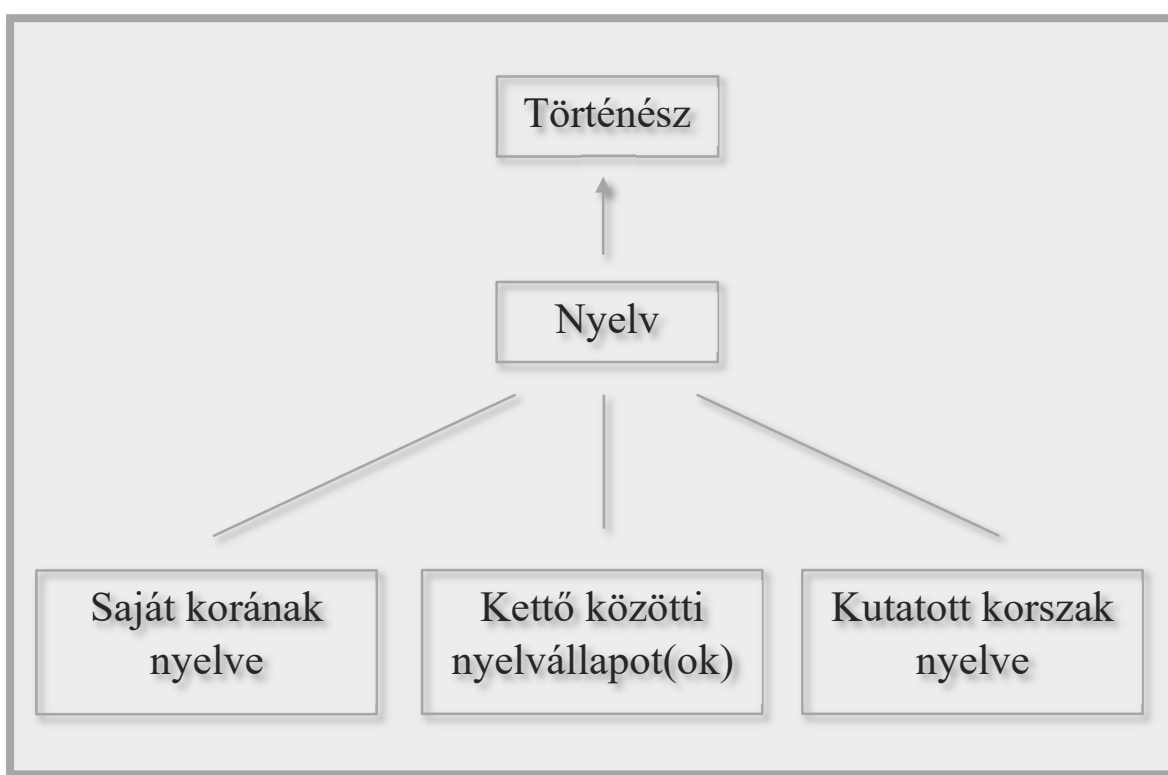
Arról azonban, hogy a történésznek milyen kapcsolata van a nyelvvel munkájának 0-3. fázisában, szinte egyáltalán nem esik szó a szakirodalomban. Azt korábban láttuk, hogy ezekben a fázisokban is kiemelt szerepe van a nyelvnek, de felmerül a kérdés pontosan „*milyen nyelvnek*”. A kérdésre adható válaszok keresésekor (nézetem szerint) három aspektusból mindenképpen vizsgálódnunk kell: 1) a nyelvi réteg, 2) a nyelvtörténeti korszak/nyelv állapota, illetve 3) az anyanyelv/idegen nyelv szemszögéből. A nyelvi réteg tekintetében elmondható, hogy a történész szakirodalmat és különféle korabeli köznyelvi és szaknyelvi forrásokat olvas, tehát biztosan találkozik a szaknyelvvvel és köznyelvvvel, illetve kutatásától függően más nyelvi rétegekkel is. A második aspektus kapcsán elmondható, hogy helyzete azért speciális, mert munkájában egyszerre van jelen a múlt és jelenkor nyelvhasználata. Minél korábbi történettudományi korszakban végzi a kutatását, annál korábbi és annál több nyelvtörténeti korszakkal, korábbi nyelvi állapottal találkozik egy adott nyelven belül. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért nem csak a jelen és a kutatott korszak nyelvhasználatával, nyelvi állapotával? A kutatás természetesen nem merülhet ki ennyiben, a történész rendszerint azt is megvizsgálja, hogy az általa feltárni kívánt eseményről/személyről/jelenségről mit írnak más korok forrásai (ha rendelkezésre állnak, mert korai történeti korról van szó), illetve a korábban tevékenykedő történészek (3. sz. ábra). A jelenséget egyszerű, de klasszikus példán szemléltetem, sematikusán. Ha egy történész például Kossuth Lajos életét kutatja, biztosan felhasználja:

1. Kossuth Lajos által/Kossuth Lajoshoz írt dokumentumokat (korabeli forrás/új magyarkori nyelv),
2. Kossuth Lajoshoz kapcsolódó dokumentumokat (korabeli forrás/ új magyarkori nyelv),
3. Kossuth Lajosról a 20. századi történészek által írt munkákat (paradigmaváltás előtti szakirodalom/új és újabb magyarkori nyelv),

¹³⁶ Gyáni, 2020, 76.; Rorty, Richard (szerk.): *The Linguistic Turn, Essays in Philosophical Method*, University of Chicago Press, Chicago, 1967, 25. alapján.

4. Kossuth Lajosról írt modern munkákat (paradigmaváltás utáni szakirodalom/újabb magyarkori nyelv).

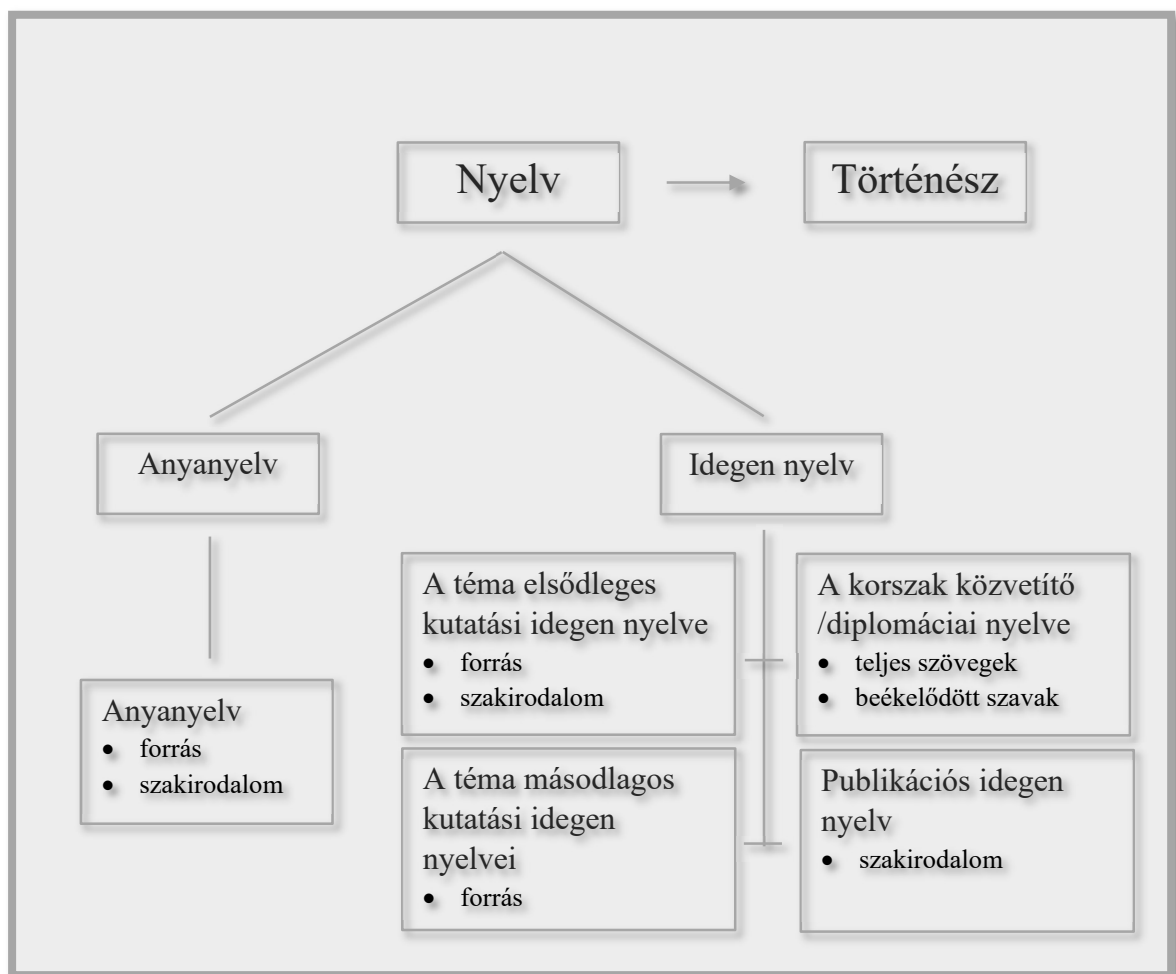
Ebben az esetben tehát a kutató találkozik a 1) 19. század nyelvhasználatával, 2) saját korának nyelvi állapotával, valamint egy 3) köztes nyelvi állapottal. Ha nem akar hamis eredményre jutni, utóbbival is helyesen kell tudnia eljárni. Ismerni, felismerni és értelmeznie kell a korszak paradigmaváltás előtti, marxista történetírássra jellemző szókészletét. Képesnek kell lennie egyrészt a konkrét, történettudományi értelemben vett forráskritika alkalmazására és ezen túlmenően a *szóhasználat kritikájára* is: tudnia kell felülvizsgálni és kihagyni, vagy helyettesíteni a paradigmaváltás előtti szavakat.

3. sz. ábra: A történész és a nyelv kapcsolata a nyelvtörténeti korszak/nyelvállapot szempontjából, készítette: a szerző.

Ha a történész és a nyelv kapcsolatát a harmadik szempontból, tehát az anyanyelvvél/idegen nyelvvél való találkozás aspektusából vizsgáljuk, figyelembe kell vennünk, hogy ezt elsősorban a kutatott téma határozza meg. Egy általános modell azonban mégis felállítható. Az általam felállított modellt hívhatjuk *Történész idegennyelv-használati modellnek*, rövidítve *TörId modellnek* (4. sz. ábra). A modellt és igazolásának folyamatát az alábbiakban ismertetem. Feltételezésem szerint a történész alapvetően felhasznál(hat) I. *anyanyelvén és idegen nyelven írt szakirodalmat*, II. *anyanyelvén és idegen nyelven írt*

forrásokat. Az idegen nyelvű anyagok nem csak a téma a) *elsődleges kutatási idegen nyelvére* korlátozódhatnak. Olvashat például a korszak b) *közvetítő nyelvén* (pl. latin), egy soknemzetiségű birodalom többi nyelvén c) (a *téma másodlagos kutatási idegen nyelvei*), vagy azokon a nyelveken, melyek a téma korábbi, de elengedhetetlen, vagy modern eredményeit publikálták d) (*publikációs idegen nyelv*). Ezek nem feltétlenül egyeznek az elsődleges, vagy a másodlagos kutatási idegen nyelvvel (legtöbbször angol, német, francia, vagy korábban például az orosz nyelv).

4. sz. ábra: A TörId modell, készítette: a szerző.

A fent szemléltetett modell igazolására, vagy elvetésére mélyinterjút készítettem nyolc, kutatását aktívan végző doktorandusszal (az interjú kérdéseit lásd az 1. sz. mellékletben). A doktoranduszok közül hét történelemszakot, egy klasszika filológia szakot végzett, közülük hat történelemtudományból doktorál, kettő esetében a témájuk más profilú doktori iskola választását indokolta, de a disszertáció témája esetükben is történelmi jellegű és megköveteli a történelemtudomány kutatási módszereinek ismeretét, aktív használatát.

Az interjúalanyokat úgy válogattam össze, hogy köztük egyetemes és magyar történelmet kutató is legyen, illetve, hogy a kutatók témája minél több történelmi kort fedjen le az ókortól a modernkorig. Arra a hipotézisemre vártam visszaigazolást, hogy semmilyen történelmi kutatás nem végezhető el idegen nyelven írott művek elemzése nélkül – és ami kiemelendő, hogy a magyar történelem kutatása sem. A további kérdések arra irányultak, hogy a kutatásuk során azonosítottak-e elsődleges, másodlagos kutatási, illetve publikációs idegen nyelvet, vagy közvetítő nyelvet. Az interjúk eredményét az alábbi táblázatban összegeztem. Ebből jól látható, hogy minden megkérdezett kutató kutatása során az anyanyelvén és idegen nyelven is feldolgoz forrásokat és szakirodalmat. Kitűnik, hogy egy kutatás is több idegen nyelv ismeretét követeli meg, melyek a kutatás témájától és a kutatott korszaktól függenek. A közvetítő nyelv tekintetében elmondható, hogy a régebbi korokat kutatóknak ezekre is szükségük volt, míg az újkori kutatásokban a 20. századig bezárólag nem volt azonosítható közvetítő nyelv, majd a legújabbkori kutatásokban újra megjelent. Megjegyzendő továbbá, hogy ennek a korszaknak a kutatásánál a közvetítő nyelv publikációs nyelvvé is vált.

Történeti korszak	Ókor	Középkor	Középkor/Kora újkor	Újkor (19. sz.)	Újkor (20. sz.)	Modernkor	
Felosztás	Egyetemes történelem	Magyar történelem	Magyar történelem	Magyar történelem	Egyetemes történelem	Magyar történelem	
(Várható cím)	<i>Technikai phylaktérionok a graeco-egyiptomi mágikus rituálékban</i> ¹⁴⁴	<i>Magyarországi városok zsoldos állításának gazdasági és társadalmi háttere a későközépkorban</i> ¹⁴²	<i>A huszita harci szerek alkalmazása a Kárpát-medencében (1428-1606)</i> ¹⁴¹	<i>„Mexikói magyar konkvizitátorok (1864 – 1867)”: A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi születésű katonáinak prozopografája, elbeszélő forrásai és kapcsolódó kutatási eredmények</i> ¹⁴⁰	<i>Osztrák-magyar hadifogság a Távol-Keleten</i> ¹³⁹	<i>A királykérés árnyékában – A magyar republikanizmus kérdése 1918 és 1946 között</i> ¹³⁸	<i>A fegyverpolitika a német kül- és biztonságpolitika rendszerében 1990 után: feszültségek, kérések, válaszok</i> ¹³⁷

¹³⁷ Speck Gyula, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola.

¹³⁸ Segesdi Gergő, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola.

¹³⁹ Mati Márton, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola.

¹⁴⁰ Bobay István, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola.

¹⁴¹ Tóth Dominik, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Katonai Műszaki Doktori Iskola.

¹⁴² Szokola László, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Középkori magyar történelem doktori program.

¹⁴³ Borbás Benjamin, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Középkori magyar történelem doktori program.

¹⁴⁴ Takács Barbara, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Ókortörténet Doktori Program.

I. Anyanyelv												
II. Idegen nyelv	✓											✓
<i>a) Elsődleges kutatási idegen nyelv</i>	Ógörög	Latin	Latin	Cseh	Német, spanyol	Német	Francia	Német	Német	Angol, orosz, japán	Francia	Német
<i>b) Másodlagos kutatási idegen nyelv</i>	Latin, német	Középfelnémet, ófrancia, katalán, lengyel	Szlovák, lengyel, cseh, német, román, angol	Német, latin, lengyel, angol	Cseh, lengyel, szlovén, olasz, román, francia	Angol, orosz, japán	Német	Angol, francia	Angol, francia	-	-	Angol, francia
<i>c) Közvetítő nyelv</i>	Ógörög	latin, ófrancia	Latin	német	-	-	-	Angol	Angol	-	-	Angol
<i>d) Publikációs idegen nyelv</i>	Angol	Angol, német, francia	Angol	cseh, angol	angol, spanyol, német	Angol	Angol, francia, német	Angol	Angol	-	-	Angol

8. sz. táblázat: A Törld modell igazolására végzett interjúk válaszai, készítette: a szerző.

Láthatjuk tehát, hogy a történész kutatásai során nem kerülheti el az idegen nyelvű, szak- és köznyelven írt szövegekkel való találkozást, sőt általában több idegen nyelven is olvas egyszerre. Ugyanakkor idegen nyelven nemcsak befogad, hanem alkot is. Az alkotásnak számos oka és platformja lehet. A szakmai előmenetel szempontjából például szüksége lehet saját idegen nyelvű publikációkra, konferencia részvételre, idegen nyelven megtartott kurzusokra, részt vehet nemzetközi kutatásokban, lehet nemzetközi kutatócsoport állandó tagja stb. Az interjúkból az is kiderült, hogy az idegen nyelvű forrás és szakirodalom szükséglet miatt a kutatók többségének ki kell lépnie a „magányos kutató” státuszából és nyelvi segítséget kell kérnie más kutatóktól. Ez paradigmaváltás hozhat a kutatói attitűdben, mivel gyors és igazolt eredményeket a jövőben egyre inkább a hálózatban kutatás fog hozni.

Annak ellenére, hogy a történészi kutatómunka nélkülözhetetlen eszköze az idegnyelvi szövegbefogadás és -analízis, valamint az eredmények idegen nyelvű megfogalmazása, jellemzően sem idegen nyelvi szaknyelvtanítás, sem pedig a folyamatot segítő szaknyelvi szótár, vagy egyéb segédanyag nem áll rendelkezésére. Természetesen idegen nyelvű forrásolvasás-kurzus sok egyetemen elérhető, de ezek nem az idegnyelv-oktatás felől közelítenek a témához, hanem a forrásértelmezés, forráskritika, forrásokkal való eljárás, rutinszerzés irányából. Néhány tudomány, vagy szakma esetében ilyen képzések, vagy legalább segédeszközök már régóta elérhetőek. Hazánkban többféle szaknyelvvizsga is választható, melyekhez különböző mennyiségben és minőségben rendelkezésre állnak felkészítő anyagok. A megszerzhető szaknyelvvizsgák palettája igen széles, a nyelvtanulók választhatnak többek között: gazdasági, üzleti, közgazdasági, agrár- és környezettudományi, diplomáciai, idegenforgalmi, műszaki, jogi, orvosi, katonai, rendészeti szaknyelvi vizsgát.¹⁴⁵ A történelem, vagy a történettudománnyal munkája közben találkozó egyéb szakembert ezen a téren tehát jelentős hátrány éri. A lexikán túl, a történész számára szintén problémát jelenthet, hogy mivel a forrásokban az adott nyelv korábbi állapotával találkozhat, az élő nyelvben mára már kihalt grammatikai jelenségekkel (pl. igeidőkkel) is jól kell tudnia bánni (anyanyelvén és idegen nyelven is).

Mindezek tükrében kimondhatjuk, hogy szükség lenne a történész munkáját támogató és megkönnyítő anyanyelvi és szaknyelvi kurzusokra, vagy legalább megfelelő segédanyagokra, mint például a modern lexikográfia eredményei nyomán készült, korszakspecifikus szakszótárakra.

¹⁴⁵ Oktatási Hivatal, Nyelvvizsgáztatási Akkreditációs Osztály, Államilag elismert nyelvvizsgák nyelvek szerint, Forrás: https://nyak.oh.gov.hu/doc/akk_nyelvek.asp (Utolsó letöltés: 2020. május).

2.2. A történelemtudomány, a nyelvtudomány és a lexikográfia összefüggései

Az előző alfejezetben megvizsgáltam a nyelvet mint a történész „eszközét”, még pontosabban mint a megértés és befogadás, valamint az alkotás és információ-átadás eszközét. A fent leírtak alapján azt is meg kell azonban vizsgálnunk, hogy a történésznek milyen kapcsolata van a nyelvtudománnyal, valamint a lexikográfiával.

A történelemtudomány – legalábbis egyes nézetek szerint – rendelkezik résztudományokkal és segédtudományokkal. A résztudományok azok a (történelemtudományból) mára önállósult tudományok, melyek eredményeit a történelemtudomány felhasználja, mint például a diplomatika, paleográfia, szfragisztika, heraldika stb. A történelem segédtudományainak pedig azokat a tudományokat tartják, *„melyek tárgya kívül esik a történettudományén, de eredményeit felhasználja.”*¹⁴⁶ Ilyen például az onomasztika, az archeológia, antropológia, etnográfia, a régészet. Az utóbbi csoportba tartozik a nyelvtudomány is. A kutatások folyamán azonban a nyelvtudomány nem minden ága kap egyforma hangsúlyt. Ennek egyrészt az az oka, hogy nem minden ága lehet egyformán hasznos a történelemtudomány számára, másrészt pedig az, hogy nem minden ága lehet egyformán hasznos az egyes történeti korok kutatásában. Harmadrészt viszont felfedezhetünk egyfajta „segédtudományi tradíciót” is abban, hogy a történészek a nyelvtudomány mely ágához fordulnak „támogatásért”. Nem meglepő, hogy ezek közül az első helyen a történeti nyelvészet, elsősorban a történeti összehasonlító nyelvészet áll. Emellett még használhatják például a (történeti) szemantika, a szociolingvisztika, olykor a nyelvtechnológia eredményeit is, de joggal feltételezhetjük, hogy például a fonetikát, vagy a fonológiát korunk történészei nem gyakran hívják segítségül. Ahhoz, hogy a témában teljes képet kapjunk, természetesen külön ezt célzó vizsgálatot kellene folytatnunk, amely meghaladja e mű terjedelmét, annyit azonban enélkül is megjegyezhetünk, hogy a történészek elsősorban a nyelvtudomány diakronikus vizsgálatait hasznosítják. Fontos itt azonban megemlíteni, hogy a mesterséges intelligencia támogatta kutatások később érték el a történettudományt, mint néhány más ebben élenjáró tudományt, de az első kapcsolódási pontokat már megtalálták a kutatók. Ilyen például az audiovizuális forrásoknak számító videóra felvett visszaemlékezések érzelmfelismerő algoritmusokkal történő „átpásztázása”, melynek segítségével a kimondott szónál, vagy látható, hallható nonverbális jeleknél többet

¹⁴⁶ Eszenyi Miklós: A történettudományi szakirodalmi kutatás módszerei, Rónai Művelődési Központ Miskolc, 2000, 17.

tudhatunk meg a nyilatkozó szemtanúról és az eseményekhez kapcsolódó érzelmeiről.¹⁴⁷ Ezek eredményei például kiegészíthetők, támogathatják a történész forráskritikai munkáját. A technológia gyors fejlődése miatt tehát feltételezhetjük, hogy a segédtudományok sora bővülni fog. Valószínűleg a nyelvtudomány, mint segédtudomány is átalakul, felértékelődik majd a technikai vívmányoknak köszönhetően.

A Bertényi Iván szerkesztésében készült *A történelem segédtudományai* c. alapműnek számító kézikönyv egy egész fejezetet szentel a nyelvtudománynak. Bár a Kristó Gyula írta fejezet elsősorban a történeti összehasonlító nyelvészet szerepét tárgyalja, mely a korábbi történeti korok kutatóinak hozza a legtöbb eredményt, a fejezet elején általánosan is értekezik a nyelvtudomány és a történelemtudomány kapcsolatáról. Megjegyzi, hogy a történész használhatja a nyelvet mint eszközt, valamint fordulhat a nyelvhez mint történeti forráshoz, melyből levonhat következtetéseket.¹⁴⁸ Ebben az esetben a munkát legtöbbször nem maga a történész, hanem nyelvtörténész végzi, akinek igazolt eredményeit a történész átveszi és beilleszti a történeti fejlődés menetébe.¹⁴⁹ Ugyanakkor Kristó azt is megjegyzi, hogy nem árt, ha egy kicsit maga a történész is ért a nyelvészethez, ahogyan azt is tudnia kell, hogy bizonyos esetekben súlyos megállapításokat nem szabad levonnia belőle.¹⁵⁰ Tehát ismernie kell és helyén kell tudnia kezelni saját tudományában a nyelvtudomány kipróbált, igazolt eredményeit.

Ha elfogadjuk az állítást, mellyel ma már legtöbb szakértő egyetért, nevezetesen, hogy a lexikográfia nemcsak gyakorlati tevékenység, hanem valódi tudomány is, mely a nyelvtudomány egyik önálló ága,¹⁵¹ felmerülhet a kérdés, hogy a történész munkáját segítheti-e a lexikográfia és ha igen, pontosan miként? A lexikográfia a történettudomány esetében betölthet *támogató*, valamint *konkrét eredményt hozó* szerepet is.¹⁵² Előbbi esetben a történész a lexikográfiai referenciaművet nem vonja be, utóbbi esetben ténylegesen bevonja kutatásába. Ahhoz, hogy a kapcsolódási pontok rendszerét valóban átlássuk, külön kell vizsgálnunk a kérdést az elméleti és gyakorlati lexikográfia produktumainak viszonylatában. A gyakorlati lexikográfia produktumai, a különböző szótárak támogatják a

¹⁴⁷ Erzählte Geschichte trifft Künstliche Intelligenz, Fraunhofer-Institut für Intelligente Analyse- und Informationssysteme IAIS, 2020.

Forrás: <https://www.iais.fraunhofer.de/de/presse/presseinformationen/presseinformationen-2020/presseinformation-201209.html> (utolsó letöltés: 2021. október)

¹⁴⁸ Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*, Pannonica-Osiris, Budapest, 1998, 319.

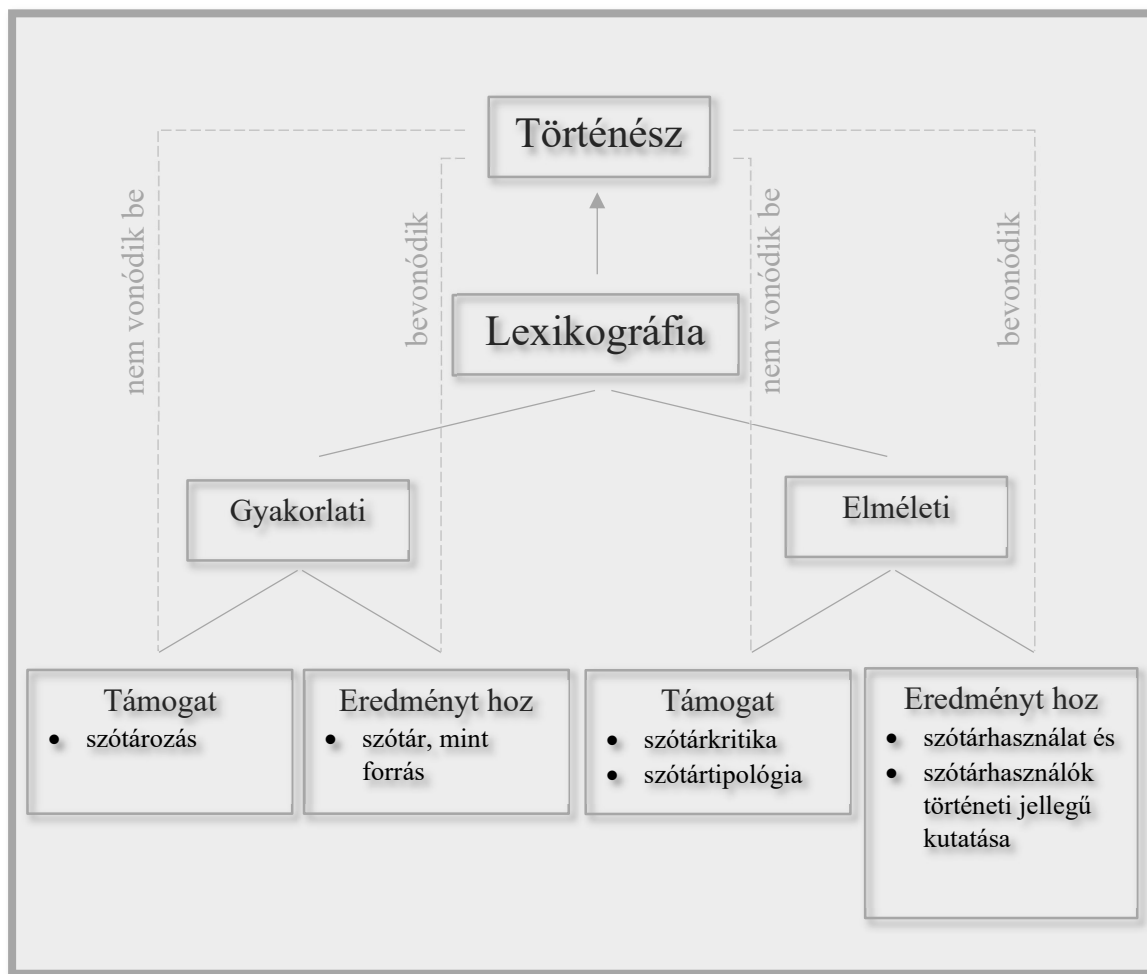
¹⁴⁹ Bertényi, 1998, 319.

¹⁵⁰ Bertényi, 1998, 319, 320.

¹⁵¹ A lexikográfia tudományban betöltött státuszáról az ütköztetett véleményeket lásd bővebben: Wiegand, 1998.; Murányi-Zagyvai, 2009.

¹⁵² Hornyacsék Júlia: *A tudományos kutatás elmélete és módszertana*, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztviselőképző Kar, Budapest, 2014, 14-85.

történészt munkája során (mint a primer kutatásban látni fogjuk, rendszeresen igénybe is vesznek pl. nyelvi szótárakat). Ugyanakkor a különböző történeti lexikográfiai referenciaművek vizsgálata gyakorlati eredményt is hozhat a történészek számára, vagy egyéb más forrásokkal közösen alátámaszthatja/cáfolhatja hipotéziseiket. A szótárak valamennyi szerkezeti egységének vizsgálata hasznos lehet számukra (feltéve, ha ilyenek korszakának szótáraiban már rendelkezésre állnak). Kisebb eredményeket nyerhetnek például a korszak szótárainak előszavaiból, többet tudhatnak meg készítőjük munkásságáról, korabeli tudományok, szakmák állapotáról, eszközeikről stb. Az egyes történeti korok lexikográfiai referenciaműveit tehát használhatja történeti forrásként is! A metalexikográfia eredményei szintén hasznosak lehetnek a történészek számára. Mint korábban láttuk a metalexikográfia legfontosabb kutatási területei a 1) szótárak történetének, 2) használatának/használóinak kutatása, 3) szótárdidaktika, 4) szótártipológia, 5) szótárkritika. Ezek közül esetükben a szótárkritika és a szótártipológia eredményei támogató szerepet tölthetnek be. A szótártipológia például megkönnyítheti a szótárválasztásukat. A szótártörténeti kutatások azonban konkrét, a munkájukba beépíthető eredményekkel szolgálhatnak számukra. Ugyanígy hasznosak lehetnek a szótárhasználatról, a szótárt használókról szóló történeti jellegű kutatások. A lexikográfia és a történelemtudomány kutatásainak fent bemutatott kapcsolatát az alábbi, 5. számú ábrán összegzem.

5. sz. ábra: A történelmi kutatómunka és a lexikográfia kapcsolata, készítette: a szerző.

Mint láttuk, a nyelvtudomány képes a történelemtudomány kutatásait támogatni, természetesen ez fordítva is igaz. Gondoljunk csak arra, hogy nyelvtörténész kutatásai során nem kerülheti el a korszak ismeretét. A két tudomány bizonyos esetekben megerősítheti, alátámaszthatja egymás eredményeit. Természetesen, ahogy fordított esetben láttuk, a történelem sem lehet a nyelvtudomány minden ágában, vagy a különböző ágakban egyformán hasznos. Kristó Gyula az említett kézikönyvben megjegyzi, hogy a történész, mikor mondanivalóját szabatosan, közérthetően stb. kívánja közölni, a stilisztikában való jártasságát hívja segítségül, mikor forrása szövegét igyekszik magyarázni, akkor filológiai jellegű tevékenységet végez.¹⁵³ Felmerül a kérdés, hogy végez-e a történész valamiféle új eredményt hozó lexikográfiai munkát? Először azt mondhatnánk, nem. Bár gyakran előfordul, hogy lábjegyzetében – mint a témával kapcsolatos *ismereteinek külső referenciáit*¹⁵⁴ – szavak jelentését, definícióját adja meg. Ám ezek a legtöbb esetben

¹⁵³ Bertényi, 1998, 319.

¹⁵⁴ Gyáni, 2020, 97.

megtalálhatók szótárakban is, azaz csak úgy véli, a feltételezett olvasóközönség számára nem lesznek ismertek, vagy egyértelműek. A lábjegyzetben való feltűntetéssel az adott szó külön kiszótározását „spórolja meg” az olvasónak. Új eredményt hozó lexikográfiai munkának ezeket tehát nem tekinthetjük. Vannak azonban olyan esetek, amikor a történész végez ilyen típusú tevékenységet. Az alábbiakban listázom ezeket az eseteket, ahol indokolt példával alátámasztva:

1. Elfeledett, vagy csak egy személy által alkotott és használt szóval találkozik, melynek jelentése egyetlen modern, vagy korabeli ismert munkában sem lelhető fel, de jelentését a szövegkörnyezetből a korszak, a téma, a szó használója ismeretének segítségével kikövetkezteti és megadja.

Forrás szövege: *Raducz városától körülbelül 20 kilométerre délkeletre, **Kiliti** község határában foglalt az ezredem állást.*¹⁵⁵

Magyarázat: *Valószínűleg Glitt (ma Clit, Románia) településről van szó.*¹⁵⁶

2. Olyan szavak pontos jelentését tisztázza és adja meg, melyek a szakirodalomban, vagy szótárakban különbözőképpen, vagy nem elég pontosan kerültek definiálásra. A jelentést a szakmai ismeretei és/vagy kutatási eredményei miatt képes pontosítani.

Fogalom: *Glacis*

Megtalálható jelentések: *enyhe lejtésű padka, harckocsi homlokpáncélja*¹⁵⁷, *enyhe lejtésű hegylábfelszín,*¹⁵⁸ *vársík,*¹⁵⁹ *vársíkam*¹⁶⁰

A glacis szóval az egyes tudományokban mást jelölnek. A történelemben elsősorban az erődítésben használt jelentését alkalmazzák. Ehhez a fogalomhoz, a magyar megfelelőjén kívül nem volt fellelhető pontosabb, magyar nyelvű magyarázat, és ebben az értelmében az

¹⁵⁵ Babos Krisztina – Pintér Tamás (szerk.): *Mesék a Nagy Háborúról*, Kovács György harctéri naplója, Nagy Háborúért Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2016, 50.

¹⁵⁶ Babos – Pintér, 2016, 50. A mai Clit településnek ilyen alakban

¹⁵⁷ Threat Weapo System, BMP-3 gyalogsági harcjármű, Nemzeti Közszerológiai Egyetem.

¹⁵⁸ Gönczy Sándor – Szalai Katalin: *Geomorfológiai fogalomgyűjtemény*, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, 2004.

¹⁵⁹ Csikány Tamás: A komáromi erődrendszer kiépítése 1808-ban, *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. évf., 3. sz., 2010, 647-662, 648.

¹⁶⁰ Fogarasi János: *Német és magyar szótára a legújabb és legjobb kútfők után, ötödik, javított kiadás, német-magyar rész*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1865.

idegen nyelvű szótárak is különböző módon definiálták. A hiátust (többek között) Hermann Róbert oldotta fel a *Temesvár ostroma 1849-ben – belülről és kívülről, akkor és most* c. forrásközlő tanulmányában.

Magyarázat: *Glacis, azaz vársikam, várlejtő: a vár, vagy erőd előtti nyílt tér*¹⁶¹

3. Ma is használt, jelentésváltozáson keresztülment szavak korabeli jelentését adja meg. (Ez a legáltalánosabb és a leggyakrabban előforduló eset, így külön példát nem szükséges hozni)
4. Forrásban nem pontosan használt kifejezést pontosít.

Forrás szövege: *Amint ide-oda dobálgattuk a földet, az oroszoktól egy hatalmas **aknavetőt** lőttek ki.*¹⁶²

Magyarázat: *Aknavetőgránátot*¹⁶³

5. Eddig nem ismert, mára elfeledett etimologizálódott szavak jelentését adja meg.

Forrás szövege: *Azután **Kuntág vinctit** köszöntem az asszonynak, és ott hagytam őket a fa tövében, mert a pajtásaim már előrementek a járőrségi szolgálatban.*¹⁶⁴

Magyarázat: *Valószínűleg „Guten Tag Wünsche” – Jó napot kívánok.*¹⁶⁵

6. Szószedetet állít össze forráskiadványok végére, mely az olvasók számára a könnyebb megértést szavatolja, vagy már meglévő glosszáriumokat pontosít, egészít ki magyarázatokkal.

Utóbbira láthatunk például Lázár Balázs *A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai - Korabeli katonai szótárral* c. forráskiadásában, előbbire például a *Von der Revolution zur Reaktion* c., magyar és osztrák történészek által készített forráskiadásban.¹⁶⁶ Hogy a történész által végzett lexikográfiai munka e két típusára is lássunk példát, ezen

¹⁶¹ Hermann Róbert: *Temesvár ostroma 1849-ben – belülről és kívülről, akkor és most*, FONS, II. évfolyam, 1. sz., 1995., 351-374, 361.

¹⁶² Babos – Pintér, 2016, 27.

¹⁶³ Babos – Pintér, 2016, 27.

¹⁶⁴ Babos – Pintér, 2016, 162.

¹⁶⁵ Babos – Pintér, 2016, 162.

¹⁶⁶ Lázár Balázs (szerk.): *A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai - Korabeli katonai szótárral*, Nap Kiadó, Budapest, 2009.; Tepperberg, Christoph – Szíjj, Jolán: (szerk.): *Von der Revolution zur Reaktion*, Böhlau Verlag, Wien, 2006.

munkák glosszáriumából mutatok be egy-egy oldalt. Választásom azért esett ezekre a munkákra, mert így nemcsak a típusra, de kétnyelvű és egynyelvű történeti glosszáriumra is láthatunk példát (1. és 2. számú kép).

FELJEGYZÉSE	
<p>azon Mesterszókknak, mellyek a Magyar Nemes Felkelő Seregnek Regulamentumaiban idegen nyelvekből Magyarra fordítottak, s mellyek a Felső Cs. Kir. Fő Herczeg és Országunknak Nádor Ispánnya által kirendeltt Katona-Biztosság által helyben hagyattak.</p>	
<p>A. <i>Ágyú emelő</i> Urtilerie-Handlanger <i>Ágyú Tanya</i> Batterie[Üteg] <i>Alakozni</i> Maskieren [Álcázni] <i>Állás</i> Stellung. <i>Állás helye az Őrnek</i> Posten der Schildwache <i>Álló Hadi Törvényszék</i> Stand Recht <i>Általvető</i> Mantelsack</p>	<p><i>Elő Sereg</i> Avantgarde [Elővéd] <i>Elő Vigyázat</i> Vorpost <i>Erány</i> Allignement <i>Erányozni</i> Alligniren <i>Ezered</i> Regiment <i>Ezeredes Fő Hadnagy</i> Oberstlieutenant [Alezedes] <i>Ezeredes Kapitány</i> Oberster [Ezredes] <i>Ezered Kormánnya</i> Regiments Kommando [Ezredtörzs] <i>Ezeredes Tiszt</i> Staabs Offizier [Törzstiszt: őrnagy, alezredes vagy ezredes]</p>
<p>B. <i>Befoglaló Sor</i> Einfassungs Rotte <i>Betörés</i> Choc [Itt: lovascsapatok összecsapása, lovassági harc] <i>Bútyor</i> Gepäck [Hátbőrönd]</p>	<p>F. <i>Fa-köponyeg</i> Schilderhaus [Őrbódé] <i>Farsróf</i> Schwanzschraube [Elöltöltős lőfegyver csőlezárója] <i>Fegyverbe!</i> Gewehr heraus! <i>Fegyverfoghatók száma</i> Streitbarer Stand <i>Fennálló Had</i> Regulaire Armee [Állandó hadsereg] <i>Flank v. Oldal</i> Flanke [Szárny] <i>Fordulj!</i> Rechts um! <i>Főör</i> Hauptwache <i>Front!</i> Front! <i>Frontmárs</i> Frontmarsch</p>
<p>C. <i>Comandírozni</i> Kommandiren [Parancsolni] <i>Comendáns</i> Kommandant [Parancsnok] <i>Czél</i> Direction <i>Czellínea</i> Direktionslinea <i>Czélpont</i> Direktionspunkt <i>Csapat</i> Kolonne [Oszlop] <i>Csatatűz</i> Bataille Feuer</p>	<p>G. <i>Garádicso</i> Állás Sttellung in Staffeln <i>Gyűlő</i> Rast</p>
<p>E. <i>Egyenest!</i> Grad aus! <i>Egyenlő közül</i> vagy <i>Eggyarányú</i> Paralell <i>Eggyes fúvás</i> Einfacher Stoss <i>Eggyesülés</i> Rallirung [Szétszórt egységek gyülekeztetése] <i>Eggyes ütés</i> Einfacher Streich <i>Éjjeli őrző</i> Rond <i>Eleje a Csatának</i> Tête der Kolonne <i>Elosztás</i> Einteilung [Beosztás] <i>Előember</i> Vordermann <i>Előerány</i> Allignement Der Tête</p>	<p>H. <i>Had</i> Armee <i>Hadi forgás</i> Manoeuvre [Hadművelet] <i>Had-Rend</i> Treffen <i>Harcz-Rend</i> Schlachtordnung</p>

1. sz. kép: Lázár Balázs történész glosszáriumkiegészítései, forrás: Lázár Balázs (szerk.), 2009.

GLOSSAR	
à cheval	auf beiden Seiten
actum ut supra	so geschehen wie oben
à faute de mieux	in Ermangelung eines Besseren
à la portée	im Bereich; in Schussweite
à tout prix	um jeden Preis
Arrendator	Pächter
arretieren	verhaften, festnehmen
Arriere-Garde	Nachhut
Assignaten	Anweisungen auf staatliche, unbewegliche Güter
augmentieren	vermehrten
Auxiliar(korps)	Hilfs(korps)
avancieren	vorrücken
Bagage	Feld-, Kriegsgepäck
blessiert	verwundet
Carrière	voller Lauf
chargieren	belästigen; laden und feuern
Chevauxlegers	leichte Reiter; Angehörige einer bestimmten Kavalleriegattung
Choc	Stoß; Reiterangriff
crenaillieren (crenelieren)	mit Zinnen oder Schießscharten versehen
Croquis	Rohentwurf; nach Augenmaß entworfene Zeichnung
Czaike (Tschaike)	leichte, schnelle Ruderschiffe
debordieren	überflügeln
debouchieren	aus einem Engpass hervorbrechen; sich absetzen
Decharge	Salve, Geschützfeuer
Defilee	Engpass; Wegenge
degagieren	befreien, losmachen
degarnieren	entblößen
demontieren	unbrauchbar machen, Kanone zum Schweigen bringen
Deponent	Hinterleger; Zeuge
Derivierung	Abweichung; Ableitung
Deroute	wilde Flucht einer Truppe
detachieren	abschicken, absenden
Dikasterium	Gerichtshof
Dislokation	räumliche Verteilung von Truppen
distingieren	auszeichnen
Diversion	veränderte Richtung; Querangriff
divertieren	trennen, entfernen
ebranlieren	erschüttern
Echéc	Stoß; Schlappe, Verlust

2. sz. kép: Történészek által készített glosszárium egy forráskiadvány végén, forrás: Tepperberg – Szijj (szerk.), 2006.

A bemutatott példák alapján elmondhatjuk, hogy vannak köztük olyanok, melyeket a lexikográfia is befogadhat és felhasználhat. Ugyanakkor némely esetében az is látható, hogy erre csak akkor lenne lehetőség, ha lexikográfiai szempontból is megfelelően kidolgozott

lenne. Ehhez azonban a történész birtokában kéne lennie azon tudásnak, hogy miként érdemes az ilyen látjegyzeteket kidolgozni.

Összességében láthatjuk, hogy a történészek és lexikográfusok kölcsönösen támogathatják egymás munkáját. Ez ugyanakkor nem gyökerezett bele a „tudományos tradícióba”, még nincsenek nagy hagyományai a két tudomány képviselői közötti együttműködésnek. Időszerű lenne ennek hangot és teret adni, valamint további, a témában készített kutatások után a két tudomány képviselőinek közösen kidolgozni a kapcsolódási pontokat, a téma módszertanát, valamint oktatásba történő integrálhatóságát. A történelemtudomány esetében például érdemes lenne már a segédtudományok kurzusok keretein belül egy óraszeletet a lexikográfiának szentelni. Az is igazolható továbbá, hogy mindkét terület tudományos kutatói adhatnak a másik terület számára közvetlen, vagy közvetett módon új eredményeket.

Részösszefoglalás

A történész legfőbb eszköze a nyelv, pontosabban az írott és beszélt szak- és köznyelv. Ennek segítségével gyűjt információkat, ennek segítségével jut el tudományának tárgyához, a múlthoz, ezzel fejezi ki magát, ezzel adja át tudománya lényegét, ezzel alakítja mások véleményét egy korszakról, egy személyről, egy eseményről, mi több külföldi platformokon hazánkról, Európán kívüli közegben pedig akár az egész kontinensről. A nyelv a történész munkájának minden folyamatában (6 egymástól elkülöníthető lépcső) kiemelkedő szerepet tölt be, ennek ellenére kevés olyan kutatás áll rendelkezésre, mely a történész és a nyelv kapcsolatát valamennyi munkafolyamatban vizsgálná. A fejezet első felében láthattuk, hogy e kapcsolatot legalább három aspektusból kell vizsgálnunk: a nyelvi réteg, a nyelvtörténeti kor/nyelvállapot, valamint az idegen nyelv/anyanyelv szempontjából. A nyelvi réteg tekintetében megállapítottuk, hogy biztosan találkozik a szaknyelvvvel és köznyelvvvel, illetve kutatásától függően más nyelvi rétegekkel is. A nyelvtörténeti kor/nyelvállapot szempontjából való vizsgálatom rámutatott arra, hogy a történész a kutatott korszak függvényében a jelen és kutatott kor nyelvi állapotán túl, köztes nyelvállapottal/állapotokkal is dolgozik. Az anyanyelv/idegen nyelv aspektusából történő vizsgálat rámutatott arra, hogy egyetlen történeti kutatás sem valósítható meg idegennyelv-használat/-ismeret nélkül, még a magyar történelem témakörében sem(!), s hogy bár a kutatott korszak erősen befolyásolja a nyelvek megjelenését a kutatásban, felállítható egy általános nyelvhasználati modell. Az általam felállított *Történész Idegen-nyelvhasználati modell* (TörId modell) helytállóságát a doktoranduszokkal végzett interjúk igazolták. Ez alapján a történeti kutatások esetében

megkülönböztethetünk elsődleges kutatási idegen nyelvet, másodlagos kutatási idegen nyelvet, közvetítő/diplomáciai idegen nyelvet, publikációs idegen nyelvet. Annak ellenére, hogy láthattuk, a történettudománynak saját szaknyelve van és, hogy a történeti kutatásokban mekkora jelentősége van az idegen nyelveknek, az ezt elsajátítani kívánó diákok, szakemberek számára nem állnak rendelkezésre olyan segédanyagok, kurzusok melyek más szaknyelvek (pl. jog, gazdaság, hadtudomány) esetében már régen jelen vannak a piacon. Ebben a helyzetben lehetnének segítségére az érdekelteknek jó minőségű idegen nyelvi szakszótárak, azonban ezek is szinte teljesen hiányoznak. Ilyen munkák készítéséhez azonban ismernünk kell a lexikográfia és a történettudomány kapcsolatát, melynek vizsgálata metalexikográfiai előkutatásnak is tekinthető. A kapcsolódási pontok vizsgálatakor láthattuk, hogy bár a nyelvtudomány a történelem elismert segédtudományának számít, kimondatlanul létezik egy „kutatási hagyomány”: a történeti kutatások elsősorban a történeti összehasonlító nyelvészetet, olykor a történeti szemantikát hívják segítségül. A nyelvtudomány többi ágát, annak ellenére, hogy hasznos, akár új eredményt hozó vagy kutatási eredményt alátámasztó segítség lehetne, sokszor figyelmen kívül hagyják. A fejezet arra is felhívja a figyelmet, hogy ebből a „hagyományból” érdemes lenne kilépni és először megvizsgálni, hogy a nyelvtudomány mely ágai lehetnének még hasznosak és pontosan melyik történeti kor kutatásához. Ezt a vizsgálatot a lexikográfia esetében elvégeztük és láttuk, hogy mind a gyakorlati, mind az elméleti lexikográfia hasznos lehet a történeti kutatások számára. A nyelvtudomány ezen két ága támogató és új eredményt hozó szerepet is betölthet ezek esetében. Ugyanakkor a történettudomány is betölthet hasonló szerepet a lexikográfiában. Láthattuk, hogy a történészek bizonyos esetekben (6 különböző verziót azonosítottunk) végeznek gyakorlati lexikográfiai munkát. Ezek az eredmények azonban még hasznosabbak lehetnének a lexikográfia számára, ha a történészek rendelkeznének alapvető lexikográfiai ismeretekkel. Éppen ezért célszerű lenne az egyetemi oktatásban, a segédtudományok kurzuson egy óraszeletet a lexikográfiának és a két tudomány kapcsolódási pontjainak szentelni, melynek keretében a hallgatók elsajátíthatnák, hogy jövőbeni munkájuk alkalmával milyen módon lenne tanácsos kidolgozni a lexikográfiai jellegű részeket.

III. SZAKNYELVI NEHÉZSÉGEKKEL ÉS SZAKSZÓTÁRIGÉNNYEL KAPCSOLATOS KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TÖRTÉNELEMSZAKOS HALLGATÓK KÖRÉBEN

Az előző fejezetben rámutattam többek között arra, hogy a történészeknek elengedhetetlen az idegennyelv-ismeret, mivel a szakirodalmat és forrásokat gyakran csak idegen nyelven találják meg, függetlenül attól, hogy magyar, vagy egyetemes történelmet kutatnak. Felhívtam a figyelmet arra is, hogy bár a történelem önálló tudomány, melynek saját szaknyelve van, még sincs megfelelő szaknyelvi képzés, szaknyelvtanulást segítő, vagy támogató tananyag, sem pedig megfelelő korszakspecifikus szótár. Holott a kutatások már igazolták, hogy a történelmet idegen nyelven tanuló diákok számára is a szótár az egyik legtöbb segítséget nyújtó eszköz, akkor is, ha a jelenlegi szótárakban nem találják meg minden kifejezést.¹⁶⁷ Mindezek alapján elgondolkodtató, hogy a történelemmel hivatásszerűen foglalkozó jövőbeli értelmiség, a történelemszakos egyetemisták körében, hogy merül fel ez a probléma.

3.1. A tudományos probléma megfogalmazása

Mint láttuk, a történelem szakos hallgatók tanulmányaikhoz kapcsolódóan, később pedig a szakmai munkájuk során nem kerülhetik el, hogy idegen nyelvű szakirodalmat és forrásokat olvassanak és azt meg is értsék. Míg más tudományokban gazdag a szaknyelvvvel kapcsolatos kutatások irodalma (pl. logisztika, jogtudomány, orvostudomány stb.) és a szaknyelv elsajátítását segítő idegen nyelvű oktatási segédanyag, addig a történettudomány szaknyelve nincs ilyen szerencsés helyzetben. Mint minden szaknyelv elsajátítása, így a történettudományé is, egy tanulási folyamat, mely megkövetelné, hogy a nyelvészek elvégezzék a szaknyelvi alapkutatásokat, s azok eredményei alapján készüljenek és rendelkezésre álljanak ilyen művek (pl. szótár, tankönyv, feladatgyűjtemény stb.). Korábbi vizsgálatomban igazoltam, hogy például a történelmet idegen nyelven tanítóknak is nehézséget okoz a szakszótárhiány és igényelnék, hogy készüljön ilyen.¹⁶⁸ Felmerül a kérdés, hogy a történész hallgatók az alap-, a mester-, a tanár- és doktori képzésben milyen mértékben találkoznak ezzel a problémával, mennyire hátráltatja ez a tanulmányaikat, valamint mely területen igényelnék idegen nyelvi szakszótárt és annak milyen formáját

¹⁶⁷ Gálné, 2007, 69-78.

¹⁶⁸ Veres, 2016, 42-48.

preferálnák. A fenti kérdések megválaszolása érdekében kérdőíves kutatást folytattam, melyet az alábbiakban mutatok be.

3.2. A Kérdőíves kutatás bemutatása

3.2.1. A kutatás célja, hipotézise

A kérdőíves kutatás **gyakorlati célja**, hogy helyzetképet nyerjünk a történettudomány területén tanulmányokat és kutatást folytatók nyelvismeretéről, nyelvhasználatáról, idegen nyelvű forrás- és szakirodalom-használatáról, az idegen nyelvű szakszövegek alkalmazása során felmerülő problémáikról, szótározási szokásaikról, valamint a szakszótárra kapcsolatos igényükről és elvárásairól. A kérdőíves kutatás **módszertani célja**, hogy vizsgálja, az összeállított kérdőív alkalmas-e a történettudományi tanulmányokat és kutatásokat folytatók idegen nyelvi forrásokkal és szakirodalommal kapcsolatos nehézségeivel összefüggő hipotézisek igazolására, vagy elvetésére. **A kutatás fő hipotézise**, hogy a történettudományi tanulmányokat és kutatásokat folytatók szakszótár-hiánya miatt különböző nehézségekkel küzdenek az idegen nyelvű szakirodalom és források feldolgozása, valamint a szakszavak ideggennyelven történő megfeleltetése során. További hipotézis, hogy a célcsoport körében napjainkra megjelent az a kifejezett igény, hogy készüljön korszakspecifikus, a modern lexikográfia követelményeinek megfelelő és a korszerű oktatási módszerekhez igazodó történelmi szakszótár a leginkább preferált nyelveken.

3.2.2. A kutatás lépései

A kutatást hat lépésben folytattam le, ezek az alábbiak:

1. lépés	2. lépés	3. lépés
Elő kutatás, tervezés, majd a kutatás függőváltozóinak beazonosítása és ehhez kérdések összeállítása.	A független változók kijelölése, a kérdőív megbízhatóságát és érvényességét befolyásoló tényezők számbavétele.	A vizsgálati csoport kiválasztása, helyszín, körülmények meghatározása.

4. lépés	5. lépés	6. lépés
Kérdőív közzététele megfelelő platformokon online kérdőív formájában, a visszaérkezett 518 kitöltés ellenőrzése (pilot kutatás).	Az adatok statisztikai jellegű értékelése, táblázatok készítése.	A kérdőív további értékelése, következtetések levonása

9. sz. táblázat: A primer kutatás lépései, készítette: a szerző.

3.2.3. Az előkutatás

Az empirikus vizsgálatot előkutatásra építettem, melynek során irányított szakmai beszélgetéseket folytattam a történelemszakos hallgatókkal és tanárokkal. Ezekből megbizonyosodtam, hogy a nehézségek és vélemények felmérése valóban szükséges. Felmerült az előkutatások során azonban az a kérdés, hogy minden történeti korban azonosítható-e az a jelenség, hogy bár vannak nyelvi ismereteim az adott idegen nyelven, mégsem tudom az adott szakszöveget könnyedén egy másik nyelvre közvetíteni. Ennek megvizsgálása érdekében összeállítottam egy minikorpuszt, melybe minden korból kiválasztottam egy rövid forrás és szakirodalom részletet. Ezután megvizsgáltam, hogy az adott korpuszban előforduló szakszavaknak

1. tudom-e fejből a jelentését, vagy vissza tudom-e adni idegen nyelven,
2. megtalálom-e valahol,
3. ha igen, szótárban, vagy sem,
4. ha igen, mennyi idő alatt?

A rövid vizsgálatból kitűnt, hogy valamennyi vizsgált korban találtam olyan szót, amit a kiválasztott, általam magas szinten beszélt idegen nyelven (német) nem, vagy csak nagyon nehezen tudtam megadni, vagy megtalálása akár több órát vett igénybe. Ez a jelenség független volt attól, hogy forrásban, vagy szakirodalomban talált szakkifejezéséről volt-e szó. Fontos megemlíteni, hogy azon források esetében, amelyeket több nyelvre is lefordítottak már, a német nyelvű forrásszöveget csak végső esetben vettem elő, elsősorban szótározással próbáltam keresni a szavakat. Mivel minden történeti korban találtam olyan kifejezést, amely megtalálása még internet segítségével is nehéz volt, eldöntöttem, hogy a kérdőíves kutatást nem korlátozom egyetlen történeti korra, s ezzel együtt a kitöltők körét sem kell a fent megjelölt szempontokon kívül korlátoznom. Mindezzel átfogó képet kaphatunk a problémákról és igényekről, később pedig készíthetünk célzott, az egyes

történeti korokra fókuszáló további kutatásokat, melyek eredményeivel korszak-specifikus lexikográfiai megoldásokat szolgáltatathatunk. Ezek előzménye azonban csak egy általános körkép lehet. A kiválasztott forrásokat és a rövid, gondolatébresztő kutatás eredményét lásd a 2. számú mellékletben.

3.2.4. A kutatás eszköze, módja

A kutatás eszköze rétegző kérdésekből és 21 szakterületi kérdésből álló kérdőív, mely három kérdéscsoportra osztható. (Lásd a 10. sz. kutatási dizájn-táblázatot.)

Az első csoport a leggyakrabban használt idegen nyelvre, annak ismereti szintjére és az idegen nyelven használt dokumentumok (szakirodalom, forrás) típusára, *a második kérdéscsoport* az idegen nyelvű szakszavakkal, szakkifejezésekkel kapcsolatos problémákra és az alkalmazott szótárak hiányosságaira, ellentmondásaira kérdez rá. *A harmadik kérdéscsoport* egy készülő történelmi szakszótárral kapcsolatos elvárásokat és igényeket vizsgálja annak érdekében, hogy meghatározhatóak legyenek egy készülő lexikográfiai művel szemben támasztott követelmények. A kérdések három kivételével feleletválasztó típusúak, a fennmaradó három kérdés kiegészítendő (nyitott kérdés), melynek értékeléséhez kódolást használtam. A kérdőívet a Google-kérdőívszerkesztő program segítségével állítottam össze és egy történelmi írásokat összefoglaló platformon tettem közzé, online formában lehetett kitölteni.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Kérdőív egy történelmi szakszótár elkészítéséhez, ujkor.hu. Forrás: <https://ujkor.hu/content/kerdoiv-egy-tortenelmi-szakszotar-elkeszitesehoz> (utolsó letöltés: 2020. október)

A kutatási dizájn			
A blokk neve	A blokk célja	Fő kutatási kérdések	Hozzájuk tartozó kérdőív kérdések
1. A Minta rétegzése blokk	Minta rétegzése - a képzés formája - fő kutatási terület - nyelvtudás szintje - idegennyelv használata alapján A nyelvhasználati szokások vizsgálatát nem szűkítem le német nyelvre		1-2-3-4-5. kérdés
2. Szakmai blokk	- A szakszövegekkel való találkozás gyakoriságának felmérése, hogy mennyire okoz gondot a szakszavak megértése, megfeleltetése, mennyire biztosak a helyességükben - Szótárhasználati szokások, nehézségek felmérése - Tartalmi és formai igények felmérése	1. Milyen gyakorisággal használnak a történelem szakos hallgatók idegennyelvű szakszövegeket (forrás, szakirodalom)? 2. Gondot okoz-e a történelem szakos hallgatóknak idegennyelvű történelmi szakszavak megértése, vagy magyar nyelvűek megadása idegen nyelven, ha igen, milyen gyakorisággal? 3. Mely szótárhasználati szokások jellemzik a történész hallgatókat, mely szótározási nehézségekkel küzdenek?	1. 6-7. kérdés 2. 8-9-10. kérdés 3. 11-12-13-14-15-16-17. kérdés
3. Megoldás blokk	Annak felmérése, hogy van-e igény történelmi szakszótárra A szótárral szemben támasztott formai és tartalmi követelmények felmérése	4. Milyen formai és tartalmi igényei lennének a történelem szakos hallgatóknak egy történelmi szakszótárral szemben?	4. 18-19-20-21-22. kérdés

10. sz. táblázat: A kutatási dizájn, készítette: a szerző.

A kutatásomban nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy a kutatási célkitűzésekhez megfelelő hipotéziseket alkossak, majd összeállítottam a kérdés/hipotézis-mátrixot, ügyelve arra, hogy minden feltételezéshez kérdést, vagy kérdéseket kapcsoljak, azaz biztosítva legyen a kohézió. Konceptualizálással választottam ki a téma logikai egységeit, vizsgáltam a bennük felmerülő fogalmakat és azok dimenzióit. Így határoztam meg a változóikat, vagyis a mérhető, jellemezhető tulajdonságaik (attribútumaik) összességét. Ezt követően operacionalizáltam a fogalmakat, azaz mérhetővé tettem a jellemzőiket. Ezek közül választottam ki azokat, amelyekből a kérdések sora kialakult. A kérdések válaszlehetőségeit is előkutatással fogalmaztam meg, ügyelve arra, hogy minden lehetséges válasz meglegyen. A konkrét kérdésekre vonatkozó hipotéziseket, a kérdéssort, valamint azok válaszlehetőségeit áttekintő táblázatba rendeztem. A kérdőívet áttekintő táblázatot, célokkal, hipotézisekkel, blokkokba rendezve lásd a 3. számú mellékletben.

3.2.5. A kutatási minta

A sokaságot a történelmet alap- és mesterképzésen (tanári és diszciplináris) tanulók, valamint történelemtudományi PhD képzésben részt vevő hallgatók jelentették. A kitöltés anonim és önkéntes volt elektronikus formában, előtte az instrukcióban tájékoztattam a kitöltőket a kutatás céljáról. A kérdőívet ezek közül tetszőlegesen bárki kitölthette, a válaszokat beküldők adták a mintát. A számszerű bemutatásukat és a válaszaik alakulását lásd lent. Az érdeklődés nagyságát mutatja, hogy több mint 500 fő küldte vissza az anyagot.

3.2.6. Az eredmények bemutatása

A beérkező kérdőívek adatait először adattáblába rendeztem, megfelelően tisztítottam, majd SPSS-programmal kerültek feldolgozásra. Az eredmények az alábbiakban összegezhetők:

A kérdőív válaszadókra vonatkozó adatainak alakulása

A kérdőívet összesen 518-an töltötték ki, a kitöltők között, ha minimálisan is, de magasabb volt a férfi (282, 54%), alacsonyabb a női válaszadók (238, 46%) aránya. A megkérdezettek közel kétharmada (65%) 18 évnél idősebb, de 25 évnél fiatalabb. 26%-ra tehető a 26-35 éves kategóriát megjelölők aránya. A válaszadók mindössze 9%-a nyilatkozott úgy, hogy 35 év feletti. A válaszadói sokaságban a tanárképzésben (37%) és az alapképzésben (28%) résztvevők képviseltették magukat legmagasabb számban. Hozzávetőleg minden ötödik megkérdezett (20%) vesz részt mesterképzésben, míg a doktori

képzés hallgatóinak aránya 15% volt. A válaszadók 37%-a nyilatkozott úgy, hogy fő kutatási területe a magyar történelem. Ennél alacsonyabb volt az „egyetemes történelem” kategóriát megjelölők aránya (26%). A kérdőívben felkínált két lehetőség közül még nem választott a megkérdezettek 37%-a.

A szakmai kérdésekre adott válaszok eredményei

Mely idegen nyelveket használja főként történettudományi tanulmányai, kutatása során?		
Segített, több választos kérdés, n=518		
	n	%
Angol	436	84,2
Német	183	35,3
Holtnyelvek	131	25,3
Orosz	12	2,3%
Francia	11	2,1%
Olasz	8	1,5%
Spanyol	3	0,6%
Nem használ idegen nyelvet	2	0,4%
Egyéb	21	4,1%
Összesen	518	100,0

11. sz. táblázat: A kitöltők idegennyelv-használata a tanulmányok, kutatások során.

A tanulmányok, kutatások során használt idegen nyelvek tekintetében az angol vezető szerepe figyelhető meg, ezt a nyelvet a válaszadók 84%-a használja. Az idegen nyelvek rangsorában ezt követően a német (35%) és a holtnyelvek (25%) érték el a legmagasabb arányszámokat. Az egyéb idegen nyelveket beszélők aránya minimális volt, egy esetben sem haladta meg a 3%-ot. Az eredmény visszatükrözi az angol abszolút dominanciája mellett a német nyelv népszerűségét és szükségességét is.

Mihez használja legfőképpen az Ön által ismert idegen nyelvet történettudományi tanulmányaiban?		
Segített, egy választos kérdés, n=518		
	n	%
Kutatáshoz	102	19,7
Egyetemi tanulmányaimhoz	202	39,0
Mindkettőhöz	214	41,3
Összesen	518	100,0

12. sz. táblázat: Az kitöltők idegennyelv-használatának célja.

A válaszadói mintát alkotók többsége (41%) kutatásaihoz és egyetemi tanulmányaihoz is használja az általa ismert idegen nyelvet vagy nyelveket. Ennél valamivel alacsonyabb azoknak az aránya, akik kizárólag egyetemi tanulmányaikhoz (39%), illetve jóval alacsonyabb azoknak az aránya, akik csak kutatáshoz (20%) használják ez(eke)t a nyelv(eke)t. Ebből láthatjuk, hogy a nyelvek nem csak a kutatások esetében, hanem már az egyébként magyar nyelvű egyetemi tanulmányok alatt is jelentős szerepet játszanak.

Nyelvtudás szintje a tanulmányokhoz, kutatáshoz leginkább használt idegen nyelvből		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Alapfok	46	8,9
Középfok	280	54,1
Felsőfok	164	31,7
Anyanyelvi	28	5,4
Összesen	518	100,0

13. sz. táblázat: A kitöltők nyelvtudásának szintje a tanulmányokhoz, kutatásokhoz használt idegen nyelvből.

Az ismert idegen nyelv tekintetében jellemzően középfokúnak tekinthető a tudásszint (54%). Az adott nyelvet (vagy nyelveket) felsőfokon beszélők aránya is viszonylag magas volt, elérte a 32%-ot. A válaszadók mindössze 9%-a beszél alapfokon, 5%-a pedig anyanyelvi szinten az adott idegen nyelvet. Ezek az eredmények arányaikban pozitív eltérést mutatnak a magyar társadalom felmért nyelvtudásszintjéhez képest.¹⁷⁰

Tanulmányai, kutatása során használ-e idegen nyelvű forrásokat?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	29	5,6
Néha	274	52,9
Gyakran	215	41,5
Összesen	518	100,0

14. sz. táblázat: Az Idegen nyelvű forráshasználat gyakorisága.

A kérdőívet kitöltő válaszadók közel fele (53%) néha használ idegen nyelvű forrásokat tanulmányai, kutatásai során. A „gyakran” válaszlehetőséget megjelölők aránya ennél valamivel alacsonyabb, 42% volt. Az idegen nyelvű forrásokat soha nem használók aránya

¹⁷⁰ Einhorn Ágnes: A pedagógiai modernizáció és az idegennyelv-tanítás, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 38-42.

mindössze 6%-ra tehető. Utóbbiak feltehetően még tanulmányaik elején járnak, a másik két választ megjelölők aránya az idegen nyelvű források jelentőségére (is) utal a történettudományban és az egyetemi tanulmányokban.

A tanulmányai, kutatása során használ-e idegen nyelvű szakirodalmat?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	21	4,1
Néha	269	51,9
Gyakran	228	44,0
Összesen	518	100,0

15. sz. táblázat: Az idegen nyelvű szakirodalom-használat gyakorisága.

Az előző táblázatban ismertetett rangsorhoz hasonló eredmény figyelhető meg az idegen nyelvű szakirodalom használata kapcsán. A megkérdezettek hozzávetőleg fele (52%) a „néha”, 44%-a „gyakran” válaszlehetőséggel értett egyet. Legkevesebben azok voltak (4%), akik soha nem használnak idegen nyelvű szakirodalmat tanulmányaik, kutatásaik során. Érdekes adat, hogy az előző kérdésnél (még ha minimálisan is), magasabb volt a „soha” válaszlehetőséget megjelölők száma. Ennek az lehet az oka, hogy az egyetemeken, különösen a tanulmányok első szakaszában valamivel gyakoribb az idegen nyelvű kötelező irodalom használata, mint a forrásoké.

Tanulmányai, kutatása során milyen mértékben akadályozta munkáját, ha idegen nyelvű történelmi szakszövegekben több jelentős szakszót, szakkifejezést nem értett, vagy nem értett pontosan?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Nem akadályozott	124	23,9
Akadályozott, de a munkámat tudtam folytatni	373	72,0
Akadályozott, munkámat nem tudtam folytatni	21	4,1
Összesen	518	100,0

16. sz. táblázat: A nem értett szakszavak hatása a tanulásra és a kutatói munkára.

A válaszadók közel háromnegyede (72%) nyilatkozott úgy, hogy ugyan akadályozta a munkáját, hogy idegen nyelvű történelmi szakszövegben jelentős szakszót, szakkifejezést nem értett (vagy nem értett pontosan), ennek ellenére tudta folytatni munkáját. Az adott szakszó vagy szakkifejezés értésének hiánya a megkérdezettek 4%-nak, tehát mintegy 21

embernek lehetetlenítette el a további munkáját. Ez alapvetően nem tűnik magas számnak, de gondoljunk arra, hogy egy egyetemi szeminárium létszáma nagyjából épp ekkora. A „nem akadályozott” válaszlehetőséget a válaszadók közel egynegyede (24%) jelölte meg.

Okozott-e már gondot Önnek magyar nyelvű történelmi szakszavak, szakkifejezések megadása idegen nyelven?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	86	16,6
Néha	337	65,1
Gyakran	95	18,3
Összesen	518	100,0

17. sz. táblázat: Magyar nyelvű szakszavak megadása idegen nyelven – a probléma gyakorisága.

A magyar nyelvű történelmi szakszavak, szakkifejezések megadása idegen nyelven a válaszadók hozzávetőleg kétharmadának (65%) csak néha okozott problémát. A „gyakran”, illetve a „soha” válaszlehetőségeket megközelítőleg ugyanannyian (18%, illetve 17%) jelölték meg. Összesen tehát 518-ból 432 kitöltő, bár eltérő gyakorisággal, de találkozik ezzel a problémával!

Általában biztos abban, hogy az Ön által idegen nyelven használt történelmi szakkifejezést a történettudomány szempontjából is helyesen használja?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	33	6,4
Néha	257	49,6
Gyakran	228	44,0
Összesen	518	100,0

18. sz. táblázat: A helyes szakszóhasználat bizonytalanságának gyakorisága.

A kérdőívet kitöltők között mindössze 6% volt azok az aránya, akik sohasem biztosak abban, hogy az általuk használt történelmi szakkifejezéseket a történettudomány szempontjából is helyesen használják-e. A válaszadók közel fele (50%) csak néha biztos a helyes szakkifejezés-használatban. 44%-ra tehető azoknak az aránya, akiknek nem igazán okoz problémát az, hogy a történettudomány szempontjából megfelelő szakkifejezéseket használjon. Ők azok, akik a „gyakran” kategóriát jelölték meg. A válaszadóknak azonban így is több mint a fele küzd olykor ilyesfajta bizonytalansággal.

Idegen nyelvű történelmi szakszövegek feldolgozása során használ-e szótárt?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	35	6,8
Néha	168	32,4
Gyakran	315	60,8
Összesen	518	100,0

19. sz. táblázat: Szótárhasználat gyakorisága szakszöveg feldolgozáskor.

Ennél a kérdésnél a válaszadók többsége (61%) nyilatkozott úgy, hogy gyakran használ szótárt a történelmi szakszövegek feldolgozása során. A megkérdezettek közel egyharmada (32%) jelölte meg a „néha”, 7%-a „soha” válaszlehetőségeket. Összesen tehát több mint 90 %-nak van szüksége olykor ilyesfajta nyelvi támogatásra nem magyar szakszövegek feldolgozása során. A „soha” válaszmegjelölők nagy része valószínűleg az anyanyelvi szinten beszélők táborába tartozik, az arányok is erre engednek következtetni (5,4%).

Előfordult-e, hogy egy történelmi szakszó, vagy szakkifejezés pontos jelentésének megtalálásához (magyarról idegen nyelvre, idegen nyelvről magyarra) több, vagy több típusú szótárt is kellett használnia?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	117	22,6
Néha	270	52,1
Gyakran	131	25,3
Összesen	518	100,0

20. sz. táblázat: Több szótár használatának gyakorisága történelmi szakszavak esetén.

A kérdőívet kitöltők megközelítőleg fele (52%) a pontos szakszó vagy szakkifejezés megtalálásához több, vagy több típusú szótárt is használt már. A „soha” és a „gyakran” válaszlehetőségeket hasonló arányban (23% és 25%) jelölték meg a megkérdezettek.

Megtalálja a szükséges történelmi szakszavakat, szakkifejezéseket az Ön által használt szótárban/szótárakban?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	23	4,4
Néha	224	43,2
Gyakran	271	52,3
Összesen	518	100,0

21. sz. táblázat: Sikeres és sikertelen keresés gyakorisága.

A használt szótár/szótárak alkalmazhatóságának a korlátaira enged következtetni, hogy azokban a válaszadók mindössze fele (52%) találja meg gyakran a szükséges szakszavakat, szakkifejezéseket. Viszonylag magas volt a „néha” kategóriát megjelölők aránya (43%), míg a „soha” válaszlehetőséget kiválasztók aránya mindössze 4% volt. Az eredmények a szakszótárak egyértelmű hiányára és szükségességére is utalnak, hiszen a megkérdezettek közel fele küzd ilyen jellegű problémával.

Találkozott-e már azzal a problémával, hogy a szótárban talált jelentés az Ön által kutatott korszakban nem állta meg a helyét? (A korszakban a fogalmat másképp használták)		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	101	19,5
Néha	306	59,1
Gyakran	111	21,4
Összesen	518	100,0

22. sz. táblázat: A történettudomány szempontjából helytelen szótalálát gyakorisága.

A válaszadók 59%-a nyilatkozott úgy, hogy a használt szótárban talált jelentés néha nem egyezett meg azzal a jelentéssel, amit az adott korszakban használtak. Ugyanezzel a problémával gyakran találkozott a megkérdezettek 21%-a, míg ilyen jellegű nehézséggel sohasem szembesült a válaszadói sokaság közel egynegyede (20%). A *korszak-specifikus* történelmi szakszótárak szükségességét igazolja tehát, hogy a kitöltők több mint 80 %-a szembesült már ilyen problémával.

Találkozott-e már azzal a problémával, hogy az adott szakszóra, szakkifejezésre több jelentést is talált és nem tudta, hogy az adott korban melyiket használták, vagy ezek közül melyik hiteles történettudományi szempontból?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Soha	120	23,2
Néha	281	54,2
Gyakran	117	22,6
Összesen	518	100,0

23. sz. táblázat: A szakszó hitelességének megítélése történettudományi szempontból – a probléma gyakorisága.

A megkérdezettek több mint fele (54%) már találkozott azzal a problémával, hogy egy adott szakszó, szakkifejezés pontos jelentése kapcsán bizonytalan volt. Megközelítőleg hasonló arányban képviseltették magukat azok, akik a „soha” (23%), illetve akik a „gyakran” (23%) válaszlehetőségeket jelölték meg. Ez szintén a *korszak-specifikus* történelmi szakszótárak szükségességére utal.

Ez a jelenség mely esetben fordult elő többször?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=398 (akik az előző kérdés kapcsán a „néha” vagy a „gyakran” válaszlehetőséget jelölték meg)		
	n	%
Amikor magyar-idegen nyelvű szótárban kerestem	68	13,1
Amikor idegen nyelvű-magyar szótárban kerestem	147	28,4
Mindkét esetben	182	35,1
Nincs válasz	1	0,2
Összesen	518	100,0

24. sz. táblázat: A hitelesség-megítélés nehézségeinek területei – gyakoriság.

A fenti táblázatban közölt kérdésre csak azok válaszoltak, akik néha vagy gyakran szembesültek azzal a problémával, hogy az adott szakszóra, szakkifejezésre több jelentést is találtak és nem tudták, hogy az adott korban melyiket használták (vagy ezek közül melyik hiteles a történettudomány szempontjából). Ezen a sokaságon belül a legkevesebben azok voltak (13%), akik ezzel a problémával magyar - idegen nyelvű szótárban történő kereséskor találkoztak. Ennél magasabb volt az aránya (28%) azoknak, akik idegen nyelvről szerettek volna magyar nyelvre fordítani. A legtöbben azok voltak (35%), akik „mindkét esetben”

kategóriát jelölték meg válaszüzésük során. Mindebből arra következtethetünk, hogy hasznos lenne a szakszótárak mindkét irányú kidolgozása.

Megkönnyítené-e tanulmányait, kutatását, ha rendelkezésre állna megfelelő idegen nyelvű történelmi szakszótár?		
Segített, egy válaszüös kérdés, n=518		
	n	%
Igen	428	82,6
Nem	7	1,4
Nincs hatással a munkámra	41	7,9
Nem tudom megítélni	42	8,1
Összesen	518	100,0

25. sz. táblázat: Szakszótárra való igény I. – hatása a munkára.

A válaszüzők döntő többsége (83%) nyilatkozott úgy, hogy segítené tanulmányait, kutatását, ha rendelkezésére állna megfelelő idegen nyelvű történelmi szakszótár. Mindössze 8%-8% volt azoknak az aránya, akik a „nincs hatással a munkámra”, illetve a „nem tudom megítélni” kategóriákat jelölték meg.

Amennyiben ilyen szótár készülne az Ön munkáját digitális vagy papíralapú szótár könnyítené meg?		
Segített, egy válaszüös kérdés, n=518		
	n	%
Digitális	199	38,4
Papíralapú	27	5,2
Mindkettőre szükség van	292	56,4
Összesen	518	100,0

26. sz. táblázat: Szakszótárral kapcsolatos igény I. – hordozó.

A válaszüzők több, mint fele (56%) nyilatkozott úgy, hogy egy idegen nyelvű történelmi szakszótárnak digitálisan és papír alapon is elérhetőnek kéne lennie. A csak digitális formát preferálta 38%, míg a papíralapú szótár mindössze 5% számára lenne vonzó. Ez az eredmény részben összecseng a mai felmérésekkel ti., hogy a papíralapú szótárak kizorulóban vannak. Érdekes, azonban a legújabb tudományos kutatásoknak részben ellentmondó adat, hogy a történelem szakosok hallgatók több mint fele mind a két formát igényelné (vö. I. és V. fejezet vonatkozó részei).

Amennyiben ilyen szótár készülne az Ön munkáját megkönnyítené-e, ha a szótár magyarázó képeket is tartalmazna?		
Segített, egy válaszos kérdés, n=518		
	n	%
Igen	312	60,2
Nem	69	13,3
Nem tudom megítélni	137	26,4
Összesen	518	100,0

27. sz. táblázat: Szakszótárral kapcsolatos igény II. – vizuális tartalom.

A válaszadók 60%-a nyilatkozott úgy, hogy egy idegen nyelvű történelmi szakszótár alkalmazását a magyarázó képek használata inkább megkönnyítené. A megkérdezettek megközelítőleg egynegyede (26%) nem tudott a kérdés kapcsán érdemi választ adni, míg a „nem” válaszlehetőséget mindössze 13% jelölte meg.

Milyen egyéb nehézségei vannak tanulmányai és kutatása során a szakszavakkal, szótározással kapcsolatban?		
Spontán, több válaszos kérdés, n=65 (a kérdésre választ adók száma)		
	n	%
Pontos, megbízható szótárak hiánya	20	30,8
Időigényes, körülményes munkafolyamat	5	7,7
Kontextus ismerete nélkül nehéz a fordítás	4	6,2
Szótárakkal kapcsolatos szakirodalom és források hiánya	4	6,2
Tökéletlen online szótárak és interneten elérhető források	3	4,6
Többjelentésű szavak	3	4,6
Magyar nyelven nincs jelentése egy szónak	3	4,6
Nincs más problémája	14	21,5
Egyéb	10	15,4
Nincs válasz	4	6,2

28. sz. táblázat: Szótározással kapcsolatos nehézségek.

A válaszadók közel harmada a pontos, megbízható szótárak hiányára (31%) hívta fel a figyelmet. Az egyéb válaszlehetőségeket megjelölők csak kis arányban képviseltették magukat a mintában.

Amennyiben elkészülne ilyen szótár, a történettudomány mely területeinek szavai lennének az Ön számára a legfontosabbak? (pl.: hadtörténet, vallástörténet, minden stb.)

Spontán, több választos kérdés, n=165 (a kérdésre választ adók száma)

	n	%
Hadtörténet	53	32,1
Társadalomtörténet	33	20,0
Vallástörténet	32	19,4
Gazdaságtörténet	28	17,0
Politikatörténet	27	16,4
Diplomáciatörténet	12	7,3
Egyháztörténet	9	5,5
Eszmetörténet	7	4,2
Kultúratörténet	6	3,6
Művelődéstörténet	6	3,6
Jogtörténet	5	3,0
Tudománytörténet	3	1,8
Mentalitás történet	3	1,8
Művészettörténet	3	1,8
Minden	17	10,3
Egyéb	40	24,2

29. sz. táblázat: Szakszótárral kapcsolatos igény III. – történettudomány téma szerinti felosztása szerint

A különböző tudományterületek közül elsősorban a hadtörténetet (32%), a társadalomtörténetet (20%), a vallástörténetet (19%) és a gazdaságtörténetet (17%) nevesítették a válaszadók. A „TOP5” említés közé még a politikatörténet került be, 16%-os arányszámot elérve. Ez egyébként nem csak arra utalhat, hogy ezeken a területeken van a legnagyobb szükség lexikográfiai támogatásra, hanem egyúttal arra is, hogy a történettudománynak ezek a legnépszerűbb területei.

Milyen egyéb tartalmi és formai elvárásai lennének a szótárral kapcsolatban?		
Spontán, több választos kérdés, n=88 (a kérdésre választ adók száma)		
	n	%
Pontos, hiteles, igényes	17	19,3
Kereshetőség (digitális szótár esetén)	12	13,6
Átlátható	11	12,5
Könnyen kezelhető, egyszerűen használható	10	11,4
Korszak megjelölés	10	11,4
Példamondatok	7	8,0
Papíralapú szótár esetén könnyű használat (megfelelő kötés/fűzés, könnyű	6	6,8
Képek, ábrák, online esetében audiovizuális tartalmak	6	6,8
Könnyen elérhető	6	6,8
Többnyelvű	5	5,7
Forrásmegjelölés	4	4,5
Online elérhetőség	3	3,4
Tematizált	3	3,4
Legyen interaktív (például online bővíthetőség, jegyzet beírási lehetőség)	3	3,4
Egyéb	14	15,9
Nincs válasz / nem tudja	10	11,4

30. sz. táblázat: Szakszótárral kapcsolatos igény IV. – egyéni válaszok.

A tartalmi és formai elvárások rangsorában a pontos, hiteles és igényes szótár jelent meg első helyen (19%). Ugyancsak fontosnak bizonyult a (digitális szótár esetében alkalmazható) kereshetőség (14%), az átláthatóság (13%). A válaszadók közel egytizede emellett a könnyű kezelhetőséget és egyszerű használatot (11%), valamint a korszakmegjelölést (11%) nevesítette a kérdés megválaszolása során.

Részösszefoglalás

A kutatás mind elméleti, mind gyakorlati célját elérte, a felvetett hipotézisekre választ adott, az alábbi táblázat szerint:

Hipotézis	Eredmény
A legtöbb történelem szakos hallgató ritkán használ idegen nyelvű forrásokat .	Nem igazolódott, mert <i>gyakran</i> használnak
A legtöbb történelem szakos hallgató gyakran használ idegen nyelvű szakirodalmat.	Nem igazolódott, mert a legtöbben <i>néha</i> használnak
A legtöbb hallgatót akadályozza, ha az idegen nyelvű szakkifejezéseket nem érti munkája során, de munkáját tudja folytatni.	Igazolódott
A történelem szakos hallgatóknak néha okoz gondot a magyar nyelvű történelmi szakszavak pontos megadása idegen nyelven.	Igazolódott
A történelem szakos hallgatók zöme biztos abban, hogy az általuk idegen nyelven használt szakkifejezéseket történettudomány szempontjából (is) helyesen használják.	Nem igazolódott
A történelem szakos hallgatók zöme nem minden esetben használ szótárt idegen nyelvű szakszövegek feldolgozása során.	Nem igazolódott, mert a többségük gyakran használ
A történelem szakos hallgatóknak gyakran kell több, vagy több típusú szótárt használnia, ahhoz, hogy megtalálják az adott történelmi szakszó vagy szakkifejezés pontos jelentését.	Igazolódott
A történelem szakos hallgatók többsége gyakran megtalálja a keresett kifejezést, de több szótárban.	Igazolódott
A történelem szakos hallgatók többségével előfordult, hogy a szótárban általuk talált jelentés a kutatott korszakban nem állta meg a helyét.	Igazolódott
A történelem szakos hallgatók többségével néha előfordul, hogy a szótárban talált jelentések közül	Igazolódott

nem tudják, hogy esetükben melyik a történettudomány szempontjából hiteles.	
A hallgatók többségének magyar-idegen nyelvű szótár használata esetében okoz gondot, hogy egy szakkifejezésről eldöntse, a korszakban hiteles-e.	Nem igazolódott, mert a többségnek mindkét esetben
A történelem szakos hallgatók munkáját megkönnyítené, ha rendelkezésre állnának megfelelő korszak-specifikus idegen nyelvű történelmi szakszótárak.	Igazolódott
A történelem szakos hallgatók számára a történelem valamennyi területének szakszavai fontosak lennének.	Részből igazolódott
A történelem szakos hallgatók többsége mindkét típusú szótárra igényt tart.	Igazolódott
A történelem szakos hallgatók munkáját megkönnyítené, ha a szótár képeket is tartalmazna.	Igazolódott

31. sz. táblázat: Hipotézisek a kérdőív eredményeinek tükrében.

Az empirikus vizsgálatban résztvevők között legtöbben tanárszakosak, minden ötödik mesterképzést folytat, 15% pedig PhD hallgató. A legtöbbszörnek magyar történelem a kutatási területe, közel 37%-uk még nem választott szakterületet. Ennek az lehet az oka, hogy ők még egyetemi tanulásaik elején vannak. A kutatás alapján összességében megállapítható, hogy a megkérdezettek túlnyomó többsége (84%) történettudományi tanulmányai során kutatáshoz, tanuláshoz az angol nyelvet használja, de jelentős (35,3%) a német nyelvet használók aránya is. Felhívom a figyelmet arra, hogy bár egy hallgató uralhatja az angol nyelvet magas fokon, bizonyos területeken, mint látni fogjuk szüksége lehet a német nyelvre, nemcsak a források, hanem a szakirodalom területén is. Erre kiváló példa az egyiptológia, ahol a 20. századi vezető kutatók elsősorban német nyelven publikáltak a ma már alapműveknek számító, megkerülhetetlen írásait.

A hallgatók nyelvtudásszintje azt mutatja, hogy 54%-uk középfokú, 8,9%-uk csak alacsony nyelvtudással rendelkezik. Az ő munkájuk hatékonyságát negatívan befolyásolja, ha idegen nyelvi szakszótár sem áll rendelkezésre. A válaszadók több mint 40%-a nemcsak kutatáshoz, hanem már az egyetemi tanulmányaihoz is idegen nyelvet kell, hogy használjon. Idegen nyelvű szakirodalmat 44% használ gyakran, forrásokat pedig 41,5%, csak elenyésző

azoknak a válaszadóknak a száma, akik sohasem használják ezeket. Ennek háttérében is valószínűleg az áll, hogy ők még a tanulmányaik elején állnak.

Az eredményes tudományos munkának és tanulási folyamatnak az alapja egy-egy idegen nyelvű szakkifejezés megértése. A megkérdezettek 77%-át akadályozta a haladásában, ha történelmi szövegek feldolgozásakor nem értette a kifejezést, 4%-uk, tehát mintegy 20 ember nem is tudta folytatni munkáját. A válaszadók csak 16,6%-ának nem okozott gondot magyar nyelvű szakszó megadása idegen nyelven, ugyanakkor több mint 18%-uknak nagyon gyakran. Figyelemreméltó adat, hogy bár egy kifejezésre találnak idegen nyelvű megfelelőt, ám 93,6%-uk(!) gyakran vagy néha elbizonytalanodik abban, hogy a történettudomány szempontjából is helyes-e a fogalom. Ebből adódóan nem meglepő, hogy 93,2%-uk használ szótárt a munkájához. Az a tény, hogy a válaszadók 78%-a néha vagy gyakran több szótárt is kénytelen használni, azt jelzi, hogy a piacon fellelhető szótárak vagy nem pontosítják a szócikkeiben, hogy melyik korban hogyan értelmezendő az adott szó, vagy lemmaállományuk nem történelemtudomány-specifikus.

A megkérdezettek nagy része végül kutatómunkával, – akár több szótárban – de megtalálja a szükséges történelmi szakkifejezéseket, ugyanakkor ez sok időt, energiát, utánajárást jelent. Ezen túlmenően jelentős anyagi ráfordítást igényel, ha ehhez több intézményben kell keresniük.¹⁷¹ Szintén ráirányítja a figyelmet a korszakspecifikus történelmi szakszótárak hiányára, hogy a megkérdezettek több, mint 80%-ánál egy szótárban talált kifejezés, az ő kutatási korszakában nem állta meg a helyét, sőt 77%-ukkal előfordult, hogy meg sem tudták állapítani, hogy a talált kifejezés a történettudomány szempontjából hiteles-e. Ez a jelenség elsősorban akkor fordult elő, amikor idegen nyelvű szó magyar megfelelőjét keresték. Ugyanakkor a válaszadók több, mint 1/3-a akkor is elbizonytalanodott, ha egy magyar kifejezés idegen nyelvű megfelelőjét kereste. Nem meglepő tehát az az eredmény, hogy a válaszadók több mint 82%-a érezte úgy, hogy egy idegen nyelvű történelmi szakszótár megkönnyítené a munkáját.

Az eddigiekben a kérdőív általános eredményeit tekintettük át, az alábbiakban néhány további összesfüggésre kívánok rámutatni. A korrelációs vizsgálatot úgy végeztem el, hogy a nyelvtudományon kívül a történettudománynak és a tanárképzésnek is hozzon néhány statisztikai eredményt. Az alap- és mesterképzésben részt vevő hallgatók között a nemek közötti eloszlás nem mutat jelentős eltérést. A tanárképzésben résztvevők között azonban kiugróan magas számban képviseltették magukat a nők. Ezzel szemben a doktori képzésben

¹⁷¹ NKE, ELTE, KRE PhD hallgatói.

részt vevő kitöltők között több volt a férfi. Érdekes eredmény, hogy a kitöltők között több férfi választotta magának az egyetemes történelmet, mint nő. Az egyetemes történelmet kutatók elsősorban az angol nyelvet használják, s mind kutatásukhoz, mind tanulmányaikhoz szükségük van rá. Ők voltak azok, akiknek kevesebb problémája volt a szavak megértésével és idegen nyelven történő visszaadásával, kevesebbszer voltak bizonytalanok abban is, hogy a történettudomány szempontjából megfelelő kifejezéseket használnak-e. Fontos, a II. fejezetben megállapítottakkal összezsengő adat, hogy a magyar történelmet kutatók német és a holt nyelveket használják elsősorban, az angol nyelvet ez a csoport csak elenyésző számban jelölte meg. Ez a csoport érezte leginkább úgy, hogy munkáját akadályozta, ha egy szakszót, vagy szakkifejezést nem értettek, s velük fordult elő a leggyakrabban az, hogy több szótárt is használniuk kellett egy szakkifejezés megtalálásához. Azok, akik még nem választottak a magyar és egyetemes történelem között mind alapképzésben, vagy tanárképzésben résztvevők (18-25 évesek), az idegen nyelvet csak egyetemi tanulmányaikhoz használják. A szókeresés szempontjából ők voltak a legmagabiztosabb csoport, ennek nyilván az az egyik oka, hogy tanulmányaik elején vannak, a témák még nem elég differenciáltak és még nem érintik őket olyan mélyen, ők találkoznak a leggyakoribb szakszavakkal. Ugyanakkor ez az a csoport, aki a leginkább bizonytalan abban, hogy jól adta-e meg az adott szakszót magyarul/idegen nyelven. Az alapképzésben résztvevők közül nagyobb számban voltak azok, akiknek a magyar nyelvű szavak idegen nyelven való megadása jelent gondot. A mesterképzésre járó hallgatók közül a legtöbben csak „néha” érzik úgy, hogy ez gondot jelent, nagyobb kihívást jelent számukra, hogy eldöntsék, melyik szót használják, ha többet is találtak. Az alap-, mester- és tanárszakos hallgatók közül a legkevesebb idegen nyelvű forrást és szakirodalmat a tanárszakosok használnak, amennyiben használnak, azt egyetemi tanulmányaikhoz, míg kutatáshoz nagyon kevesen. Ugyanakkor sokan válaszoltak úgy, hogy ha nem értettek egy-egy szakszót, az akadályozta munkájukat. A disszertáció témájának szempontjából érdekes kép bontakozik ki a doktoranduszok csoportja esetén. A legtöbb doktorandusz magyar történelmet kutat és a német nyelvet választott kutatási nyelvnek, második helyen a holtnyelvek álltak. Bár az angol nyelv dominanciája erős és szembetűnő a kérdőív összességét tekintve, ebből az eredményből mégis láthatjuk, hogy hazánk történelméből kifolyólag, a német nyelv ismerete nélkül nem kutatható Magyarország múltja. Ugyanakkor a nem magyar történelmet kutatók között is volt, aki a német nyelvet adta meg. A doktoranduszok nagyobb része felsőfokon beszél a németet. Nagyon fontos adat továbbá, hogy ennek ellenére is voltak olyanok köztük, akik nem mindig biztosak abban, hogy helyes kifejezést használnak-e idegen

nyelven, sőt ez a csoport az egyik, amelyik a legtöbbször kénytelen több szótárt is használni egy-egy szakkifejezés megtalálásához. A német nyelvet legkevesebben a tanárképzésben használják. A német nyelvet használók egészéről (az oktatás fokától függetlenül) pedig elmondhatjuk, hogy magas számban nyilatkoztak úgy, hogy több megtalált kifejezésből nem tudják eldönteni melyik a történettudomány szempontjából helyes. Továbbá nagyon magas arányban jelölték be, hogy szótározás alkalmával több szótár is használniuk kell. Arra a kérdésre, hogy igényt tartanának-e korszakspecifikus szakszótárra, minden német nyelvet használó igennel válaszolt. A szignifikanciavizsgálat egészét lásd a 4. számú mellékletben.

A hazai és nemzetközi modern kutatásokkal összecseng, hogy ha digitális és papíralapú szótár között lehet választani, a hallgatók többsége a digitális formátumot preferálná, viszont a megkérdezettek 56,4%-a véli úgy, hogy mind a kettőre szükség van. A kérdőívet kitöltők 60,2%-a nyilatkozott úgy, hogy megkönnyítené munkájukat, ha a szótár magyarázó képeket és ábrákat is tartalmazna. A szótározással kapcsolatos nehézségeket vizsgáló kérdés oktatásmódszertani, szótárdidaktikai, metalexikográfiai, gyakorlati lexikográfiai, szócikkszerkesztéshez kapcsolódó problémákra is felhívja a figyelmet. A megkérdezettek több, mint 30%-a megbízható és pontos szótárakat hiányolja, közel 8% időigényesnek és körülményesnek tartja a szótározást. Több mint 6%, hiányolja a szócikkekben a példamondatokat (kontextus hiánya). Közel ugyanennyien a szótárakkal kapcsolatos szakirodalmak és források hiánya miatt érznek nehézségeket. Ez azt jelzi, hogy a metalexikográfiai kutatások eredményei nem, vagy csak későn érnek el a hallgatókhoz. Ez összecseng a II. fejezetben általam megállapítottakkal.

Problémaként jelölték még meg a hallgatók, hogy sok online szótár, vagy interneten elérhető forrás megbízhatatlan. A válaszadók szemantikai és történeti szemantikai problémákat is felvetettek, amelyekre a IV. fejezetben utalok majd. A szakszótárral kapcsolatos igényeket tekintve a megkérdezettek a hadtörténet (32,1%), a társadalomtörténet (20%), vallástörténet (19,4%), gazdaságtörténet (17%), politikai történet (14,7%) területén igényelnének történelmi szakkifejezéseket. Ugyanakkor igény mutatkozott az egyház-, eszme-, kultúra-, művelődés-, jog-, tudomány-, mentalitás-, művészettörténet területén használatos fogalmakra is. Meglepő, hogy 10,3% a történelem téma szerinti felosztásának „minden” területén igényelne szakkifejezéseket, ahogyan az is, hogy 24,2% jelölt meg ezeken túlmenően egyéb területeket, mint például konkrét történeti eseményekhez kapcsolódó szóanyagot, mindennapok történetét stb. Ez is utal arra, hogy bár a történettudomány létrehozta a maga, tudományosan megalapozott mesterséges határait (*szegregált szemléletmód*), ugyanakkor, a történeti tények megalkotása és értelmezése

integrált szemléletmódot és gyakorlatot követel (ez nagyon sarkítva: a történelem komplex, „minden mindennel összefügg”).

A kérdőívet kitöltők egy készülő szótárral szembeni tartalmi és formai elvárásait is jelezheték. A legtöbben a pontosság, hitelesség, igényesség (19,3%), a kereshetőség (13,6%), az átláthatóság (12,5%), a könnyen kezelhetőség (11,4%) kritériumot jelölték meg, ugyanakkor igény van a korszakmegjelölésre, a példamondatokra. Mivel a kitöltők életkorában 18-35 év között volt, nem meglepő, hogy igényük van az online formára, az interaktivitás lehetőségére és az audiovizuális tartalmakra.

A fentiek alapján elhatároztam, hogy összeállítok egy a 19. századi magyar történelem szókincsét felölelő magyar-német-magyar történelmi szakszótárt. Ahhoz azonban, hogy az általam készítendő szakszótár megfelelő legyen, nemcsak a célközönség igényeit kell felmérnem. A szótárírás általános követelményei és nehézségei a szakirodalomból meghatározhatók és a megoldásaik is megfogalmazásra kerültek már. A következőkben a történelmi szakszótár általános és speciális, 19. századhoz köthető történettudomány felőli, valamint speciális lexikográfiai kihívásait kívánom feltárni.

IV. EGY KÉTNYELVŰ TÖRTÉNELMI SZAKSZÓTÁR KÉSZÍTÉSÉNEK KIHÍVÁSAI (ÉS AZOK MEGOLDÁSI LEHETŐSÉGEI)

Az előző empirikus felméréssel igazoltam többek közt azt, hogy a történelem szakos hallgatók és doktoranduszok munkájához szükség lenne több nyelvből is nyelvi szakszótárra.¹⁷² Ebben a fejezetben, annak érdekében, hogy tudományos megalapozottságú legyen a készülő szakszótáram, megvizsgálom a két nyelvű történelmi szakszótár készítése nehézségeinek egyik csoportját. A fejezet célja, hogy a *történettudomány oldaláról* érkező kihívásokat, illetve azokat a nyelvészeti kihívásokat gyűjtse egybe, melyek megoldására a *történettudomány adhatja meg a választ*. Ennek érdekében tanulmányozom a történelmi szaknyelvet, meghatározom annak kereteit, elemeit, szócsoportjait. Elemzem a két tudomány (történelemtudomány és lexikográfia) forrásainak típusait és azok jellemzőit, összevetem a forrástipológiájukat és felhívom a figyelmet a velük kapcsolatban felmerülő félrevezető jelenségekre. Azonosítom azokat a kihívásokat, amelyek a tudományág jellemzőiből fakadnak és korszaktól függetlenül felmerülhetnek történelmi szakszótárak összeállításakor (általános kihívások). Kiemelten vizsgálom továbbá a 19. századi magyar történelem szókincsét felölelő történelmi szakszótár összeállítása kapcsán felmerülő nehézségeket is (korszak-specifikus kihívások). Ezek alapján meghatározom a szótárral szemben támasztott követelményeket (vagy lehetséges eljárásokat) a történettudomány szemszögéből. A fejezet egyik célja tehát egyben az is, hogy a megfogalmazott javaslatok útmutatóul szolgáljanak a jövőben készülő hasonló lexikográfiai munkákhoz. (Meg kell még említeni, hogy a történelmi szaknyelv vizsgálata a témához fűződő hiányzó alap kutatás {II. fejezet} második részének is tekinthető. Ennek ellenére azért itt tárgyaljuk, mert a vizsgálat hiánya a legnagyobb kihívások közé tartozott a témában.)

4.1. A történettudomány szaknyelve

A történelmi szakszótárírás egyik legnagyobb általános nehézsége, hogy kevés olyan szaknyelvet vizsgáló munka áll rendelkezésre, melyre a lexikográfia támaszkodhat, melyből következtetéseket vonhat le. Mint a második fejezetben láttuk, léteznek olyan nyelvészeti megközelítésű tudományos kutatások, melyek e szaknyelvet vizsgálják. Ezek azonban csak a történész által alkotott szövegekre, mint tudományos szövegekre koncentrálnak, és elsősorban olyan szemszögből közelítik a témát, mint a stílus, az elbeszélés módja, a

¹⁷² Mivel német, mint idegen nyelv szakos tanárként dolgozom, hosszabb ideig éltem és tanultam német nyelvterületen, német nyelvű szakszótár összeállítását terveztem.

szubjektivitás megjelenése, információ és tudásátadás sikeressége, esetleg az egyes történeti korokhoz kapcsolódó idegen nyelveket tárgyalják.¹⁷³ A lexikográfia számára ezek azonban igen kevés segítséget nyújtanak. A nyelvészet ezen ágának ugyanis olyan kutatásokra lenne szüksége melyek 1) meghatározzák a történettudomány nyelvének határait, 2) definiálják a történettudomány szaknyelvét 3) segítik a lemmaszelekciót és 4) válaszokat adnak a szótárstruktúrák kapcsán felmerülő tartalmi kérdésekre. Ha a történettudomány szaknyelvét ezen aspektusokból szeretnénk vizsgálni, először a tudomány képviselőinek, vagyis a történészeknek a munkaeszközeit kell meghatároznunk. Alapvetően és leegyszerűsítve két fő dokumentumtípussal dolgoznak: *forrással* és *szakirodalommal*. A két dokumentum közötti legmarkánsabb különbség (ha nem a legújabb korról beszélünk) a keletkezésük ideje. A két dokumentumtípus általában eltérő nyelvi állapotot tükröz, gyakran más nyelvtörténeti korban készült, a történész munkája szempontjából azonban egyformán fontosak és elengedhetetlenek, ez szinte tudományos klisé. Felmerülhet bennünk, hogy a történettudomány szaknyelve csak az a nyelv, amin a történész eredményeit közli, ezt azonban könnyedén cáfolhatjuk. Ehhez példaként vizsgáljuk meg Hermann Róbert *A publicista Görgei Artúr*¹⁷⁴ című munkáját és annak alábbi idézeteit! A felhasznált szakirodalmat és az idézeteket elemezve kirajzolódik előttünk a második fejezetben leírt munkafolyamat 2.,3.,4. és 5. állomása. A történész feldolgozta Görgei különböző írásait (források), a hozzájuk kapcsolódó egyéb forrásokat, valamint a korábbi és modern szakirodalmat, majd megalkotta tanulmányát. Vizsgáljuk meg az alábbi szöveget először az idézett források szempontjából (dőlt betűkkel szedve):

„Görgei **politikai orientációját** jelzi, hogy első magyar nyelvű írása a **radikálisok** lapjában, a „**Marczius Tizenötödike**” június 5-i számában jelent meg (magát a cikket június 2-án írta). A kilépett **császári királyi főhadnagy** és reménybeli egyetemi oktató valamikor május utolsó napjaiban érkezett meg a magyar fővárosba, ahol ekkor már több mint két hete

¹⁷³ Toscher, Franciska: Die Fachsprache der Geschichtswissenschaft, Forum für Fachsprachen-Forschung, Band 155, Frank & Timme, 2019.; Nolwena Monnier (szerk.): Languages for Specific Purposes in History, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2018.; Unsworth, Len: Developing Critical Understanding of the Specialised Language of School Science and History Texts: A Functional Grammatical Perspective, Journal of Adolescent & Adult Literacy, 42. évf., 7. sz., 1999, 508-521.; Mink, Louis O.: Az elbeszélő forma, mit kognitív eszköz, in Kisantal Tamás (szerk.): Tudomány és művészet között, A modern történelemelmélet problémái, L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2003, 113-132. (Fordította: Kisantal Tamás); Koselleck, Reinhart: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája, József Műhely Kiadó, Budapest, 1997.; Gyáni, 2020.; Rorty, 1967.

¹⁷⁴ Hermann Róbert: A publicista Görgei Artúr, Történelemtanítás, Új folyam 9.; 1-2. sz., 2018. Forrás: https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2018/08/09_01_04_Hermann.pdf (Utolsó letöltés: 2021. január)

folyt az új **magyar hadsereg**, a **rendes önkéntes mobilis nemzetőrség** – vagy ahogy már ekkor egyre többen nevezték, a **honvédség** – szervezése. Görgei a cikkben azt az elképzelést bírálta, hogy a honvédsereg **tisztjei** számára drága **egyenruhát** írjanak elő. „*Vagy talán már egészen megfeledeztünk arról, hogy nemcsak a gazdagok soraiban, hanem a legszegényebbek közt is mindig találkoztak főtisztnek alkalmas egyének?*” – tette fel a kérdést. – „*Válasszuk meg főtisztnek a képest [alkalmast]. Ne zárjuk ki a képest, mert szegény. Kizárnók pedig egyedül gazdagokra számított rendszabály által*” – írta. Az „**egy quietált [kilépett] huszárfőhadnagy**” aláírással megjelent cikk olvastán bizonyosak lehetünk abban, hogy Görgey a saját példájára gondolt. (II/1. Budapest, 1848. június 5. – Görgei cikke a honvédsereg egyenruhájáról. In: Görgei /2018/ 67-69. – A hivatkozás feloldása itt és a továbbiakban is a tanulmány végén. /A szerk./) Hiszen annak idején azért kérte a **Nádor-huszárokhoz** magát, mert az ő **díszegyenruhájuk** ezüst-, míg a többieké **aransujtásos** volt. S ezt az **ezüstsujtást** is alig tudta kigazdálkodni a **komiszkenyérre** elegendő **zsoldból**. Érveit aztán néhány nappal később öccse, István, immáron névvel aláírt cikkben ismételte meg. Görgeinek az Eötvöstől kapott elutasító válasz adhatta meg a végső lökést ahhoz, hogy jelentkezzen a honvédség soraiba. Június 5-én feleségéhez írott leveléből már egyértelműnek tűnik, hogy megtette az ezzel kapcsolatos lépéseket, s június 9-én meg is született a **századosi kinevezése**. Következő írása már egy újabb ranghoz és egy újabb **beosztáshoz** kapcsolódik. 1848. augusztus 27-én **honvédőrnaggyá** és a tiszáninneri önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki **táborának parancsnokává** nevezték ki. A parancsnoksága alá küldendő **megyei, szabad királyi városi és szabad kerületi önkéntesek** azonban igencsak lassan gyülekeztek, így aztán őszinte örömeire szolgált, amikor szeptember 13-án megérkeztek a Szeged városa által **kiállított** önkéntesek. Az ezt követő nyolc napban azonban hiába várta az újabb önkéntes csapatokat. Szeptember 21-én – amikor **serege** rendezett része még mindig csak 242 szegedi önkéntesből állt – közleményben dicsérte a várost és önkénteseit, illetve a Kassa város által küldött **tüzéreket**. (II/2. Szolnok, 1848. szeptember 21. – Görgei levele „Kossuth Hírlapja” szerkesztőségének. In: GÖRGEI /2018/ 69-70.) (A szöveg önmagában nem annyira érdekes, a megjelenés helye viszont annál inkább. A tudósítás ugyanis nem a hivatalos „Közlöny”, hanem a Kossuth nevét viselő hírlap, a „**Kossuth Hírlapja**” írott hasábjain jelent meg. Görgei ugyanis már ekkor a radikálisabb, Kossuth által képviselt politikában látta az augusztus végén kibontakozott válságból való kilábalás útját. Görgei a továbbiakban tudomásunk szerint nem írt hírlapi tudósítást. Ugyanakkor Mód Aladár, majd az ő nyomán Kosáry Domokos Görgei egy másik írását is azonosította a „Marczius Tizenötödike” hasábjain, amelyben 1849. április

7-én a radikális lap szerkesztőségének lelkes hangon számolt volna be az 1849. április 6-i isaszegi győzelem következményeiről. Mód Aladár szerint Görgeinek a lap által 10-én közölt leveléből kitűnik, hogy „*a győzelemsorozat nyomán feltámadó általános lelkesültség Görgeyt is magával ragadta*”. Kosáry Domokos először a magyar **sajtótörténet** vonatkozó fejezetében, majd a Görgey-kérdés történetéről írott munkája második, átdolgozott és bővített kiadásában hivatkozott a cikkre. Szerinte Görgei 1849. április eleji érzelmeit jól mutatta a levél, amely „*már közvetlen tegező hangnemével is világosan jelezte, hogy ő az ifjú radikálisokkal közeli, egyetértő, személyes kapcsolatban állt.*” Az említett cikk szerzője azonban nem Görgei, hanem a Kossuth környezetében tartózkodó, az egész **tudósítást** aláíró Csernátoni Lajos, a „*Marczius Tizenötödike*” egyik szerkesztője. A félreértést az okozhatta, hogy a „*Seregünknek ma a következő napiparancsa volt*” kezdetű szövegrész után belső idézőjelben a következő szöveg szerepel: „*Előre minden áron! Éljen a haza! Görgey.*” Azaz, Csernátoni a saját beszámolójában idézte Görgei (nem létező) **napiparancsát**. A két szöveg nem válik el egymástól a **tipográfiai** szempontból amúgy igen egyértelműen tördelt lap hasábjain. A szövegben egyetlen passzus sem utal Görgei szerzőségére. Csernátoniéra annál inkább. „*Nem vagyok képes kétsornyi eszme láncolatot leírni. Hiába nagyon közel vagyunk Pesthez, hova, tudod, sok mindenféle érdek vonz.*” Nem a fővezér beszámolója, hanem a fővárosi közönségtől elszakadt hírlapíró sóhaja ez. Érdeemes megjegyezni, hogy Kossuth e napon az **Országos Honvédelmi Bizottmányhoz** írott jelentésében a következőket olvashatjuk: „*De vezéreink s e vitéz hadsereg nem ismernek fáradságot, (...) – holnapra is azon jelszavuk van, amely tegnap volt, s e szó: "előre".*” Csernátoni szerzőségére utal a szöveg egy másik helye is: „*Windisch-Grätz és vazaljai még ma reggel ugyanez szalonban voltak, melyben jelen soraimat írom, még helyük sem hűlt meg jóformán.*” Erre rímel a szintén Kossuth jelentésében szereplő következő kitétel is: „*Késő éjjel van, s én fáradtan, de nyugodt kebellemel azon nyoszolyában hajtom álomra fejemet, melyből ma reggel riadva szökött ki Windisch-Grätz...*”

„Görgei a maga módján is igyekezett támogatni a kiegyezés ügyét. Amikor a „**Magyar Ujság**” közölte Kossuth 1867. május 22-én Párizsban kelt, Deákhhoz intézett **nyílt levelét** – a készülő **kiegyezési mű** veszélyeit taglaló s Deák politikáját bíráló „**Kassandra-levelet**” –, Görgei a levél egyik kitételére reagálva maga is tollat ragadott. Kossuth ugyanis mintegy mellékesen megjegyezte, hogy 1849-ben „*sikerült az árulásnak nemzetünk önbizalmát megrendíteni, s a megrendített önbizalommal karját elzsibbasztani*”, holott „*a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott*”.

Természetesen minden történész stílusa különböző, mely befolyásolhatja a forrásidézetek mennyiségét, emellett a források száma történeti koronként és témánként eltérő, az egyes történeti tények alátámasztására szintén eltérő mennyiségű forrásra és forrásidézésre van szükség. Ritka azonban az olyan munka, melyből ezek teljesen hiányoznának. Amennyiben a főszövegben nem is, a lábjegyzetben megjelennek. Mindezen differenciákat számba véve is beszédesek az alább megállapítottak. A fenti, mintegy 2 oldal felölelő idézett szövegrészekben összesen 10 különböző forrásidézet jelenik meg. A szöveg 28 mondatot tartalmaz, melyek összesen 830 szóból állnak. A 28 mondatból 13 vagy idézet, vagy tartalmaz idézetet, tehát a részlet több mint 46%-a történelmi forrásból származik. A lexikográfia számára fontos adat továbbá az arányokat a szavak szintjén is megvizsgálni: 830 szóból 174 szó, tehát összesen több mint 20%-uk idézett forrásból származik.¹⁷⁵ A forrásidézetek szavait tekintve pedig mintegy 5%-ukat tekinthetjük szakszónak. A forrásokban felmerülő szavak bár lehetnek idejétmúltak, sőt akár már ki is halhattak a mai nyelvből, összességében nem hagyhatjuk ki őket a történettudomány szaknyelvből, tehát a forrásokat sem a kapcsolódó lexikográfiai folyamatokból! Mint láttuk, nemcsak a modern munkákban való *jelenlét*, de az *arányok* és *szavak jellege* miatt sem. A kiválasztott szövegrészek nemcsak a történész munkájának állomásait és a forrásszövegek jelentőségét mutatják, de általuk a történettudományban alkotott szöveg eddig le nem jegyzett további jellemzőit is megfigyelhetjük. A szakszavakat és szakkifejezéseket (vastagon szedve) áttekintve itt is azonosíthatjuk az első fejezetben leírt 1) általános köznyelvi szavak, 2) közös szakszavak, valamint 3) speciális szakszavak csoportját. A kifejezéseket tovább elemezve azonban azt is láthatjuk, hogy a három csoport tovább differenciálható, a történettudomány számára az egyik legjelentősebb aspektus szempontjából, mégpedig abból, hogy (leegyszerűsítve) *modern*, vagy *korabeli szakkifejezésről* van-e szó (szótörténeti aspektus). A korabeli kifejezés alatt a korban használt (függetlenül a keletkezés, elterjedés időpontjától), vagy a korban alkotott kifejezéseket értem, melyek jelentős része számunkra ma már nem, vagy nehezen érthető. Az immár komplexebb csoportosítást az alábbi, 6. számú ábrán ismertetem, egy-egy példával alátámasztva.

¹⁷⁵ A korábbi szakirodalomból vett idézeteket nem számoltam bele.

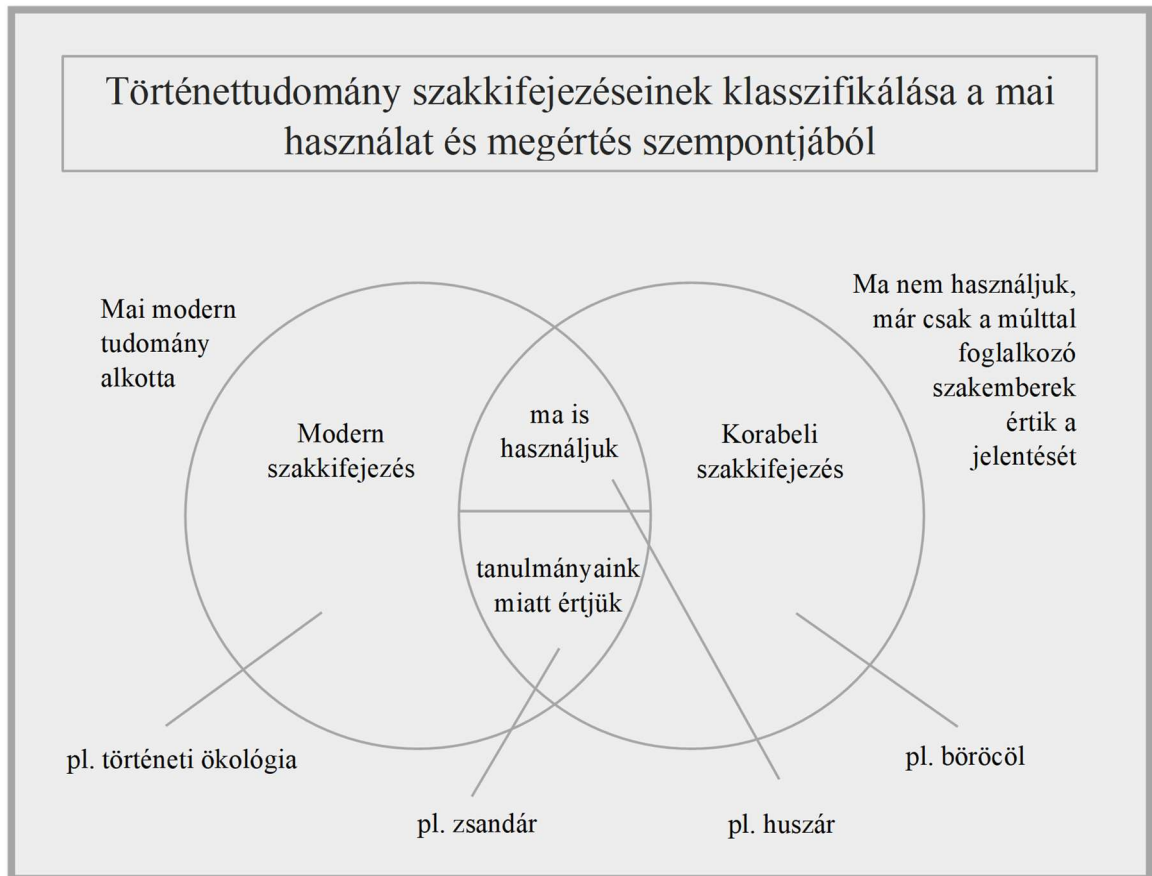

6. sz. ábra: A történettudomány szakszavainak osztályozása szótörténeti aspektusból, készítette: a szerző.

Ahhoz pedig, hogy ezeket a csoportokat a fenti szövegben könnyen visszakövethessük, színkódokkal láttam el a kifejezéseket. Az általános, köznyelvi szavakat vastagon szedve fekete színnel, a más tudománnyal közös szakszavakat vastagon szedve zölddel, a speciális szakszavakat pedig vastagon szedve pirossal tüntetem fel.

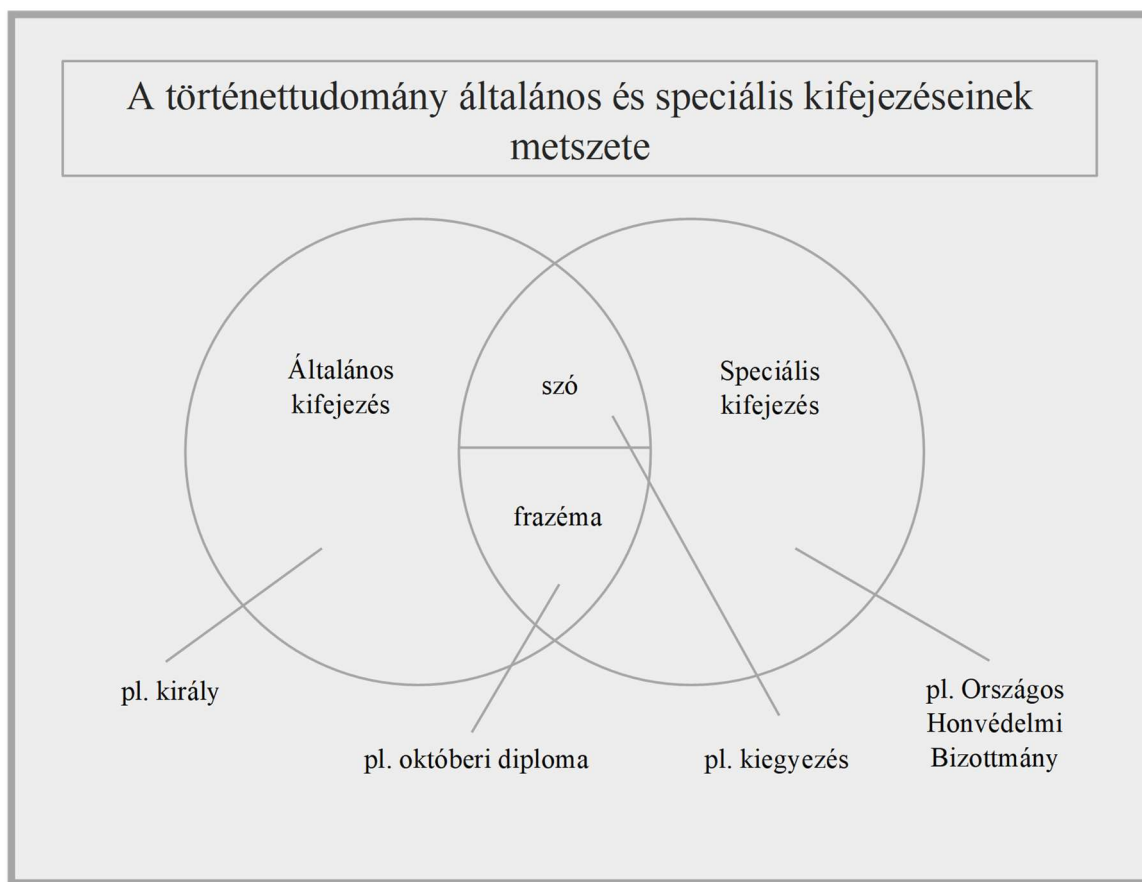
Ha a szavakat a *mai használat* szempontjából vizsgáljuk, megállapíthatjuk továbbá, hogy a korabeli és modern szakszavak halmazának van egy metszete. A történettudomány szaknyelve használ egyrészt mai modern, másrészt korabeli, mára már nehezen érthető, vagy

egyenesen kihalt szakkifejezéseket és olyanokat, melyek a korban és ma is használatban vannak. Ezek egy része olyan megmaradt szakkifejezés, melyet másképp nem tudunk egy szóval kifejezni, mint a *huszár*. Másrészüket pedig a történelmi tanulmányainkból ismerjük, ezért a társadalom széles tömegei értik, pl. a csendőr/zsandár szavaink. Ezt a klasszifikációt az alábbi, 7. számú ábrán szemléltetem.

7. sz. ábra: A történettudomány szakkifejezéseinek klasszifikálása a mai használat és megértés szempontjából, készítette: a szerző.

Hasonló metszetet figyelhetünk meg, ha az általános és speciális kifejezések csoportját vizsgáljuk. A metszetükbe olyan szakkifejezések tartoznak, melyek általános, mindenki által értett kifejezések, de már a korban mögöttes tartalmuk volt, vagy a történettudomány adott nekik mögöttes tartalmat, így speciális szakkifejezésekké váltak. Ezeken belül szerkezetük szerint megkülönböztethetjük az *egyszerű és összetett szavak*, valamint a *frazémák* csoportját. Előbbire jó példa a *kiegyezés*, utóbbira az *októberi diploma* kifejezés. Természetesen utóbbi esetében a két szó külön mindenki számára érthető, állandósult szókapcsolattá válásukkal azonban új, speciális, komplexebb jelentést hordoznak: az 1860. október 20-án a „birodalom államjogi rendezésére” Ferenc József által kiadott császári-királyi rendeletet értjük alatta (lásd 8. számú ábra).

8. sz. ábra: A történettudomány általános és speciális kifejezéseinek metszete, készítette: a szerző.

A történettudomány szaknyelve kapcsán még egy speciális, a legtöbb szaknyelvtől eltérő csoport figyelhető meg. Ez azon, eredendően általános köznyelvi szavak csoportja, melyek már feledésbe merültek, vagy a mai nyelvből akár ki is haltak (archaizmusok), a történettudomány számára azonban elengedhetetlenek egy-egy jelenség leírásához. Az általános szavak tehát a köznyelvből való kihálásuk miatt váltak napjainkra speciális, csak a múltat kutató szakemberek által értett szakszavakká. Ilyenek például *nyaktiló*, *bankrott*, *batyuzik*, *deák nyelv*, *karéj*, *gyalogszeres*, *putri ház*, *hattyúprém*, *huszárszír*, *istáp*.¹⁷⁶ A folyamatot magunk is megfigyelhetjük: gondoljunk csak a ma már egyre kevesebbek által (pontosan) értett *bába*, vagy *tiszta szoba* kifejezésekre! Ezeknek a szavaknak a megértése nagyszüleink generációjában nem sokaknak okozhatott nehézséget, de ma már a fiatalok közül lényegesen kevesebben ismerik pontos jelentésüket. Előbbi nélkül azonban nehezen bemutatható pl. a nőtörténet, utóbbi nélkül a lakáskultúra a 18. század végétől a 20. század közepéig.

¹⁷⁶ Kiss Gábor (szerk.): Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012.

Az első fejezetben láthattuk, hogy a szaknyelv-klasszifikációk közül a történettudomány szaknyelvére nem alkalmazhatjuk mindegyiket egyértelműen. Az egyik legbizonytalanabb kérdés ebben a témában, hogy van-e a történettudománynak műhelynyelve, azaz szakmai köznyelve? Ezt a történészek által írt szakirodalomból természetesen nem lehet feltárni. Azért is nehéz továbbá ennek azonosítása, mert a történeti munka sokszor magányos tevékenység, még akkor is, ha például kutatócsoporton belül történik. Egyértelműen nem zárhatjuk ki létezését, hiszen szakmai berkekben elhangzanak ilyen és ezekhez hasonló mondatok, mint:

- „A második *vh*-t kutatom”. (világháború),
- „Az *NRCS* 1806-os megszűnése után területén utódállamok jöttek létre.” (Német-római Császárság),
- „A *hadtört*i jobban érdekel, mint a *társtört*i.” (hadtörténelem, társadalomtörténet),
- „A *MÁJT* kutatások alapművei nekem is megvannak.” (Magyar állam- és jogtörténet),
- „Kölcsön tudod adni az *Engel-Kristó-Kubinyi*?” (Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország Története 1301-1526 c. könyv¹⁷⁷).

Sőt, van ahol erre konkrét utalást is láthatunk. Az Arcanum oldalán a Nagy Iván-féle *Magyarország családai* c., történészek által gyakran forgatott munka ismertetőjébe így írnak a genealógia és heraldika nélkülözhetetlen alapművéről: „**Történész körökben** máig csak „Nagyiván”-ként emlegetik: általában azok az alapvető forrásként hosszú időn át szolgáló művek szolgálnak rá az ilyen kedves-bensőséges viszonyt jelző becéző, összevont névre, amelyekkel való kapcsolat nélkül nem képzelhető el a munka az adott területen.”¹⁷⁸ Amennyiben a történettudomány esetében is létezik műhelynyelv, jelentősége kisebb, mint a műszaki tudományok esetében, ahhoz azonban, hogy ezzel kapcsolatban biztosat tudjunk kijelenteni, további, alapos kutatásokra van szükség. Ezen kutatások elvégzése jelen disszertációhoz nem indokoltak, hiszen, ha van is műhelyzsargon, egy történelmi szakszótárba az ebbe a csoportba tartozó szavakat nem kell belevennünk (a kutatás jelen állás szerint).

¹⁷⁷ Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

¹⁷⁸ Nagy Iván Magyarország családai c. művének ismertetője. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/product/Nagyivan/> (utolsó letöltés: 2021. október)

A fentiek tükrében azt azonban bizonyosan kijelenthetjük, hogy egy történelmi szakszótár elkészítéséhez szakirodalmat és korabeli forrásokat is be kell emelnünk a korpuszba, és a lemmaszelekciónál a fenti szakszóklasszifikációk egyetlen csoportját sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen mindegyik alapvető „eleme” a vizsgált szaknyelvnek.

4.2. Hibriditás

A szakszótárak kétségkívül a lexikográfia hibrid jelenségei. Optimális esetben ezért dolgoznak ezeken a típusú lexikográfiai referenciaműveken multidiszciplináris szótárírói csoportok.¹⁷⁹ Erre azonban nem mindig van lehetőség, elsősorban finansziális okokból, a kutatócsoportok hiányából fakadóan, valamint azért, mert sokszor hiányzik a platform, ahol az adott szakma képviselői és a lexikográfusok találkozhatnak. Ugyanakkor az sem ritka, hogy egy szakma képviselőiben, akiknek affinitásuk van a tudományuk, szakmájuk szakszókincsével foglalkozni, fel sem merül, hogy a munkába érdemes lenne lexikográfust bevonni. A lexikográfusok számára pedig nem áll mindig fent a lehetősége annak, hogy egy szakszótár, vagy glosszárium elkészítéséhez valódi multidiszciplináris kutatócsoportot hozzanak létre, így – elsősorban tudományos elhivatottságból – léteznek „magányos szótárírók” is, ahogy erre az első fejezetben már rá is mutattunk. Hasonlóan készült el jelen disszertáció szótára is.

Egy kétnyelvű történelmi szakszótár több szempontból is hibrid jelenség. Mit jelent ez? Itt a hibriditás három fenoména kerül bemutatásra. *Egyrészt* azért mondhatjuk hibridnek, amiért más szakszótárakat is, mert (minimum) két tudomány ismeretét követeli meg. A készítőknél/készítőnek rendelkeznie kell a nyelvtudományban, lexikográfiában, az idegen nyelvben, valamint a történettudományban való alapvető jártassággal. Egy korszakspecifikus szótár esetében elengedhetetlen a korszak beható ismerete, a történelem tartalmi felosztása alapján megjelenő egyes, a korszakban nélkülözhetetlen témákban való legalább alapvető jártasság (pl. hadtörténet, társadalomtörténet, gazdaságtörténet stb.) és a történettudomány módszertanának ismerete.¹⁸⁰ Illetve tisztában kell lennie az ezekhez kapcsolódó, de valójában más tudományokhoz tartozó, a történelemben gyakran felbukkanó szakszavak jelentésével. *Másrészt* azért mert, mint láttuk, a történelmi szaknyelvhez az adott történelmi korszak, valamint a modern szaknyelv szavai is hozzátartoznak. A szótárhoz kialakított optimális korpusz egyaránt tartalmaz korabeli forrásokat és modern

¹⁷⁹ Például: Móga István: Háromnyelvű atomerőművi műszaki szótár készítésének terve, Nukleon, 13. évf., 1. sz., 2020, 229.

¹⁸⁰ Pejtin Attila: A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008, 20.

szakirodalmat is. Később pedig a szótár lemmaállománya is eszerint alakul, modern és korabeli lemmákat is magába foglal majd. A szótár tehát *történeti szótár és szakszótár is egyben*. Ennél fogva annak elkészítése *történeti lexikográfiai és szaklexikográfiai munka* egyaránt. *Harmadrészt* a hibriditás megjelenik a források esetében is. A két tudomány forrásértelmezése eltérő, mindkettő más típusú dokumentumokat tekint forrásnak, s ezeket eltérő módon tipizálja, súlyozza. Egy történelmi szakszótár elkészítésénél ugyanakkor mind az elsősorban a lexikográfiára, mind a történelemtudományra jellemző források felhasználásra kerülnek (olykor ezek más tudományok dokumentumaival is kiegészülnek). Itt meg kell jegyeznünk, hogy az eltérő források eltérő módszertani megközelítést és eltérő forráskritikát is igényelnek. A történeti szakszótáríró tehát, különösen, ha nincs mögötte kutatócsoport komplex, multidiszciplináris, *hibrid forrásmunkát* végez. Tudnia kell, hogy a folyamat melyik részében melyik tudomány módszertana célravezető, mikor kell közöttük válltani. Ahhoz, hogy ezt megértsük, meg kell ismerkednünk a két tudomány forrásértelmezésével és át kell tekintenünk a két tudomány forrástípusait, valamint forráscsoportosítását, a történelemtudomány esetében pedig korszakspecifikusan is meg kell vizsgálnunk e témát.

4.3. A történelemtudomány és a lexikográfia forrásai

Az egyes tudományok eltérő forrásértelmezéssel és -tipológiával rendelkeznek. Minden tudományban más tárgy, dokumentum stb. lehet fontos. Ugyanazt a forrást az egyes tudományok vizsgálhatják eltérő céllal, eltérő aspektusból és akár eltérő eredményeket is kaphatnak általuk. Mint látni fogjuk, a lexikográfia és a történelemtudomány számos közös forrás mellett, eltérő forrásokat is használ, vagy eltérő dokumentumtípusokat tekint, eltérő szintű forrásnak. A két tudomány forrástipológiája és forrástipológiai „hagyománya” gyökeresen eltér egymástól, illetve vannak olyan történeti források, melyek a lexikográfia forrásokról szóló szakirodalmában eddig nem jelentek meg. Azért, hogy az eltéréseket (és hasonlóságokat) láthassuk és a kutatás során megfelelően kezelhessük, meg kell ismernünk a két tudomány forrásainak és forrástipológiájának jellemzőit. Külön kell fókuszálnunk a 19. század jellemző kútfőire, hiszen ezek adják a szótárhoz felhasznált korpusz egyik részét. A források hosszabb általános bemutatására azért van szükség, hogy pontosabban láthassuk az alapvető eltéréseket, a különböző célokat, a különböző „súlyozást”, valamint azért, hogy a csoportosítások közül megtalálhassuk azt, amely a legjobban illeszkedik a két tudomány forrásainak és forrástipológiájának összevetéséhez. Továbbá ezekből láthatjuk, hogy ebben a témakörben mit „tanulhat” egymástól a két a tudomány.

4.3.1. A történelemtudomány forrásai

A történelemtudomány forrásainak fogalma nehezen definiálható pontosan és komplexen, hiszen tulajdonképpen minden lehet forrás, ami segíti a múlt feltárását. Topolsky úgy véli, a forrás nem más, mint információ az emberiség múltjáról.¹⁸¹ Block a forrást egy adott jelenség által hátrahagyott, érzékszerveinkkel érzékelhető nyomnak tekinti.¹⁸² Bár sokféle további definíció létezik még, abban az alapvetésben általában egyetértenek, hogy a forrás a történelem megismerésének eszköze, vagy ahogy Kávássy fogalmazott, *a történelmi megismerés alapja*.¹⁸³ Kávássy imént hivatkozott művét a paradigmaváltás előtt írta, így áthatja a marxista történetírás szelleme, ugyanakkor mégis tanulságos és informatív mindaz, amit a forrásokról megállapít. Megállapításával felhívja a figyelmet a történész és a forrás kapcsolatára, a forrással szembeni eljárásra, egyben a források tudományos munkában betöltött szerepére, miszerint a *„történést nem elsősorban a forrás maga (jóllehet az is!), hanem a forrást által tükrözött valóság (...) érdekli.”*¹⁸⁴ A történész számára e valóság megállapítása úgy lehetséges, ha a forráshoz megfelelően elsajátított forráskritikával fordul. A forráskritikát a tudományos történetírás alapjának, sőt kulcsának tartjuk, és azon gyakorlati és elméleti tudás összességét értjük alatta, mellyel a kutató képes megállapítani a forrás forrásértékét. Tehát azt, hogy az adott forrás mennyire hiteles, mennyire alkalmas a múlt tárgyilagos valóságát visszatükrözni. A történelem forrásaival külön diszciplína, a forrástan foglalkozik, melynek tárgya a források felkutatása, tipizálása, elemzése, kiadása, valamint hasznosíthatóságának megállapítása. A forrástipológia több szempont alapján is csoportosítja a történelem forrásait. Napjainkra már természetesen többféle klasszifikáció áll rendelkezésre, melyek iskolánként, országonként, irányatonként eltérőek, vagy részben eltérőek lehetnek. A disszertációban a téma szempontjából legfontosabbakat tekintem át.¹⁸⁵ A (magyar) forrástipológiai hagyomány jellegük szerint három fő forráscsoportot különböztet meg:

¹⁸¹ Topolsky, Jerzy: *Metodologia de la Historia*, Cátedra, Madrid, 1985, 139.

¹⁸² Tiana Ferrer, Alejandro: *La investigación histórico-educativa actual, Enfoques y métodos*, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1988, 97.

¹⁸³ Kávássy Sándor: *Bevezetés a történettudományba*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994, 51.

¹⁸⁴ Kávássy, 1994, 51.

¹⁸⁵ További tipológiákat lásd: von Brandt, Ahasver: *Werkzeug des Historikers*, Kohlhammer, Stuttgart 1986.; Sellin, Volker: *Einführung in die Geschichtswissenschaft*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2005.; Jordan, Stefan: *Einführung in das Geschichtsstudium*, Reclam, Stuttgart 2005.; Camuñas Garcia, Daniel: *El trabajo de las fuentes históricas y su utilización didáctica*, UNES, 2020/8, 8-18.; Glatz Ferenc: *Tárgyi emlékek és történeti muzeológia, A szóbeli források és kritikájuk*, in Glatz Ferenc: *Történetírás - korszakváltásban*. Budapest, 1990, 110-146.

1. tárgyi emlékeket,
2. írásos emlékeket,
3. íratlan, szellemi hagyományokat, illetve szóbeli emlékeket.

A tárgyi emlékek köre igen széles, ide tartoznak az emberekhez, vagy akár állatokhoz köthető különböző források, mint a csontok, használati eszközök, szerszámok, ruhaneműk stb. Az íratlan, szellemi hagyományok alatt általában egy nép vagy közösség szóbeli hagyomány útján öröklődő történelmi emlékeit, vagy folklórkincsét értjük (pl. népmese, népdal), ezek egy részét ma már lejegyezve is megtaláljuk, de gyűjtésük folyamatosan zajlik. A szóbeli emlékeket másnéven élőszavas, vagy szóbeli forrásoknak hívjuk, napjainkban azonban a történelemtudományban gyakran *oral history*ként is hivatkozunk rájuk. Ebben az esetben elsősorban visszaemlékezésekről, interjúkról van szó, melyek szövegét a történész később, nem megfélemezve a forráskritika fontosságáról, forrásként használja. Természetesen az *oral history*-t a múlt embere ösztönösen mindig is alkalmazta. Gondoljunk csak arra, hogy az idősek mindig is meséltek a múltból a fiatalabbaknak! A 19. század végétől azonban egyre többször kezdték a tudományban is használni, míg végül a 20. század második felére kidolgozott, tudományos kutatásra valóban alkalmas módszer vált belőle.¹⁸⁶ A történelem legfontosabb csoportja természetesen az írott forrásoké, melyek az írásosság megjelenése óta léteznek, jellegük azonban történelmi koronként igen különböző lehet. Lederer Emma, szintén paradigmaváltás előtti, de napjainkban is gyakran hivatkozott művében két csoportot különböztet meg az írásos forrásokon belül: azokat, melyek azzal a céllal jöttek létre, hogy történelmi eseményeket megörökítsenek az utókor számára, valamint a spontán létrejövő írásos források csoportját.¹⁸⁷ Fontos forrástani kérdés az írásos forrásokkal kapcsolatban, hogy tekinthetjük-e ezen csoportba tartozónak a történészek által írt szakirodalmat is. Lederer és Kávássy a tudományos igénnyel készült műveket nem tekint írott forrásnak, ezeket egyszerűen szakirodalomnak nevezik.¹⁸⁸ Napjaink oktatásában és tudományos életében ez a „forrás-szakirodalom” kettős felosztás a legelterjedtebb. Szántó Imre ezzel szemben sokkal szélesebben értelmezi az írott források csoportját. Szántó, ha a történelmi szakirodalmat nem is, de módszertani munkákat, bibliográfiákat, történelmi feldolgozásokat, a rokon- és segédtudományok szakirodalmát írott forrásnak tekinti.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Károly Anna: Az *oral history* mint kutatási módszer, *Magiszter*, 5. évf., 2. sz., 2007, 59-68, 59.

¹⁸⁷ Lederer Emma: A történelem tárgya, módszere, a segéd- és rokontudományok elemei, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984, 30.

¹⁸⁸ Lederer, 1984, 31.; Kávássy, 1994, 56.

¹⁸⁹ Szántó Imre: A helytörténelmi kutatások elméleti és módszertani kérdései, Budapest, 1968.

Bár a forrástipológia és történettudomány munkái leggyakrabban a hagyományos, fent említett három kategóriát alkalmazzák és ezekbe igyekeznek a különböző forrástípusokat beleilleszteni, láthatunk olyan tipológiát is, amely több kategóriát hoz létre. Az Eckermann – Mohr német szerzőpáros például már az 1980-as években bővítette a kategóriák számát. A tárgyi források, az írott források és szellemi hagyományok mellett, három további, ezekkel egyenértékű csoportot hoztak létre: a nyelvészeti források, az etnográfiai források, valamint a filmek kategóriáját.¹⁹⁰ A külföldi szakirodalomban a fenti hármas tagoláshoz hasonló, attól részletesebb tipológia is megjelenik, ezek közül Walter tipológiáját mutatom be, mely a szótártipológiánál látottakhoz hasonlóan hordozó alapján kategorizál. Ez alapján megkülönböztetünk:

1. írott forrásokat,
2. szóbeli forrásokat,
3. materiális forrásokat (tárgyi),
4. immateriális forrásokat.¹⁹¹

Ez a tipológia azért különleges, mert az írott és szóbeli források esetében nem a forrás műfajára, hanem valóban a hordozóra fókuszál, tehát arra, hogy milyen anyag őrizte meg a szöveget, például papír, bőr, pergamen, magnószalag, lemez, CD stb. Fontos azonban itt megjegyezni, hogy az adattárolási lehetőségek napjainkban igen gyorsan változnak, fejlődnek. A napjainkban keletkezett, digitális tárolásra alkalmas dokumentumok a jövőben a történettudomány forrásaivá válnak, tehát tipizálni is fogják őket. A hordozó alapján történő kategorizálás a jövőben egyre inkább differenciálódni fog és egyre bonyolultabbá válik. Walter tipológiájából kiemelendő továbbá, hogy a materiális források esetében a különböző használati tárgyak és művészeti alkotások mellett, külön alkategóriát kapnak az épületek és az emlékművek, melyeket nem minden forrástipológia vesz számba. Az immateriális források csoportja ebben az esetben a szellemi hagyományok kategóriájával azonos, ide sorolják a szokásokat, hagyományokat.¹⁹²

A jelleg szerinti csoportosítás mellett napjainkban egyre többször megjelenik a hazai szakirodalomban is a forrásérték szerinti csoportosítás. Ezt az „eredeti eseményhez való

¹⁹⁰ Eckermann, Hubert – Mohr, Walther: Einführung in das Studium der Geschichte, VEB Deutsche Verlag der Wissenschaften, 1986.

¹⁹¹ Walter, Rolf: Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien, 2008, 22.

¹⁹² Walter, 2008, 22.

közelség” alapján történő csoportosításnak is szokták nevezni.¹⁹³ Ez alapján megkülönböztetünk:

1. primer (elsődleges) forrásokat és
2. szekunder (másodlagos) forrásokat.

A primer forrásoknak a kútfők azon csoportját hívjuk, melyek a történéssel egykorúak. Ezek természetesen jellegüket tekintve tartozhatnak bármelyik csoportba. Lehetnek tárgyak, vagy a 20. századból akár videófelvevételek, rádióinterjúk is, ám tény, hogy egyelőre leggyakrabban olyan írott forrásokat sorolunk ide, melyek szerzője a kutatott esemény résztvevője, szemtanúja volt.¹⁹⁴ Ezeket első kézből származó forrásoknak is szoktuk hívni.¹⁹⁵ Szekunder forrásokról azon írott források esetében beszélhetünk, melyek írói már nem voltak közvetlen szemtanúk, vagy kortársak, „*tehát nem személyes részvételen, vagy közvetlen tapasztaláson alapulnak.*”¹⁹⁶ Ezeket másodkézből származó forrásoknak is hívjuk.¹⁹⁷ A két csoport mellett a szakirodalomban olykor megjelenik egy harmadik is: a tercier, vagy harmadlagos források csoportja. Tercier források első és másodlagos források alapján kidolgozott művek, legfőbb szerepük az ismeretek rendszerezésében van, ilyenek például a lexikonok és enciklopédiák.¹⁹⁸ Mivel a történettudomány téma szerint egyre inkább differenciálódik, a szakértők szükségesnek érezték ezt a forrástipológiában is megjeleníteni. Így ma már beszélhetünk külön a „tudomány rendszerében elfoglalt hely” szerinti csoportosításról is.¹⁹⁹ Ezekben belül annyi kategória létezik, ahány kategóriát a történelem téma szerinti, rendszeresen bővülő felosztása aktuálisan lehetővé tesz. Így beszélhetünk például általános történelmi, hadtörténelmi, jogtörténelmi, tudománytörténelmi, vallástörténelmi, társadalomtörténelmi stb. forrásokról.

¹⁹³ Walter, 2008, 22.

¹⁹⁴ Kéri Katalin: A neveléstörténet kutatási helyszínei; elsődleges és másodlagos forrásai, forrástipológia, in Vörös Katalin (szerk.): Neveléstörténet az osztatlan tanárképzésben, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2015. Forrás: http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/13/a_nevelstortnet_kutatsi_helyszinei_elsodleges-s_msodlagos_forrsai_forrstipologia.html (Utolsó letöltés: 2021. december)

¹⁹⁵ Klosa, Anette: Primäre, sekundäre und tertiäre Quellen in der Lexikographie, in Kratochvílová, Iva – Wolf, Norbert Richard (szerk.): Grundlagen einer sprachwissenschaftlichen Quellenkunde, Narr, Tübingen, 2013, 37-48, 37.

¹⁹⁶ Koi Gyula – Schweitzer Gábor: A levéltári kutatás, in Gyurgyák János (szerk.): Empirikus jogi kutatások, Osiris Kiadó, Budapest, 2020, 477-494, 477.

¹⁹⁷ Klosa, 2013, 37.

¹⁹⁸ Dömsödy Andrea (szerk.): Információzz! De miért? Kérdések és válaszok az információ és a könyvtárak használatáról, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2020. Forrás: https://pegazus.uni-eszterhazy.hu/tankonyv/informaciozz_de_miert/ (Utolsó letöltés: 2021. december)

¹⁹⁹ Walter, 2008, 22.

A nagy forrástípus-kategóriákon belül természetesen további alkategóriák is létrehozhatók. A hazai szakirodalom az írott forrásokat elsősorban a történeti kor, ezen belül pedig műfaj szerint csoportosítja tovább. Egyrészt azért, mert bár léteznek történeti korokon átívelő dokumentumtípusok, de az egyes történeti korok esetében jól azonosíthatók az arra a korra jellemző műfajok, másrészt mert az egyes műfajok más módszertani eljárást igényelnek.

4.3.2. A 19. század történeti forrásai

Ahhoz, hogy az MNTSZ forrásrendszerét átlássuk, meg kell ismerkednünk a korszakra jellemző forrásokkal, azok alapvető ismérveivel. Fogalmazhatunk úgy is, hogy ahhoz, hogy a történettudomány szempontjából megfelelő anyagokat válogathassak a korpuszba, szükségem volt (többek között) az alábbi tudásra, néhány esetben pedig az ekvivalens keresés közbeni „szükség” láttatta meg, hogy a forráscsoport hasznos. Az itt leírt forrástípusok tehát elengedhetetlenek más, jövőbeni ilyen jellegű referenciaművek elkészítéséhez is.

A 19. század kutatásában természetesen mind a három forrástípus (tárgyi, írott, szellemi hagyományok, javarészt már lejegyezve) jelen van. A 19. századi forrásanyag kapcsán Fazekas Csaba négy általános pontot azonosított, melyekben e korszak forrásainak összessége markánsan eltér más korok forrásanyagától.²⁰⁰ A legmarkánsabb különbség egyrészt a források mennyiségével kapcsolatos. Az újkorban megnövekedett az irattermelés, ám nemcsak, hogy több irat keletkezett, de a korábbi korokhoz képest sokkal több is maradt fent. Ennek legfőbb oka a bürokrácia fejlődésében keresendő, ugyanakkor az írott források megszorodására számos további okot is említhetünk, mint a technika és az oktatás fejlődése, a modern sajtó megjelenés, a sajtó fogyasztás elterjedés, a naplóiírás divatja stb. Ez a jelenség a korszakhoz kapcsolódó lexikográfiai munkára is kihat. Az írott forrásokhoz hasonlóan a tárgyi források megnövekedése is megfigyelhető, melynek szintén számos oka volt, például a társadalom eszközigényének növekedése, iparfejlődés, technikafejlődés, életkörülmények javulása stb. Másrészt a források minőségbeli javulása is jellemzi a kort. Harmadrészt a nyomtatástechnika fejlődése és széleskörben történő elterjedése átalakította az írott források keletkezésének módját, körülményeit és tempóját. Az információs igény megváltozásával pedig új műfajok születtek, új típusú tartalmak jelentek meg. Negyedrészt

²⁰⁰ Fazekas Csaba: Bevezetés az újkori magyar történeti források tanulmányozásába, 1999. Forrás: https://www.uni-miskolc.hu/~bolfazek/forras.htm?fbclid=IwAR0YNPPprwv3pmY1LFQAPTSLxX8-wB8X-uXmcrR8udmCNyvtDGHID4_8ahIs (Utolsó letöltés: 2021. december)

új típusú forráshordozók jelennek meg, elsősorban a vizuális forráshordozók csoportjában és számuk szintén növekedett. A korszak vége pedig az olyan, legújabb típusú forráshordozók megjelenésével, mint a kép, vagy film, forrástani korszakhatárnak tekinthető.²⁰¹ A történészek megítélése szerint ebben a korban is az írott források a legjelentősebbek. A források között vannak a kor szempontjából jellemző és kevésbé jellemző, illetve jelentősebb és kevésbé jelentős műfajok. Fazekas Csaba a kifejezetten újkori forrásokkal foglalkozó munkájában négy nagy, a korszakra jellemző és a korszak kutatása szempontjából jelentős forráscsoportot nevez meg, melyek ennél fogva mind jelen vannak a szótárkorpuszban és melyek a következők:

1. akta,
2. statisztikailag feldolgozható anyagok,
3. sajtó,
4. igazságszolgáltatással kapcsolatban keletkezett iratok,
5. személyes jellegű emléktanyag.²⁰²

A csoportokat Fazekas definíciói alapján mutatom be. Az akta, tartalmi szempontok mentén definiálva valamely igazgatási szerv, vagy intézmény intézkedésével kapcsolatos dokumentum. Nem azonos az oklevéllel, mely egy jogi tény lezárása, az akta csupán közlést tartalmaz. Heinrich Otto Meissner csoportosítását kiegészítve, Fazekas Csaba az akták négy alcsoportját különbözteti meg:

1. valamely felettes szerv irata egy alárendelt szervhez vagy magánszemélyhez,
2. valamely alárendelt szerv vagy magánszemély irata egy felettes szervhez,
3. egymással azonos hivatali szinten, mellérendelt viszonyban álló szervek iratai,
4. semleges vagy belső ügyvitel keretében keletkezett hivatali iratok.²⁰³

A statisztikailag feldolgozható iratok alatt Fazekas olyan iratok csoportját érti, *„melyek önálló szöveggént nem értelmezhető számokat, numerikus adatokat vagy számszerűsíthető információkat tartalmaznak.”*²⁰⁴ Ide olyan iratok tartoznak, mint a különböző összeírások, anyakönyvek, hagyatéki leltárak stb. A korabeli sajtó, mint forrásanyag nagy csoportjának három fő típusát különbözteti meg: a tudósítást, a

²⁰¹ Fazekas, 1999.

²⁰² Fazekas, 1999.

²⁰³ Fazekas, 1999.

²⁰⁴ Fazekas, 1999.

publicisztikát (kommentár) és a röpiratot. A röpirat kapcsán külön felhívja a figyelmet, a röpirat negatív célzattal készített verziója, a gúnyirat, mint forrás fontosságára is. Az igazságszolgáltatással kapcsolatban keletkezett iratokat két további nagyobb csoportra bonthatjuk, az igazságszolgáltatási cselekmény előtt, illetve után keletkezett dokumentumok csoportjára.²⁰⁵ Az első csoportba tartoznak a jogszabályok, másodikba pedig a különféle peres iratok. Az első csoportból a szerző kiemeli a törvényeket, alaptörvényeket, rendeleteket, illetve a törvényelőkészítő iratokat (napló, iromány). Külön felhívja a figyelmet a szokásjog fontosságára is. A második csoportot tovább differenciálja. Megkülönbözteti az ítéletek és a vizsgálati iratok halmazát. A vizsgálati anyagok közül a történettudomány szempontjából jelentősnek a kihallgatási jegyzőkönyveket tartja. A személyes jellegű emlékmagyba tartoznak az emlékiratok, önéletrajzok, naplók, magánlevelek, beszédek, útleírások.

A 19. század forrásai közül, főként lexikográfiai kutatás szempontjából, külön kiemelendők a különböző sematizmusok. A sematizmus *tisztviselői, katonai, egyesületi, egyházi stb. név- és címjegyzék v. címtár*.²⁰⁶ Fazekas tipológiája szerint a statisztikailag feldolgozható anyagok csoportjába sorolhatjuk őket. Különösen értékesek a katonai sematizmusok, melyekből nemcsak hadtörténeti szempontból jelentős adatokat tudhatunk meg, de rálátásunk lehet a korszak katonai terminológiájának egy részére is. A képi források közül a korabeli képeslapokat kell még megemlíteni, melyek nagy része tulajdonképpen a tárgyi és az írott források keresztmetszete. Ezeken a forrásokon ugyanis a rajtuk ábrázolt helyek, épületek nevei általában két nyelven, németül és magyarul is szerepelnek. Meg kell jegyezni azonban, hogy nem mindig a hivatalos neveket, vagy nem a teljes nevet tüntették fel rajtuk. Ugyanakkor így is szolgálhat kiindulópontként, vagy képet kaphatunk arról, hogy az adott hely, épület, vagy intézmény neve milyen formában volt elterjedt a köztudatban. A képi források közül hasonlóan hasznosak a korabeli világ- és Magyarország térképek. Helységnevek szempontjából pedig az országleírások, városleírások.

4.3.3. A lexikográfia forrásai

Amikor a lexikográfia forrásait tárgyaljuk, fontos kihangsúlyozni, hogy a gyakorlati lexikográfia, nem pedig a metalexikográfia forrásaira gondolunk. A lexikográfianak (egyelőre még) nincs saját forrástana úgy, mint a történelemnek. Az sem pontosan meghatározott, hogy a gyakorlati lexikográfia forrásainak kutatása metalexikográfiai

²⁰⁵ Fazekas, 1999.

²⁰⁶ Éksz. 2013.

feladatnak minősül-e, arról pedig, hogy a metalexikográfia esetében tudunk-e a szótárakon kívül klasszikus értelemben forrásokat azonosítani, ha igen melyek ezek és hogyan csoportosíthatók, még nem született tudományos munka. A gyakorlati lexikográfia forrásai kapcsán már rendelkezésre áll tipológia, de a téma szakirodalma nem olyan széleskörű, mint a történelem esetében, holott a megfelelő források, a forrásérték, adott esetben a forráskritika a lexikográfiai munkában nem kevésbé jelentős, mint a történettudományban. Mindkét tudománynak a forrásai és azok kritikája szavatolja a hitelességét.

A nyelvtudomány szempontjából vizsgálva, a források olyan „helyek” és eljárásmodok, ahonnan, vagy amelyek által nyelvtudományi céllal adatokat nyerhetünk.²⁰⁷ A „helyek” szó itt olyan szövegbizonyítékokra utal, melyek segítségével az adott nyelvhasználat megfigyelhető.²⁰⁸ Természetesen ezek elsősorban írottak, de, mint később látni fogjuk, akár szóbeli formában is előfordulhatnak. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a gyakorlati lexikográfia, pontosabban egy szótár összeállításának forrásai, azok az írott dokumentumok, vagy szóbeli szövegek, amelyek az adott szótár lemmáinak kiválasztásához, szócikkeinek megírásához szükségesek. Ahogy a történelem forrása szinte bármi lehet, ami a kutatott korból származik és megfelelő a forrásértéke, a lexikográfia is forrásnak tekinthet bármit, ami a szótár elkészítéséhez segítséget nyújt. A lexikográfusok a lexikográfia forrásait három csoportba sorolják, és a történelem forrásainak forrásérték szerinti csoportosításához hasonlóan megkülönböztetnek:

1. primer (elsődleges) forrásokat,
2. szekunder (másodlagos) forrásokat és
3. terciér (harmadlagos) forrásokat.

Wiegand szerint a lexikográfia primer forrásai természetes, vagy szinte természetes kommunikációs szituációkból származó szövegek, vagy azok részletei.²⁰⁹ A primer források tehát tulajdonképpen korpusz szövegek. A szekunder források körébe Wiegand a szótárakat sorolja, a terciér források alatt pedig minden további, a szótár összeállítása során felhasználható nyelvi anyagot ért, például nyelvtanokat, nyelvészeti monográfiákat.²¹⁰ Az elsődleges, másodlagos, harmadlagos és adott esetben egyéb szükséges források összességét

²⁰⁷Kratochvílová, Iva – Wolf, Norbert Richard (szerk.): *Kompendium Korpuslinguistik, Eine Bestandsaufnahme aus deutsch-tschechischer Perspektive*, Winter, Heidelberg, 2010, 9.

²⁰⁸Schlaefler, Michael: *Lexikologie und Lexikographie. Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2002, 190.

²⁰⁹Wiegand, 1998, 140.

²¹⁰Wiegand, 1998, 140.

Wiegand a *Wörterbuchbasis*-nak, az az szótárbázisnak, vagy a szótár bázisának nevezi.²¹¹ Fontos megjegyezni, hogy a szótár bázisába a nyelvész a készítő lexikográfusok tudását, a készítés során bevont adatközlőket és anyanyelvi beszélőket is beleérti.²¹²

A történeti lexikográfiához kapcsolható, átfogó forrástipológiát sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban nem találtam. Egy-egy történeti szótár elkészítésének bemutatásánál olvashatunk az adott szótár forrásainak kiválasztásáról, bemutatásáról, elemzéséről.²¹³ Oskar Reichmann *Historische Lexikographie* c. művében a történeti szótárak esetében primer- és szekunderkorpuszról beszél. A primer korpuszba korabeli szövegeket sorol, a szekunderkorpuszba pedig korabeli szótárakat.²¹⁴ A legtöbb esetben a történeti szótárak olyan lexikográfiai munkák, melyek egy korszak szavait (pl. Goethe kora) tartalmazzák. Az MNTSZ ezzel szemben a múlt szavain kívül tartalmazza/bevonja a korszak eseményeire utólag „ragasztott” fogalmakat, illetve a mai modern kutatásokhoz elengedhetetlen fogalmakat is. Tehát mindent, ami egy történésznek ahhoz kell, hogy megértse a múltból származó, fellelhető forrásokat, a korábban készült szakirodalmat és ami ahhoz szükséges, hogy eredményeit tudományos igénnyel be tudja mutatni idegen nyelven. Épp ezért, mint később látni fogjuk, a forrásrendszere is speciálisabb.

4.3.4. A történeti és lexikográfiai források összevetése

A nyelvészet és a történelemtudomány forrásértelmezése között a legmarkánsabb különbség, hogy az előbbi azokat az eljárás módokat is forrásnak tekinti, melyekkel adatokat nyerhet. A történeti forrástipológia ezzel szemben csak a „múlt tanúit” tekinti annak, az azokkal való eljárás módot, vagy az azok által visszatükrözött „valóságot” nem. Előbbit, mint azt a második fejezetben láttuk, a forrás kritikai vizsgálatának hívjuk, utóbbi pedig a történeti tény megalkotásához kapcsolódik. A második legmarkánsabb különbség az, hogy a legtöbb történeti forrástipológia a modern szakirodalmat nem tekinti forrásnak, ezzel szemben a lexikográfiának az ilyen művek primer forrásai lehetnek. A harmadik jelentős különbség az, hogy a lexikográfia forrásnak tekinti a szótáron dolgozó, vagy a munka egyes folyamataiba bevont lexikográfusok tudását, nyelvi kompetenciáját. Ezzel szemben egy történeti

²¹¹ Wiegand, 1998, 139.

²¹² Wiegand, 1998, 139.

²¹³ Néhány példa: Bär, Jochen – von Consbruch, Benita: Korpora in der historischen Lexikographie (am Beispiel eines Diskurswörterbuchs zur Goethezeit), in Felder, Ekkehard – Müller, Marcus – Vogel, Friedemann: Korpuspragmatik: Thematische Korpora als Basis diskurslinguistischer Analysen, De Gruyter, Berlin/Boston, 2011, pp. 451-487.; Haß, 2011.; Végh-Fata Ildikó: A kétnyelvű fordító szakszótár a tudományos elméletben és gyakorlatban, Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2007.

²¹⁴ Reichmann, 2012, 105-106.

kutatáson dolgozó történész, vagy annak egyes részeibe bevont további történészek tudását nem tekintjük forrásnak. A további szakértők bevonását szakmai konzultációnak, együttműködésnek hívjuk. Számottevő különbség fedezhető fel a tárgyi források esetében is. Bár nem zárható ki, hogy bizonyos esetekben, például egy műszaki szakszótár összeállítása alkalmával a lexikográfusok egy szakmai konzultáció folyamán tárgyi forrásokkal is találkoznak, a történettudomány esetében ez sokkal gyakoribb és nagyobb jelentőséggel bír. A két tudomány forrástipológiája között azonban nemcsak különbségek, hanem hasonlóságok és átfedések is megfigyelhetők. Anette Klosa hívja fel a figyelmet arra, hogy párhuzam fedezhető fel a két tudomány primer, illetve szekunder forrásai között. A nyelvész megítélése szerint a primer forrásokban az a közös, hogy mindkettő esetében első kézből származó forrásokról beszélhetünk.²¹⁵ A történettudományban azért hívjuk őket primer forrásnak és azért tartjuk őket megbízhatónak, mert szemtanúk jegyezték le őket, így nagyobb valószínűséggel tükrözik vissza a valóságot, a lexikográfiában pedig azért mert természetes kommunikációs közegből származnak, tehát nem mesterséges, hanem valós nyelvi szituációkról, szóhasználatról, jelentésről nyújtanak információt. A lexikográfia másodlagos és harmadlagos forrásaiból (szótárak, nyelvtankönyvek stb.) a nyelvhasználatról kaphatunk információt. Ezek optimális esetben elsődleges források alapján készültek, így Klosa szerint a történettudomány másodlagos forrásaihoz hasonlóan, másodkézből származó forrásoknak tekinthetjük őket.²¹⁶ Szintén közös a két tudományban, hogy a szóban elhangzott szövegeket is forrásként ismerik el, a lexikográfia esetében ilyen lehet egy szóban elhangzó, rögzített, vagy élő párbeszéd, a történettudomány esetében pedig például egy 20. századi videóban elhangzó adatok (híradó, propagandafilm stb.) Szintén forrásnak tekintik az adatközlőktől elhangzó információkat. A szaklexikográfiában adatközlők lehetnek például szakemberek és tudósok, tájszavakat gyűjtő szótár esetében az adott dialektust beszélő emberek. A történelemben adatközlőnek tekinthetjük az adott eseményt átélt szemtanúkat, akik a szakembereknek elmesélik személyes történetüket. Gondoljunk például a második világháború túlélőire! Az adatközlők kapcsán meg kell azonban jegyezni, hogy a történettudomány esetében nagyobb veszélyt rejt a beszélői szubjektivitás, így ez esetben nagyobb szerepe van a forráskritikának, mint a lexikográfia esetében. Amennyiben a két tudomány ugyanazt a forrást használja, a használat természetesen más-más céllal történik, másféle eredményeket nyernek. Ha ez a forrás klasszikus értelemben vett történeti forrás, például egy 19. századi magánlevél, egy markáns különbséget mindenképpen meg kell

²¹⁵ Klosa, 2013, 38.

²¹⁶ Klosa, 2013, 38.

jegyeznünk: a két tudomány eltérő forráskritikával közelít az adott dokumentumhoz. A történeti lexikográfia szempontjából azért hiteles primer forrás, mert a korszakban született, egy természetes kommunikációs folyamatban, a benne lévő szavak nagy része tehát feltehetően jellemző a korra/szerzőre. A lexikográfia szempontjából nem lényeges a történeti forrás történeti forráskritikai értékelése, tehát az, hogy a forrás mennyire tekinthető hitelesnek, hogy az abban leírtak – a történész értékelése szerint – valóban úgy történtek-e? Éppen ezért meg kell különböztetnünk *történeti forráskritikát* és *lexikográfiai forráskritikát*. Azt, hogy az előbbi mit jelent, már a fejezet elején láttuk, így itt nem térek ki rá újra.

A lexikográfiai forráskritika alatt azon gyakorlati és elméleti tudás összességét értem, mellyel a lexikográfus képes megállapítani a lexikográfiai forrás forrásértékét, illetve amely segítségével meg tudja határozni, hogy az elkészítendő szótárhoz milyen forrásokat kell kiválasztania ahhoz, hogy munkája a leghitelesebben, legpontosabban, a célközönség számára a legmegfelelőbb módon készüljön el, a lehető legkevesebb tévedéssel. A lexikográfiai forráskritikának tehát nagy szerepe van egy szótár korpuszának kiválasztásánál és összeállításánál, illetve a megfelelő szekunder és terciér források bevonásánál. A jó lexikográfiai forráskritika tehát egyben, a jó szótár kulcsa is.

Ahhoz, hogy a két tudomány forrástipológiájának különbségeit és azonosságait átlássuk, meg kell vizsgálnunk a kérdést néhány konkrét forrástípuson keresztül. Az alábbi, 32. sz. táblázat a történeti lexikográfia és az MNTSZ szempontjából fontos forrástípusokat sorol fel és összeveti, hogy melyik tudomány melyik forráskategóriába sorolja őket. A történettudomány esetében a bemutatott tipológiák közül a forrásérték szerinti csoportosítást vettem alapul, mert a lexikográfia forrástipológiájához ez áll a legközelebb.

Forrástípus	Történelem	Lexikográfia
Történettudomány szakirodalma	Nem tekinti forrásnak	Primer forrás
19. századi szótár	Primer forrás	Szekunder forrás
19. századi képeslap (a rajta lévő objektum megnevezésével)	Primer forrás	Szekunder forrás
Katonai sematizmus	Primer forrás	Primer forrás
19. századi nyelvkönyv	Primer forrás	Terciér forrás

32. sz. táblázat: A lexikográfia és történettudomány forrásértelmezésének összevetése, készítette: a szerző

A táblázatból is láthatjuk, hogy a két tudomány egy és ugyanazon forrást nem egyformán tekinti jelentősnek, nem mindent sorolnak azonos kategóriába, olyan is előfordul, hogy az egyik primer, míg a másik „csak” terciér forrásként értékeli ugyanazt a kútfőt. Ahogyan azt is, hogy bár mindkét tudomány használja a primer, szekunder és terciér forrás kategóriáját, s bár hasonló rendezési elv szerint alkalmazzák őket, egymással nem azonosak. A továbbiakban a disszertációban az egyértelműsítés érdekében mindig jelzem, hogy *történeti/történelemtudományi*, vagy *lexikográfiai forrásról* van-e szó.

A két tudomány forrásainak áttekintése után fontos megjegyezni, hogy különösen a szaklexikográfia vonatkozásában érdemes lenne a lexikográfia forrástipológiáját átgondolni és kiegészíteni. Számos olyan eset merülhet fel a lexikográfiában is, amikor képi vagy tárgyi források, szakemberekkel történő konzultációkból származó információk segíthetik a lexikográfusokat munkájukban. Időszerű lenne egyrészt a forrástanhoz hasonló alapossággal vizsgálni a lexikográfia forrásait, másrészt a történeti forrásokhoz hasonlóan differenciálni a tipológiát és új szempontok szerint is tipizálni őket (például hordozó, jelleg, vagy a szótár típusa szerint, melyhez felhasználták). Érdemes lenne továbbá a lexikográfia forrásai esetében is kilépni a szövegforrások köréből.

4.4. Egy kétnyelvű történelmi szakszótár összeállítása kapcsán felmerülő kihívások

A fejezetben láthattuk, hogy a szaknyelvvvel kapcsolatos kutatások hiánya, a hibriditás és az eltérő forrástipológia is nehézségek elé állíthatja a történelmi szakszótár összeállítására és elemzésére vállalkozó szakembereket. Ebben az alfejezetben a *kétnyelvű* történelmi szakszótárírás további, a munka folyamataihoz kapcsolódó nehézségeit, illetve a felmerülő kérdéseket tekintjük át. Beszélhetünk *általános, történeti kortól független*, valamint *korszakspecifikus, vagyis történeti korszakhoz kapcsolódóan* felmerülő nehézségekről.

4.4.1. Általános nehézségek

A legalapvetőbb nehézség abból fakad, hogy a lexikográfiában nagyon kevés példa áll a kétnyelvű történeti szakszótár összeállítók rendelkezésére. Történeti szótárak, különböző szakszótárak természetesen léteznek, de a metszetükre még világszinten is csak néhány példát láthatunk. Hazánkban található néhány glosszáriumot, melyeket elsősorban két tanítási nyelvű intézmények készítettek a történelem idegennyelvű oktatására. Ezek azonban nem szótárak és csak a tananyagot fedik le. Közülük a könnyen elérhetőek már elavultak, paradigma váltás előttiék, a szavak jelentős részét a mai történettudomány már nem

használja.²¹⁷ A moderneket az intézmények pedig elsősorban belső használatra készítik, saját jegyzetekhez így nehezen, vagy szinte nem is hozzáférhetők.²¹⁸ Nincs tehát példa arra, hogy valójában milyen egy jó történeti szakszótár. Nem tudunk megfelelő metalexikográfiai megfigyeléseket, kutatásokat lefolytatni, vagyis a korábbi ilyen típusú szótárak esetleges hibáiból okulni. Így az összeállítás megtervezésénél minden szótárszerkezeti egység esetében jelentős módszertani kérdések merültek fel. A felmerülő kérdéseket és problémákat szerkezeti egységenként mutatom be.

Megastruktúra

Mint az első fejezetben láttuk, a megastruktúra egyik értelmezése szerint ez a szótárszerkezeti egység a szótárhoz kapcsolódó szövegrészeket jelenti. Ezek a szövegrészek a használót hivatottak segíteni. Egy diákszótárban például, melyeket elsősorban tanuláshoz, érettségivizsgáláshoz és nyelvvizsgáláshoz használnak nyelvtani táblázatok, levélminták jelentős segítséget nyújthatnak. Segítségükkel könnyebben elkerülhetők a nyelvtani hibák, megkönnyíti és meggyorsítja a szövegalkotást, tehát támogatja a diákot a minél magasabb vizsgapontok elérésében. Felmerül tehát a kérdés, milyen kapcsolódó szövegrészek könnyíthetnék meg a történelmet németül tanuló diák, a német szakirodalmat olvasó egyetemista, vagy a német nyelven kutató történész munkáját, melyeket más szótárban nem találnak meg? A megastruktúrában azonosíthatunk *általános* és *speciális* kapcsolódó szövegrészeket. Az előbbiek közé olyan kapcsolódó szövegrészek tartoznak, melyek a legtöbb szótárban megtalálhatóak, mint az előszó, a rövidítésjegyzék, a használati segédlet. Az általános kapcsolódó szövegrészekre minden bizonnyal egy kétnyelvű történeti szakszótár esetében is szükség van. A speciális kapcsolódó szövegrészek szótáranként eltérőek lehetnek, ezeket a szótár típusa és jövőbeni használói határozzák meg. 11 korábbi és újabb szakszótárt vizsgáltam meg, hogy az analógia módszerével beazonosíthassam, milyen kapcsolódó szövegek képzelhetők el egy történelmi szakszótár esetében.²¹⁹

²¹⁷ Veres, 2016, 39.

²¹⁸ Interjú Puskás Péterrel és Salánkiné Knopfler Szilviával a két tanítási nyelvű Gödöllői Török Ignác Gimnázium történelem szakos tanáraival. Salánkiné Knopfler Szilvia írta az iskolában valamennyi történelemtanár által használt angol nyelvű történelem jegyzetet, szószedettel. 2021. január.

²¹⁹ Wintschalek, Walter – Wéber, Mária: Katonai szótár/Militärwörterbuch, Sprachinstitut des Bundesheeres/Nemzeti Közszerkeleti Egység, Idegennyelvi és Szaknyelvi Központ, Budapest/Bécs, 2015.; Urbán Viktor: Három nyelvű műszaki szakszótár, Urbanus Trading BT., 2002.; Brencsán János: Orvosi szótár, Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2006.; Polonyné – Dohy – Fábán: Német-magyar állattenyésztési szakszótár, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1983.; Bernáth Csilla – Gyárfás Edit: Német-magyar, magyar-német gazdasági szótár, Maxim Könyvkiadó, 2019.; Kőhegyes Anikó: Magyar-angol-magyar jogi szakszótár, Comlex Kiadó, 2015.; Bajnóczi Beatrix – Haavisto Kirszi: Angol-magyar, magyar-angol gazdasági szótár, Grimm Kiadó, Szeged, 2004.; Nagy Ernő – Klár János: Magyar-Német Műszaki szótár, Terra, Budapest, 1971.; Tefner Zoltán: Magyar-német, német-magyar műszaki szakszókincs, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2013.;

Wéber Mária és Walter Wintschalek osztrák-magyar együttműködésben készült kétnyelvű katonai szakszótárában például a speciális kapcsolódó részek a következők: NATO terminográfiai szójegyzék, szakterületi rövidítésjegyzék, legfontosabb katonai kifejezések szójegyzéke, földrajzi nevek szójegyzéke.²²⁰ A szótár lemmaállománya segítséget nyújt a katonai szaknyelvvizsgát választóknak, a kapcsolódó szövegek pedig segítik a német nyelvterületen, vagy NATO-misszióban, német nyelvű katonákkal közösen szolgálatot teljesítő katonák munkáját. Egy kétnyelvű történelmi szakszótárban is hasonló „mankókra” van szükség, hogy meggyorsítsák, megkönnyítsék a használó munkáját, adott esetben szavatolják a megfelelő szóhasználatot, idézést vagy hivatkozást. Ezeket elsősorban természetesen a történelmi kor határozza meg.

Összességében elmondható, hogy jelentős segítséget nyújthat, ha a korszak legfontosabb dokumentumai, vagy azok legfontosabb kifejezései tematikusan megjelennek a szótár végén. Hasonlóan praktikus lehet, ha a korszak legfőbb „eseménytörténelmi fogalmai”, helységnevei, titulusai, nagy csatái, vagy a társadalmi rétegek külön jegyzékben szerepelnek. Tehát mind az, amihez a történésznek „gyakran kell nyúlnia” függetlenül attól, hogy az adott korszakon belül mire szűkítette a kutatását. A 19. századi magyar történelem esetében ilyen lehet például a 12 pont vagy a kiegyezés német és magyar nyelvű szövege. Amennyiben az adott szótárt nemcsak kutatóknak, egyetemistáknak, hanem középiskolai diákoknak is szánják, a kapcsolódó szövegek kiválasztáskor szakspecifikus és szakmódszertani paramétereket is figyelembe kell venni. A kapcsolódó szövegeknek nemcsak a diák tanulását, hanem a tanár oktatómunkáját is segítenie kell. Ebben az esetben felmerülhetnek történelmi események rövid összefoglalói, történelmi események tematikusan rendezett legfontosabb kifejezései, vagy akár egy rövid szótáridaktikai feladatsor.

Makrostruktúra

Kétnyelvű történelmi szakszótár esetében a lemmaszelekciós fázis alkalmával is nehézségekbe ütközhetnek a készítők. Ezek egyrészt szintén arra vezethetők vissza, hogy egyelőre még nincs elegendő példa ilyen szótárra, másrészt arra, hogy nincs megfelelő mennyiségű, célzottan a történelmi szaknyelvet vizsgáló kutatás. A történelemtudomány használt szókészlete sokkal bőségebb, mint például egy reáltudományé, így ebben az esetben kifejezetten fontos a szűkítés. A tudomány által azonban nincs meghatározva, hogy

Kerndter, Francois – Fritz Kerndter – Pálffy Mihály (szerk.): Gasztronómiai szótár, Maxim Könyvkiadó, 2008.; Mozsárné – P. Márkus: Magyar-angol munkahelyi szótár, Maxim Kiadó, 2012.

²²⁰ Wintschalek – Wéber, 2015.

pontosan mi tartozhat a történelmi szaknyelvbe, hol vannak a határai, mikor és milyen paraméterek alapján lehetséges, vagy kell szűkíteni? A probléma természetesen nem a speciális szakszavak esetében merül fel, hanem a szaknyelv másik két rétegében: a köznyelvi szavak és a más szaknyelvvvel közös szakszavak esetében. Első hallásra a *cséplőgép*, a *fajtaváltás*, a *transzformátor*, vagy a *kéregöntésű vasúti kerék* nem tűnik történelmi szakszónak. Nem tűnik olyan fontos, más szaknyelvvvel közös szakszónak sem, mint például a hadtudománnyal közös *állásháború*, *páncéloscsata*, vagy a *rendfokozat* kifejezések. Ugyanakkor a dualizmus gazdasági fejlődése nem mutatható be nélkülük, még középiskolában sem!²²¹ A lemmaszelekciónál figyelembe kell venni továbbá, hogy itt nem történelmi szótárról van szó, hanem történelmi szakszótárról, tehát nemcsak egy történelmi kor, vagy egy meghatározott időszak kifejezéseit kell gyűjteni, hanem a modern történetírás korszakhoz kapcsolódó kifejezéseit is. Legyen ez egy esemény, vagy jelenség utólagos, történészek által alkotott elnevezése (pl. vegyesházi királyok), vagy a modern kutatások kifejezései (pl. történelmi demográfia, történelmi ökológia). Kérdések alapvetően az utóbbi csoporttal kapcsolatba merülnek fel. A hiányzó történelmi szaknyelvvvel kapcsolatos kutatások okán szintén nehéz meghatározni, hogy az egyes történelmi korok esetén ezek közül melyeket és milyen arányban érdemes felvenni a címszavak közé. Ebben lehet segítségünkre bizonyos szintig, megfelelő forráskritikával összeállított korpusz esetén a gyakorisági vizsgálat, a szakmai konzultáció, ezen túlmenően pedig sajnos csak a lexikográfus történelmi szaktudásában, ítélőképességében bízhatunk.

További nehézséget okoz, hogy a történelmi szaknyelvet az állandósult szókapcsolatok (másnéven frazeológiai egység, frazéma, vagy frazeologizmus) jellemzik. Ilyenek például az *önkéntes örökváltság állami kárpótlással*, *szárd-francia-osztrák háború*, *műveltségi cenzus*, *fejedelmi jóváhagyás*, *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* stb. Ha a cél nem egy frazeológiai, vagy kollokációs szótár létrehozása, meg kell határozni, hogy milyen módon kerülnek a szótárba az állandósult szókapcsolatok. A nyelvi szótáraknál elsősorban az figyelhető meg, hogy a címszavak egyszerű, vagy összetett szavak, az állandósult szókapcsolatok pedig a szócikkben jelennek meg az adott címszóhoz kapcsolódva. Egy történelmi szakszótár esetében azonban így például a *háború*, a *törvény* vagy a *szövetség* kifejezés alá túl sok állandósult szókapcsolat kerülne. Egyes esetekben pedig az állandósult szókapcsolat tagjai külön-külön nem számítanak történelmi szakszónak, önállóan nem

²²¹ Száray Miklós: *Történelem 11.*, Oktatókutatató és fejlesztő intézet, Budapest, 2015, 85-95.; Nemzeti Köznevelési Portál, *Történelem 11, A gazdaság modernizálódása a dualizmus idején*. Forrás: https://www.nkp.hu/tankonyv/tortenelem_11/lecke_02_014 (Utolsó letöltés: 2021. június)

kerülnének be a szótárba, együtt viszont fontos történelmi szakkifejezésnek tartjuk őket (pl. *közös ügyek*). Ilyen esetekben nem egyértelmű, hogy melyik szót vegyük be a lemmaállományba. Egy kétnyelvű történelmi szakszótárnál tehát az egyszerű és összetett szavak mellett, állandósult szókapcsolatokat is önálló lemmának kell tekintenünk. Ez megkönnyíti a szótárhasználó szótárhasználatát, mert egy nyelvészeti szempontból kollokációnak számító, de történettudomány szempontjából egy konkrét jelentést hordozó kifejezésre direkt tud rá keresni (pl. *három császár szövetsége, linzi program, hatalmi ágak szétválasztása*). Az állandósult szókapcsolatok lemmaállományba történő felvételét az is alátámasztja, hogy az ilyen szókapcsolatok nem mindig és nem minden nyelvben adhatók meg tükörfordítással. Egyes történelmi események, jelenségek korszakban keletkezett, vagy utólag, történészek által alkotott elnevezése nyelvenként, országonként, vallásonként stb. eltérő lehet. A címszavak közé nem elég egy állandósult szókapcsolat minden tagját külön felvenni, ez ugyanis egyáltalán nem szavatolja azt, hogy a használó megfelelő módon fogja tudni megalkotni a kívánt fogalmat. Ha egy magyar szótárhasználó az 1859-ben lezajló *szárd-francia-osztrák háborút* szeretné megadni német nyelven, nem elegendő, ha a szókapcsolat szavait egyenként ismeri, ugyanis a német történetírás ezt a háborút *Sardinischer Kriegként* (szardíniai háború) tartja számon. Amennyiben olaszul, angolul, vagy franciául szeretnénk megadni, hasonlót tapasztalhatunk. Olaszul a *seconda guerra d'indipendenza italiana* (második olasz függetlenségi háború) elnevezést használják, míg angolul e hadtörténelmi esemény legelterjedtebb neve a Franco-Austrian War (francia-osztrák háború)²²², franciául pedig a *Campagne d'Italie* (itáliai hadjárat).

Szakszótárkészítés esetén felmerülhet a tematikus rendezés is. Egy történelmi szakszótár esetében azonban nehéz eldönteni a rendezés elvét. Elképzelhető a kronológia (pl. az 1848-as évhez köthető kifejezések), a téma (pl. hadtörténelmi, jogtörténelmi, társadalomtörténelmi kifejezések), vagy a konkrét esemény (pl. kiegyezéshez köthető kifejezések) alapján történő rendezés. Egy rövidebb időintervallumot, egy témát, vagy eseményt felölelő szótár esetében ezek jó megoldások lehetnek. Hosszabb, akár egy századot, vagy egy egész történelmi kort felölelő szótár esetében azonban bizonyos, a korszak szempontjából elengedhetetlen szavakat és kifejezéseket nem tudnánk csoportba sorolni, vagy akár több csoportba is beillenének egyszerre. Milyen tematikus kategóriába sorolhatnánk például *a népek tavasza, az uralkodó személye, a nemzeti ellenállás*, vagy akár *a király* kifejezéseket? Ha létre is hozunk állam neveket felölelő kategóriát, sorolhatunk-e

²²² Olykor használják még: Second Italian War of Independence, Austro-Sardinian War, Italian War of 1859.

közjük olyanokat, melyek létrehozása felmerült, de nem valósult meg, mint például a *Dunai államkonföderáció*? Éppen ezért, ha nem digitális szótárról van szó, a legoptimálisabb megoldásnak az alfabetikus rendezés tűnik. A fent felsoroltak kiküszöbölésére azonban a legalkalmasabb, ha digitális szótárt készítünk, így a keresőmotor kiiktatja ezt a faktort.

A történelmi szaknyelvet vizsgálva szembesülhetünk azzal, hogy az olvasott forrás, vagy szakirodalom eredeti nyelvétől függetlenül bizonyos kifejezéseket mindig ugyanazon az adott nyelven használnak. Használatuk (nyelvtől, országtól stb. függetlenül) ebben a formában vált általánosan elterjedté a történettudományban, a szakma minden tagja így használja, így tanítják a középfokú oktatásban is. Ilyen például a *Pragmatica Sanctio*, az *odbor*, vagy a *lex* kifejezés. Jogosan merül fel a kérdés, hogy egy kétnyelvű szótárba, melyek nyelvei közül egyik sem a kifejezés eredeti nyelve, fel kell-e venni ezeket a kifejezéseket? Ez elsősorban a szótár nyelveinek függvénye. A német nyelv esetében mindenképpen hasznos lehet a felvételük, hiszen a nyelvtani adatok, például főneveknél a névelők, vagy a többesszámú alakok ezekhez a kifejezésekhez is fontosak, ráadásul tapasztalatom szerint *helyesen* nehezen megtalálhatóak. Vannak olyan kifejezések, melyeket az eredeti nyelven is használnak, de bizonyos nyelveken van rá ekvivalens. Ilyen például a Weböczy-féle *Tripartitum opus iuris consuetudinarii in clyti regni Hungariae*, melyet a magyar és idegennyelvű szakirodalomban elsősorban *Tripartitum* formában találunk meg, de magyarul használják rá a *hármaskönyv*, németül pedig a *Dreierbuch* kifejezést.²²³ Ilyen esetekben szintén érdemes felvenni az eredeti, jelen esetben például latin kifejezést, egyrészt a nyelvtani adatok, másrészt a további ekvivalensekkel való összevetés lehetősége miatt.

A makrostruktúra kapcsán szót kell még ejtenünk a forrásokról, amikből a lemmaszelekció történik. Egy történelmi szakszótár esetében, mely egy korszak legfontosabb kifejezéseit és azokat a modern kifejezéseket is tartalmazza, melyek által a korszak leírható, mint láthattuk, történelmi forrásokat és modern szakirodalmat is a szótárforrások közé kell emelnünk. Létre kell hoznunk egy saját, megfelelő szövegeket, vagy szövegrészleteket tartalmazó korpuszt. Itt fontos tisztázni, hogy dolgozatomban a fogalom alatt nemcsak a modern korpuszdefiníciónak megfelelő, elektronikus formában tárolt

²²³Krüpper, Herbert: Materielle Wahrheit im ungarischen Zivilprozess de lege lata und de lege ferenda, OER, 61. évf. 4. sz., 2014, 385-396.; Gábor, Hamza: Das „Tripartitum“ von István Werböczy als Rechtsquelle, in Adriányi, Gabriel – Glassl, Horst – Völkl, Ekkehard: Ungarn Jahrbuch, Verlag Ungarisches Institut, München, 2000, 19-29.; Göllner, Ralph Thomas – Lengyel, Zsolt – von Puttkamer, Joachim: Ungarn, in Roth, Harald (szerk.): Studienhandbuch Östliches Europa, Band 1., Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien, 1999, 411-430.

korpuszt értem, melyek bejelölik a szerkezeti egységeket és megadják a szófaji kódokat.²²⁴ Inkább olyan „*meghatározott szempontok alapján kiválasztott szövegmenyiséget, amelyen a nyelvész vizsgálatát végzi*” és a kutatni kívánt nyelvi alcsoportra nézve reprezentatív szövegeket tartalmaz, melyek alapján a nyelvészeti vizsgálat eredményes lesz.”²²⁵ Egy történelmi szakszótár esetében felmerül azonban a szövegkiválasztás problémája. Az egyes történelmi korokhoz számos történelmi forrás és releváns szakirodalom áll rendelkezésre, előbbieknél nem minden esetben történt meg a digitalizálása. Ilyen korpusz összeállításához jelenleg nem áll rendelkezésre szakmai ajánlás a válogatási és szűkítési kritériumokra. (Ezt a hiányt igyekszik pótolni a 19. század esetében a 4.3.3. fejezet) Azon túlmenően, hogy már meglévő szakszótárak és történelmi szótárak korpuszainak összeállításból meríthetünk, megfelelő lexikográfiai ismeretekre, de főleg a kutatott kor, illetve annak történelmi forrásainak beható ismeretére van szükség. Így is felmerül a szubjektivitás kérdése, de az említett ismeretek birtokában ez valamelyest csökkenthető. A korpusz összeállításánál, akár magányos szótárírói tevékenységről, akár szótárírói csoportról van szó, kiemelkedően fontos a sokrétű, alapos, de elsősorban megfelelő számú szakértővel történő szakmai konzultáció, mellyel a szubjektivitás tovább csökkenthető. Fontos látnunk azt is, hogy bár a modern számítógépes nyelvészet korát éljük, melyben a technika jelentős segítséget nyújt, mégis míg a megfelelő szakértői csoport nem hoz létre korszakspecifikus, célzottan ezt a műfajt támogató nagy, mindenki számára elérhető digitális korpuszokat, addig a lemmaszelekciós fázisból a kézi szelekció nem iktatható ki teljes mértékben. Sőt teljes kiiktatásról a műfajban nem is beszélhetünk, hiszen bizonyos témákat felölelő történelmi szakszótárak esetében a felhasznált, nem digitalizált és csak levéltárban olvasható forrásokat is a korpusz részének kell tekintenünk. A történelmi szakszótár korpuszának tehát lehet egy nem mobilizálható, intézményekhez kötött része is, amely attól még teljes értékű rész és teljesértékű primer lexikográfiai forrás. Pusztán fizikailag nem csatolható a korpuszhoz, nem digitális és nem végezhető rajta számítógépes vizsgálat, egészen addig, míg meg nem történik sajtó alá rendezése. A korpusz kézi vizsgálata egyébként sem iktatható ki majd teljesen, „*mivel az ilyen vizsgálatok jelezhetik, hogy milyen jelenségeket érdemes nagyobb korpuszon vizsgálni.*”²²⁶

²²⁴Magyar Nemzeti Szövegtár, Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet. Forrás: http://corpus.nytud.hu/mnsz/bevezeto_hun.html (Utolsó letöltés: 2021. június); Szrimai Mónika: Bevezetés a korpusznyelvészetbe, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006, 18.

²²⁵Kugler Nóra – Tolesvai Nagy Gábor: Nyelvi fogalmak kieszótár A-ZS, Korona Kiadó, Budapest, 2003.

²²⁶Heltai Pál: Explicitációs műveletek különböző szakszövegekben, in Silye Magdolna (szerk.): Porta Lingua 2009, Szaknyelvoktatók és –kutatók Országos Egyesülete, Debrecen, 2009, 265-277.

Mikrostruktúra

Mikrostruktúra alatt a szótár egységesen szerkesztett szócikkeit értjük, minden bennük megjelenő információval együtt. A megfelelő számú példa hiányából fakadóan felmerül a kérdés, hogy egy kétnyelvű történelmi szakszótár esetében mely információk szükségesek, vagy hasznosak a mikrostruktúrában? A szavak nyelvtani információit (a német nyelv esetében névelők, többesszámok, rendhagyó alakok, egyes esetekben vonzatok) mindenképpen érdemes megadni. Ez különösen fontos akkor, ha a használó a szótárt idegennyelvű szövegalkotáshoz használja, hiszen így a nyelvtani információkhoz nem kell másik szótárt használni, ami jelentősen meggyorsítja a folyamatot. Szintén ezt támasztja alá az a tény, hogy vannak olya kifejezések, melyeket más, könnyen hozzáférhető szótárakban nem találhat meg a felhasználó, így, ha esetleg jelentésüket tudja is, a nyelvtani információkhoz nem fér hozzá. A kétnyelvű történelmi szakszótár funkciója egyrészt a megfelelő ekvivalens használatának szavatolása, másrészt azok nyelvtani szempontból helyes használatának biztosítása. A történelmi szaknyelvben előfordulnak olyan kifejezések, melyeket e tudományon belül csak egyesszámban, csak többesszámban, illetve általában csak többesszámban használunk. A szavak nagy részének nyelvtani aspektusból tekintve létezik egyes és többesszáma, ám adott kifejezéseknél a történettudományban csak egyik formában használható. A *lánchíd* szónak természetesen van többesszáma, ám a *Széchenyi Lánchíd* kifejezés már nem használható többesszámban, ebből egyetlen létezik. Ha a *Betegápoló Irgalmasrendre* utalunk általában röviden csak annyit mondunk, *irgalmasok*. Ennek a szónak is létezik egyesszáma, de egyesszámban használva magyarul eltűnik az egyháztörténeti jelentése. A *Magyar Korona Országai*, vagy a *polgári szabadságjogok* kifejezést pedig, bár olykor használhatjuk egyesszámban, jelentésüket nem veszítik el, de a történettudományban általában többesszámú alakban fordulnak elő. Amennyiben nyelvtani információkat adunk meg, a fenti példák alapján láthatjuk, hogy fontos megfelelően jelezni, hogy az adott főnév a szaknyelvben milyen számban (pluralis/singularis) használható. A történelemtudomány szaknyelvében magas számban fordulnak elő olyan szavak, melyek a helyes használatot biztosítandó, történettudományhoz kapcsolódó magyarázatot igényelnek. A rengeteg példa közül csak néhányat kiemelve: ilyenek a jelentésváltozáson átment szavak, a kifejezések, melyeket korszakonként különböző alakban használunk, a rendfokozatok átalakulása/újjak megjelenése, vagy az olyan kifejezések, amelyeket a történelem során csak egy személy, vagy esemény esetében használtak (bővebben lásd alább). A helyes használatot azzal garantálhatjuk, ha ezeket az információkat megjelenítjük a szócikkekben. Az

egyértelműsítés okán az egyes eseményeknél érdemes a hozzájuk kapcsolódó évszámot is feltüntetni.

4.4.2. Korszak-specifikus kihívások egy 19. századi szakszótár esetén

A fenti alfejezetekben áttekintettük a történelmi szakszótárak készítésekor felmerülő általános nehézségeket és kérdéseket. Arra természetesen nincs lehetőségünk, hogy valamennyi történelmi korhoz kapcsolódó speciális nehézségeket számba vegyük. Ezt egyrészt a terjedelmi korlát nem teszi lehetővé, másrészt minden történelmi kor külön, alapos és sokrétű vizsgálatot igényelne. Ebben az alfejezetben az értekezésem szempontjából fontos, azaz a 19. századi magyar történelem szakszókincsét felölelő szakszótár összeállítása kapcsán felmerülő nehézségeket vesszük számba. Az öt évig tartó vizsgálat, a szótár tervezése és a szakszókincsgyűjtés alkalmával nyolc alapvető nehézséget azonosítottam. A korszak szaknyelvének további kutatása feltételezhetően a jövőben még további nehézségeket hoz majd a felszínre. Az általam feltárt kihívások az alábbiak:

1. A nyelvújítás

A 19. században zajlik le az előző század 70-es éveiben megkezdődő nyelvújítás, mely tudatos és tömeges változtatásokat hoz létre a nyelvben. Ebben a korban alkotják meg az egyes szaknyelvek magyar szókincsét. Azonban a megalkotott, használatra ajánlott szavak nem feltétlenül terjedtek el az adott alakban. A korszak lexikográfiai referenciaműveit vizsgálva gyakran találkozhatunk ilyen kifejezésekkel. Ezeket ki kell szűrniük, nem szabad felvenni a lemmaállományba. Olykor nehéz azonban megállapítani, hogy az adott kifejezés valóban nem terjedt el, vagy pedig csak ritkán fordul elő forrásokban. Ilyen esetekben elkerülhetetlen a kialakított korpuszon kívüli további szövegek bevonása. A korszak elején az is előfordul, hogy az egyes műszótárakban az idegennyelvű szakkifejezés mellé nem valódi ekvivalenst adnak meg magyarul, mert a szerző nem tudott megfelelő magyar szót rá. Ez egyrészt megnehezíti a korpuszvizsgálatot, másrészt nehezíti a gyűjtés alkalmával a gyors és zökkenőmentes keresést, harmadrészt pedig pluszmunkát ró a szótáríróra: meg kell találnunk hozzá a helyes ekvivalenst. Ilyen például hazánk első hivatalosan kiadott katonai szakszótárában, a Kis Károly által készített Hadműszótár német-magyar részében a „*Schiffahrt*“ lemma mellé megadott „*hajókázás*” kifejezés.

2. A korszak szótárai, glosszáriumai

A nyelvészet a 19. században vált önálló tudományterületté. A nyelvtudomány kutatási középpontjába hazánkban egyszersmind a magyar nyelv került. A magyar nyelv megőrzésének, ápolásának ügye egyre fontosabbá vált, kiteljesedett és a század első felét teljesen áthatotta a nyelvújító mozgalom. Ennek köszönhetően, ahogy Szathmári István neves nyelvész fogalmazott, a magyar nyelv „*belső erőből, saját tartalékaiból merítve felzárkózhatott a legműveltebb európai nyelvek közé, s hogy ezen a nyelven olyan költészet keletkezhetett hamarosan, mint a Vörösmarty Mihályé, Petőfi Sándoré és az Arany Jánosé.*”²²⁷ Szathmári szavait még ki kell egészítenünk: s irodalmi nyelvünk mellett, olyan tudományos szókincs jöhetett létre, mely segítségével (csak egy példát említve) 1845-ben Jedlik Ányos magyarul szólalhatott meg az egyetemi katedrán. Megújult tehát az irodalmi nyelv és lassan kialakultak a magyar szaknyelvek.²²⁸ Ebben a folyamatban jelentős szerepük volt a magyar szótáríróknak és munkáiknak. A szótárak, glosszáriumok, szakszótárak száma jelentősen megnövekedett, innen számítjuk a magyar modern szótárírás korszakát.²²⁹ Ugyanakkor nagyon fontos megjegyeznünk, hogy készültek olyan művek, melyek sem a korban, sem napjainkban nem kerültek kiadásra. Ezek egy része, ha a készítő kapcsolatban állt az Akadémiával, a Tudományos Akadémia gyűjteményében kutatható, más részük hagyatékokban vár a feldolgozásra. Kis Károlyt, mint levelezőtagot, például maga a Magyar Tudós Társaság bízta meg 1831. június 21-én a kisgyűlésen a katonai terminológia összegyűjtésével, szavak alkotásával, magyarosításával.²³⁰ A végső, Szontagh Gusztávval és Tanárky Sándorral közösen elkészített szótára mégsem került soha kiadásra, az Akadémia pénzügyi jellegű gondjai miatt. A Hadműszótárt is saját költségen adatta ki 1843-ban, ám ez a magas nyomdai költségek miatt nem tartalmazhatta a teljes szóanyagot.²³¹ Ezzel el is érkeztünk a következő nehézséghez: egyes elkészített szótárak töke hiány miatt nem kerültek kiadásra, de mivel a szóanyagukra nagyon nagy szükség volt, annak egy részét felvették más szótárakba. Olyan szótárt választottak, amihez – a korban – leginkább kapcsolódónak érezték a területet. Ez azonban napjaink kutatóinak nem mindig egyértelműek, sőt a cím

²²⁷ Szathmári István: A magyar nyelvtudomány történetéből, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006, 11.

²²⁸ Természetesen itt egy hosszabb folyamatról beszélünk, mely alatt az egyes szaknyelvek folyamatos változáson mentek keresztül, szavak születtek és tűntek el, vagy éledtek újjá, míg végül megvetették lábukat nyelvünkben.

²²⁹ A magyar szótártörténetről lásd bővebben: Gáldi László: A magyar szótárírodalom a felvilágosodáskorában és a reformkorban, Akadémia Kiadó, Budapest, 1957.; Muráth, 2020.

²³⁰ Ács Tibor: Tudós és Katona, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982, 64.

²³¹ Ács, 1982, 71.

alapján eszükbe sem juthat azokban is keresni. Így került például Kiss Károly katonai szóanyaga a *Mathematikai műszótárba*. Erre jelentene megoldást, a lexikográfusnak pedig iránytűt, ha megfelelő számú szótártörténeti, vagy történeti jellegű meta-szaklexikográfiai kutatás készülne a korszak lexikográfiai referenciaműveiről, ám ezekből hazánkban még nem áll rendelkezésre elegendő. Hasonlóan nehezítő körülmény, hogy sok nyelvészeti szempontból releváns levéltári anyag még szintén nem került sajtó alá rendezésre és kiadásra. A hatalmas iratanyag miatt szinte fel sem tudjuk mérni, hogy mennyi hasznos és milyen szempontból hasznos irat vár még kutatásra. (Mind történettudományi, mind lexikográfiai szempontból.) A korszakban egyébként számos glosszárium is készült és került kiadásra, melyek jelentősen megkönnyíthetnék a korszak szaknyelvének kutatását. Ugyanakkor ezek legtöbbször a kiadott könyvek, tankönyvszerű művek végén találhatóak, olykor nem is tudunk létezésükről, a nyelvtudomány nem is tartja őket számon. A történettudományban esetleg nem jártas lexikográfusnak ezért mindenképpen érdemes célzott tanácsot kérnie a történelem téma szerint felosztása alapján, tehát: gazdaságtörténetstől, hadtörténetstől, jogtörténetstől stb. Hiszen ők munkájuk során találkozhatnak olyan korabeli művekkel, amiknek valamilyen lexikográfiai referenciamű is van a végén.

3. *Katonai szaknyelv*

A háborúk és hadtörténeti események történelmünk jelentős alakítói. Bár ma már nemcsak az eseménytörténet kutatásának korát éljük, hanem a múltat minden szempontból vizsgáljuk (pl. Alltagsgeschichte/mindennapok története, viselettörténet, nőtörténet stb.), az egyes korszakok szempontjából mindig is kiemelkedően fontosak maradnak a fegyveres konfliktusok, a haderő, így az azokhoz kapcsolódó szóanyagok is. Abban a korszakban több embert érintett a katonaelet valamely formája (különösen a hadkötelezettség bevezetése után), így az egy-egy korszakban élő férfi életrajzának tudományos igényű megírása szinte elképzelhetetlen a katonai szolgálathoz kapcsolódó adatok megadása nélkül. Mint látni fogjuk a következő fejezetben, a legtöbb történész hallgató is elsősorban a hadtörténelem kifejezéseinek megjelenését tartaná hasznosnak egy megszülető történelmi szakszótárban. Mindezek okán egy 19. századi szakszótár összeállítása esetében kiemelt figyelmet kell szentelnünk a korszak katonai szaknyelvének. Ezt egyrészt nehezíti, hogy más szaknyelvekkel együtt a magyar katonai szaknyelv is ekkor kezd kialakulni és sok megalkotott szóval találkozhatunk korabeli szótárakban, melyek a gyakorlatban nem terjedtek el. A korszak hadtörténetének, haditechnika történetének szókincse nagyon sokrétű

és bőséges. A szavak a korszakban ugyanakkor hamar elavultak. A hadügyi reformokkal, a modernizációval, a hadseregen belüli átalakításokkal, a hadseregbe ható történeti eseményekkel tömegesen jelentek meg új kifejezések. A század elején használt rendfokozatok többsége a század végén már nem volt használatban, átalakuláson mentek át a vezényszavak, létrejöttek új pozíciók, szervezeti egységek, vagy a régiek új nevet kaptak stb. Éppen ezért a katonai szakszavak kapcsán a lemmaállományba történő felvétel előtt, minden esetben meg kell vizsgálnunk az adott szó teljes történetét, hogy a szócikkbe megfelelő információ megadásával segítsük a használót (itt jussanak eszünkbe az első fejezetben megismert Pasow nézetei a szógyűjtéssel kapcsolatban). Így például az *Obristwachtmeister* kifejezés mellé érdemes feltüntetni a következőket: *Legfelsőbb őrmester (később őrnagy)*.²³² Az intézetek nevénél célszerű megadnunk székhelyüket, vagy alapításuk évét. A 19. század hadtörténetében természetesen a német nyelvnek jelentős szerepe van, figyelniük kell arra is, hogy vannak olyan kifejezések, melyeket németül ugyanabban a formában használunk mindkét esetben, de a magyar történeti hagyomány miatt másképp fordítjuk, ha az osztrák hadseregről van szó, mintha a Honvédségről. Így például az 1848-49-es események kapcsán a *Generalstab* (vezérkar) kifejezést magyar vonatkozásban korabeli szóhasználattal (*honvéd)táborkarnak* szokták fordítani.²³³

A korszak katonai szaknyelvén belül egy teljesen külön, speciális csoportot képez a haditengerészet szóanyaga. A szógyűjtés ebben a témában lehet a legnehezebb, míg a kereskedelmi célú tengerihajózás szakszavainak gyűjtése például kevésbé bizonyult komplikáltnak. Ennek okai egyrészt abban a keresendőek, hogy kevés történész vállalkozik arra, hogy ezt a témát válassza szakterületének, így kevesebb szakirodalom is áll rendelkezésre. Másrészt abban, hogy a haditengerészet rendszere lényegesen eltér a szárazföldi haderőnemétől. Harmadrészt abban, hogy a hozzá kapcsolódó források egy része nem érhető el hazánkban. A téma szóanyagának gyűjtésekor elengedhetetlen a külföldi kutatómunka és a rendszeres, alapos szakmai konzultáció, nemcsak hadtörténészekkel, hanem a hajózásban, hajókészítésben stb. jártas különböző szakemberekkel is. Az MNTSZ összeállításakor a haditengerészet legfőbb szavait is megkíséreltem gyűjteni. Ez az anyag (*Marinegeschichte-Glossar*) azonban egyelőre glosszárium formájában áll csak rendelkezésre, az ekvivalensek egy része további, időigényes szakmai konzultációkra vár.

²³² Zeidler Sándor: Testőrségi rendfokozatok a polgári magyar állam időszakában, *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 25. évf. 47-50. sz, 2015, 95-101, 95.

²³³ Ács Tibor: Az első Honvédvezérkar főnöke: Vetter Antal, *Hadtudomány*, 8. évf. 3. sz., 1998. Forrás: <https://www.mhht.eu/hadtudomany/1998/ht-1998-3-10.html> (Utolsó letöltés: 2021. június)

Ezért az MNTSZ hivatalos, mindenki által elérhető lemmaállományába még nem kerülhetett bele. A disszertációhoz csatoltam, a kifejezések használata azonban nem ajánlott alaposabb visszaellenőrzés nélkül. A *Marinegeschichte-Glossar* az 5. mellékletben található.

4. Társadalomtörténethez kapcsolódó szavak

A század elején a társadalom a korábbi korokhoz képes már differenciálódott, ez a folyamat a jobbágyfelszabadítást követően és a gazdaság átalakulása kapcsán a század második felében is folytatódik. A társadalom szerkezetének bemutatása a középfokú oktatásban is fontos és a nem kimondottan társadalomtörténeti kutatásokban is gyakran szükség lehet rá. A differenciálódás természetesen számos új gyűjtőnév megjelenését is magával hozta. Ezek azonban nem mindig adhatók meg könnyen idegen nyelven, mert nem minden nemzet társadalmában voltak jelen. Abban az esetben, ha nem találunk rá megfelelőt, szerencsésebb kihagyni a címszavak közül, vagy jelezni benne, hogy érdemes ezt a kifejezést az adott idegen nyelven körülírással megadni. Fontos megjegyezni, hogy ez a jelenség a korábbi történeti korok esetében is jelen van, és nem csak a kutatókat érinti. Két tanítási nyelvű intézményekben a célnyelvű oktatásban például gondot okoz a *várjobbágy* kifejezés angol nyelvű oktatása, hiszen az angol nyelvű országok történelmében ez a réteg nem létezett. Bár vannak rá ajánlások (*jobbágywarrior*, *castle serf*), szerencsésebb a magyar szó használata után megmagyarázni a kifejezést.²³⁴

5. Az ipari forradalom hatása

A kiegyezést követően, mely az utolsó törvényi akadályokat is felszámolta a magyar ipar fejlődésének útjából, hazánkban is elindult az ipar fellendülése. Az első és a második ipari forradalom a Magyar Királyságban szinte egybeolvadt és jótékony hatásai is egyszerre jelentkeztek. A technika fejlődése, a gazdasági fellendüléssel járó események, az állam támogató intézkedései rengeteg új kifejezés megszületését eredményezték (pl. kubikosok, valutareform, ipartámogató törvény, telefonközpont, villanymozdony, transzformátor, fajtaváltás stb.). Itt elsősorban a mennyiség és a kiválasztás, szűkítés problémájával találkozhatunk. Bár, mint később látni fogjuk, a történelmi szaknyelv esetében a lemmaszelekciónál nem mindig lehet célravezető a gyakoriság vizsgálata, ebben az esetben a szűkítés ezzel a módszerrel lehet a legsikeresebb. Az ide kapcsolódó kifejezések legtöbbször a más szaknyelvekkel közös szakkifejezések halmazába tartoznak (pl.

²³⁴ Interjú Puskás Péterrel, a két tanítási nyelvű Gödöllői Török Ignác Gimnázium történelem tanárával (2021. június. 22.)

kéregöntésű vasúti kerék, transzformátor). Ennek ismeretében az esetleges hibák minimalizálása érdekében elengedhetetlen, hogy a megfelelő, célzott szakmai konzultációk nem maradjanak ki a folyamatból.

6. Magyarország a Birodalomban

Amennyiben az a célunk, hogy a 19. századi magyar történelem szakkifejezéseit felölelő szakszótárt hozzunk létre, mely valóban segíti a diákokat és a kutatókat szakszövegek befogadásában és alkotásában, nem korlátozhatjuk a szótár lemmaállományát a magyar történelem szakkifejezéseire. Hazánk ekkor a Habsburg Birodalom, később az Osztrák-Magyar Monarchia része, történelme nem értelmezhető a Birodalom történelme nélkül. A Birodalom történelme, mint Európa egyik jelentős hatalmának történelme nem értelmezhető Európa történelme nélkül. Hazai eseményeket sem tudunk bemutatni az egyetemes történelem bizonyos eseményeinek említése, az azokra való utalás, az azokkal való kapcsolat és összefüggések említése nélkül. Ez a megfelelően kiválasztott korpusz szövegeiből egyértelműen ki kell, hogy tűnjön. Korabeli magyar források és a korszakról szóló, szigorúan vett magyar szakirodalom is rendszeresen említ a Birodalom más pontjain, vagy Európa más területein lezajló eseményeket, hiszen ezek közvetlenül, vagy közvetetten hatottak hazánkra. A középiskolai tankönyv magyar történelmet bemutató részeiben is rendre találunk egyetemes történelmi eseményekre való utalást:

„Ferenc József külpolitikai elszigeteltsége növekedett, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a német és az olasz egységmozgalmakkal szemben a Habsburg Birodalom tehetetlen.”²³⁵

„Miután Deák nyomására a porosz-osztrák háború idején (1866) az országgyűlés nem használta ki az uralkodó szorult helyzetét, és nem lépett fel új követelésekkel, Ferenc József elhatározta magát a megegyezésre.”²³⁶

Az egyetemi tankönyvekben és a szakirodalomban a magyar történelem, a Birodalom és Európa történelmének kapcsolódási pontjai és összefüggései még gyakrabban és még alaposabban megjelennek. A címszavak közé tehát fel kell vennünk a Magyarország történelme szempontjából jelentős eseményeket és az azokhoz kapcsolódó legjelentősebb szakkifejezéseket (pl. *olasz egység, krími háború, berlini kongresszus, Antant* stb.), egészen

²³⁵ Száray, 2015, 68.

²³⁶ Száray, 2015, 70.

addig, míg nem készül az egyetemes történelem szakkifejezéseit lefedő szakszótár. Itt is felmerül a szubjektivitás kérdése, melyet szakmai konzultációval, gyakoriság mérésével és a korszak alapos ismeretével tudunk csökkenteni. Segítség lehet, ha átnézzük a korszak nagyobb, átfogó műveit. Ezek, mivel nem kisebb időszakokat vizsgálnak, átfogó képet nyújtanak a korszakról, nem vesznek el a részletekben. Az ezekben megjelenő egyetemes történelmi események nagyobb eséllyel tartoznak a korszak jelentősebb eseményeihez.

7. A „hosszú” 19. század

A történettudomány előszeretettel használja a logikus következtetések mentén, ugyanakkor mégiscsak mesterségesen kialakított történelmi korszakokat, valamint az időben való elhelyezésre az adott század megnevezését. A történelem századonkénti korszakolása kapcsán Gyáni Gábor meg is jegyzi, hogy „*ez a formális kronológiai szekvencia azonban súlyos problémákat vet fel tartalmi tekintetben.*”²³⁷ Az egyes korszakok, vagy századok eseményei ugyanis hatnak a következőkre, ahogyan vannak századokon, vagy korszakokon átívelő folyamatok, események, törvények stb. is. Felmerül tehát a kérdés, hogy szabad-e, kell-e az eredeti szűkítési elvtől, nevezetesen, hogy a 19. századi magyar történelem szakkifejezéseit gyűjtjük össze, eltérni? Amennyiben a 14. századi Franciaország történetét kutatjuk, nem tehetjük meg, hogy a százéves háború (1337–1453) kapcsán ne említsünk 15. századi eseményeket is. A 19. századi forrásokban újra és újra hivatkoznak az előző században kiadott *Pragmatica Sanctióra*, említése nélkül a történészek sem tudnák hitelesen bemutatni a 19. század egyes jelenségeit. A történelmi folyamatok általában nem állnak meg egy-egy korszak, vagy század határán. Ha a szűkítés irányelve az, hogy a 19. századhoz kapcsolódó történelmi szaknyelv kifejezéseit gyűjtjük össze, a lemmakiválasztás folyamatában mégsem ragaszkodhatunk élesen a század határaihoz. Nem hagyhatjuk ki a megelőző korszak olyan kifejezéseit, melyek említése nélkül nem tudnánk leírni a 19. század legfőbb eseményeit, vagy amelyek nélkül nem tudnánk jellemezni a századot. Jó példa erre a már említett *Pragmatica Sanctio*, de gondoljunk csak arra, hogy a reformkori magyar ipar állapotának bemutatása sem történhet meg a *kettős vámrendszer* említése nélkül.²³⁸ Hasonló a helyzet a tárgyalt századot követő események kapcsán is, s különösen igaz ez a 19. század esetében. A történettudomány már régen használja a „*hosszú 19. század*” kifejezést, s ez nem

²³⁷ Gyáni Gábor: A 20. század mint emlékezeti „esemény”, *Forrás*, 41. évf. 7-8. sz., 2009, 3-15, 3.

²³⁸ Például: Fónagy Zoltán: *Gazdaság és gazdálkodás*, *Encyclopaedia Humana Hungarica* 07., Haza és Haladás, a reformkortól a kiegyezésig (1790-1867), Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest, 2000.; *Forrás*: <https://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index7.html> (utolsó letöltés: 2021. január); Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2003.

véletlen. A legtöbb esetben ez a francia forradalomtól (esetleg a napóleoni háborúktól) az első világháború kitöréséig, vagy az azt követő békerendszerig tartó időszakot öleli fel. Ebben az esetben, *a tartalmi, tehát strukturális szempontok által vezérelt történeti gondolkodás* fedezhető fel, mely a századhatártól eltekintve egy hosszabb időintervallumot kezel egy történeti egységként.²³⁹ A történészek – többféle szempontot egybevetve – e történelmi események kapcsán azonosították a „korszakváltás” fordulópontjait. A szaklexikográfia nem írhatja teljesen felül annak a tudományterületnek szaktudományos eredményeit, mondhatni „szabályait”, melynek szaknyelven képezi kutatása tárgyát. Így tehát a 19. századi történelmi szakkifejezések gyűjtésének határa sem lehet a század kronológiai határa. Dolgozatomban a hosszú 19. század alatt a napóleoni háborúk kitörése és az első világháború kitörése közötti időszakot értem.

8. Helyesírás és betűtípus

A 19. században, mind hazánkban, mind pedig a német nyelvterületen elindult az igény a helyesírás egységesítésére. Hazánkban a nyelvújítás részeként, többek között a helyesírási szabályok megteremtésére is. A korszak helyesírása egyébként már nem mutat akkora különbséget a maihoz képest, mint a korábbi korszakoké. A század elején az affrikáták jelölésében volt jelentős eltérés, s ebben az időszakban zajlott a „jottista-ipszilonista háború” is.²⁴⁰ 1832-ben kiadásra került az első helyesírási szabályzat,²⁴¹ az ebben megjelenő 38 betűs abc már nagyon közel áll a maihoz. A német helyesírást is ekkor, a nemzetállamok korában kezdik egységesíteni, a német államok közös ortográfiai konferenciákat is szerveznek a helyesírásról való egyeztetésekre.²⁴² Az egységesítési törekvések, szabályozások és ajánlások azonban nem tudták azonnal kifejteni a hatásukat, s azóta mind a német, mind a magyar helyesírás szabályaiban történtek változások. A korszakban egy-egy szó esetében sokféle helyesírást látunk, különösen a magán jellegű dokumentumokban, ahol a szöveg írójának saját helyesírását is vizsgálhatjuk. Ez, és a korabeli szótárakban, hivatalos dokumentumokban megjelenő, a maihoz részben eltérő helyesírási szabályok megnehezítik a digitális szövegekben való keresést. A korszakban például az „ieren-végű” igéket még „iren” végződéssel használják, a korabeli szótárakban is sokszor ebben a formában jelennek meg

²³⁹ Gyáni, 2009, 3.

²⁴⁰ Korompay Klára: Helyesírás-történet, in Kiss Jenő: A magyar nyelv kézikönyve 29., Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2018, 83-98., 93.

²⁴¹ Korompay, 2018, 94.

²⁴² Pospíchalová, Olga: Historische Entwicklung der einheitlichen deutschen Rechtschreibung und ihre Reform, doktori disszertáció, Masarykova Univerzita, Brno, 2009, 24-32.

(3. sz. kép). A magyarban ehhez hasonló a „cz” használata a mai „c” helyett. Sok olyan szóval is találkozunk, melyeket ma már nem ismerünk, így helyesírásában sem lehetünk biztosak. A szakszótárba a mai helyesírás szerint kell bevinnünk a szavakat, melyek mai helyesírását mindig ellenőriznünk kell megfelelő modern segédkönyvekben, alkalmazásokban.²⁴³ (Ugyanakkor ilyen esetekben megjegyzésként feltűntethetjük a szavak legelterjedtebb korabeli helyesírását is.) Fontos továbbá megjegyeznünk, hogy ha a szótár két nyelve magyar és német, a forrásmunkák alakalmával két eltérő betűtípussal fogunk dolgozni az antikva és a fraktúr (gót) betűtípusokkal. A szótárkészítőnek, vagy ha nagyobb csoport dolgozik rajta, a készítőik közül néhánynak jól és folyékonyan kell tudnia nyomtatott és írott gótbetűs szövegeket olvasnia. A forrásokon kívül a kettős jelenség a korabeli szótárak esetében nagyon jól megfigyelhető, melyekben a német szavakat gót betűvel, a magyar szavakat antikva betűtípussal tüntették fel egymás mellett. Egyes esetekben a német címszavak nem, de a hozzá tartozó német nyelvű információk gót betűtípussal vannak megadva. A 3. számú képen erre látunk példát, Mátyus Uzor 1868-ban, Budapesten, Emich Gusztáv nyomdájában megjelent *Hadi-Műszótár, tekintettel a katonai szakismeretek minden ágazatára* című magyar-német katonai szakszótárában.

²⁴³ Ehhez a kisebb helyesírási szótárak és fogalomtárak nem mindig elegendők, jól hasznosítható azonban a Kis Gábor (szerk.): Régi szavak szótára, Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak és szójelentések magyarázata, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012.; gyors segítséget nyújthatnak továbbá az írói szótárak, illetve az alábbi oldalak: <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/>, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/> (utolsó letöltés: 2022. október).

A.	
Abandoniren , elhagyni, odahagyni; — eine Stellung, — egy állást.	tétele, jelentések beadása az ezred, dandár sat. irodákba.)
Abbefehlen , ellenparancsot adni.	Abfeuern , ellőni, elsütni fegyvert, ágyút.
Abbeißen die Patrone , leharapni a töltényt.	Abfüttern , l. Füttern.
Abberufen , visszahívni, visszaparancsolni, beparancsolni.	Abgabe von Materiale, Munition , anyagszer-, lőszer-átadás.
Abbiegen das Pferd , hajlítani a ló nyakát, jobbra, balra.	Abgang an Mannschaft , fogyatkozás, esökkenés a legénység létszámában.
Abblasen , szünőt fújni.	Abgraben , leásni.
Abbrechen eine Brücke —, fölszedni a hidat; — das Gefecht, megszüntetni az ütközetet; das Lager —, tábornot bontani, fölszedni; das Belt —, a sátor, sátorfát fölszedni.	Abhandlung , értekezés; kriegerische Abhandlung, hadtudományi —.
Abbrennen , 1. felgyújtani, fölégetni, felpörkölni (egy helyet); 2. elsütni (a fegyvert).	Abhang , lejtő; — der Gebirge, lejtőségek, a hegyek lejtői.
Abdrehen das Geschütz , a löveget meg-, le-, simára esztergálni, tekerni.	Abkochen , főzni, főzést végezni.
Abdrücken das Gewehr , elsütni, elcsattantani a fegyvert.	Abkommen von der Wache , az őrségről felváltatni, lelépni.
Abdrapport , estijelentés.	Abladen , lerakni, lerakodni.
Abfahrt , lejárás, csorga.	Abliefern , átadni, beadni, beszállgatni.
Abfall , elpártolás, elszakadás.	Ablösen , felváltani; — die Pflanzler, Truppen, Wachen, — a csatárokat, csapatokat, az őrt, őrséget.
Abfallen , 1. elpártolni, elszakadni, 2. töredezni; in Reihen, in Züge —, vsz. rendekbe, szakaszokba töredezni.	Ablösung , felváltás, őrváltás.
Abfassen , l. Fassen.	Abmarsch , elmenetel, indulás, elindulás.
Abfertigen , rendelkezni, intézkedni, végezni, parancsot kiadni.	Abmarschiren , elindulni, elmenni, elvonulni.
Abfertigung , 1. kielégítmény (pénzbeli). 2. rendelkezlet (parancsok, rendeletek kiadása, intézkedések	Abmatten die Truppen — kifárasztani a csapatokat.
	Abmessen , föl mérni, megmérni.
	Abmodeln , lemintázni, mintát készíteni valamiről.
	Aborder , megközelíteni, neki menni (az ellenek) l. Entern.
	Abpacken , l. Packen.

3. sz. kép: Mátyus Uzor Hadi-műszótárának első oldala (1868).

9. Eltérő történelemértelmezés

Az Osztrák-Magyar Monarchia nem homogén nemzetiségű állam volt, megszűnését követően területén nemzetállamok jöttek létre. Ezeknek az országoknak bár történelmük egy része közös, történelemértelmezése bizonyos pontokon eltérő lehet. Nemcsak másképp értelmeznek, értékelnek, vagy ítélnek meg egyes történelmi eseményeket, de ebből kifolyólag ugyanazon eseményre, saját nyelvükön más-más kifejezést használnak. A Monarchia utódállamaiban napjainkban, az angol nyelv expanziója ellenére is fontos

kutatási nyelv a német, különösen igaz ez a történettudomány esetében, hiszen ahogy hazánkban, úgy más utódállamokban sem kutatható alaposan ez a korszak megfelelő német nyelvtudás nélkül. Az ausztriai és az utódállamokbeli történészkutatók részt vesznek közös projektekben, születnek közös publikációk, forráskiadások stb. Ezek okán az utódállamokban használt kifejezések lefordítva a német nyelvben is megjelennek. Ezt a jelenséget tapasztalhatjuk meg, a magyarul *kolerafelkelésnek* hívott 1931-es események megnevezése kapcsán. A szlovák történészek ezt az eseményt *Východoslovenské roľnícke povstanie* (kelet-szlovákiai parasztfelkelés) formában használják. A német szaknyelvben ebben az esetben elfogadott a *Choleraaufstand* és a *Ostslowakischer Bauernaufstand* kifejezés használata is. Utóbbi megnevezéssel a nemzeti identitástudat számításba vétele nélkül, pusztán szakmai alapon, feltehetően egyetlen magyar történész sem ért egyet. Felmerül a kérdés, hogy ha a magyar történelem szókincséről van szó, fel kell-e venni a szótárban más nemzetek történelem-értelmezéséből született kifejezéseket is németül? Különösen akkor, ha esetleg az esemény megnevezése neuralgikus pont lehet nemcsak a két nemzet szakértői, hanem általában a két nemzet között is. A szótár magyar használói mindkét formával találkozhatnak német nyelven írt szakirodalomban, a használók között pedig lehetnek természetesen más nemzetek kutatói, érdeklődői stb. is. Ennek tükrében mindkét (esetenként több) formát érdemes felvenni a szótárba és esetleg a szócikkben megfelelően jelezni a kapcsolódó információkat. Ezt követően a használónak van lehetősége saját (szakmai) meggyőződése alapján dönteni a használatról.

10. Ekvivalensek, speciális szócsoportok

Az ekvivalencia fogalmát a nyelvészetben már sok szakember megfogalmazta, ahány nyelvész, annyi féle definíció létezik. A dolgozat terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy ezeket áttekintsük és egymással összevegyjük. Pym 1992-ben úgy fogalmazott, *hogy ekvivalens az lehet, ami az eredetivel egyenlő értékű.*²⁴⁴ Egy szó, vagy kifejezés ekvivalensének nem szó szerint azonosnak, hanem egyenlő értékűnek kell lennie, tehát ugyanazt a tartalmat, jelentést kell hordoznia. A történettudomány német-magyar szaknyelvében mindegy tehát, hogy a *Deutsch-Französischer Krieg* és a *porosz-francia háború* kifejezések nem egymás tükörfordításai, a lényeg, hogy ugyanazt a jelentést hordozzák: az 1870-1871 között a Porosz Királyság által vezetett német szövetségesek és a

²⁴⁴ Az ekvivalenciáról a nyelvészetben lásd bővebben: Heltai Pál: Az ekvivalencia kérdései mű- és szakfordításban, in Dróth Júlia (szerk.): Szaknyelv és Szakfordítás, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2012, 7-20.

Francia Császárság között lezajló fegyveres konfliktus, mely fontos lépcső volt a bismarcki kislemez egység létrejöttében. Ám alább láthatjuk, hogy az ekvivalencia kérdése a történettudomány szaknyelvében nem mindig ilyen egyszerű. Az ekvivalensek megadása szempontjából egy, a 19. század szókinését felölelő történelmi szakszótár esetében az alábbi problémák merülhetnek fel:

a) Nemzetspecifikus kifejezések

Olyan szavak, melyek szorosban egy nemzet történelméhez kapcsolhatók vagy nem létezik rájuk megfelelő szó idegen nyelven, esetleg ugyanabban/nagyon hasonló alakban használják más nyelvek is, saját nyelvtani adatokat fűzve hozzá. A legtöbbször a saját helyesírásukkal. Ilyen például a *huszár* szavunk, mely németül *Husar*, franciául *hussard*, anogul *husar*, spanyolul *húsar* alakban fordul elő.

b) Történelemértelmezés-specifikus kifejezések

Ezek azok a kifejezések, melyeket az egyes nemzetek vagy nemzetiségek eltérő történelemértelmezésük okán másként hívnak. Ilyen például a már említett magyar történelmi hagyományban *kolerafelkelésként*, a szlovákban *Východoslovenské roľnícke povstanie* (kelet-szlovákiai parasztfelkelés) formában megjelenő kifejezés, mely az akkori Magyarország északi részén 1831-ben, a Galícia irányából érkező kolerajárvány miatt kirobbanó parasztfelkelésre utal. Hasonló probléma merülhet fel még például a *trianoni békediktátum* kifejezés esetében is, melyet bár meg tudunk adni idegen nyelven (pl. Peace Dictate of Trianon, Friedensdiktat) a kifejezéssel feltehetően néhány állam történészei nem értenének egyet.

c) Tükörfordítással nem megadható szavak

Ebbe a csoportba azokat a szavakat sorolom, melyeket bár az egyes nyelveken más-más formában használnak, de nem áll fenn gyökeresen eltérő történelemértelmezés. Ilyen például a *krími háború* kifejezés, melyet németül *Krimkriegnek* hívnak, nem „krimer Kriegnek”, vagy a már szintén említett *szárd-francia-osztrák háború*, melyet a német történettudomány *Sardinischer Krieg* formában tart számon. Ide sorolom azokat az állandósult szókapcsolatokat és összetett szavakat is, melyek bár gyökeresen nem térnek el két nyelv között, de tükörfordítással történő megadás esetén jelentős esély van arra, hogy nem sikerül megfelelően lefordítanunk. Ennek lehet az az oka, hogy a szó, vagy szókapcsolat

egyik adott elemének a célnyelvben több szinonimája van, vagy az, hogy a keresett szó régies formában fordul elő. Ilyen például az *Országos Honvédelmi Bizottmány* (OHB), melynek korabeli „hivatalos” német neve *Landesverteidigungsausschuss*. Ezt gyakran láthatjuk Landesverteidigungskomitee formában fordítva,²⁴⁵ s bár a Komitee szó magyar ekvivalense valóban lehet a bizottság, a korszakban ebben a formában nem használták, ez a forrásokból egyértelműen látható. Ha visszafelé, tehát németről magyarra szeretnénk fordítani a kifejezést, a mai szótárakban az Ausschuss mellett már nem találunk meg a bizottmány szót. Fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy időszerű lenne a történettudomány szaknyelvéhez kapcsolódóan alaposabb frazeológiai és a történeti frazeológiai kutatásokat végezni!²⁴⁶

A 19. század történelmi szakszókincsének gyűjtésekor a további speciális szócsoportokkal találkozhatunk még:

- d) Korszakonként eltérő jelentésű kifejezések
- e) Kifejezések, melyeket csak egyetlen személyre használtak, pozíciók, beosztások melyeket (azon a néven) csak egyetlen személy látott el (pl. *Gouverneurpräsident/kormányzó elnök*, *Hyäne von Brescia/bresciai hiéna*). Ennek ellenére, ha a korszak jelentős személyeit értjük alatta, nem hagyhatjuk ki őket. Hiszen ki tudná például megfelelően bemutatni a korszakot Kossuth, Metternich, vagy Haynau nélkül?
- f) Kifejezések, melyekre az egyik nyelvben csak egy szó létezik, a másik nyelvben pedig több, s közöttük jelentésbeli eltérés van, vagy a történelmi hagyomány határozza meg, hogy melyiket használjuk. Erre a szócsoportha jó példa, a magyar *kormányzó* kifejezés. Hazánk kormányzóira németül nem ugyanazt a szót használjuk. Kossuth Lajos esetében a *Gouverneur*,²⁴⁷ de Horthy Miklós, vagy Hunyadi János esetében a *Reichsverweser* kifejezés használatos.

²⁴⁵ Például: Helméczy Mátyás: *Geschichte 7*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006.

²⁴⁶ A témában lásd bővebben: Forgács Tamás: *A történeti frazeológia*, Akadémiai doktori értekezés, Szeged, 2018.

²⁴⁷ Kossuth a kormányzó-elnök kifejezést használta, de már a korszakban is hivatkoztak rá egyszerűen kormányzóként, ő maga is hívta teendőit „kormányzói feladatoknak”. Lásd például: Görgey Artúr: *Életem és működésem 1848-ban és 1849-ben*, Neumann Kht., Budapest, 2004, Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Katona Tamás.; Szabad György (szerk.): *Kossuth Lajos Üzenetei*, Neumann Kht., Budapest, 2004.

Részösszefoglalás

A fejezet elején, a történettudomány szaknyelve vizsgálata kapcsán láthattuk, hogy e szaknyelv az első fejezetben leírtakhoz képest tovább klasszifikálható, mégpedig történettudomány- és történeti nyelvészet-specifikus kritériumok mentén. Ezek alapján rámutattunk arra, hogy egy történelmi szakszótár összeállítása esetén a korpuszból a történettudomány forrásait sem hagyhatjuk ki, ahogy a lemmaszelekciónál a történettudomány szaknyelvének egyetlen feltárt csoportját sem negligálhatjuk. Láthattuk, hogy a történelmi szakszótárírás több szempontból is hibrid jelenség. Egyrészt két tudomány (ti. történettudomány és lexikográfia) ismeretét és módszertani készletének használatát követeli meg. Másrészt modern és korabeli szavakkal is dolgozunk. Harmadrészt pedig hibrid forrásmunkát kell végeznünk, hiszen a két tudomány forrásértelmezése, forrástipológiája, forrássúlyozása eltérő. Ezek mutatnak ugyan azonosságokat, de magasabb számban találtunk eltéréseket, melyek közül a legmarkánsabb, hogy a lexikográfia a lexikográfus tudását és tapasztalatát is forrásnak tekinti, míg a történettudomány a történész ismereteit nem. A történettudományban ugyanakkor sokkal többet beszélünk a forráskritika lényegéről, a lexikográfia esetében erről alig-alig esik szó. A fejezetben definiáltam a *lexikográfiai forráskritika* fogalmát és javasoltam az új fogalom nyelvtudományba való bevezetését, a későbbiekben pedig módszerei kidolgozását. A fejezet második felében először a kétnyelvű történelmi szakszótárírás általános, nem korszakspecifikus kihívásait mutattam be. Láthattuk, hogy valamennyi szótárstruktúrában azonosíthatók ilyen nehézségek. A fejezet végén bemutattam a 19. századi magyar történelemhez írt kétnyelvű szakszótár elkészítésének speciális kihívásait. Összesen 10 problémakört azonosíthattunk, az ezekben felmerülő kérdéseket pedig, mintegy módszertani útmutatóként meg is válaszoltuk. A speciális, egyébként lexikográfiai kihívásokra maga a lexikográfia azonban nem adhatott válaszokat, a kérdésekhez a történettudomány szempontjából kellett közelítenünk. Láthattuk azt is, hogy a lexikográfia bevett és elfogadott szabályait, régóta működő „hagyományait” bizonyos esetekben a történettudomány eredményei miatt felül kell írunk. Ezek pedig fontos tanulságok a szaklexikográfia egészére nézve! Az elméleti kérdések után a következő fejezetben a szótár összeállításának gyakorlati kérdéseit tekintjük át.

V. A 19. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELEM SZAKKIFEJEZÉSEINEK NÉMET-MAGYAR ÉS MAGYAR-NÉMET SZAKSZÓTÁRA KÉSZÍTÉSÉNEK FOLYAMATA – HIÁNYPÓTLÓ MÓDSZERTANI ÚTMUTATÓ

5.1. A szótár elkészítésének szakaszai

A fentiekben bemutattam egy kétnyelvű történelmi szakszótárral szembeni követelményeket, valamint azonosítottam az elkészítés főbb nehézségeit, kihívásait megoldási lehetőségeit a történettudomány oldaláról közelítve. Az elméleti kérdések után át kell tekintenünk a munka gyakorlati oldalát. Ebben a fejezetben a szótárkészítés *lexikográfiai oldalát* vázolom, tehát azokat a megoldásokat, folyamatokat és kihívásokat, melyekre a lexikográfia oldaláról adódtak, vagy amelyekre az tudott „választ adni”. Átfogó képet nyújtok a 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek német-magyar és magyar-német szakszótára készítésének szakaszairól és a különböző szakaszokban végzett feladatokról. A bemutatást úgy állítottam össze, hogy az egyben hiánypótló módszertani útmutatóként szolgáljon olyan kutatók számára, akik esetleg más korszakok szakkifejezéseinek összegyűjtésére vállalkoznak. A szótárkészítés ebben a konkrét esetben öt szakaszra tagolódott:

1. előkészítő szakaszra,
2. a korpusz elkészítésének szakaszára,
3. lemmaszelekciós szakaszra,
4. a szócikk-készítés szakaszára, valamint
5. az informatikai megjelenítés szakaszára.

A szótárkészítés szakaszainak tartalmát a 12. számú ábra foglalja össze áttekinthető módon, az alábbiakban pedig részletesen is bemutatom azokat.

5.1.1. Előkészítő szakasz

Az előkészítő szakaszban a tudományos probléma megfogalmazását követően összegyűjtöttem és feldolgoztam a *téma legfontosabb magyar és nemzetközi szakirodalmát*. Ezek közé különböző nyelvészeti, lexikográfiai és történelmi szakírások tartoztak. Mivel a szótár szókincsét befolyásolja, hogy milyen céllal és milyen célközönségnek íródik, ezért az elméleti anyag feldolgozását és befogadását követően meghatároztam a szótár *célját* és *orientációját*. A szótár tervezésénél két fő célkitűzést fogalmaztam meg: egy *lexikográfiai szempontút* és egy *történettudományhoz kapcsolódót*. A szótár lexikográfiai célja az, hogy

felölelje a 19. századi magyar történelem alapszakszókincsét német és magyar nyelven. A történettudományhoz kapcsolódó célja pedig az, hogy a történelemmel valamilyen hivatalos formában foglalkozókat segítse munkájukban. Mint láttuk, történelemmel három különböző szinten találkozunk a szakmához kötődő felhasználó: általános, vagy középiskolában tanulja, egyetemen hallgatja, vagy kutatja (esetleg tanítja is). Ezért a készülő szótár célközönségét is három alcsoportra osztottam: középiskolás diákok, egyetemi hallgatók, kutatók. Ezután következett a *leendő használók nehézségeinek és a szótárral kapcsolatos igényeinek tisztázása*. A három különböző alcsoport, három különböző felmérést igényelt. A német nyelvű történelemoktatás résztvevőinek problémáit és igényeit már korábban felmértem, ennek eredményeit beépítettem a kutatásba.²⁴⁸ Az egyetemi hallgatók nehézségeit és elvárásait kérdőíves kutatás segítségével mértem fel (III. fejezet). A kutatók esetében egyrészt a kérdőív, másrészt konzultáció segített megismerni az álláspontjukat. Hazánkban általános a szótárhiány, nem készül annyi lexikográfiai referenciamű, amennyire szükség lenne, így nagyon fontosnak tartottam, hogy a szótárral mind a három csoportot támogathassam. Bár ez lényegesen több munkát jelentett, de nem korlátoztam csak egy felhasználócsoportra a szótár orientációját. A történettudományhoz kapcsolódó cél ezért részben módosította a lexikográfiai célt, hiszen a kutatóknak az alapszókincsénél lényegesen többre van szükségük munkájukhoz. Ennélfogva az alapszókincs bővítése mellett döntöttem. Ennek szükségességét támasztja alá a III. fejezetben bemutatott primer kutatás azon eredménye is, hogy a történelem bizonyos területeinek szókincsére nagyobb igény mutatkozik. Ezt követően indulhatott a *szótár megtervezése*. Meghatároztam a szótár pontos műfaját, melyhez kapcsolódóan számba vettem a műfaji sajátosságokat, valamint a nehézségeket és a speciális műfaji újdonságokat is (IV. fejezet). Ezzel együtt *metalexikográfiai vizsgálatokat* végeztem már meglévő korábbi történeti szótárakon és szakszótárakon, annak érdekében, hogy a szótár szerkezeti egységeit lexikográfiai szempontból is megtervezhessem. Végül tisztáztam a tartalmi kérdéseket, meghatároztam a szóállomány *szűkítési szempontjait*. A szűkítés kapcsán felmértem, hogy melyek azok a lehetőségek melyekkel a lehető legminimálisabbra csökkenthetem a szubjektivitást. Mindezek után kezdődhetett meg a korpusz összeállítása.

²⁴⁸ Veres Violetta: Szakmai nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés történelmet német nyelven oktató pedagógusok körében, in Csanádi Viktor – Farkas György Tamás – Jakab-Köves Gyopárka (szerk.): *Studia Iuris, historiae et theologiae*, Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzata, Budapest, 2021, 62-80. Forrás: <http://www.kre-dit.hu/wp-content/uploads/2021/12/Studia-Iuris-Historiae-et-Theologiae-2021.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. augusztus)

5.1.2. A szótár korpusza és annak összeállítása

A megfelelő korpusz összeállításához a történettudomány oldaláról már tisztáztam az elvárásokat és a célravezető döntéseket (IV. fejezet), ezt azonban a lexikográfia oldaláról is meg kellett tennem. Ehhez megvizsgáltam már korábban elkészült szótárak korpuszait, az összeállításuk folyamatát, annak nehézségeit, továbbá a lemmaszelekció elméleti és gyakorlati kérdéseit.²⁴⁹ A megtervezést követően a korpuszösszeállítás két lépésből állt: egyrészt a lexikográfiai források kiválasztásából, másrészt ezek közül a primer források egybefűzéséből.

A szótár forrásai és azok kiválasztásának folyamata

Ahhoz, hogy a szótár eleget tegyen a megfogalmazott céloknak, megfelelő lexikográfiai és történeti forráskritikát alkalmazva (lásd IV. fejezet) ki kellett választanom a szótár primer, majd ehhez igazítva a szekunder és terciér lexikográfiai forrásait, tehát, hogy miből áll a *szótár bázisa*, majd tisztáznom kellett, hogy ezek milyen történelmi forráskategóriába esnek. Ehhez azonban először meg kellett állapítanom, hogy mit tekinthetünk a 19. századi magyar történelem tanulásához, tanításához, kutatásához használt alapszakszókincsnek. Ezt a folyamatot és annak lényegét az alábbiakban foglalom össze.

Alapszókincs

A 19. századi magyar történelem alapszakszókincsének határai (tehát azt, hogy mely szavak tartoznak, vagy nem tartoznak az alapszókincsbe), illetve az alapszókincs meghatározásának szempontjait még nem fogalmazták meg. A gyakorlatban az

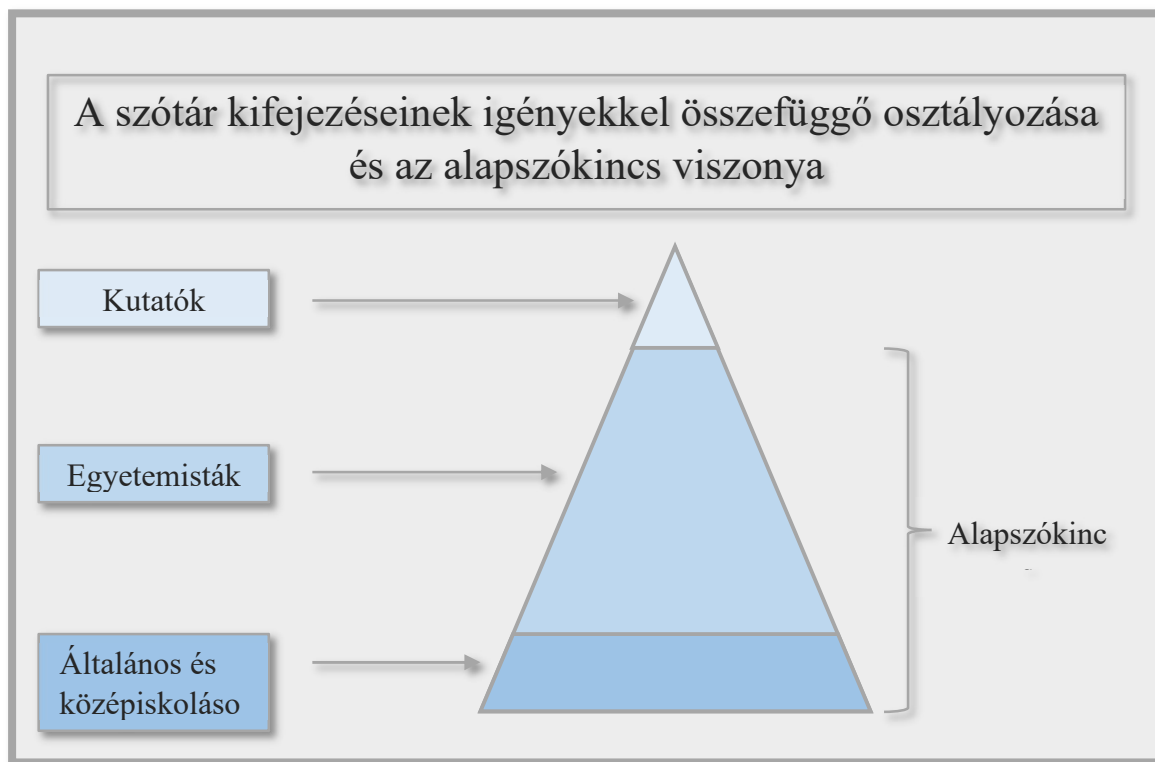
²⁴⁹ Néhány példa: Földesi András: Nyelvművelés szótárfokon, Magyar Nyelvőr, 132. évf. 1. sz., 2008, 105-111.; Fóris Ágota: Alkalmazott nyelvészet, korpuszok és adatbázisok, A nyelvtudomány és a korpusznyelvészet a terminológiaoktatásban, in Dodé Réka – Ludányi Zsófia (szerk.): A korpusznyelvészettől a neurális hálókig, Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021, 91-101.; Monostori Máté: Korpusztervezés és terminológia, Morfológiai elemzők terminológiai vizsgálata, MA-szakdolgozat, KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, 2011.; Rojo, Guillermo: Sobre la construcción de diccionarios basados en corpus, Tradumática: traducción i tecnologías de la información i la comunicación, 7. sz, 2009.; Pascual, José – Domínguez, Carlos: Un corpus para un Nuevo diccionario histórico del español, in Enrique-Arias, Andrés (szerk.): Diacronía de las lenguas iberorrománicas: Nuevas aportaciones desde la lingüística de corpus, Vervuert Verlagsgesellschaft, Frankfurt/Madrid, 2009, 79-94.; Krome, Sabine: Die deutsche Gegenwartssprache im Fokus korpusbasierter Lexikographie, in Kratochvílová, Iva – Wolf, Norbert Richard (szerk.): Kompendium Korpuslinguistik. Eine Bestandsaufnahme aus deutsch-tschechischer Perspektive, Winter, Heidelberg, 2010, 117-134.; Klosa, Annette: Korpusgestützte Lexikographie: besser, schneller, umfangreicher?, in Kallmeyer Werner – Zifonun, Gisela (szerk.): Sprachkorpora – Datenmengen und Erkenntnisfortschritt, Institut für Deutsche Sprache Jahrbuch, Berlin/New York, 2006, 105-122.; Hass, Ulrike: Textkorpus und Belege. Methodologie und Methoden, in Harras, Gisela – Haß, Ulrike – Strauß, Gerhard (szerk.): Wortbedeutungen und ihre Darstellung im Wörterbuch, De Gruyter Berlin/Boston, 2014.; Schneider, Franz: Studien zur kontextuellen Fachlexikographie, Max Niemeyer Verlag, Berlin/Boston, 2011. Dash, Niladri Sekhar: Corpus and Dictionary Making, in Dash, Niladri Sekhar – Ramamoorthy, L. (szerk.): Utility and Application of Language Corpora, Publisher Springer Verlag, Singapore, 2019, 121-138.

alapszókincs, ha nem *egy nyelv legősibb szavainak összességét* értjük alatta, akkor *valamilyen nyelv leggyakoribb, legfontosabb szavainak összességét* jelenti.²⁵⁰ Ebből kiindulva egy nyelvi rétegnek/nyelvváltozatnak, például egy szakmának, vagy tudománynak is lehet alapszakszókincse. Modern alapszókincs-kutatások már évtizedek óta folynak, egyik legfőbb eszközük a *gyakorisági vizsgálat*. A szótárösszeállítók ezeket a szólistákat munkájuk során gyakran figyelembe veszik, különösen hasznosak lehetnek a tanulói szótárak összeállításakor, abból kiindulva, hogy a tanulóknak a leggyakrabban előforduló szavak nélkülözhetetlenek lehetnek. Ennek tükrében a *19. századi magyar történelem alapszakszókincse alatt*, a témához tartozó azon szakkifejezések összességét értem:

- ami nélkül egyrészt nem mutatható be a 19. század magyar történelme az alap- és középfokú oktatás alapidokumentumai és a tantárgyi követelmények alapján meghatározottak és előírtak szerint,
- másrészt azon kifejezések összességét, amelyek nélkül alapvető tudományos igénnyel, *átfogóan* nem mutatható be a kijelölt korszak. Ennek a kritériumnak az egyetemek által használt tankönyv(ek) szókincse tesz eleget.

Összefoglalva tehát, a 19. századi magyar történelem alapszókincsenek a hazai közoktatási rendszerben használatos középiskolai tankönyvek, valamint egy kiválasztott, a hazai felsőoktatásban általánosan elterjedt és használt egyetemi tankönyv szakszókincset tekintem (lásd 9. sz. ábra). Az alapszakszókincsen felül a lemmaállományba felvett szakkifejezéseket *kiegészítő szakszókincsnek*, vagy *kutatói szakszókincsnek* hívhatjuk. Mindezt érthetjük úgy is, hogy az alapszókincset minden történelemszakos hallgatónak ismernie kell, a kutatói szakszókincset azonban csak azoknak, akik a korról behatóbban és mélyebben foglalkoznak (pl. mester szakdolgozat, doktori disszertáció, tudományos kutatás formájában), tehát a téma szakértői, vagy azzá szeretnének válni. Az alapszókincs lehatárolását követően indulhatott a primer források kiválasztása, a fent említett három csoporthoz és a megfogalmazott célokhoz igazítva.

²⁵⁰ Éksz., 2013.

9. sz. ábra: A szótár kifejezéseinek igényekkel összefüggő osztályozása és az alapszókinccs viszonya, készítette: a szerző.

Primer források általános és középiskolai használók szókinccsének gyűjtéséhez

Ahhoz, hogy e csoport számára megfelelő segítséget nyújtó szótárt hozhassunk létre, ismernünk kell az alsó- és középfokú oktatás történelem tantárgyra vonatkozó elvárásait és követelményrendszerét. Az oktatás alapidokumentumainak (Nemzeti alaptanterv, kerettanterv²⁵¹) vizsgálatát követően, számba vettem az oktatás ezen szintjének, korszakra vonatkozó primer lexikográfiai forrásként használható szövegtípusait. Ezek a következők: magyar és német nyelvű tankönyvek, munkafüzetek, feladatgyűjtemények, atlaszok, érettségi vizsgák. A primer források közé felvettem a tankönyvkatalógusban elérhető, tehát hazánkban hivatalosan használható, a korszak magyar történelmét tartalmazó magyar nyelvű tankönyveket, munkafüzeteket, feladatgyűjteményeket, valamint a történelem érettségik vonatkozó feladatainak gyűjteményét (a kétszintű érettségi bevezetése óta, lásd a szótár

²⁵¹ Nemzeti Alaptanterv, 2020. Forrás: [file:///C:/Users/Asus/Downloads/MK_20_017%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/MK_20_017%20(4).pdf) (Utolsó letöltés: 2021. szeptember); Kerettanterv a Gimnáziumok 9-12. évfolyama számára, Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Utolsó letöltés: 2021. szeptember); Kerettantervek az általános iskola 5-8. évfolyama számára, Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8 (Utolsó letöltés: 2021. szeptember)

bibliográfiáját).²⁵² Segítségemre volt, hogy a német nyelvű történelem oktatás taneszköz-ellátottságát a 2016-17-ben íródott MA-szakdolgozatomban és OTDK-dolgozatomban felmértem. Ezeket a szempontokat újra megvizsgáltam és megállapítottam, hogy a helyzet azóta sem mutat jelentős változást.²⁵³ Azon oktatási intézményekben, ahol a történelmet német nyelven tanítják (két tanítási nyelvű és nemzetiségi iskolák) a szaktanárok saját készítésű oktatási segédeszközein kívül elsősorban tükörfordítású tankönyvek állnak rendelkezésre, melyekben olykor előfordul a történettudomány szempontjából helytelen német szóhasználat is. A nemzetiségi és két tanítási nyelvű iskolákban történelmet német nyelven tanuló diákok számára ugyanakkor olyan szótár lehet megfelelő, ami a tankönyvek és oktatási segédanyagaik szóanyagát az adott formában tartalmazza. A primer források közé felvettem a hazánkban elérhető, hivatalos, német nyelvű történelem oktatáshoz készített tankönyveket és feladatgyűjteményeket, atlaszokat, valamint a német nyelvű érettségik vonatkozó feladatait is.²⁵⁴ Fontos megemlíteni, hogy a tankönyvek esetében nemcsak a törzsszöveg, hanem a leckékben megjelenő forrásszövegek is kiválasztásra kerültek, hiszen a forrásközpontú történelemoktatás bevezetése óta ezeknek kiemelt szerepük van mind az oktatási folyamatban, mind pedig az érettségi vizsgákon. A történelemoktatás szakértői szerint legfontosabbnak ítélt fogalmak tematikusan rendezve megjelennek a kerettantervben, ezért az Oktatási Hivatal által készített kerettanterv fogalmakra vonatkozó részeit szintén felvettem a primer források közé. Ezzel biztosítható ugyanis, hogy a leglényegesebb kifejezések biztosan a szótár lemmái közé kerüljenek.

Primer források egyetemi hallgatók számára szükséges szókincs gyűjtéséhez

Az egyetemi hallgatók szókincsének gyűjtéséhez nincs a kerettantervhez hasonló segédlet, mely legalább nagy vonalakban számba venné a szükséges fogalmakat és ezáltal irányadó kiindulási pontként szolgálhatna. Bár az egyetemi történelemoktatás teljes szóanyagát lehetetlen lenne összegyűjteni, mert a 19. századi magyar történelemhez kapcsoló szemináriumok témái igen sokfélék lehetnek, a hallgatók pedig a specializálódást

²⁵² Tankönyvek és segédletek online katalógusa, Oktatási Hivatal. Forrás: <https://www.tankonyvkatalogus.hu/> (Utolsó letöltés: 2021. 09.); Történelem érettségi feladatok témakörök szerint. Forrás: <https://sulipro.hu/kozepszintu-tortenelem-erettsegi-feladatok-megoldasok-temakorok-szerint-rendezve#temakorok-szerint-href> (Utolsó letöltés: 2021. 09.)

²⁵³ Veres, 2016.; Veres, 2017.; Veres, 2021.

²⁵⁴ Tankönyvek és segédletek online katalógusa, Oktatási Hivatal. Forrás: <https://www.tankonyv-katalogus.hu/site/kiadvanyok?SearchForm%5BschoolType%5D=&SearchForm%5BschoolYear%5D=&SearchForm%5BschoolSubject%5D=&SearchForm%5Bauthor%5D=&SearchForm%5BproductId%5D=&SearchForm%5Btitle%5D=geschichte&SearchForm%5Bnat%5D=&yt0=> (Utolsó letöltés: 2021. 09.); Történelem érettségi feladatok német nyelven, témakörök szerint. Forrás: <https://ujkor.hu/content/erettsegi-feladatok-es-megoldasok-tortenelembol-nemet-nyelven> (Utolsó letöltés: 2021. 09.)

követően még széleskörűbb szókinccsel találkozunk. A legtöbb egyetem által használt tankönyv esetében azonban feltételezhetjük, hogy tartalmaz minden olyan szakkifejezést, amire egy hallgatónak szüksége lehet, ha tudományos igénnyel, átfogóan szeretné bemutatni a 19. század magyar történelmet. Ezért e csoport számára szükséges szakkifejezések felgyűjtéséhez a történelem szakkal rendelkező egyetemek által leggyakrabban használt, megkerülhetetlen, az Osiris Kiadó tankönyvsorozatában megjelent, Gergely András szerkesztette egyetemi tankönyvet választottam.²⁵⁵ A több mint 500 oldalas tankönyv kronológiai sorrendben, azon belül tematikusan rendezve mutatja be a korszak magyar történelmét, írói között a téma elismert kutatói képviseltetik magukat. Ehhez megjelent egy szöveggyűjtemény is, mely a korszak, egyetemi oktatás szempontjából legjelentősebb történeti forrásait tartalmazza, így az ebből kiválogatott legfontosabb forrásokat is felvettem a primer források közé. Ezek mellé indokoltan találtam legalább még egy magyar nyelvű átfogó művet felvenni, mely hasonló tematika szerint dolgozza fel a témát. Ezáltal mérni tudtam, hogy nincs-e számottevő eltérés a két műben megjelenő fogalmak között. Választásom egy hasonló összefoglaló munkára esett, még ha ez nem is a teljes század történelméhez készült: Estók János *Magyarország története 1848-1914 c.* művére.²⁵⁶

A magyar nyelvű lexikográfiai források mellé a német források kiválasztása nehezebbnek bizonyult. Olyan, a fentihez hasonló átfogó mű, mely célzottan Magyarország 19. századi történelmét mutatja be, továbbá osztrák szerzőségű és modern, nem született. Az említett két kritériumhoz azonban ragaszkodtam, fontos ugyanis, hogy a forrás paradigmaváltás utáni legyen, valamint, hogy ne Magyarországon tevékenykedő, magyar anyanyelvű történész írja, mert egyrészt a két nemzet szóhasználata bizonyos esetekben eltér, másrészt így tudtam biztosítani, hogy a szöveg valóban autentikus, anyanyelvi kommunikációs szituációból származzon.²⁵⁷ Ezért a *Kommission für die Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie* által kiadott több kötetes *Die Habsburgmonarchie c.* sorozat megfelelő részeit választottam a primer források közé, melyek köteteket egyetemeken is gyakran használják.²⁵⁸ A kiválasztott történeti források mellé pedig felvettem a német megfelelőjüket is, ha volt ilyen.

²⁵⁵ Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2005.

²⁵⁶ Estók János: Magyarország története 1849-1914, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

²⁵⁷ Kommunikációs szituációnak tekintem az író, olvasóhoz való információ közvetítését a készült mű által.

²⁵⁸ Például: <https://www.geschichte.uni-halle.de/mitarbeiter/huechtker/lehre/>;
<https://ufind.univie.ac.at/de/course.html?lv=070217&semester=2020W> (utolsó letöltés: 2022. március)

Primer források kutatók számára hasznos szókincs gyűjtéséhez

Az előző két csoporthoz tartozó lexikográfiai források tehát lefedik a téma alapszókincsét. A célok között azonban szerepelt ennek bővítése is, hogy a kutatók számára is minél nagyobb segítséget nyújthasson a szótár. Az alapszókincs bővítéséhez egyrészt a történelem téma szerinti felosztása szerint (pl. hadtörténet), másrészt egy-egy jelentős eseményhez célzottan válogattam ki szövegeket. Az alapszókincs bővítésére szánt primer lexikográfiai forrásokat azonban, mivel a számba vehető művekből megadhatatlanul nagy mennyiség áll rendelkezésre, szűkítenem kellett. A megjelölt tematikus egységekhez és eseményekhez minden esetben két-két dokumentumot vettem fel a primer források közé. A témakörök kiválasztásához egyrészt figyelembe vettem a III. fejezetben bemutatott kutatás szótárral kapcsolatos igényekre vonatkozó eredményeit. Ezen túlmenően célirányos szakmai konzultációt végeztem a korszakban kutatókkal, illetve megfigyeltem, hogy az egyetemi tankönyvben, mely részeket tárgyalják súlyozva, miközben a szakmában szerzett és a kutatásaim közben felgyülemlett saját tapasztalataimra is támaszkodtam. Mindezek alapján további extra forrásokat választottam az alábbi témákban: *jogtörténet, vallástörténet, társadalomtörténet, mindennapok története, gazdaságtörténet, politikaitörténet, viselettörténet, női történet, oktatástörténet, művészettörténet, topográfia*. Mivel a kérdőíves kutatásban a *hadtörténelem* szakszókincsét igényelték a legtöbben, a többivel összevetve ehhez a témakörhöz lényegesen több szöveget használtam. A konkrét történelmi események közül az alábbiakhoz választottam dokumentumokat az alapszókincs-bővítés céljából: *1848-as forradalom, 1848-49-es szabadságharc, az ezt követő megtorlások, kiegyezés*. Ezután a magyar nyelvű szövegekhez megpróbáltam a hozzájuk legjobban illeszkedő német nyelvű szövegeket kiválasztani. Mivel itt sokféle téma felmerült, ha nem találtam hozzá illeszkedő, anyanyelvi történész tollából született munkát, magyar történész által német nyelven írt irodalmat vettem fel a források közé.

Az alábbiakban konkrét példákon, egy téma (viselettörténet) és egy esemény (kiegyezés) kapcsán mutatom be a primer lexikográfiai forrásbővítés folyamatát. A lemmabővítő források vizsgálatánál és kiválasztásánál a lexikográfiai szempontokon túl a történettudomány szempontjából is vizsgáltam a felmerülő primer lexikográfiai forrásokat. Így a viselettörténet kapcsán például arra törekedtem, hogy olyan szövegeket válasszak, melyek segítségével a korabeli társadalom minél több rétegének öltözetét be lehet mutatni. Ezért döntöttem a nemesség viseletére fókuszáló könyv és tanulmány, valamint a parasztság és iparosok öltözetére összpontosító néprajzi munkák mellett.

A kiegyezéshez úgy igyekeztem szövegeket választani, hogy azok egyike a kiegyezés tartalmát mutassa be, a másik azonban mindenképpen annak értékelését, hiszen a történettudomány szempontjából mindkettő jelentős. Ezek alapján az említett konkrét példákhoz az alábbi műveket választottam.

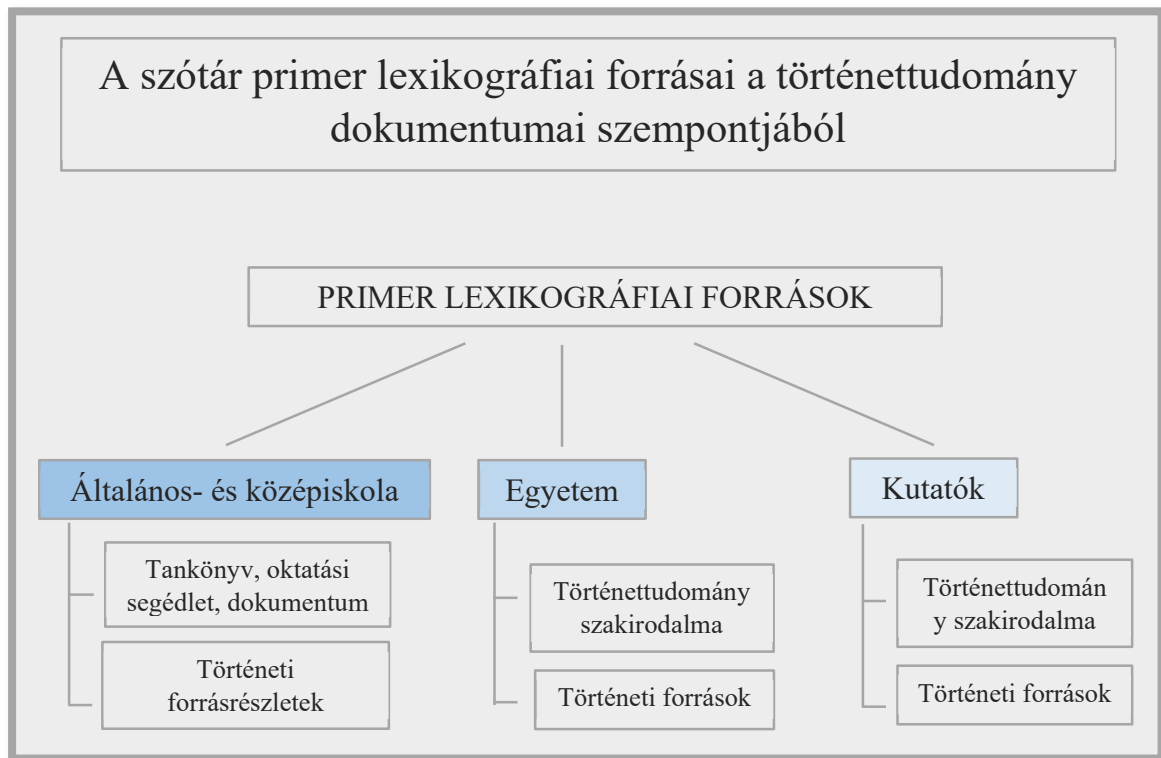
Viselettörténet:

- Lukács Anikó: A 19. századi magyar nemzeti divat emlékiratok és naplók tükrében, *Aetas*, 23. évf. 3. sz., 2008, 46-64.
- Zander-Seidel, Jutta: Kleiderwechsel. Frauen-, Männer- und Kinderkleidung des 18. bis 20. Jahrhunderts, Germanisches Nationalmuseum Abt. Verlag, 2003, Nürnberg, 2002.
- Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar Néprajz, Népviselet c. fejezet, Corvina kiadó, Budapest, 1982.
- Iván Balassa – Gyula Ortutay: Ungarische Volkskunde, Die Volkstrachten, Corvina Kiadó, 1982.

Kiegyezés:

- Szabó Dániel: Köztörténet, A dualista politikai rendszer kialakulása, in *Encyclopaedia Humana Hungarica* 08., Az Osztrák-Magyar Monarchia. Forrás: <https://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index.html> (Utolsó letöltés: 2020. 07.)
- Szarka László: Jogfeladás, vagy éltető kompromisszum? *Tempevölgy*, 9. évf. 4. sz., 2017, 79-89.
- Höbelt, Lothar: Königgrätz und der Ausgleich mit Ungarn: Kehrtwende oder Katalysator?, in Heinemann, Winfried – Höbelt, Lothar –Lappenküper, Ulrich: *Der preußisch-österreichische Krieg 1866*, Schöningh, 2018.
- Lentze, Hans: Der Ausgleich mit Ungarn und die Dezembergesetze von 1867, in *Die Entwicklung der Verfassung Österreichs vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Institut für Österreichkunde, Wien.

A szótár primer forrásainak történettudomány oldaláról közelítő kategorizálást a 10. sz. ábrán ismertetem. A lexikográfiai források körültekintő kiválasztása után a primer forrásokból elkezdődhetett a korpusz kialakítása és a vele végzett munka.

10. sz. ábra: A szótár primer lexikográfiai forrásai a történettudomány dokumentumai szempontjából, készítette: a szerző.

5.1.3. A szótárkorpusz egybefűzése

A szótár korpuszát, melyen a vizsgálatokat végeztem és melyből a lemmákat kiválogattam tehát a primer lexikográfiai források alkotják. A korpuszon mértem fel, hogy a jövőbeni használóknak milyen kifejezésekre lehet szüksége, ezen túlmenően a korpuszból történt:

1. a magyar lemmák kiválasztása,
2. a német ekvivalensek megadása,
3. a magyar lemmakiválasztás közben nem fellelhető német lemmák kiválasztása,
4. a magyar ekvivalensek megadása.

Már a célok megfogalmazásakor és a folyamat megtervezésekor világossá vált számomra, hogy a kiválasztott források hatalmas szöveghalmazt fognak alkotni. A megfelelő vizsgálatok elvégzése, valamint a hatékony és gyors lemmakiválasztás érdekében szükségem volt egy, a hatékony digitális adattárolást és -kezelést lehetővé tevő platformra. A kiválasztott primer források egy része digitálisan is rendelkezésre állt, a többit pedig első lépésként digitalizálni kellett. Egy informatikai céggel közösen létrehoztunk egy adatbázist, melyhez az informatikus a szövegek tárolására, kategorizálására és az azokkal való

eljárásokra külön programot írt.²⁵⁹ Ide feltöltöttük és csoportosítottuk a kiválasztott primer lexikográfiai forrásokat, ezáltal létrehozva az “egyesített”, többszintű korpuszt. Ennek része minden egyes primer forrásként kiválasztott szöveg műfajtól, igényszinttől, nyelvtől stb. függetlenül, azon néhány kevés kivétellel, melyeket levéltárakban volt csak lehetőségem vizsgálni. A szövegek kódolásával együtt kategóriákat (mappákat) hoztunk létre, melyek a korpusz egy-egy “alkorpuszát” adják, tehát kisebb, önálló, különböző típusú korpuszként is funkcionál(hat)nak.²⁶⁰ A kategóriák három rendezési elv szerint jöttek létre: *igényszint*, *műfaj* és *nyelv*, az alábbi csoportosításban:

Igényszint szerint:

1. Általános és középiskolai használók szókincséhez válogatott szövegek (I),
2. Egyetemista használók szókincséhez válogatott szövegek (E),
3. Kutatói szókincshez válogatott szövegek (K),

Műfaj szerint:

1. Történettudomány szakirodalma (TSZ),
2. Történeti források (TF),

Nyelv szerint:

1. Magyar (M),
2. Német (N).

A program lényege, hogy képes arra, hogy a kategóriákat a lexikográfus elképzelése szerint társítsa egymással. Tehát kereshetünk például mindhárom igény szerinti kategória történeti forrásai között (I/E/K+TF), a kutatói szókincshez válogatott szövegek közül csak a német nyelvűek között (K+N), vagy csak az egyetemistáknak szánt magyar nyelvű szakirodalmak között (E+TSZ+M). Így a nagy, összesített korpuszból a kutatás céljának megfelelően különböző „alkorpuszok” hozhatók létre, melyre az előre meghatározott lemmaszelekciós és ekvivalens keresési-folyamat optimalizálása és gyorsítása miatt volt szükség. A felület még nem nyerte el végleges formáját, és bár néhány ponton tökéletesítésre szorul, jelenlegi állapotában is alkalmas a szótárral kapcsolatos legfontosabb folyamatok támogatására. A végleges kialakítást a jövőben az informatikai céggel közösen végezzük.

²⁵⁹ Writer & Win Kft.

²⁶⁰ A korpuszok kategorizálásáról lásd bővebben: Fóris Ágota: Kutatásról nyelvészeknek, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008.; Klaudy, 2015.

Közzététele szerzői jogi kérdéseket vet fel, így arról még nem döntöttünk, ugyanakkor ez hasznos lenne, hiszen további kutatások alapjául is szolgálhatna.

5.1.4. Lemmaszelektációs szakasz és a szócikk-készítés szakasza

A korpuszból, a három alcsoporthoz igazodva több lépésben nyertem ki lemmákat, hogy a későbbiekben a célcsoporthoz igazítva tudjam megadni a másik nyelvi megfelelőjüket (ekvivalens). A lemmaszelekció számítógéppel és kézzel folyt. Egy kifejezés csak akkor kerülhetett a lemmák közé, ha azt

1. korabeli kifejezés esetén legalább két forrásban,
2. modern kifejezés esetén legalább két releváns szakirodalomban megtaláltam.

Ezt egyrészt a keresés funkcióval leellenőriztem az „egyesített korpuszban”, ha azonban ebben csak egyszer szerepelt, akkor további, célzottan kiválasztott dokumentumokat is bevontam az ellenőrzésbe (ezeket a korpuszba egyelőre nem vettem fel).

A magyar és német nyelvű lemmák korpuszból történő kiválasztását követően, az „egyesített korpuszból” az adatbázis segítségével különböző variációjú, *többnyelvű* (multilingual corpus) és *párhuzamos korpuszokat* (parallel corpus) létrehozva gyűjtöttem azok másik nyelvi megfelelőjét, az ekvivalenseket. A többnyelvű korpuszok lényege, „*hogyan azonos kritériumok szerint kiválasztott szövegeket tartalmaznak, amelyek egymásnak nem fordításai.*”²⁶¹ A párhuzamos korpusz ezzel szemben a szövegek fordításait tartalmazza. A teljes folyamatot az alábbiakban részletesen ismertetem.

Először egy a) *egynyelvű magyar tanulói korpuszt* (I+M) használtam, mely segítségével kiválasztottam az általános és középiskolások szakkifejezéseit. Ezután egy másik b) *egynyelvű magyar tanulói korpuszt* (E+TSZ+M) hoztam létre, melyből kiválasztottam az egyetemisták szakkifejezéseit. Ezzel megtörtént a 19. századi magyar történelemhez kapcsolható magyar alapszakszókincs összeállítása. Ezt követően egy c) *egynyelvű korpuszban* (K+M) a kutatói szókincshez összeválogatott szövegekből kiszelektáltam a lemmákat. Ezzel a magyar nyelvű szakirodalomból és tankönyvekből történő lemmaszelekció befejeződött, létrejött belőle egy címszólista, melynek elemeihez meg kellett találnom a német ekvivalenseket. Következő lépésként a magyar nyelvű könyvekhez és szakirodalomhoz válogatott német szövegeket vizsgáltam meg ekvivalensek

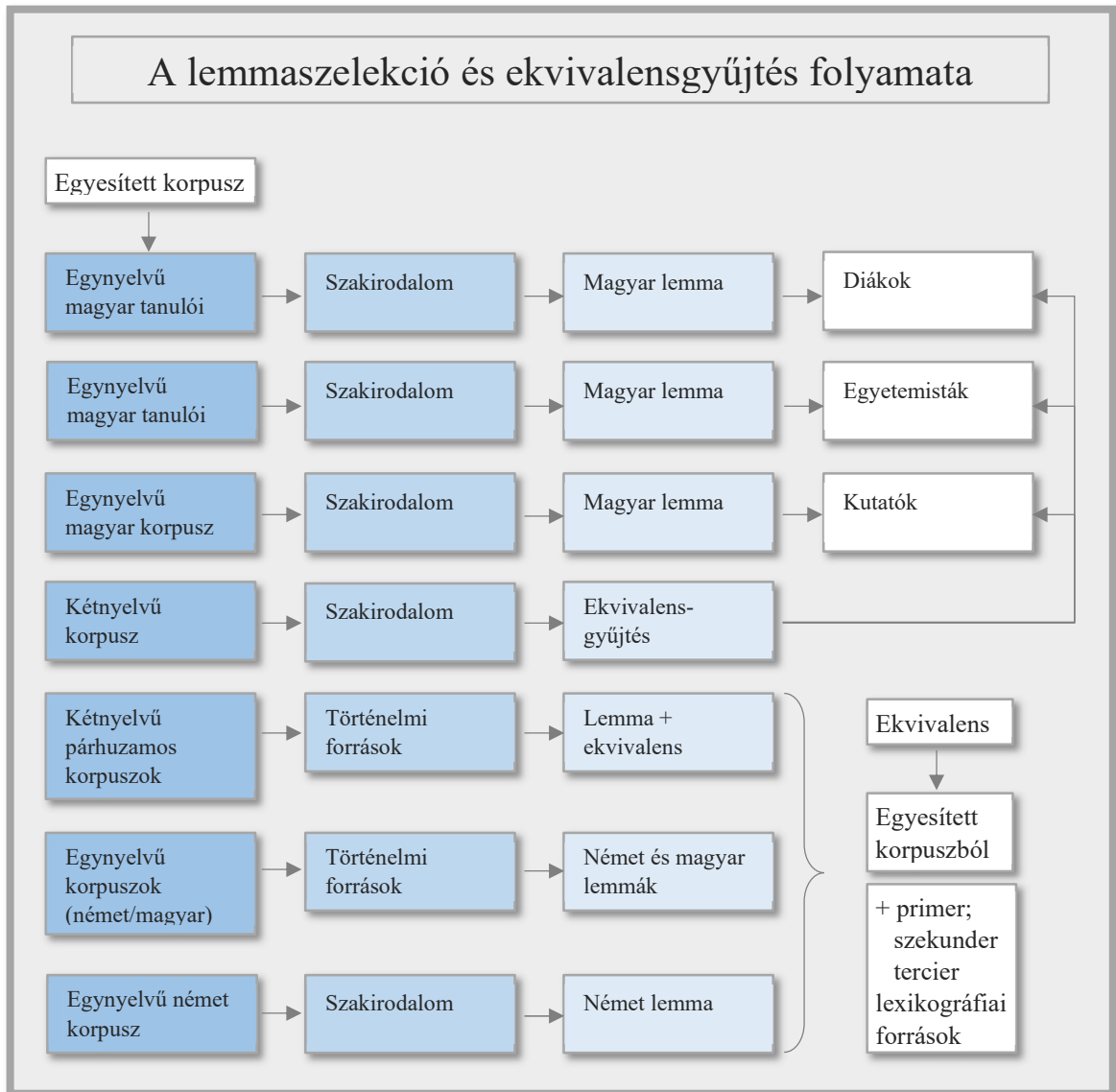
²⁶¹ Klaudy Kinga: Párhuzamos korpuszok felhasználása a fordításkutatásban, in Lanstyák István és Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): Nyelvészetről – változatosan, Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, 2005, 153-185, 4-5.

gyűjtése céljából úgy, hogy közben a magyar szövegekbe is belelássak, tehát egy d) *kétnyelvű korpuszban* (I/E/K+TSZ+E/M) dolgoztam. A kétnyelvű korpuszra itt azért volt szükség, mert a korszak kutatói az egyes fogalmakat sokszor megadják németül is, így egy-egy keresés alkalmával olykor magyar szövegben is megtaláltam a megfelelő ekvivalenst, vagy vissza tudtam ellenőrizni annak helyességét. A szakirodalom és a tankönyvek után a történeti forrásokból történő lemmaszelekció következett. Ehhez az „egyesített” korpuszból e) *kétnyelvű párhuzamos korpuszt* (T/F+MN) hoztam létre, melyben azokat a történeti forrásokat vizsgáltam, melyek mind a két nyelven elérhetőek. Kiválasztottam a lemmákat és az ekvivalenseket is. f) Ezt követően kigyűjtöttem a kifejezéseket azokból a történeti forrásokból, melyek egynyelvűek voltak (*egynyelvű korpuszok*). Majd az egyesített korpusz szövegei, valamint különböző terciér és szekunder források segítségével megadtam az ekvivalenseket, amelyiknél ez lehetséges volt. Ennél a folyamatnál a forrásnyelv elsősorban a magyar volt, a szótárt azonban nemcsak magyar-német, hanem német-magyar szótárnak terveztem. A csak német nyelvű szakirodalmi szövegek g) *egynyelvű korpuszon* történő külön vizsgálatát két, egy nyelvészethez és egy történettudományhoz kapcsolódó jelenség indokolta. Egyrészt német nyelvű szövegekben vannak olyan szakkifejezések, amelyek egy szóban írandók, de magyarul csak több szóval lehet megadni őket, így a szót a magyar szövegekben nem találhattam meg, vagy akkor még nem láttam indokoltnak a felvételüket (pl. *Regierungsantritt/kormányzás, uralkodás kezdete*). Másrészt vannak olyan fogalmak, melyek történelmi okokból nem gyakran fordulnak elő a magyar szakszókincsben, vagy akár külön szó nem is létezik rá magyarul, s annak jelentését csak körülírással tudjuk megadni. Éppen ezért, ha csak a magyar nyelvű szövegen végezzük a lemmagyűjtést és német szövegekből csak ekvivalenseket azonosítunk, ezek nem kerülhetnek a lemmák közé, ugyanakkor a történettudomány szempontjából vizsgálva a súlyuk jelentős. A kiegészésről szóló magyar munkákban például ritkábban szerepel a *Dezemberverfassung* (*decemberi alkotmány*) kifejezés, az általam kiválasztott szövegekben nem is fordult elő, hiszen hazánk történetírásában jelentősebbek a kiegészési törvények, mint az, hogy ezeket Ausztriában milyen módon és milyen dokumentumban rögzítették. Szintén kiváló példa erre, hogy a magyar szaknyelvben a *Dreikaiserverhältnis*²⁶² kifejezésre nem létezik megfelelő, jelentését csak körülírással adhatjuk meg.

²⁶² A kifejezés arra utal, hogy az 1872. szeptember 6-11. között megrendezett császártalálkozó, a három uralkodó együttműködését volt hivatott bizonyítani. Kanis, Konrad: *Die bedrängte Großmacht*, Brill Schöningh, Paderborn, 2016.

A különböző „alkorpuszok” vizsgálatát követően létrejött egy magyar és egy német szólista, olyan lemmákkal, amelyek ekvivalensét az egyesített korpuszban nem találtam meg. Ezek egy részét további, célzottan válogatott primer lexikográfiai forrásokban leltem meg, egy további részüket másodlagos és harmadlagos lexikográfiai forrásokkal tudtam azonosítani. A másodlagos és harmadlagos források elsősorban korabeli és modern lexikográfiai referenciaművek, lexikonok, képgyűjtemények, térképgyűjtemények és szakmai konzultáció voltak, de bőven akadtak köztük további szakirodalmak és történeti források is. A lista harmadik részét azok a lemmák képzik, melyekre nem találtam sem primer, sem szekunder, sem pedig tercier lexikográfiai források segítségével ekvivalenst. Ez utóbbi lista a későbbi szótárbővítés és egyéb kutatások kiindulási pontja lehet. A fenti folyamatot a 12. számú ábra mutatja.

Ezt követően a szócikk-kidolgozás és a szócikkek pontos felépítésének megtervezése következett. A szócikkek műfaji szempontból szükséges elemeit a korábban azonosítottak alapján készítettem el (IV. fejezet), a nyelvtani információkat pedig a germanisztikában/német mint idegennyelv-oktatásban megszokott módon építettem be. Azért, hogy megbízható nyelvtani információk kerülhessenek a szócikkekbe, szekunder forrásként különböző szótárakat használtam. A német lemmák kapcsán megállapítottam, hogy vannak olyan esetek, ahol azért, mert a szó a modern nyelvből már kihalt, vagy a kifejezés nagyon speciális, a nyelvtani információkat nem tudom hazánkban felkutatni. Ezeket különböző pályázatokon elnyert, valamint magán finanszírozású kutatóutak során, a Kriegsarchiv és a Bécsi Egyetem könyvtárában, valamint az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található lexikográfiai referenciaművekből gyűjtöttem össze. Néhány főnév esetében ezek a művek sem nyújtottak megoldást, ezért olyan további tudományos szövegeket/forrásokat kerestem, amelyben a kifejezés megjelenik és a szöveggörnyezet lehetőséget ad az alapvető nyelvtani információk visszakövetkeztetésére. Itt tulajdonképpen az anyanyelvi írók tudására, mint lexikográfiai forrásra hagyatkoztam, ugyanakkor, ha lehetőségem volt, több szöveget is megnéztem, így összehasonlíthattam, hogy az egyes írók azonos nyelvtani adatokkal használják-e a főnevet. A szócikk-információkat felvittem az adatbázisba, melyet ellenőriztem és véglegesítettem.

11. sz. ábra: A lemmaszelekció és az ekvivalensgyűjtés folyamata, készítette: a szerző.

A lemmaszelekció és az alapszókinccs kapcsán azonban még két fontos kérdéstről szót kell ejtenünk: a szubjektivitás és a gyakorisági vizsgálat kérdéseiről.

5.1.5. A gyakorisági vizsgálat kérdése

Az alapszókinccs-kutatásokkal a számítógépes gyakorisági mérések szinte egybeforrnak. Felmerülhet tehát a kérdés, hogy én miért nem ezzel dolgoztam. Bár a szavak előfordulásának gyakoriságát már igen régóta tanulmányozzák, a modern gyakorisági vizsgálatok a 20. században kezdődtek, amikor megfogalmazódott az a felismerés, hogy a leggyakoribb szavak egyben a legszükségesebbek is.²⁶³ A szógyakoriság természetesen igen hasznos segédinformáció lehet a szótárírás számára, ezt azonban a történettudomány 19.

²⁶³ Fóris, 2002, 28.

századhoz kapcsolható alapszakszókincse esetében el kell vetnünk. Bár érdekes adat lehet, hogy a 19. századhoz köthető történelmi forrásokban és szakszövegekben, mely vagy milyen típusú szavak fordulnak elő a legtöbbször, ezekre azonban semmiképpen sem mondhatjuk, hogy a történettudomány szempontjából a legfontosabbak vagy leghasznosabbak lesznek a történészek számára. Ezt egy egyszerű vizsgálat utáni példával szemléltethetjük.

A Gergely András szerkesztette 556 oldalas egyetemi tankönyvben mindössze négyszer szerepel a *Pragmatica Sanctio* kifejezés. Ezzel az előfordulási számmal természetesen nem kerülne fel a leggyakoribb szavak listájára, sőt a gyakorisági vizsgálatnak valahol a legvégén állna. Az viszont vitathatatlan tény, hogy a történettudomány szempontjából elengedhetetlen kifejezésről van szó és feltételezhetően egyetlen történész kutató sem kérdőjelezné meg a szótárba való felvételét annak a dokumentumnak, mely bár az előző században született, de hosszú időre összekapcsolta hazánk és Ausztria sorsát, s melynek nem kisebb a jelentősége a korban, mint hogy a kiegyezés jogi alapja lett. A témához kapcsolódó alapszókincs létrehozásánál tehát nem bizonyul megfelelő eszköznek a gyakoriságvizsgálat, főként, ha nagy korpuszon végezzük el azt. Ugyanakkor a gyakoriság „egyszerűbb” ellenőrzése hasznos lehet a lemmaszelekció kapcsán, a számunkra ismeretlen szavakkal kapcsolatos döntéseknél. Ebben az esetben célszerű néhány további, azonos témájú szövegben ellenőrizni az előfordulási gyakoriságukat. A fent leírtak miatt tehát az átfogó számítógépes gyakorisági vizsgálatot elvettem és csupán egy-egy szakkifejezés esetében döntöttem ezzel a módszerrel a kifejezés kizárásáról, vagy felvételéről a lemmák közé. Éppen ezért a korpusz tárolására alkalmas adatbázishoz írt programba nem építettük bele azt az alapvetően bonyolultabb funkciót, mellyel számítógépes gyakorisági vizsgálatot tudtunk volna mérni. Ehelyett az együttes tárolásra, az egyszerű és variábilis „alkorpusz” készítésre és a gyors keresési funkcióra fókuszáltunk. A keresés funkcióval viszont láttam a találatok számát, amire hagyatkozhattam.

5.1.6. A szubjektivitás kérdése

A korpusz alapú szótárírás egyik nagy előnye volt, amellet, hogy hozzájárult ahhoz, hogy a lexikográfiai tevékenység mind jobban megfeleljen a tudományosság kritériumainak és ahhoz, hogy a lexikográfiát önálló tudományként ismerhessék el, hogy csökkentette a szótárírói szubjektivitás faktorát a gyakorlati lexikográfiai munkában.²⁶⁴ A megfelelő célkitűzés megfogalmazásával, a kellő alapossággal, átgondoltsággal és lexikográfiai

²⁶⁴ Domínguez Vázquez, María José – Mollica, Fabio – Nied Curcio, Martina (szerk.): *Zweisprachige Lexikographie zwischen Translation und Didaktik*, de Gruyter, Berlin/Boston, 2014, 227.

forráskritikával összeállított korpusz valóban elénk tárja a témához kapcsolódó, jelenben és múltban egyaránt használatos szókinccset, betekintést enged autentikus kommunikációs szituációkba. Ez nagy segítség és biztonság a lemmaszelekciónál. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy miután a lexikográfia a szótárkészítő tudását, kompetenciáit is lexikográfiai forrásnak tekinti (IV. fejezet), láthatjuk, hogy a műfaj számol a szubjektivitás jelenlétével. Az általános nyelvi szótáraknál például a készítő dönti el, hogy az olyan „kérdéses” szócsoportokat, mint az argo, a diáknyelv, vagy dialektusok szavai, beveszi-e a szótárba.²⁶⁵ A primer kérdőíves kutatással, megfelelő, többszintű korpusz összeállításával, szakmai konzultációkkal és a IV. fejezetben ismertetett eredményeim összevetésével igyekeztem csökkenteni a szubjektivitás mértékét a szótár összeállítása során. Ugyanakkor, miután a történelmi szaknyelv nyelvészeti szempontból alulkutatott és nincsenek meghatározva e szaknyelv pontos keretei és határai, bizonyos kérdéses lemmák felvételénél, elvetésénél szubjektív döntést kellett hoznom. Ezekben az esetekben a tízéves szakmai tapasztalatomra hagyatkozhattam. A szótár éppen ezért bővíthető, és többek között ezért kapta meg azt a funkciót, mellyel a használók is ajánlhatnak kifejezéseket felvételre.

5.1.7. A hordozó kiválasztása és a szótár létrehozása

A szótárírás folyamatának fontos állomása, hogy eldöntsük, milyen hordozón lesz elérhető a produktum. A hordozó kiválasztása előtt áttekintettem a téma magyar- és idegennyelvű szakirodalmát, különös tekintettel azokra a munkákra, melyek primer kutatásokat tartalmaznak a szótárhasználati szokásokkal kapcsolatban.²⁶⁶ Ezekből a modern kutatásokból egyértelműen kitűnik, hogy napjainkban a digitális szótárak kezdik kiszorítani

²⁶⁵ Kemmer, Katharina: Illustrationen im Onlinewörterbuch, Institut für Deutsche Sprache, Mannheim, 2013, 186.

²⁶⁶ Néhány példa: Dringó-Horváth Ida: Digitális szótárak – szótáridaktika és szótárhasználati szokások Alkalmazott Nyelvtudomány, Különkiadás 2017. Forrás: <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/DringoHorvath.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. szeptember); Gaál Péter: Onlineszótár-használat Magyarországon (OHM) – egy kérdőíves szótárhasználati felmérés eredményei I., Alkalmazott Nyelvtudomány, 16. évf. 2. sz., 2016. Forrás: <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/GaalP.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. szeptember); Dringó-Horváth Ida – P. Márkus Katalin – Fajth Balázs: Szótárhasználati ismeretek vizsgálata német és angol szakot végzettek körében, Modern nyelvoktatás 26. évf. 4. sz., 2020, 16-38.; Gaál Péter: Online-szótár-használati szokások vizsgálata Magyarországon, in Ludányi Zsófia (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017, XI, Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2017, 65–75.; Gaál Péter: Online-szótár-használat a szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumban: Négy interjú tapasztalatai, in Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): A véges végtelen: Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára, Savaria University Press, Szombathely, 2017, 71-78.; Gaál Péter: Egyetemi hallgatók szótárhasználati szokásai – szlovéniai esettanulmány, in Fóris Ágota – Bölskei Andrea – M. Pintér Tibor – Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária (szerk.): Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: I. Terminológia, lexikográfia, fordítás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020. Forrás: https://mersz.hu/hivatkozas/nyki1tlf_63, https://mersz.hu/hivatkozas/nyki1tlf_70. (Utolsó letöltés: 2020. december).

papíralapú társaikat. Önmagában kizárólag csak ezt az eredményt azonban nem vehettem alapul. Ezért ezeket összevettem a jelen disszertáció III. fejezetében bemutatott primer kutatás vonatkozó részeinek eredményeivel. Ez a kutatás kifejezetten a célközönség körében készült, tehát az ő igényeiket tükrözi. A történelem szakos hallgatók, mint láttuk valóban többen voksoltak arra, hogy digitális szótár készüljön (38,4%), mint a papíralapú szótárra (5,2%), ám a legtöbben úgy gondolják, hogy egy történelmi szakszótár esetében papíralapú és digitális szótárra egyaránt szükség van (56,4%). Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a nyelvi és célnyelvi érettségiken, így a német nyelvű történelem érettségien is egyelőre kizárólag papíralapú szótár használható, ez alól csak a fogyatékkal élő diákok csoportja képez kivételt.²⁶⁷ Az érettségizőknek tehát a papíralapú szótárak használatában is rutint kell szerezniük. A három faktort ismerve, úgy döntöttem, hogy a cél olyan adatbázis létrehozása, melyből digitális és papíralapú szótár is készíthető. A szótár legelőször digitális formában lesz elérhető, de hogy azoknak is segítségükre legyünk, akik egy vizsga szituációban nem használhatnak digitális eszközöket, vagy akik olyan levéltári körülmények között kutatnak, ahová digitális eszköz nem vihető, vagy nem biztosított az internet-elérés, a jövőben némi átdolgozással a szótár nyomtatott formában is elkészül(het). Annak érdekében, hogy az online formát meg tudjam valósítani, a kutatásomat ki kell terjesztenem az informatika irányába is. A hordozó kiválasztása után ezért az online szótárak szakirodalmának feldolgozása, az optimális jellemzőiknek összegyűjtése és megtervezése következett. Ezt követte a szótár nevének és a weboldal nevének kiválasztása, majd a logó megtervezése és elkészítése. Az online szótár technikai hátterének megalkotása viszont már távol esik a bölcsészettudomány határaitól, így a hozzá kapcsolódó technikai feladatokat szintén egy informatikai céggel közösen terveztem meg és végeztem el.²⁶⁸ A cég a lexikográfiai elképzeléseket és az általam adott szempontokat szem előtt tartva fejlesztette ki az adatbázist, hozta létre a weboldalt, hajtotta végre azok optimalizálást és tette felhasználóbaráttá a felületet. A szócikk-adatokat külön adattáblákban tároltuk el. A kiindulási adatbázis két adattáblából állt, melyet a célzottan erre írt program „összefésült” és kiszűrte az esetleges duplikációkat, kialakítva ezzel a szótár végleges, informatikai

²⁶⁷ Élő idegen nyelv, Részletes érettségi vizsgakövetelmény, érvényesség: 2022. január. 1. Forrás: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2024/elo_id_nyelv_2024_e.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 05. 17.); 100/1997. (VI. 13.) Korm. rendelet az érettségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700100.kor> (Utolsó letöltés: 2022. 05. 17.); Tájékoztató az érettségi vizsgatárgyak estében alkalmazható „mentesítések” szabályairól. Forrás: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/erettsegi_SNI_tajekoztato.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 05. 17.)

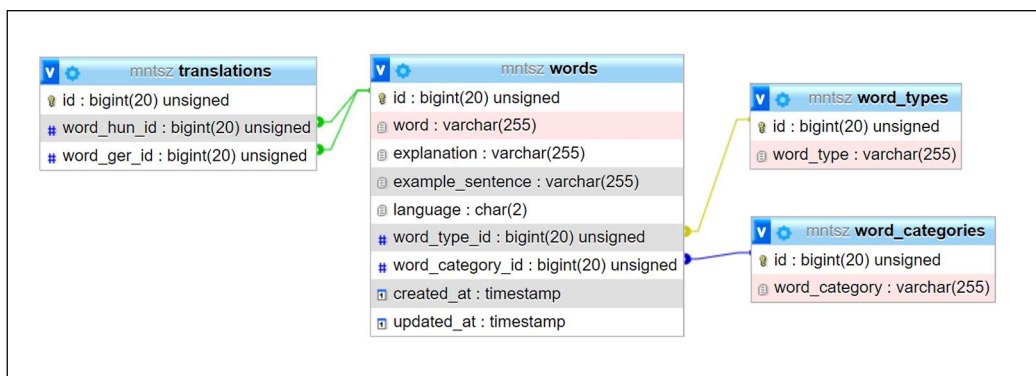
²⁶⁸ LOGI-SZER Bt.

szempontból magasabb szintű adatbázisát. A 4. számú ábrán láthatjuk, hogy a kiinduló adatbázisban még külön rekordként szerepelnek az azonos lemmák, melyeket a programnak szűrnie és rendeznie kellett.

6091 adómentesség		fn			
Német kifejezés	Állandósult	Szófaj	Névelő	Többszám jele	
Steuerfreistellung		Sub.	die		
6090 adómentesség		fn			
Német kifejezés	Állandósult	Szófaj	Névelő	Többszám jele	
Steuerfreiheit		Sub.	die		
6089 adómentesség		fn			
Német kifejezés	Állandósult	Szófaj	Névelő	Többszám jele	
Abgabenbefreiung		Sub.	die		
4293 adómentesség		fn			
Német kifejezés	Állandósult	Szófaj	Névelő	Többszám jele	
Steuerfreiheit		Sub.	die	-en	

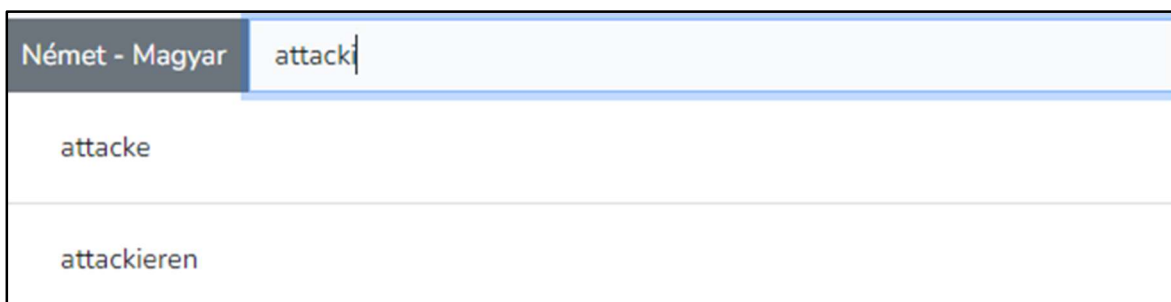
4. sz. kép: Részlet a kiinduló adatbázis adattáblájából.

A szótár végleges adatbázisa dedikált (backend) szerveren van tárolva, melyet PHP-ban írt weblapról lehet elérni (Laravel keretrendszerben készült). A szavak MySQL adatbázisban kerültek eltárolásra (lásd az alábbi 5. számú képet). Ennek előnye, hogy ingyenes, de biztonságos adattárolást valósít meg, jól működik együtt a PHP programnyelvvvel és az abban készült modulokkal. A PHP a legelterjedtebb programozási nyelv és eszköz az internetes webalkalmazás fejlesztésben, ez azért fontos, mert a nagy felhasználóbázis miatt gyorsan jönnek rá az új frissítések, ez pedig megbízhatóvá teszi a weboldalt. A MySQL relációs adatbázis, ez a típus optimálisabb egy online szótárhoz, mert működéséből adódóan könnyen létre lehet hozni a lemmák közötti kapcsolatot, így gyorsan és felhasználóbarát módon lehet lekérni őket.

5. sz. kép: Adatbázis felépítése (ER diagramm).

A weboldal frontend részének fejlesztése során nagy hangsúlyt fektettünk a reszponzív felület kialakítására, mely lehetővé teszi, hogy különböző képernyő-felbontásokon is megfelelően nézzen ki. Ez a mai okoseszközök korában elengedhetetlen. Mindezt a bootstrap keretrendszer-biztosította technológiák által értük el. A minél jobb felhasználói élmény elérése érdekében, pl. azért, hogy a billentyűleütés után ne töltsön újra az oldal, Javascriptet használtunk (ajax kérések). Az ajax kérések aszinkron kérések, melyek lehetővé teszik, hogy a háttérben a szerver és kliens képes legyen adatokat közölni egymással úgy, hogy közben a felhasználói felület nem várakozik, azaz nincs oldalújrátöltés, ez felhasználóbarátabbá, egyszerűbbé teszi az oldal használatát. Ennél fogva tehát egy új kérésnél nem tölt be újra az egész oldal, csak a szükséges minimum adat közlekedik a kliens és a szerver között. A rendszer keresésoptimalizálással lett ellátva, igazodva a digitális szótárakhoz kapcsolódó leghasznosabb keresési funkciókhoz (vö. Dringó-Horváth, 2011.). Kereső algoritmusként Full-Text keresést használtunk, mely lehetőséget ad arra, hogy ne csak konkrét szavakra lehessen rákeresni, ez egyfajta hibátűrést is ad a rendszer számára. Ha például a felhasználó rá szeretne keresni a *katona* kifejezésre és véletlenül elgépel, akkor a rendszer képes a hozzá legközelebb eső szót megtalálni és felajánlani, mint lehetőséget (lásd 6. sz. kép). A másik nagy előnye, hogy a keresések alkalmával nem kell feltétlenül végig gépelni a szót, elég csak egy részletét beírni. A kifejezések begépelésének kezdetekor a rendszer a hozzá közelálló kifejezéseket is felajánlja. (pl. *katona*, *katonaság*, *katonakenyér*, *katonaélet* stb., lásd 7. sz. kép).

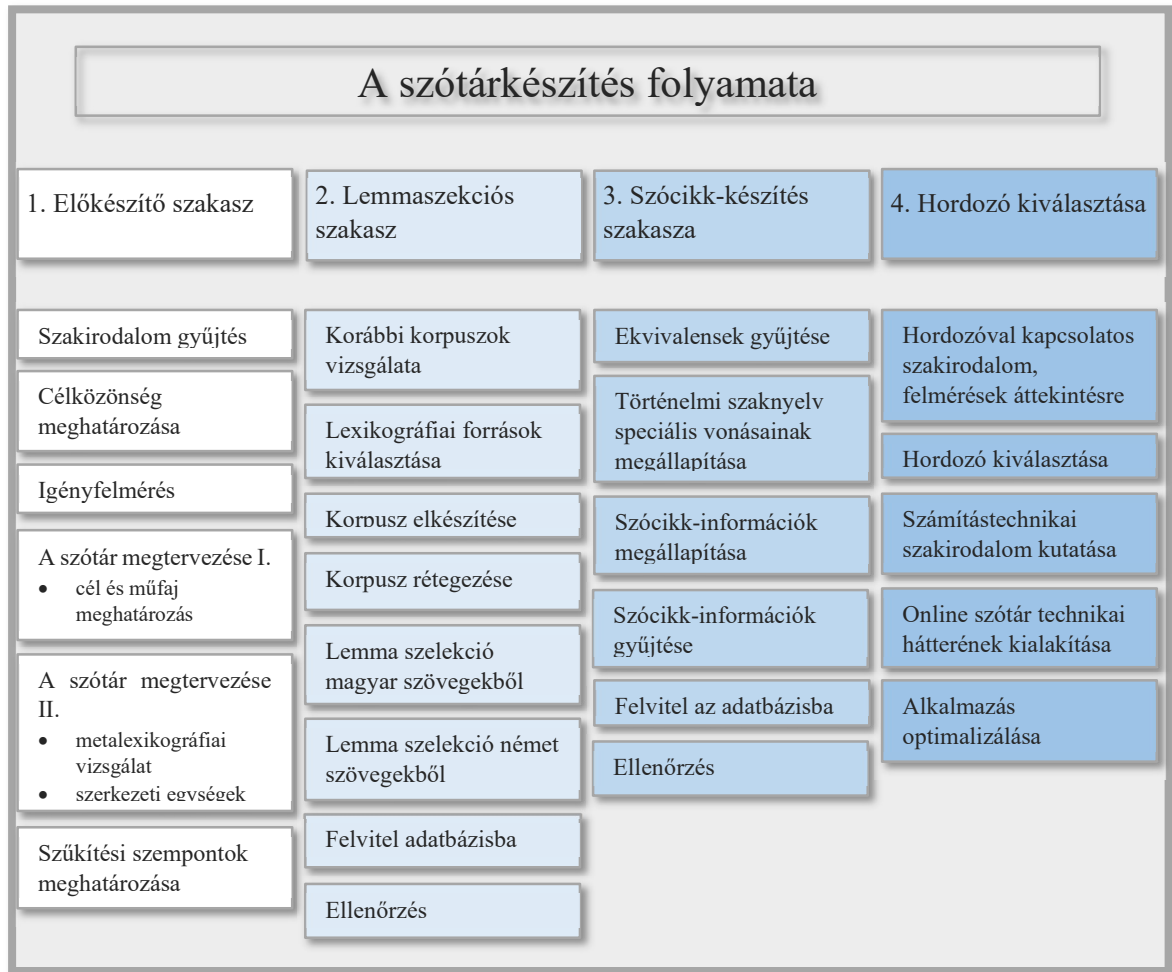

6. sz. kép: Keresés az MNTSZ-ben keresésoptimalizálással.

Magyar - Német	<u>katoan</u>
	széles kard, tapasztalt, bátor katona
	katonai szabályzat, katonai szabályirat
	katonai temetés, katonai gyászkíséret
	újoncoz, katonai szolgálatra alkalmasnak minősít, besoroz
	katonai segély

7. sz. kép: Keresés az MNTSZ-ben hibás gépeléssel.

Nem hagytam figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a felhasználók különböző rendszerű és szintű fejlettségi hardverrel rendelkeznek, illetve eltérő szintű a felhasználói ismeretük is, így igyekeztünk ezen szempontokat is figyelembe venni, hogy a lehető legkevesebbet érhesen hátrány. Az oldal optimalizálása közben figyelembe vettük a régebbi hardverrel rendelkező felhasználókat, a ma használt legelterjedtebb böngészők közül az összes támogatja az oldal használatát, a könnyed felhasználói élmény elérése érdekében pedig letisztult felhasználói felülettel láttuk el a weblapot. Mivel az oldal letisztult, kisebb adatmennyiség közlekedik, ezért megbízhatóan és gyorsan lehet használni.

12. sz. ábra: A szótárkészítés folyamatábrája, készítette a szerző.

5.1.8. A jövőbeni fázisok

Egy szótárral kapcsolatos munka sohasem érhet véget annak első megjelenésével. Éppen ezért a szótárkészítés utolsó fázisaként a szótár utólagos értékelését és a lehetséges/szükséges fejlesztési lehetőségek feltárását szokták megadni. A szótárakat újra és újra átdolgozzák, aktualizálják, az esetlegesen felmerülő hibákat javítják, melyek révén mindig új kiadások születnek. A disszertáció szótárának jövője is ehhez hasonlóan képzelhető el, valamennyi szerkezeti egységét érintve. Szükség lesz a használók visszajelzéseire, javaslataira és sok esetben történelmi szaktudásukra.

Mivel a korszak kutatásához még további szakszókincs-állományra van szükség, valamint a történettudomány új eredményeivel annak szakszókészlete is egyre gyarapszik, a szótárbővítés a jövőben szükséges és elkerülhetetlen lesz. E tudomány szakszókincse azonban nagyon sokrétű, így a szócikkbővítés akkor lehet a leghasznosabb és legoptimálisabb, ha az a „szakma” bevonásával történik. Ebből kiindulva a felületen lehetőség van új lemma ajánlására, melyet a megfelelő ellenőrzés után felvesszünk a

címszavak közé. Ezzel egy közösség által bővíthető szótárt hozunk létre, a bővítés ugyanakkor ellenőrzött keretek között mehet végbe, azaz szerzői jóváhagyás szükséges hozzá, így megmaradhat a tudományosság igénye és a hitelesség.²⁶⁹ A közösség általi bővítés mellett, feltételezhetően a szakszótárírás során létrejött korpusz folyamatos bővítése és frissítése is elengedhetetlen lesz, hiszen amennyiben az általános és középiskolai történelemoktatásban jelentős változások mennek végbe, új tankönyveket írnak, vagy változtatnak a követelményeken, a diákoknak szánt szókincset is bővíteni, változtatni, aktualizálni kell majd. Ugyanez mondható el a kutató szókincs tekintetében is, hiszen a szótár jelenlegi lemmaállománya nem elegendő ezen csoport számára. A lemmaállomány feltehetően először a Marinegeschichte-Glossarral bővül majd.

A felhasználók munkájának, tanulásának hatékonyabb támogatása érdekében a megastruktúra bővítése is tervben van, további hasznos források, fordítások, oktatási segédanyagok feltöltésével. Ezutóbbi különös jelentőséggel bír a szótárhasználat tanítása (szótárdidaktika) szempontjából (vö. Dringó-Horváth 2011, 2017.). Érdeemes ügyelni a szótárhasználói kutatások kapcsolódó eredményeire: a felhasználók önállóan, tanári irányítás híján gyakran nem olvassák el, vagy nézik meg a szótárakhoz kapcsolódó járulékos információkat, segédanyagokat.²⁷⁰ A modern szótárakhoz tehát mindenképpen érdemes szótárdidaktikai feladatokat is csatolni majd rendszeresen bővíteni, felülvizsgálni azokat.

Ekkora adatmennyiségnél természetesen a hibák, vagy hiányosságok lehetőségével is számolnunk kell. Ezek bejelentését lehetővé tettük az oldalon, az érkezés sorrendjében javítjuk őket.

A szótár egyik sajátossága, hogy bár magyar-német-magyar szótár, az összeállítás folyamán a német nyelvű lemmaszelekció is megtörtént, a magyar szócikkek esetében azonban a szófaj megnevezésén túl nem tartalmaz további nyelvtani információt, itt inkább a történelmi, egyértelműsítő adatok kaptak nagyobb hangsúlyt. Ezzel szemben a német lemmák mellett a nyelvtani információk dominálnak, történelmi információkat csak nagyon indokolt esetben kaptak. Ennek egyik oka, hogy a hatalmas címszómennyiséghez kapcsolódó szócikk írása olyan sok időt venne igénybe, hogy a hiánypótló mű írására még hosszú éveket kellene várni a felhasználóknak.

²⁶⁹ A közösség általi bővítés alapvető jelentőségéről és formáiról lásd még Dringó-Horváth Ida: *Digitale Wörterbücher – Auswahlkriterien und angepasste Wörterbuchdidaktik, Fremdsprache Deutsch*, 64. füzet, (Themenheft Wortschatz), Praxis (online). Forrás: https://fremdsprachedeutschdigital.de/download/fd/FD_64_online_Dringo-Horvath.pdf (Utolsó letöltés: 2022. január); Wiegand, 2010.

²⁷⁰ Dringó-Horváth – Fajt – P. Márkus, 2020.

A másik ok továbbá, hogy a magyar nyelvtan vonatkozásában magyar szakos/magyar, mint idegen nyelv szakos nyelvészek bevonása lenne indokolt. A jövőben ezeket a hiányosságokat pótolni kell, egyensúlyba hozva a nyelvenként megjelenített adatmennyiséget. E fázis kapcsán szót kell még ejtenünk a „nem talált ekvivalensek” listájáról is. Feltehetően további kutatásokat követően a szótári adatállomány második jelentős bővítése ehhez fűződik majd.

A szótárhoz kapcsolódó legjelentősebb modernizációs törekvés egy telefonos applikáció elkészítése, tesztelése és elérhetővé tétele. Ennek alapjain az informatikai céggel már dolgozunk. Ezután következhet majd a vizuális és audiovizuális tartalmakkal való bővítés.

Részösszefoglalás

Összességében megállapítható, hogy jelen szótár írása öt szintű folyamat volt, mely az előkészítő szakaszból, a korpusz elkészítésének szakaszából, a lemmaszelekciós szakaszból, a szócikk-készítő szakaszból állt és a hordozó kiválasztásával és az informatikai megjelenítéssel végződött. A főbb szakaszok további feladatokra tagolódnak, melyek logikusan épülnek egymásra és egymással összefüggenek. Az első szakaszban meghatároztam és megfogalmaztam a szótár célját és orientációját, megtörtént az igények felmérése és számbavétele, valamint a szűkítési szempontok megállapítása. A második szakasz elején meg kellett határoznom, hogy mit tekinthetünk a 19. századi történelmi szaknyelv alapszókincsének és, hogy mely területeken, milyen lexikográfiai források által bővítem a kutatói szókincset. Ezt követően kiválasztottam a szótár bázisát és megalkottam a korpuszt, melyen a vizsgálataimat elvégeztem és melyből a lemmaszelekció megtörtént. A korpusz összeállításánál mindkét tudomány forráselméletét figyelembe kellett vennem, a folyamat elején a történettudomány, a második felében a lexikográfia dominált. A korpusz nagysága, a kétnyelvűség, a keresés gyorsítása és a folyamatos ellenőrzés szükségessége megkövetelte, hogy egy digitális „egyesített korpuszt” hozzunk létre, melyből kódolással több kisebb, speciális korpusz hozható létre (tanulói, párhuzamos, többnyelvű, egynyelvű stb.). A lemmaszelekció hét lépésben történt, hét különböző „alkorpuszon”, ezután a hiányzó ekvivalensek felkutatása következett szekunder és terciér lexikográfiai források segítségével, végül pedig egy lista összeállítása azon lemmákból, melyekhez nem sikerült ekvivalenst azonosítani, ezek egy jövőbeni kutatás alapját adják majd. A hordozó kiválasztásánál a modern metalexikográfia eredményei mellett a harmadik fejezetben bemutatott primer kutatás eredményeit is figyelembe vettem, a szótáradatbázis tehát úgy

készült el, hogy a szótár online formában és papír alapon is megjelenhessen. Az online szótár informatikai megjelenítéséhez, mivel ez már messze áll a bölcsészettudománytól, informatikai szakembereket vontam be, akik az általam megfogalmazott lexikográfiai szempontok alapján alkották meg az online szótárt. Mindez alátámasztja, hogy a szótárírás, kiváltképp a szakszótárírás napjainkban interdiszciplináris folyamat és a legoptimálisabb, ha multidiszciplináris munkacsoportban történik. A fejezetben szót ejtettünk a szótár jövőjéről is. A szótár ellenőrzött keretek között közösség által bővíthető, mindemellett a lemmaállomány folyamatos bővítését, a szócikkek további példamondatokkal és a történettudomány szempontjából jelentős információkkal történő ellátását tervezem. Az okos telefonra tervezett applikációverzió pedig már fejlesztés alatt áll. A fejezetben két lényeges lexikográfiával kapcsolatos eredményre hívtuk még fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy egy történelmi szakszótár esetén a gyakorisági vizsgálat nem lehet a lemmaszelekció alapja, mert nem vezetne valós eredményre, ezt a módszert azonban kiválón használhatjuk egy-egy konkrét szó esetében, ha nem vagyunk biztosak a felvétel szükségességében. Másrészt arra, hogy bár a korpuszalapú szótárírás csökkenti a lemmaszelekcióban a szubjektivitás faktorát, de teljesen nem zárja ki azt. Ez is rámutat a multidiszciplináris szótárírói csoportok, szakmai konzultációk jelentőségére, vagy ha ez nem jöhet létre, annak nélkülözhetetlenségére, hogy a szótáríró jártas legyen az adott tudományban. A történelmi szakszótáríró pedig az adott korszakban.

VI. AZ MNTSZ BEMUTATÁSA ÉS (METALEXIKOGRÁFIAI) ELEMZÉSE

A két korábbi fejezetben bemutattam a szótárkészítés elméleti és gyakorlati kérdéseit, az összeállítás folyamatát a *történettudomány* és a *nyelvészet szempontjából*, többirányú módszertani segítséget adva a történelmi szakszótár készítéséhez. Ebben a fejezetben átfogó képet adok a sokrétű kutatómunkán alapuló és annak eredményeként létrejött szakszótárról, olyan formában, hogy az segítséget nyújtson a szótár használatához is. Az értekezés jelen része egy *szótárelemző, szótárkritikai írásnak* is tekinthető, ezek módszertanával és kutatási jellemzőivel, ezért kapott helyet egy külön fejezetben. A fejezet végén áttekintjük az MNTSZ által nyert újabb adalékokat a történettudomány szaknyelvéhez. Ez a rész természetesen több másik fejezetben is elhelyezhető lett volna, azért tartottuk azonban ezt a legmegfelelőbb helynek, mert egyrészt a disszertáció a kutatás eredeti sorrendjét követi, másrészt az új eredmények igazolásához meg kell ismerni és át kell látni a szótár elemzéséhez tartozó statisztikai adatokat is, melyek ebben fejezetben szerepelnek.

6.1. A szótár neve

A disszertáció szótárának hivatalos neve *19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek német-magyar és magyar-német szakszótára*, a szótár anyagát tartalmazó weboldalon ugyanakkor a jövőben további fejlesztések és kiegészítések várhatók. A cél az, hogy valamennyi történelmi kor szakkifejezése is megjelenhessenek majd rajta, hogy a diákok és az egyetemisták a tananyaguk, munkájuk további részeihez is felhasználhassák, s hogy más korok történész kutatóit is segíthesse. Éppen ezért az oldal a *Magyar-német-magyar történelmi szakszótár* nevet kapta, jelen disszertáció szótára pedig ennek csak egy szelete, a munka első fejezete. A cím így is hosszú, a weboldal címéhez is meg kellett találnunk a megfelelő, még nem lefoglalt rövidítést, a választás ezért az MNMTSZ (*közszói*) *betűszóra* esett. A könnyebb kiejthetőség érdekében a második M betűt elhagytuk belőle, így MNTSZ lett. A szótár a www.mntsz.hu címen érhető el.

6.2. A műfaji és típus besorolás

Az első fejezetben többek között azért kellett áttekintenünk hosszasan a téma legfőbb fogalmait, jellemzőiket és a hozzájuk kapcsolódó tipológiát, hogy a disszertációhoz csatolt lexikográfiai referenciamű kapcsán kellő tudományos megalapozottsággal tudjuk megtenni a műfaji- és típusbesorolást. Először is igazolnunk kell, hogy valóban online szótárról és nem glosszáriumról van szó. Az első fejezetben tisztáztuk, hogy akkor beszélhetünk valódi online szótárról, ha

- A. rendelkezik adatbázissal, weboldallal és keresőmotorral,
- B. van mega-, mikro-, makro- és mediostruktúrája,
- C. valóban és megfelelően hordozza a szótártipológiai kategória/kategóriák jegyeit és jellemzőit.

Az MNTSZ saját, erre a célra tervezett adatbázissal rendelkezik, van hozzárendelt keresőmotorja és egy saját, előre tervezett, dizájnnal és logóval ellátott weboldala, melyen keresztül a felhasználók könnyedén és felhasználóbarát módon elérik az adatbázis tartalmát (A). A szótár rendelkezik mikro- makro- és megastruktúrával. Ezek szerkezete természetesen az online tér hatására megváltozik a papíralapú szótárakhoz képest,²⁷¹ de az online szótárak struktúrájával kapcsolatos alapvető „jellemzők” megtalálhatók benne (B.). A szótár egyelőre a rendelkezésre álló idő szűke miatt nem rendelkezik valódi mediostruktúrával. Ennek hiányát részben pótolja a keresés optimalizálásból adódó azon tulajdonsága, hogy egy fogalomra keresve a fogalom mellett minden más olyan szócikket is megjelenít, melyben az adott szó valamilyen módon jelen van. Azt is kijelenthetjük, hogy az MNTSZ hordozza a hozzá kapcsolódó szótártipológiai kategóriák alapvető tulajdonságait. A szótárt elsősorban három kategóriához köthetjük: *szakszótár*, *történeti szótár*, *nyelvi szótár*. Szakszótár, hiszen egy létező, elfogadott tudomány szakkifejezéseit tartalmazza (pl. *Három császár szövetsége*), történeti, mert lemmáinak egy része ma már nem használt kifejezésekből áll, melyek egy korábbi nyelvtörténeti korszak nyelvi állapotának kifejezései (pl. *böröcöl*, *csarnakol*) és nyelvi szótár, mert ezeket két nyelven adja meg (C.). (Emellett a szótár egy része *diákszótárnak* is tekinthető.) Mindezek tükrében kijelenthetjük, hogy nem glosszáriumról, hanem valóban szótárról beszélhetünk. Ahhoz, hogy a szótárt még pontosabban tudjuk tipizálni, meg kell vizsgálnunk, néhány, az első fejezetben bemutatott, hozzá illeszkedő tipológián keresztül. A Magay által megadott általános dichotómiák alapján a szótár a következő módon tipizálható²⁷²:

Magay osztályozása	MNTSZ
általános (leíró) köznyelvi / speciális v. sajátos rendeltetésű v. szaknyelvi	szaknyelvi
általános, értelmező, leíró / történeti elvű	általános/történeti elvű
általános (felnőtteknek) / tanulói	általános/tanulói
jelenkori, szinkrón / történeti, diakrón	szinkrón/diakrón

²⁷¹ Dringó-Horváth, 2011.

²⁷² Magay, 2015.

egynyelvű / két- vagy többnyelvű	kétnyelvű
papíralapú / elektronikus	elektronikus
ábécérendi / tematikus, thesaurus jellegű	ábécérendi (nyomtatott verzió)
anyanyelvi használóknak szóló / idegen ajkúaknak szóló	anyanyelvi használóknak szóló/idegen ajkúaknak szóló (egyelőre az anyanyelvi használóknak bővebb információkat tartalmaz)
nyelvi / enciklopédikus	nyelvi
teljes (nagy) / korlátozott terjedelmű (kézi, kis stb.)	korlátozott terjedelmű (zsebszótár)

33. sz. táblázat: Az MNTSZ tipizálása Magay tipológiája alapján (dichotómiák), készítette: a szerző.

Dringó-Horváth hordozó alapján tipizálta a szótárakat. Ennek tükrében az MNTSZ közvetlen emberi felhasználásra készített elektronikus szótár, számítógépre és okostelefonra jellemző adathordozóval, mely jelen esetben az internet. A szótár szerverről futtatható.²⁷³ *Sven Tarp* fantázianevekkel ellátott online szótártipológiája alapján a *Modell T Ford* kategóriába sorolhatjuk.²⁷⁴ Itt már ugyanis megvalósul a gyors, felhasználóbarát adatelérés, online formában elérhető, és ha most még nem is valósítja meg teljes mértékben a dinamikus adatok kritériumait, a rendszert úgy terveztük, hogy a jövőben ezzel a tulajdonsággal is bővíthető legyen. *Nesi* e-szótár tipológiája szerint új dokumentumok alapján létrehozott, profit nélküli, internetes/tanulói szótárról van szó.²⁷⁵ *Yongwei* hármas felosztású online tipológiája alapján a „do it yourself” kategóriába illik, mert a felhasználók is részt vehetnek a bővítésében. A szakszótár kritériumának is megfelel, mert „egy tudomány (...) műszavait, műkifejezéseit tartalmazza”.²⁷⁶ A legáltalánosabb szakszótár-tipológia szerint szaknyelvi szótárról beszélhetünk, mely egy szakma néhány területét fedi le. A speciális szakszótártipológiák közül korábban *Felber/Schaeder* és *Kühn* tipológiáját vizsgáltuk meg, ezek alapján az elkészült szótár az első fejezetben használt táblázatok segítségével az alábbiak szerint jellemezhető:

²⁷³ Dringó-Horváth, 2011.

²⁷⁴ Tarp, 2014.

²⁷⁵ Nesi, 2000.

²⁷⁶ Éksz, 2013.

Kérdés Felber/Schaeder terminológiája alapján	Altípusok Felber/Schaeder alapján	MNTSZ	Indoklás
Mi a szótár célja?	<ul style="list-style-type: none"> • szaknyelvi szótár • értelmező szótár • enciklopédikus szótár 	szaknyelvi szótár	Fogalmak ekvivalensét adja meg idegen nyelven
A szótár szavai egy teljes szakmához, vagy a szakmának egy részéhez tartoznak?	<ul style="list-style-type: none"> • általános (egy szakmához) • speciális (szakma egy területéhez) 	speciális	Egy század alapnyelvét fedi le, bizonyos témák esetében bővítésével
Kik a szótár használói?	<ul style="list-style-type: none"> • szakemberek • tanulók • laikusok 	szakember (kutató, tanár) tanulók	Történelmet német nyelven tanuló általános és középiskolások, egyetemisták, kutatók
Terminologizált, vagy nem terminologizált kifejezéseket tartalmaz?	<ul style="list-style-type: none"> • szabványosított/nem szabványosított • világszerte elfogadott/nem elfogadott el mindenhol 	Nem szabványosított/nem világszerte elfogadott	<ul style="list-style-type: none"> • A diákoknak szóló részben az Oktatási Minisztérium által elfogadott fogalmakról van szó, de nem minden történész ért egyet a fogalmakkal (pl. állóháború/állásháború) • A kutató szókinccsel a hazai szakma nagy része egyetért • Az egyes nemzetek történelemértelmezése eltérő, így a fogalomértelmezése is

34. sz. táblázat: Az MNTSZ tipizálása Felber/Schaeder tipológiája alapján, készítette: a szerző.

Kérdés	MNTSZ	Ez alapján milyen szótárról van szó?
1)/a Ki használja?	Tanulók/tanárok/kutatók	Tanulói/kutató nyelvi szakszótár, mely tankönyv-szerűen nem használható
1)/b Milyen (típusú) szótárt?	Nyelvi szakszótár	
2)/a Milyen alkalommal?	Tanulás/oktatás/kutatás	
2)/b Milyen kérdést feltéve?	Mit jelent az adott kifejezés? Megfelel-e a diákjaimnak a benne lévő tartalom?	
2)/c Milyen céllal?	A szó megértése német nyelven, a szó megadása német nyelven	
Használható tankönyv-szerűen?	nem	

35. sz. táblázat: Az MNTSZ tipizálása Kühn tipológiája alapján, készítette: a szerző.

Összességében elmondhatjuk tehát, hogy egy *közvetlen felhasználású, elektronikus, azon belül online, a szakma egy területét lefedő, kétnyelvű, profitot nem termelő, (egyelőre) korlátozott terjedelmű, nem alfabetikusan rendezett nyelvi szakszótárról van szó, mely a közösség által is bővíthető.*

Annak érdekében, hogy a szótárról valódi összeképet adjak, a tipizáláson túl, a szótárelemzés hagyományaihoz illeszkedve a struktúrákat is bemutatom.

6.3. A szótár struktúrái és jellemzői

6.3.1. Megasztruktúra

Dringó-Horváth Ida *Hogyan válasszunk elektronikus szótárat a nyelvtanuláshoz? c.* munkájában, nemcsak arra mutat rá, hogy a szótárak struktúrája a hordozó megváltozásával szintén megváltozik, hanem konkrét szótárak vizsgálata után, arra is, hogy a készítőknél mire érdemes figyelni az elektronikus szótárak esetében.²⁷⁷ Dringó-Horváth Ida külön felhívja a figyelmet arra, hogy

²⁷⁷ Dringó-Horváth, 2011.

„bár az új mediális forma jóval nagyobb tárolási kapacitást tesz lehetővé, mint a nyomtatott megjelenítés, csak elvéve találunk elektronikus szótárakban olyan fontos kapcsolódó szövegrészeket, mint például tájékoztató a szótár használatához (tartalmi kérdésekre és nem csak technikai jellemzőkre gondolva), nyelvtani táblázatok, rendhagyó igék jegyzéke, rövidítésjegyzék, levélírási formák/segédletek, szótárhasználati, illetve szótanulási gyakorlatok stb.”²⁷⁸

Ezt szem előtt tartva készült a szótár megastruktúrája. A weblapot, annak minden külső elemével és tényezőjével tulajdonképpen már a szótár megastruktúrájának tekinthetjük: a logóját, borítóképét, a menü elnevezéseit és a különböző kapcsolódó szövegeket. A modern logó ma már elengedhetetlen feltétel egy áru vagy szolgáltatás azonosítására. A formatervezésnél figyelembe vettem a megfelelő logótervezés szakirodalmának alapvetéseit.²⁷⁹ *Vegyes logót* terveztem, mely ötvözi az *ikonikus* és a *szöveges logók* tulajdonságait, tehát ábrát és szöveget is tartalmaz. Fontosnak találtam ugyanakkor azt is, hogy a logó ne csak a szakemberek, hanem további érdeklődők és a még kevesebb szaktárgyi tudással rendelkező középiskolás és általános iskolás diákok számára is egyértelműen a tudományt idézze. A logó egy huszár sziluettjét ábrázolja, aki az MNTSZ-t tartja a kezében könyv formájában. Csákóján a forgó és a csákórózsa helyén tintatartó és író toll látható, melyek a szótáríráásra utalnak.

8. sz. kép: Az MNTSZ logója (a szerző tulajdona).

²⁷⁸ Dringó-Horváth, 2011, 143.

²⁷⁹ Wheeler, Alina: *Designing Brand Identity*, John Wiley & Sons Inc., 2017.

Az általános kapcsolódó szövegek közé az alábbiak tartoznak:

1. látogatói köszöntő, használati segédlet,
2. rövidítések jegyzéke,
3. adatkezelési tájékoztató,
4. kapcsolatfelvétel szövegei,
5. a szótár bibliográfiája.

A *speciális kapcsolódó szövegek* közé nyelvtani információt közlő szövegek, táblázatok stb. nem kerültek, mert az előre eltervezett szükséges információkat a szócikkek tartalmazzák. Ezeket a kapcsolódó szövegeket jelen szótár esetében két részre oszthatjuk: diákoknak/tanárok és egyetemistáknak/kutatóknak szóló szövegekre. Az első csoportba a következők tartoznak:

1. diák szakszókincs külön dokumentumba kigyűjtve,
2. a tananyagban felmerülő legfontosabb eseményekhez kapcsolódó kétnyelvű segédlet,
 - a. az Ellenzéki Nyilatkozat legfontosabb pontjai németül és magyarul,
 - b. az Áprilisi törvények legfontosabb pontjai németül és magyarul,
 - c. a Tizenkét Pont,
 - d. az első felelős minisztérium tagjai,
 - e. a kiegészítés legfőbb pontjai,
3. szótárdidaktikai feladatok.

A diákszókincset természetesen az online szótárban is megtalálják, így a tanulás otthoni folyamatában a diákok tudnak gyorsan és hatékonyan keresni benne, a külön alfabetikusan rendezett dokumentum azonban nyomtatható, így akár órára is elvihető, dolgozatnál használható. A szótárhasználatot fejlesztő szótárdidaktikai feladatok pedig a tanárok munkáját és a diákok tanulási folyamatát egyaránt hivatottak megkönnyíteni azzal, hogy előre elkészített feladatokkal (be)gyakorolhatják a szótár hatékony használatát. A célnyelven tartott órákon ugyanis a szaktárgyi tudás fejlesztése mellett, nyelvi fejlesztés is folyik.²⁸⁰ A segédlet mindemellett a tanulókhöz közelebb hozza a szaknyelvet és annak jellemzőit.

²⁸⁰ 4/2013. (I. 11.) EMMI rendelet a két tanítási nyelvű iskolai oktatás irányelvének kiadásáról.

Az egyetemistáknak és kutatóknak szóló kapcsolódó szövegrészek közül (egyelőre) a következők kerültek bele:

1. Tizenkét Pont (korabeli német fordítással),
2. Kiegészítési törvények (19. századi német fordítással),
3. Legfontosabb, német eredetű etimologizálódott szavak listája.

Szintén a megastruktúrához tartozik a weblap azon része, melyen a felhasználók észrevételeiket jelezhetik, illetve ahol további szavakat ajánlhatnak a szótárba történő felvételre (lásd 9. számú kép). Az erre szánt platform segítségével gyorsan és könnyedén lehet ajánlást küldeni. Ellenkező esetben, ha a folyamat bonyolult lenne, feltehetően kevesen vállalkoznának arra, hogy a javaslataikat elküldjék, így a szótár nem bővíthetne dinamikusán. Javaslatküldéséhez nem szükséges regisztrálni az oldalon, a használok e-mail cím megadásával a weblap által felajánlott üzenetmezőbe írva juttathatják el ötleteiket az adminisztrátornak. Mivel a folyamat megkönnyítése érdekében ezt nem kötöttük regisztrációhoz, biztonsági funkcióval láttuk el az oldalt az esetleges hackertámadások és vírusok kivédése érdekében, hiszen egy ilyen túlterhelhetné a szerveret. A felhasználók ilyen módon küldött üzenetei az adminisztrációs felületre érkeznek be, ahol egy listában kezelhetem őket. Az e-mailcím megadására azért van szükség, hogy az ajánlatot küldő szakemberrel fel tudjuk venni a kapcsolatot az esetleges pontosítás, vagy további információk begyűjtése, akár szakmai konzultáció céljából. A szótárnak így szakmai közösségépítő hatása is lehet.

Kapcsolat

Ha van észrevétele írjon nekünk

Üzenet küldés
Szó fordítási javaslat

Email cím

name@example.com

Üzenet

Forrás

Magyar
↔
Német

Főnév

-

Tobbesszám

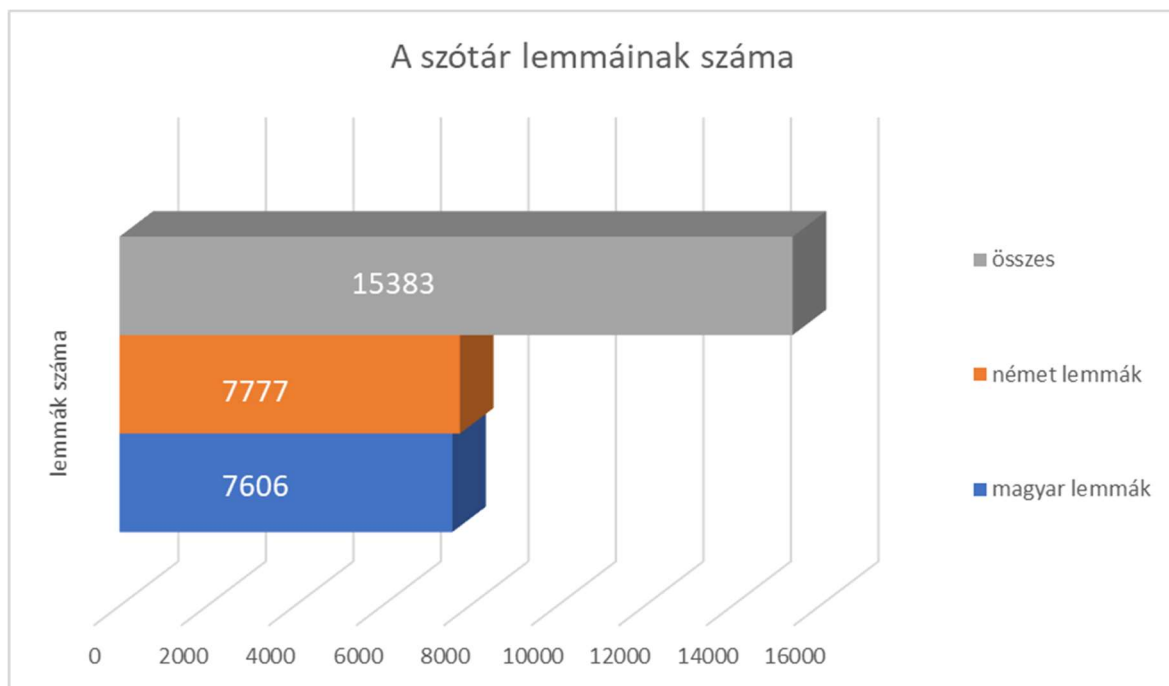
+

9. sz. kép: Szóajánlat beküldésének felülete, készítette: a szerző.

6.3.2. Makro- és mikrostruktúra

A kiindulási adatbázis adattábláiba a két nyelvből összesen 17326 lemmát vittem fel, mely a speciális program szűrése után csökkent. A szótár így összesen 15383 lemmát tartalmaz, melyből 7606 lemma magyar és 7777 lemma német (lásd 13. sz. ábra). Ez alapján a kisszótárak, vagy zsebszótárak közé sorolhatjuk.²⁸¹ Szófajukat tekintve a címszavak főnevek, igék, melléknevek, ezek mellett pedig állandósult szókapcsolatokat találunk. A címszavak fajtáira a fent megadott sorrendben lásd az alábbi példákat:

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne ²⁸²	Többes szám	Példamondat
seborvos	Wundarzt	der	-‘e	
segélyez	subventionieren			
feudális	feudal			
adót beszed, behajt	Steuer einheben, hebt ein, hob ein, h. eingehoben			

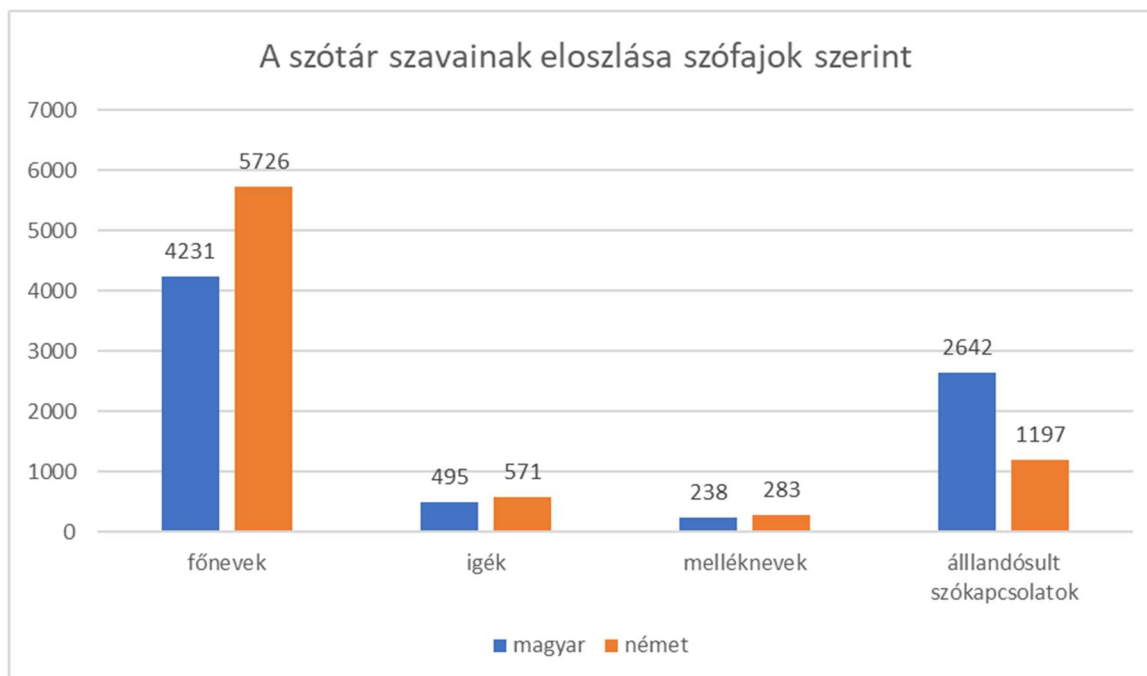

13. sz. ábra: A szótár lemmáinak száma és azok megoszlása nyelv szerint, készítette: a szerző.

²⁸¹ Gonda, 2012.

²⁸² Névelő

Összesen 4231 magyar és 5726 német főnevet, 238 magyar és 283 német melléknevet, 495 magyar és 571 német igét, valamint 2642 magyar, 1197 német állandósult szókapcsolatot tartalmaz. Az arányokat a 14. számú ábra szemlélteti.

14. sz. ábra: A szótár szavainak eloszlása szófajok szerint, készítette: a szerző.

Az általános és középiskolai diákszókincshez összesen 2338 szakkifejezés tartozik. Az online szótárban ezek külön színnel jelennek meg. Így, ha egy szóra több kifejezés is létezik, a diákok tudják, ezek közül nekik melyikre van szükségük. A hallgatóknak és a kutatóknak pedig jelzi, hogy a kifejezéssel érdemes körültekintően bánni, mert az alap- és középfokú oktatásban elterjedt szavak nem mindig állják meg a helyüket a történettudomány szempontjából. Ezek a felhasználók tudhatják, hogyha az adott szóra a diákok szókincséhez tartozó kifejezésen kívül mást nem ajánl a szótár, érdemes alaposabban utánanézniük a szó korabeli használatának, vagy a kifejezés helyességének.

A német lemmákhoz tartozó magyar nyelvű szócikkekben elsősorban a történettudomány szempontjából jelentős információk vannak, illetve néhány esetben egyértelműsítő adat. Ezekben a szócikkekben is jelöljük azonban a szófajt (*Substantiv, Adjektiv, Verb*). A magyar lemmák mellé a német nyelvű szócikkekben a német főnevek mellett feltüntettem a *névelőket* (*der, die, das*), valamint a többesszámú alakokat, vagy utaltam azokra. Amennyiben nem rendhagyó alakról van szó, a végződés megjelenik a többes szám helyén a szó után, amennyiben pedig az adott szó többesszáma rendhagyó, megjelenik a teljes rendhagyó alak.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
rend	Stand	der	-e	
líceum	Lyzeum	das	(Lyzeen)	

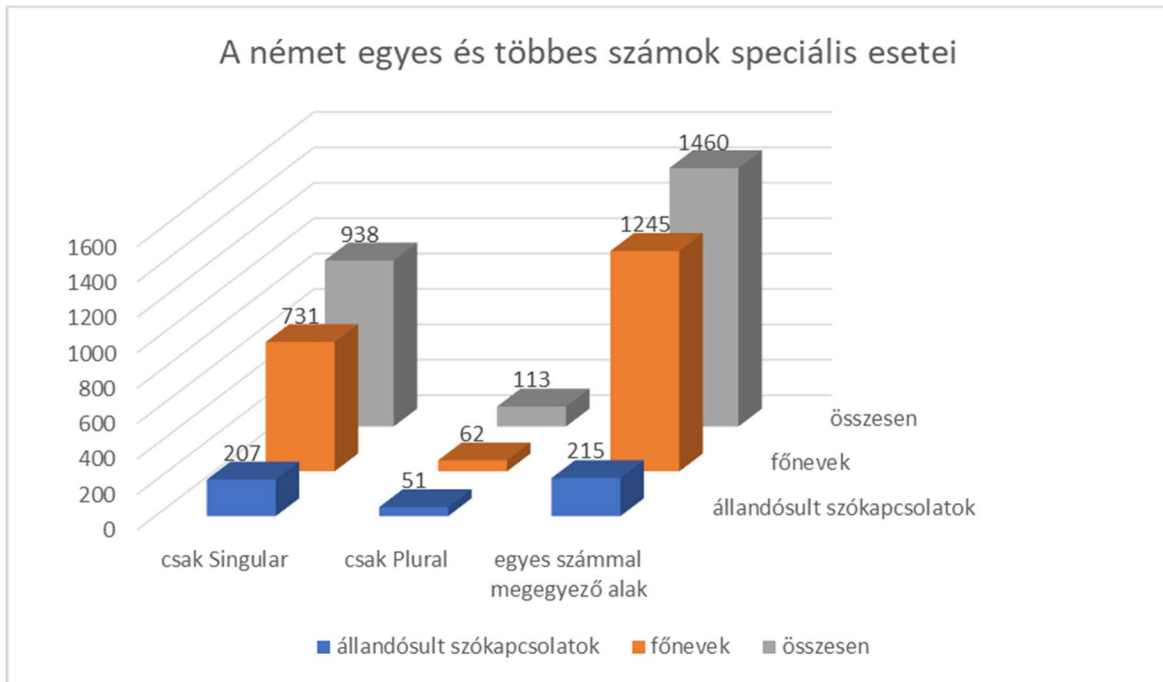
Ha a szóalak nem változik többes számban, a többesszám helyén egy kötőjel szerepel.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
házaló kereskedő	Hausierer	der	-	

Amennyiben az adott szónak vagy kifejezésnek lehetne többes száma, de történelmi vonatkozásban csak, vagy általában egyes számban használandó, a szó mögött a (Sing.) rövidítés található. Hasonlóképpen jelöltem azokat a kifejezéseket, melyeknek nincs egyes számuk, vagy történelmi vonatkozásban csak, vagy általában többes számban használjuk őket. Ebben az esetben a szavak mögött a (Pl.) jelzés tűnik fel.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
Úrbéri pátens (Mária Terézia, 1767)	Urbarialpatent	das	Sing.	
béke évek	Friedenjahre	die	Pl.	

Az alábbi ábra szemlélteti a szótárban ezen esetek előfordulásának gyakoriságát, külön oszlopban ábrázolva, hogy a történettudomány szaknyelvében gyakran előforduló és a fordítások esetében jelentős problémákat okozó állandósult szókapcsolatok közé tartozó főnévi szerkezetek között hányszor fordul elő. Jól látható, hogy a főnevek és főnévi szerkezetek között a címszóállományban azokból van a legtöbb, melyeknek egyes száma megegyezik a többes számmal. További érdekesség, hogy magasabb azoknak a kifejezésnek az aránya, melyeket csak egyes számban használunk, vagy a történettudományban csak, vagy általában egyes számban fordulnak elő.

15. sz. ábra: A német egyes és többes számok speciális esetei, készítette: a szerző.

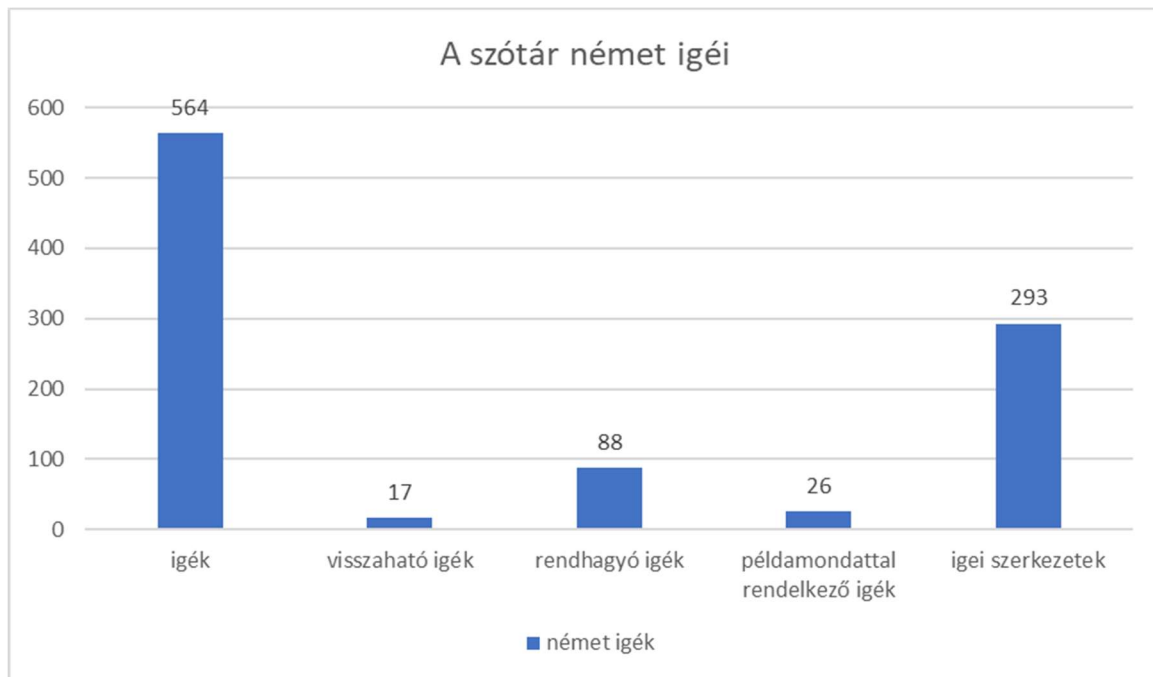
A *rendhagyó igék* esetében a német, mint idegennyelv-oktatásban megszokott módon és sorrendben megadom a *rendhagyó alakokat* (jelen idő E/1, Präteritum, Perfekt). A Partizip Perfekt alakok mellett a segédigék is szerepelnek rövidített alakban (h.=haben, i.=sein).

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
valamit árendába vesz	etw. in Pacht nehmen, nimmt, nahm, h. genommen			

A *visszaható igék* esetében az ige mellett s. rövidítés áll, mely a *sich* visszaható névmásra utal.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
s. einigen	megegyez			

A szótárban összesen 955 német ige szerepel lemmaként, melyből 540 szabályos, 18 visszaható, 88 rendhagyó ige, ezen felül pedig további 327 igei szerkezetet tartalmaz. Az igék eloszlásának arányait az alábbi ábra szemlélteti.

16. sz. ábra: A szótár német igéi, készítette: a szerző.

Jól látható, hogy a német lemmák igéi között többségben a szabályos igék vannak, ezen túlmenően 300 fölött van a német igei szerkezetek száma, ugyanakkor kevés visszaható ige van, ez azért is érdekes, mert a német nyelvben nagyobb arányban szerepelnek visszaható igék, mint jelen szótár szóanyagában. Ez azzal magyarázható, hogy a meghatározott kiválasztási szempontok szerint idekerülő szakszavak ritkán reflexívek, ritkábban szólnak az egyénről (pl. *törvényt ratifikál, rendeletet ad ki* stb.).

Egy szótár jellemzésénél felmerül a kérdés, hogy miért pont az adott kifejezések kerültek bele. Ezt és a kiválasztás, valamint szűkítés módját az előző fejezetekben már részletesen ismertettem. Mint láttuk, a történettudomány szaknyelvében jelentős számú olyan fogalom van jelen, melyek más tudománnyal közös szakszavaknak tekinthetők. Itt ki kell azonban térnem arra, hogy ezek közül melyek a legnagyobb csoportok. Ez a tény, illetve azok a kifejezések, melyeknél nem egyértelmű, hogy történelmi vonatkozásban milyen értelemben használjuk őket, indokolták, hogy bizonyos esetekben kategóriákat is megjelöljek. A szótárban a következő, összesen nyolc kategória szerepel:

- katonai/militärisch,
- jogi/Rechtswesen,
- viselet/Tracht,
- gazdasági/Wirtschaft,
- művészettörténet/Kunstgeschichte,

- politika/Politik,
- földrajzi név/Geologie,
- műszaki/Technik.

A kategóriák rövidítve jelennek meg a szócikkekben: *kat.*, *jog.*, *visel.*, *gazd.*, *művtör.*, *pol.*, *földr.*, *műsz.* alakokban. A német lemmák esetében a rövidítések a következők: *mil.*, *Recht*, *Tracht*, *Wirt.*, *Kunst*, *Pol.*, *Geol.*, *Tech.* Ezek közül a legmagasabb számban a katonai szakszavak képviseltetik magukat. Összesen 3176 hadtörténeti, illetve haditechnikatörténeti szakkifejezés szerepel a szótárban, melyekbe az egyes fegyveres konfliktusok neveit nem számoltam bele. A legkevesebb szakkifejezést a viselet kategória számlál, ebbe mintegy 60 kifejezés tartozik. A földrajzi nevek száma (ideértve az államok, települések, városrészek, utca neveket, hegyek neveit) összesen 408.

A magyar lemmák szócikkeinek egy részéhez példamondatokat, vagy mondatrészleteket is fűztem. Összesen 116 lemma szócikkében szerepel ilyen, melybe nem számoltam bele az olyan, egyébként gyakori eseteket, amikor csak példakifejezést illesztettem melléjük.²⁸³ Előbbiek elsősorban korabeli történeti források szövegeiből kerültek kiválasztásra, néhány esetben pedig történelmi szakirodalomból származnak. A példamondatok forrása a szócikkben a mondat végén rövidítve megjelenik zárójelben, a további adatok az adott forrásról a szótár bibliográfiájában megtalálhatók. A példamondatok többek között azért hasznosak, mert az adott kifejezést kontextusba helyezik, történettudományi szempontból pedig azért, mert bemutatja az autentikus használatot és segíti az idegennyelvű szövegalkotást (kutatási jelentés írás, publikáció stb.).

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többszám	Példamondat
egyesül	s. vereinigen			Feldmarschallleutnant Graf Schlik (...) sollte gestern abends noch bis Verpelét vordringen, um sich mit der Hauptarmee zu vereinigen. (Von der Revolution)
egybehív, összehív	einberufen, beruft ein, berief ein, h. einberufen			Die Delegationen werden jederzeit von Seiner Majestät für einen bestimmten Termin und an jenen

²⁸³ A 6. sz. mellékletben ezek helyhiány miatt a példamondat oszlopba kerültek.

				Ort einberufen werden, wo Seine Majestät zu jener Zeit verweilt. (Gesetzesartikel XII. des Jahres 1867 §32)
--	--	--	--	--

A történeti kronológia és a század tradicionális korszakolása szempontjából elmondhatjuk, hogy vannak a kiegyezés előtti és utáni történelemhez, valamint mind a kettőhöz köthető kifejezések. Azon a szókincsen túl, mely mind a kettőhöz köthető (pl. *az uralkodó személye, kormány, hidat ver, lovasszázad, utánpótlási vonal*) a lemmák 60%-a kiegyezés előtti (pl. *jobbágyfelszabadítás, provizórium, április törvények, Országgyűlési Tudósítások, Hitel/Világ/Stádium, Gellérthegyi Csillagda*) 40%-a pedig a kiegyezés utáni történelemhez kapcsolódik (pl. *bécsi tőzsdekrach, zsebkendőszavazás, vasúti pragmatika, gründolási láz, ipartámogató törvények, Középpárt*).

A nyelvtani információk mellett a szótár egyértelműsítés céljából történettudományhoz kapcsolódó kiegészítő információkat is közöl a szócikkeiben (melyek szükségességét a IV. fejezetben azonosítottuk). Ezek a kiegészítő információk hiánypótló adatok, melyek nagyban megkönnyíthetik a korszakban és a kifejezésben való eligazodást. Hogy jelen szótárban pontosan milyen információk csoportjára volt szükség, s hogy ezeket, hogyan építettem be a szótárba az alábbiakban mutatom be konkrét példák segítségével:

1. A háborúkat lezáró békék esetében a szócikkben megjelenik az évszám

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
első párizsi béke (1814)	Erste Pariser Frieden (1814)	der	Sing.	

2. A konkrét rendeletek, törvények, parancsok esetében a szócikkben megjelenik a kiadás évszáma, illetve, ha indokolt, az uralkodó neve (Ferenc József esetében, hosszú uralkodása következtében nem indokolt).

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
tűrelmi rendelet (1781, II. József)	Toleranzpatent	das	(Sing.)	
kárpótlás és földtehermentesítési nyílt parancs (1853)	kaiserliche Patent über die Urbarialentschädigung und Grundentlastung	das	(Sing.)	

3. *Kongresszusok, találkozók, határozatok, felkelések, forradalmak* esetén a szócikkben megjelenik az évszám.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
galíciai parasztfelkelés (1846)	galizische Bauernaufstand	der	(Sing.)	
szláv kongresszus (1848)	Slawenkongress	der	(Sing.)	
prágai (püNKöSDi) felkelés (1848 június)	Prager Pfingsttaufstand	der	(Sing.)	

4. *Intézmények* esetében megadtam az alapítás évét és indokolt esetben a székhelyét.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
Műszaki Hadapródiskola (Hainburg, 1869)	Pionierkadettenschule	die	Sing	
Császári-Királyi Állami Lőgyapotgyár (Hirtenberg, 1851)	k. k. Ärarische Schießwollanstalt	die	Sing	
Hadi lövésziskola (Bruck, 1868)	k.u.k. Armeeschützenschule	die	Sing	

5. *Sajtótermékek* esetében a szócikkben megjelenik a műfaj. Néhány lemmánál, ha szükségesnek ítélttem, további információkat is közöltem.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
Orvosi tár (folyóirat)	Ärztliche Magazin	das	(Sing.)	
Honderú c. 1843-1848 között megjelenő szépirodalmi, művészeti és divatlap	Morgenröte	die	(Sing.)	

6. *Helységnevek, városrészek, utcák, az egyes domborzatiformák* esetében megadtam a mai nevüket, a korszakban történet névváltozást, illetve, ha indokolt, egyértelműsítő információt arról, hogy ez ma hol található.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
Ferenc-hegy (a mai Vérhalom neve 1847-ig)	Franzisberg	der	(Sing.)	
Szépjuhászné (terület a mai Budapest II. kerületében)	Schöne Schäferin	die	(Sing.)	
Tündér-hegy, Tündér-szikla (Buda)	Himmel	der	(Sing.)	
Országút (Budapest, a mai Múzeum körút, Károly körút és Bajcsy-Zsilinszky út együttesen képezték)	Landstraße	die	(Sing.)	
Pattantyús laktanya (az Újépület korábbi neve)	Kanonier Kaserne		(Sing.)	

7. Ha az egyértelműsítés indokolta, rövid, egyszerű definíciók is megjelennek a szócikkekben.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
kétszeres, kétszerbúza, elegybúza, abajdóc (a búza és a rozs keveréke)	Halbfrucht	die	-e	
képezde (alacsonyabb szintű tanítóképzés)	Präparandenschule	die	-n	
új rendszabályok (az adminisztrátori rendszer korabeli megnevezése)	neue Maßregel	die	-n	

8. Amennyiben a lemmának a célnyelven *nincs ekvivalense*, definíció/magyarázat került mellé.

Német lemma	Magyar ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
Fall U (für Ungarn)	Friedrich Beck-Rzikowsky terve egy esetleges magyar forradalom erőszakos leverésére (1905)	r	(Sing.)	
Ungarische Krise	1905-1906-os magyarországi belpolitikai válság	e	(Sing.)	

9. A szócikkek jelzik, ha a korszakban a *maiól eltérő jelentésben* is használták az adott kifejezést.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
restauráció (a korszakban jelenthet éttermet is)	Restauration	die	-en	
összejövetel, vallásos összejövetel (a korszakban az országgyűlés résztvevőinek országgyűlésen kívüli összejövetelét is jelentheti)	Konventikel	das		

10. Amennyiben egy kifejezést a történelemben, vagy a korszakban *csak egyetlen emberre használták*, vagy használ ma a történettudomány, a személy neve feltüntetésre került a szócikkben.

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
kormányzó-elnök (Kossuth)	Gouverneur-Präsident	der	(Pl.)	
bresciai hiéna (Haynau)	Hyäne von Brescia	die	(Sing.)	

11. Szükség esetén megadtam további általános egyértelműsítő és segítő információkat is. Ezekre néhány példa:

Magyar lemma	Német ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
németellenes (a mai Németországra értik)	deutschenfeindlich			
nemzeti opera (műfaj)	Nationaloper	die	-n	
vegyes kerület (választásnál)	gemischte Bezirk	der	-e	
végítélet (per után)	Endurteil	das	-e	
anyaszék (Székelyföld)	Mutterstuhl	der	-e	
transzhumáló (kétlegelős) gazdálkodás	Transhumanz	die	-en	
hosszú fuvar (jobbágyteher)	weite Fuhre	die	-n	
teljesítés, foganatosítás (pl. törvényé)	Vollziehung	die	-en	
miniszterelnök, vezető miniszter (pl. Metternich)	leitende Minister	der		
kerületi gróf (pl. a turpolyai-kerületben)	Bezirksgraf	der	-en	
forgat (váltó)	girieren			
száműzésben élő (az „emigrációban élő” megfelelője)	im Exil lebend			Der im Exil lebende, geistige Führer der ungarischen Revolution, Lajos Kossuth, und seine beträchtliche Anhängerschaft. (Philip Charwath: Der Untergang)

12. Az általános és középiskolások szókincsében, mivel esetükben a német nyelvű történelemoktatás a szaktárgyi tudás mellett a nyelvtudást is fejleszteni hivatott,

minden esetben megadtam az igék vonzatát. Emellett pedig, ha a lemma és az ekvivalens egymásnak nem tükörfordításai, zárójelben megadtam a szó szerinti fordítást is, hogy ezzel is támogassam az órai idegennyelvű szókincsbővítést. Indokolt esetekben további magyarázatot is fűztem hozzá.

Német lemma	Magyar ekvivalens	Ne	Többes szám	Példamondat
beauftragen +A + mit + D	megbízni vkit vmivel			
im Urbarium verzeichneten Land	úrbéres föld (szó szerint: a telekkönyvbe bejegyzett föld)	das		
glückliche Friedenszeit – en	boldog békeidők (elsősorban a magyar történetírás használja ezt a kifejezést, a németben a Friedensperiode illetve a „guten alten Zeiten” használatos)	die		

Az alábbiakban bemutatok néhány példát az online szócikkek jelenlegi felépítésére, valamint bemutatom a papíralapú szótártervezet szócikkfelépítését is. Itt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ezek nem véglegesek, közel sem tökéletesek és a jövőben, megfelelő tökével változtathatók, tökéletesíthetők, felhasználóbarátabbá tehetők.

Magyar	Német
egyesül (ige)	sich vereinigen (Verb) Példamondat: Feldmarschallleutnant Graf Schlik (...) sollte gestern abends noch bis Verpelét vordringen, um sich mit der Hauptarmee zu vereinigen.
katona növendék (főnév)	Militärzögling (Substantiv) der • -e
irgalmasok (főnév)	barmherzigen Brüder (Substantiv) die • (PL)

10. sz. kép Példák az online szótárból.

Schießbaumwolle die, -e, <fn>, kat. lögyapot
kroatisch-ungarische Ausgleich der, Sing., <fn> horvát-magyar kiegyezés
durchschlagen s., <i>, kat., keresztül vágja magát, (schlägt durch, schlug durch, h. durchgeschlagen)
vereinigen , s., <i> egyesül <i>Feldmarschallleutnant Graf Schlik (...) sollte gestern abends noch bis Verpelét vordringen, um sich mit der Hauptarmee zu vereinigen. (Von der Revolution)</i>

11. sz. kép Tervezett szócikkfelépítés a nyomtatott szótárban, készítette: a szerző.

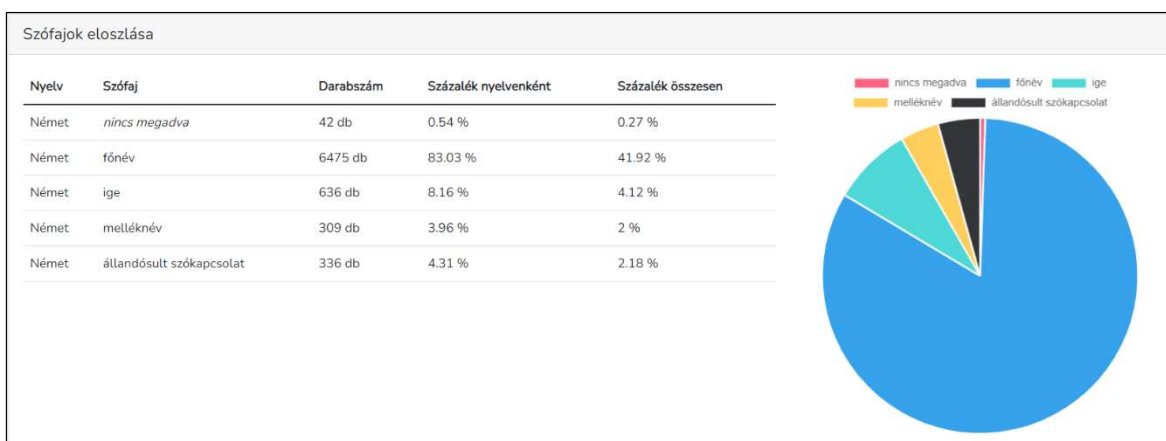
6.4. A szerkesztői felület

A szótárhoz a felhasználók számára láthatatlan, komplex szerkesztői felület is tartozik, melyet úgy terveztünk, hogy megkönnyítse és támogassa a lexikográfiai munkát, sőt a metalexikográfiai munkát is. Ezen a felületen keresztül lehet új lemmákat felvinni, melyet a legördülő listák tesznek gyorsabbá és gördülékennyé, sőt ezek segítenek az esetleges gépelési hibák elkerülésében is (12. sz. kép). Ennek az elemnek további előnyei, hogy egyrészt, ha hibás lemmát észlelünk az bármikor könnyedén és azonnal javíthatjuk, másrészt a szócikkeket bármikor bővíthetjük, kiegészíthetjük extra információkkal. Ide érkeznek be továbbá a felhasználói észrevételek, melyekre reagálni is innen tudunk, valamint az általuk ajánlott szavak is. A rendszert úgy alakítottuk ki, hogy amennyiben a felhasználók által beküldött szavakon nem kell javítást végrehajtani, néhány kattintással felvihetők a lemmaállományba, melyet követően a felhasználók számára azonnal elérhetővé is válnak. Mivel a kutatás alkalmával egyértelművé vált, hogy a metalexikográfiai kutatások és azok eredményei egyre jelentősebbek a megfelelő, felhasználóbarát szótárak létrehozásban, a már meglévők javításában, másrészt a nyelvtudomány számára általában, ezért ehhez kapcsolódó elemeket is beépítettünk a felületbe. A rendszer előre megadott (bővíthető) szempontrendszer szerint automatikusan statisztikát készít a szótárról, követi a változásokat, az eredményeket pedig importálható diagrammon is megjeleníti (13. sz. kép). Így a célközönség kiszolgálása mellett az MNTSZ fejlődését és a nyelvtudomány vonatkozó szegmenseinek kutatásait is szolgálhatja. A szerkesztői felület további erénye, hogy megfelelő internetkapcsolattal bárholonnan, bármilyen eszköztől elérhető, így a szerkesztői

munka nincs sem helyszínhez, sem időhöz kötve. Sürgős esetben a korrekciók akár útközben egy okostelefonnal is elvégezhetők.

#	Szó	Névelő	Többszám	Rendhagyó alak	Szófaj	Kategória	Bejelentések
6458	lovass futár, küldőnc	-	-	-	főnév	-	Nincs
7308	lovassfutár, sürgöny	-	-	-	főnév	-	Nincs
6444	lovashadosztály (cs. és k. hadseregben)	-	-	-	főnév	-	Nincs
6447	lovassrészleg, lovassosztag	-	-	-	főnév	-	Nincs
6469	lovassági előőrs (jelenthet első csatasort is)	-	-	-	főnév	-	Nincs
6457	lovassági laktanyája, huszár laktanya	-	-	-	főnév	-	Nincs
699	lovassági lobogó, zászló	-	-	-	főnév	kat	Nincs
5098	lovász, istállófiú	-	-	-	főnév	-	Nincs
4830	lovat futószáron járat (lovass betanításkor)	-	-	-	ige	-	Nincs
258	lövédékmozgástan, ballisztika	-	-	-	főnév	kat	Nincs

12. sz. kép: Szócikkszerkesztő felület.

13. sz. kép: Szerkesztőfelületen elérhető naprakész statisztika (egy példa)²⁸⁴

6.5. A szótár hasznosíthatósága

A szótárt elsősorban a már említett három, történelemmel tanulmányai, illetve munkája kapcsán foglalkozó csoport hasznosíthatja. Az általános és középiskolás diákok megtalálják benne a 19. századi magyar történelemhez kapcsolódó összes szakkifejezést, melyre tanulmányaik alatt szükség van. Felhasználható tanórákon az órai munka és szaktanári magyarázat támogatására, valamint az egyértelműséget szavatoló rövid megjegyzései miatt az otthoni tanulás, készülés alkalmával is. Az otthoni tanulásban, házi feladat készítésben egyrészt azért nyújt jelentős segítséget, mert lerövidíti a szótározás

²⁸⁴ Az ábra csak szemléltetésre szolgált, az online szótár korábbi állapotában készült, adatai még nem egyeznek meg a folyamat lezárásakor létrejött végső adatokkal.

időtartamát, hiszen a korosztály igényeihez alkalmazkodó szótárban egyértelműen és gyorsan lehet keresni, másrészt szavatolja a szakkifejezések elvárt formában történő használatát. A szótár az iskola és az oktatásrendszer által előírt és megkövetelt szóanyagot tartalmazza, így a tanulók elkerülhetik az önálló otthoni munka alkalmával használt szótárak és internetes keresések segítségével talált helytelen kifejezések használatát. A diákok munkája mellett, a szaktanárok munkáját, órára készülését is segítheti, megkönnyítheti. Különösen nagy segítség lehet a történelmet német nyelven oktató kezdő tanárok számára. A szakszóanyagot túlmenően a megastruktúrához tartozó speciális szövegek tovább segíthetik ezt a csoportot a sikeres tanulásban, oktatásban.

A történelem szakos egyetemi hallgatók, ha megvan hozzá a megfelelő, általános nyelvtudásuk, a szótár lemmaállományának használatával, tudományos igénygel be tudják mutatni az egyetemi tankönyv témáit. A szótár segítségével képesek megérteni és visszaadni a 19. századi magyar történelem:

- eseménytörténetét,
- alapvető jogtörténeti vonatkozásait,
- gazdaságtörténetét,
- viselettörténetét,
- tudomány- és technikatörténetét,
- vallástörténetét,
- politikatörténetét,
- társadalomtörténetét,
- oktatástörténetét,
- nőtörténetét,
- művelődéstörténetét,
- nemzetiségtörténetét,
- hadtörténelmét.

Ezen túlmenően a szótár segítségével képesek lesznek az események térbeli elhelyezésre is, mert megtalálják benne hazánk történettudomány szempontjából legfontosabb településeinek, vármegyéinek neveit, illetve Európa korabeli államainak neveit, valamint Buda és Pest legfontosabb helyszíneit. Ezek közül a legfontosabbak megtalálásához ezután nem lesz szükségük helynévlexikonokra, mert a felhasználók itt

gyorsan és könnyen, tehát a modern felhasználói elvárásoknak megfelelően jutnak a kívánt információhoz.

A kutatóknak rendelkezésre áll egy magasabb tanulmányokat és történelmi ismereteket igénylő szókincs, mely kutatásaik, szakmai munkájuk alkalmával lehet hasznos számukra. A szótár szavai segítenek mind a modern szakirodalom, mind a korabeli forrásszövegek feldolgozásában. Az MNTSZ a hadtörténészek számára jelentheti a legnagyobb segítséget, hiszen a primer kutatás eredményeit figyelembe véve, a hadtörténelem szóanyagát dolgozza fel a legkörültekintőbben.

A három eredendően kiválasztott célcsoporton kívül az MNTSZ-t más csoportok is haszonnal forgathatják. A szótár nemcsak a történelem és állampolgári ismeretek, hanem más tárgyak oktatásába is bevonható. Támogathatja a két tanítási nyelvű iskolákban előírt *célnyelvi civilizáció* tantárgy bizonyos témáinak feldolgozását, ahogyan a német nemzetiségi oktatás több területét is. Különösen hasznos lehet az osztrák történelem, földrajz, a nemzetiségek, valamint a két ország közötti kapcsolatok tanítása alkalmával. Az oktatás mellett jelentős segítség lehet még fordítók, néprajzkutatók, levéltárban és könyvtárakban dolgozó szakemberek, muzeológusok, múzeumpedagógusok, kisebbségkutatók, nyelvészek számára, illetve mindazoknak, akik munkája valamilyen módon a korszakhoz kapcsolódik (pl. zenetörténet). Hasznos lehet továbbá szaknyelvutatóknak, szaklexikográfusoknak és meta-szaklexikográfusoknak is.

Összességében megállapítható, hogy a szerteágazó kutatómunkára alapozottan összeállított, hiánypótló szótárral törekedtem arra, hogy struktúrája, szókincse és a megjelenítés formája is megfeleljen a célközönség (szakmai) elvárásainak. Célul tűztem ki, hogy a célcsoportok szükségleteinek megfelelő kiegészítő információkat adjak. Erénye továbbá, hogy lehetőséget ad a bővítésre, ellenőrzött módon a használók által is szerkeszthető, tehát nyitott a felhasználói oldalon is. A szótár nyomtatott verzióját és a hozzá kapcsolódó bibliográfiát lásd 6. számú mellékletben. A disszertációhoz nyomtatva, elsősorban környezetvédelmi okok miatt csak a német-magyar verziót csatoljuk, mert ez minden szócikket tartalmaz (a magyar-német kevesebből áll), áttekinthető és értékelhető vele a szótár teljes lemmaállománya, és a szótárírói munka vonatkozó részei is.

6.6. Adalékok a történettudomány szaknyelvéhez az MNTSZ vizsgálatának tükrében

A történettudomány szaknyelvének nyelvészeti szempontú elemzéséből, mint láttuk igen kevés áll rendelkezésre. Jelennek meg kutatások egy-egy kor, egy-egy múltbéli jelenség nyelvezete kapcsán, ahogyan találunk olyanokat is, melyek egy eseményhez kapcsolódva

néhány fogalom tisztázást tűzték ki célul, ezek azonban mindig csak egy, vagy csekély számú szempont szerint végzett kutatások.²⁸⁵ Nem találtam azonban olyan munkát, amely a történettudomány szaknyelvét annak komplexitásában vizsgálná, éppen ezért lényeges, hogy a kevésbé jelentős eredményeket is lajstromba vegyük. (Az MNTSZ elkészülése, járulékos eredményként a jövőben vizsgálati alapanyagot is nyújt az ilyen jellegű munkáknak.) Ahhoz azonban, hogy ezen állítások helyességét láthassuk, szükségünk volt a disszertációban leírtak megismerésére és a szótár statisztikai adatainak ismeretére. Ezért kapott helyet ez a rész a disszertáció legvégén. A szótár szóanyagának és korpuszának teljeskörű elemzése után összegyűjtöttem azokat a jellemzőket, melyeket a történelmi szaknyelvről ezek alapján megtudhatunk, illetve olyan jelen dolgozatban leírt állításokat, melyeket a kész szótár szóanyaga is visszaigazolt (ezzel is tovább árnyalhatjuk tudásunkat ezen alulkutatott szaknyelvről). Ezek az alábbiak:

1. Az MNTSZ és az elkészítéséhez összeállított korpusz is igazolta, hogy a történettudomány szaknyelve két nagy halmazra, a modern és korabeli kifejezések halmazára bontható. A két csoport együttes megértésével és használatával lehet csak tudományos igénnyel értelmezni és leírni a múltat. A szótár elkészítése tehát szaklexikográfiai és történeti lexikográfiai munka, ezért mind a két csoportra jellemző metalexikográfiai kutatások szükségesek hozzá.
2. A történettudomány szaknyelvében a más szaknyelvekkel közös szakszókincs aránya magas, ezek a tudományok pedig igen változatos palettát mutatnak. A kapcsolat nem korlátozódik néhány tudományra, tudományágra, sőt egyetlen tudományterületre sem.
3. A szótár lemmaállományának számszerű adatait vizsgálva elmondhatjuk, hogy a vizsgált szaknyelvben a főnevek és állandósult szókapcsolatok dominanciája figyelhető meg. Többek között ez is igazolja, hogy ebben a szaknyelvben a frazeologizmusoknak kiemelt szerepe van, melyet a lexikográfiának nemcsak figyelembe kell vennie, de megfelelő módon reagálnia is kell rá.
4. Ebben a szaknyelvben is jelen vannak idegen nyelvből változatlanul átvett kifejezések, ugyanakkor míg ezek napjaink modern szaknyelvei esetén legtöbbször

²⁸⁵ Például: Felszeghy Ediltrud: A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon, Budapest, 1938.; W. Nagy Ágota (szerk.): A magyar mezőgazdaság kertészeti, erdészeti és vadászati szaknyelv kialakulása, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2003.; Nagy Ágota: Járomfa, mozóvány, nőtövény... A nyelvújítás korában született szaknyelvünk „szokott és szokatlan” szavai, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2009.

a domináns angol nyelvből származnak (pl. manager), a történettudomány szaknyelvének a korabeli szakszókincs halmazára az angol jövevényszavak dominanciája nem jellemző. Ebben az esetben a korszak és terület lingua francaja a mérvadó (pl. lex), valamint az adott nyelvet beszélőket ért hatások (történelmi folyamatok, pl. odbor). A modern szakszókincs halmazára pedig nem jellemző olyan mértékben az angol dominancia, mint más szaknyelvek esetében.

5. Jelentős eltérést láthatunk még az egységesítés, szabványosítás területén. A történelmi szaknyelv szakkifejezéseinek egy jelentős része nem lenne alkalmas pl. nemzetközi szabványosításra, hiszen, mint láttuk, az egyes nemzetek eltérő történelemértelmezése, valamint a kifejezés hordozta mögöttes tartalom, érzelem stb. miatt ez bizonyos fontos kifejezések esetében lehetetlen. Egy részüknek pedig nincs valódi megfelelője, mert az adott országban nem létezett az a jelenség (pl. angol nyelvből nem létezik egyértelmű ekvivalens a várjobbágy kifejezésre).
6. A korpuszban mai műhelyzsargon nem volt azonosítható. A korpuszszövegek és az MNTSZ vizsgálata alapján azt azonban elmondhatjuk, hogy a történettudomány korabeli szakszókincsén belül van műhelynyelv, melyet a korszak szaknyelvhasználói egymásközt használtak. Gondoljunk csak a „kövér Berta”/ „dicke Bertha” kifejezésre, melynek minden korban volt hivatalos neve is pl. bombarda, 42-es mozsárágyú stb. Ugyanakkor ezek a mai történelmi szakirodalomban a többivel egyenértékű szakszókincsnek számítanak
7. A történelmi szaknyelv részét képezik a korszak híres sajtótermékeinek és írott műveinek címei (pl. Hitel/Világ/Stádium), hiszen nélkülük nem írható le a korszak.
8. A történelmi szaknyelv részét képezik a legjelentősebb klubok, egyesületek, intézmények, kitüntetések, díjak nevei, mert nélkülük nem írható le a korszak, nem alkothatók életrajzok. Ebből adódóan ebben a szaknyelvben, különösen a természettudományos szaknyelvekhez képest magas a tulajdonnevek aránya.

A fenti megállapításokkal kapcsolatban azonban fontos megjegyeznünk, hogy bár kétségkívül árnyalják a történelmi szaknyelvvvel kapcsolatos tudásunkat, értékes információk egy alulkutatott szaknyelv kapcsán, de főként egy történelmi kor szaknyelvének vizsgálatára épülnek. Többségük esetében, ha általános jellemzőként szeretnénk kezelni őket, szükség van arra, hogy más történelmi korokhoz kapcsolódó szaknyelvi vizsgálatokkal megerősítsük őket.

ÖSSZEGRZÉS

A történelmi szakszótár készítése érdekében folytatott kutatásom **első szakaszában** vizsgáltam a lexikográfia témakörének szakirodalmát és tisztáztam a hozzá kapcsolódó, a téma szempontjából elengedhetetlen fogalmakat. Ezt egészítette ki a szótártipológia alapjainak megismerése, valamint a szaknyelvek általános jellemzőinek és a történelmi szaknyelv alapjainak vizsgálata.

1. Elemezve egy online történelmi szakszótár készítésének folyamatát, megállapítottam, hogy egy ilyen lexikográfiai referenciamű elkészítéséhez a nyelvészet több területén kell jártasságot szerezni és több területének fogalmait kell tisztázni. Abból a tényből, hogy összesen, mintegy 40, a tervezett szótár szempontjából elsődlegesnek számító fogalmat kellett tisztáznom, melyekből további jelentős számú, szintén tisztázandó másodlagos fogalom ágazott le, bizonyítottam a téma komplexitását (I. fejezet).
2. A lexikográfia tisztázatlan kérdéseit vizsgálva megállapítottam, hogy a technika robbanásszerű fejlődéséből, a tudomány differenciálódásából, a változó társadalmi elvárásokból és a globalizációból adódó eltérő igényekből keletkező új tudományos problémák mintegy „rátorlódnak” a már régóta fennálló, máig megoldatlan régiekre. Az elméleti munka (tudományos kutatások) ráadásul nehezen és lassan követik le a gyors változásokat. Az újonnan megjelenő problémák megoldásához azonban szükség van a korábbiak tisztázására. Ez, és a szakma képviselőinek mielőbbi konszenzusra jutása nemcsak időszerű, de elengedhetetlen is, mert az elméleti lexikográfia hiátusai a gyakorlati lexikográfiai munkát is jelentősen hátráltatják (I. fejezet).
3. A szótártipológiát elemezve megállapítható, hogy egy szótár műfaji besorolásához és alapos elemzéséhez a már meglévő szótártipológiák közül több, a szakértők által korábban megalkotott szótártipológia egyidejű használata szükséges, melyeket célzottan a tipizálandó szótárhoz kell kiválasztani. Emellett arra is rámutattam, hogy még több ilyen tipológia kombinált használata mellett sem kerülhető el ezek kiegészítése, vagy részeinek elhagyása az elemzett szótárhoz igazítva (1.2.2., 1.2.5., 1.2.6., 1.2.7.).
4. A szótártipológiák használata kapcsán megállapítható, hogy egy szótár jellemzése esetében hangsúlyt kell fektetni a tipizálásra és a kiválasztott kategóriába sorolás indoklására, alátámasztására. Az ilyenfajta tudományos indoklások a vonatkozó

szakirodalomban gyakran hiányoznak, pedig az indoklás a szótár, a tartalom, a felölelt nyelvi réteg specifikusságára, vagy akár a tipológiák hiányosságaira is felhívna a figyelmet, ahogy ezt a történelmi szaknyelv és szakszótár esetében is láttuk. Elemzéseim során megállapítottam, hogy a szakirodalmakban előforduló tipizálásokról speciális szótárak esetében nem mindig egyértelműen derül ki, hogy miért és mi támasztja alá a szerző által végzett típusba sorolást vagy jellemzést (1.2.8.).

5. A szakszótárak speciális megjelenítési formáinak (online szakszótár) sajátosságait vizsgálva megállapítottam, hogy annak érdekében, hogy egy szótár az „online szakszótár kategóriába” sorolható legyen, nem elegendő kritérium, hogy adatbázissal, weboldallal, keresőmotorral és megfelelő szótárstruktúrákkal is rendelkezik. Ezen kritériumok megvalósulásával a szakszótár „csak” a digitális adatbázistól és egyéb lexikográfiai referenciaművektől különül el. Hogy onlineszakszótár-típusba sorolható legyen, valóban és megfelelően kell hordoznia a szótártipológiai kategória rá vonatkozó speciális jegyeit és jellemzőit (1.2.6.).
6. Ráműttem arra, hogy az online szótártipológiában a többihez képest kevesebb hangsúlyt kap a készítő/szerkesztők szerinti tipizálás. Továbbá arra is rávilágítottam, hogy a szakirodalomban érdemes lenne megjeleníteni, hogy vannak olyan keresett és szakmai szempontból kiváló online szótárak, melyet egyetlen hozzáértő magánszemély készített (és bővít) annak ellenére, hogy az optimális szótárkészítői munka minimum inter-, de inkább multidiszciplináris csapatmunka. Ez utal a fennálló „szótáréhségre” és arra, hogy az igényekhez képest kevés szótárírói projektet indítanak. Ezzel együtt felhívtam a figyelmet arra, hogy a kétpilléres, legtöbb metalexikográfiai munkában elfogadott szerző/szerkesztői szempontból történő csoportosítást időszerű felülvizsgálni és bővíteni. Hazai és külföldi szótárak vizsgálatával összesen 6 csoportot azonosítottam (1.2.6.).
7. Megállapítottam, hogy a történelmi szaknyelv olyannyira alulvizsgált, hogy az ezt a szaknyelvet *komplexitásában* vizsgáló, speciálisan erre fókuszáló, nyelvészeti szempontú munkák a nemzetközi szakirodalomban is csak elvétve jelennek meg, a magyarban pedig teljesen hiányoznak. Ezek azonban ahhoz, hogy a történettudomány szaknyelvét gyűjtő lexikográfiai munkák kellő tudományos megalapozottsággal készülhessenek el, elengedhetetlenek lennének (1.3.4.).
8. Megállapítottam, hogy az általános szaknyelvi osztályozások egy részét a történettudomány szaknyelve esetében is használhatjuk, ugyanakkor vannak olyanok

melyekről a célzott kutatási eredmények hiányában egyelőre nem tudjuk eldönteni, hogy esetében is alkalmazhatók-e. Rávilágítottam arra is, hogy a nyelvészet által elfogadott, legáltalánosabb, minden szaknyelvre igaznak tartott jellemzők egy része a történettudomány szaknyelve esetében nem helytálló (1.3.4.).

A **második részkutatás** a történész, a történettudomány és a nyelv és nyelvtudomány, azon belül a lexikográfia kapcsolatát vizsgálta, melynek keretében elsősorban azokat a főbb pontokat kerestem, amelyeket a történészek munkáját segítő nyelvészeknek figyelembe kell venniük a történelmi szaknyelv kutatása és történelmi szakszótár írása esetében. Elemeztem, hogy a történettudomány szaknyelvét használóknak rendelkezésükre áll-e a nyelvhasználathoz szükséges tudás, valamint az azt támogató könyvek, szakirodalmak, szakszótárak. Az eredmények így foglalhatók össze:

1. Több oldalról vizsgálva a történelem/a történész munkája és a nyelv kapcsolatát, megállapítható, hogy egy kutatótörténész munkájának alapja az írott és beszélt szak- és köznyelv, mint a megértés és befogadás, valamint az alkotás és információ-átadás eszköze. A nyelv a történész munkájának minden folyamatában (6 fázis) kiemelkedő szerepet tölt be, ennek ellenére kevés olyan kutatás áll rendelkezésre, mely a történész és a nyelv kapcsolatát valamennyi munkafolyamatban vizsgálná.
2. Azonosítottam, hogy a történész az egyes fázisokban milyen módon találkozik és foglalkozik a nyelvvel. Kiemeltem, hogy a történészi kutatómunka folyamatának első három szakaszában (tehát az előzetes tudás megszerzésétől a történelmi adatok kritikai vizsgálatáig) a nyelvhasználatot több tényező nehezíti. Ráműtattam, hogy a történészek munkáját segítő nyelvészeknek ezért (legalább) három aspektusból kell vizsgálniuk a történész által használt nyelvet. Ezek a nyelvi rétegek, a nyelvtörténelmi korszak/nyelv specialitásai, valamint az anyanyelv/idegen nyelv kérdésköre. A három szempont alapján megállapítható, hogy:
 - a) a történész több nyelvi réteggel, több nyelvtörténelmi kor nyelvi állapotával dolgozik, melyekhez a sikeres eredmény érdekében szinte egyformán kell értenie. A kutatási témájától függően, nemcsak a saját kora és kutatott kor nyelvi állapotával, hanem bizonyos esetekben a kettő közötti nyelvi állapottal is helyesen kell tudnia eljárni. Korszaka minél távolabb esik a jelentőtől, annál több ilyen „köztes nyelvi állapottal” nehezül a kutatása. (Amennyiben az adott

nemzet, terület, állam történetírásában paradigmaváltás történt, az azt megelőző szókészlettel is jól kell tudnia eljárni.)

- b) a történeti kutatások és az idegennyelv-használat összefüggéseit elemezve megállapítottam, hogy egyetlen (magasabb szintű) történeti kutatás sem valósítható meg idegennyelv-használat/ismeret nélkül, s hogy bár a kutatott korszak erősen befolyásolja a nyelvek megjelenését az egyes munkákban, felállítható egy általános nyelvhasználati modell (*Történész idegennyelv-használati/TörId modell*). Ez alapján a történeti kutatások esetében megkülönböztethetünk *elsődleges kutatási idegen nyelvet, másodlagos kutatási idegennyelvet, közvetítő/diplomáciai idegen nyelvet, publikációs idegen nyelvet*. Bár ezeknek súlya és szerepe a kutatás szempontjából eltérő, de egyik sem elhanyagolható. Kimutatható az is, hogy a használt idegen nyelvek száma ugyan függ a kortól és a témától, de mindig több mint egy, olykor 8-10 különböző idegen nyelvre is szükség lehet. Az idegen nyelv fontosságát igazolja a történészek munkájában továbbá az is, hogy a magas számú idegennyelv-használat szükséglete független attól, hogy a kutatás témája magyar, vagy egyetemes történelem. Az is jelzi fontosságát, hogy a tisztán magyar történelemmel foglalkozók esetében is előfordul, hogy az anyanyelvű forrás és szakirodalom használat nagyon csekély (2.1.).
3. Megállapítottam, hogy annak ellenére, hogy a történettudománynak saját szaknyelve van és a történeti kutatásokban nagy jelentősége van az idegen nyelveknek, az ezt elsajátítani kívánó diákok, szakemberek számára nem állnak rendelkezésre olyan segédanyagok, kurzusok melyek más szaknyelvek (pl. jog, gazdaság, hadtudomány) esetében már régen jelen vannak. Ebben a helyzetben az érdekelteknek jó minőségű idegen nyelvi szakszótárak nagy segítségére lehetnének, azonban ezek is teljesen hiányoznak (2.1.).
4. A történettudomány és a nyelvtudomány kapcsolódási pontjait vizsgálva megállapítottam, hogy bár a nyelvtudomány a történelem elismert segédtudományának számít, kimondatlanul létezik egy „kutatási hagyomány”: a történeti kutatások elsősorban a történeti összehasonlító nyelvészetet, olykor a történeti szemantikát hívják segítségül. A nyelvtudomány többi ágát, annak ellenére, hogy hasznos, akár új eredményt hozó, vagy kutatási eredményt alátámasztó segítség lehetne, sokszor figyelmen kívül hagyják. Célszerű lenne ebből a „hagyományból” kilépni és alaposabban vizsgálni, hogy a nyelvtudomány mely ágai lehetnének még

hasznosak, és pontosan melyik történelmi kor kutatásához, majd az eredményeket a történelem segédtudományai tantárgyba integrálni (2.2.).

5. Elemezve a történettudomány és a lexikográfia kapcsolatát megállapítható, hogy
 - a. a két tudomány kölcsönösen segítheti egymást új tudományos eredmények felállításában, azok igazolásában, vagy támogathatja a hozzájuk vezető folyamatot;
 - b. a lexikográfia a történészek munkájának esetében *támogató és konkrét eredményt hozó* szerepet is betölthet;
 - c. a történészek is végeznek gyakorlati lexikográfiai (jellegű) munkát, melyekből a lexikográfia is profitálhat. A történészek lexikográfiai jellegű munkájának hat fajtáját azonosítottam és támasztottam alá példával,
 - d. nincsenek tudományosan megalapozottan meghatározva és kidolgozva a két tudomány kapcsolódási pontjai, az együttműködés irányai és módszerei, valamint ezek eredményeinek oktatásba történő beépítésének lehetőségei, melynek kutatására javaslatot tettem (2.2.).

A **harmadik részkutatásban** a kutatási célkitűzésben szereplő szaknyelvi szótár készítéséhez és a szótárhasználók elvárásainak meghatározásához kérdőíves kutatást folytattam a történelemszakos hallgatók körében, kitérve a szótárhiányra és a szótárhasználat nehézségeire is. A szaknyelvi nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés eredményeit az alábbiakban foglalom össze:

1. A kérdőívet kitöltők munkájukhoz főként angol nyelvet használnak idegen nyelvként, a rangsorban a következő a német és a holtnyelvek.
2. A kitöltők többsége mind szakirodalmat, mind forrást használ idegen nyelven,
3. A kitöltők mind a tanulmányaikhoz, mind a kutatásaikhoz használnak idegen nyelvet, függetlenül attól, hogy magyar vagy egyetemes történelmet kutatnak/tanulnak.
4. A válaszadók nyelvtudása, a használt idegen nyelvből közép- vagy felsőfokú, de ennek ellenére is nehézséget okoz a történelmi szakkifejezések megértése és megadása idegen nyelven. Némelyeknek olyannyira, hogy a munkájuk folyamatát is akadályozta. Különösen igaz ez a magyar nyelvű szakkifejezések idegen nyelvű ekvivalenseinek megadása esetén.

5. A kérdőívet kitöltők túlnyomó többsége munkája során gyakran használ szótárt, és gyakran szükségük van több szótár egyidejű alkalmazására is. Előfordul, hogy ennek ellenére sem találják meg a keresett kifejezést.
6. A válaszadók a szakszavak szótározásával kapcsolatos nehézségek között előkelő helyen szerepeltették a szótárak hiányát, a bonyolult keresést, a megfelelő ekvivalensek hiányát és ilyen esetekben a kifejezés magyarázatát.
7. Különösen elbizonytalanítja a történelmi szakkifejezéseket idegen nyelven használókat az, hogy a szótárban talált kifejezés a történettudomány szempontjából is helyes-e, valamint, hogy az adott korszakban megállja-e a helyét. Árnyalja a problémát, hogy amennyiben egy fogalomra több ekvivalenst is találnak, nem tudják megítélni, hogy ezek közül melyiket kell az adott korban használniuk.
8. A magyar történelmet kutatók elsősorban a német nyelvet használják, ezt a latin követi. Ez a csoport érezte úgy leginkább, hogy munkáját akadályozta, ha egy szakszót, vagy szakkifejezést nem értettek, s velük fordult elő a leggyakrabban az, hogy több szótárt is használniuk kellett egy szakkifejezés megtalálásához.
9. A legtöbb doktorandusz magyar történelmet kutat és a német nyelvet választotta kutatási nyelvnek. A doktoranduszok nagyobb része felsőfokon beszéli a németet, de ennek ellenére is voltak olyanok köztük, akik nem mindig biztosak abban, hogy helyes kifejezést használnak-e idegen nyelven, sőt ez az a csoport amelyik a legtöbbször kénytelen több szótárt is használni egy-egy szakkifejezés megtalálásához.
10. A válaszadók túlnyomó többségének segítené a munkáját egy korszakspecifikus nyelvi szakszótár, melyre véleményük szerint papíralapon és digitális formában is szükség lenne.
11. A készülő szakszótárral kapcsolatosan kiderült, hogy a hadtörténet, a társadalomtörténet, a vallástörténet, a gazdaságtörténet és a politikatörténet szakkifejezéseit igénylik a legtöbben, de több, mint 10% azoknak az aránya, akik ezen túlmenően történettudomány további területeinek kifejezéseit is igényelnék.
12. A válaszadók többsége a szótárral kapcsolatosan a pontosság, hitelesség, igényesség, a könnyű kereshetőség kritériumait jelölte meg, de igény mutatkozik a korszak-megjelölésre, példamondatokra, képekre, ábrákra, forrásmegjelölésre, valamint az interaktivitás lehetőségére is (III. fejezet).

A kutatás **negyedik szakaszában** egy kétnyelvű történelmi szakszótár készítésekor felmerülő kihívásokat vizsgáltam, hogy a szótárkészítés felmerülő problémáira *módszertani javaslatokat* tudjak adni. Ennek keretében további vizsgálatokat végeztem a történelmi szaknyelv témakörében, valamint azonosítottam a szótárkészítés kapcsán felmerülő nehézségeket és azok megoldási lehetőségeit. A fejezetben azokat a *kihívásokat* vizsgáltam melyek a *történettudomány speciális jellemzőiből fakadnak*, vagy amelyek ugyan lexikográfiai természetűek, de megoldásukra a *történettudomány adhat választ*. Ezek alapján az alábbi megállapításokat, javaslatokat tettem:

1. Történészek publikációi szövegének statisztikai elemzését követően megállapítottam, hogy a modern nyelv és a korabeli nyelv (forrás idézetek) egyaránt jelen van bennük, utóbbi súlyát statisztikai eredmények igazolták, így megállapítható, hogy egy történelmi szakszótárhoz készített korpusznak a modern szakirodalom mellett a korszak forrásszövegeinek is helyet kell kapnia, ezért a szótárkészítésnél ezt vettem alapul (3.1.).
2. A szakszavakat és szakkifejezéseket áttekintve megállapítható, hogy
 - a) itt is azonosíthatjuk az 1) általános köznyelvi szavak, 2) közös szakszavak, valamint 3) speciális szakszavak csoportját. A kifejezéseket tovább elemezve azonban azt is láthatjuk, hogy a három csoport szótörténeti aspektusból tovább differenciálható, azaz tovább bonthatjuk őket modern és korabeli szakkifejezések csoportjára.
 - b) a történettudomány szaknyelve általános, köznyelvi szavainak létezik egy olyan halmaza, amelybe tartozó köznapi szavaknak már a korban mögöttes tartalmuk volt, vagy a történettudomány adott nekik mögöttes tartalmat. Ezekben belül szerkezetük szerint megkülönböztethetjük az egyszerű és összetett szavak, valamint a frazémák csoportját.
 - c) a történettudomány szaknyelvének létezik egy, a további szaknyelvektől eltérő csoportja. Ez azon, eredendően általános köznyelvi szavak halmaza, melyek már feledésbe merültek, vagy a mai nyelvből akár ki is haltak (archaizmusok), a történettudomány számára azonban elengedhetetlenek egy-egy jelenség leírásához. Az általános szavak tehát a köznyelvből való kihalásuk miatt váltak napjainkra speciális, csak a múltat kutató szakemberek által értett szakszavakká.

- d) bizonytalan kérdés, hogy történettudománynak van-e műhelynyelve, azaz szakmai köznyelve, ez a korpusz szövegeiből nem volt kimutatható, így a kérdés eldöntése további kutatásokat igényel (4.1.).
3. Egy történelmi szakszótár készítésénél figyelembe kell venni, hogy annak írása „hibrid” jelenség, mert minimum két tudomány ismeretét követeli meg (történettudomány és lexikográfia), továbbá nemcsak az adott történelmi korszak nyelvét, hanem a modern szaknyelvet is ismerni kell, valamint a történeti forrásokat és szakirodalmat egyaránt fel kell dolgozni hozzá. A történelmi szakszótárírás tehát egyaránt szaklexikográfiai és történeti lexikográfiai munka, a hozzákapcsolódó metalexikográfiai kutatásoknak is el kell ágazniuk mindkét irányba (4.2.).
 4. Figyelembe kell venni, hogy a két tudomány forrásértelmezése és tipológiája eltér egymástól. A tudományos eredmények közlésénél vagy felhasználásánál ezért konkretizálni kell és el kell különíteni, hogy lexikográfiai vagy történeti forrásról beszélünk-e (4.3.).
 5. A történeti és lexikográfiai forrásokat összevetve megállapítható, hogy a két tudomány ugyanazt a dokumentumot eltérő szintű forrásként kezelheti, ezért a forrástípust konkretizálnia kell a szótárkészítőnek is (4.3.).
 6. Annak érdekében, hogy egy történelmi szakszótár lexikográfiai forrásait a tudomány kritériumainak megfelelően gyűjthessük össze, vizsgálnunk kell az adott korszakra vonatkozó történeti forrástani eredményeket, melyek meghatározzák, hogy az adott kornak mik a legelterjedtebb történeti forrástípusai (4.3.2.).
 7. Megállapítható, hogy a történeti forráskritika elterjedt fogalom és módszer, mely alapján vizsgáltam, hogy a lexikográfiai forrásban van-e létjogosultsága ehhez hasonlónak. Ennek eredményeként javaslatot tettem a *lexikográfiai forráskritika* fogalmára és annak alkalmazására (4.3.4.).
 8. Elemezve a történelmi szakszótár összeállításának nehézségeit általános és korszakspecifikus nehézségeket (19. század) azonosítottam. Megállapítható, hogy ezek valamennyi szótárstruktúrában jelentkeznek. Az azonosított nehézségekre megoldási javaslatokat is tettem (4.4.).
 9. A 19. századhoz kapcsolódó történelmi szakkifejezéseket felölelő szótár írása esetében tíz nehézségi változót azonosítottam és vizsgáltam meg. Azonosítottam azokat a pontokat, ahol a történettudomány szempontjai felülírják a lexikográfiai szempontokat. Mindezek módszertani segítségként szolgálhatnak másoknak is a jövőbeni történelmi szakszótárak megírásához (4.5.).

Ezt követően, az **ötödik szakaszban** meghatároztam a 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek német-magyar és magyar-német szakszótára készítésének folyamatát, annak szakaszait és a szakaszok tartalmát. A fejezet a szótárkészítés *nyelvészeti, lexikográfiai szempontú* megoldásait mutatja, szükséges esetben utalva az előző fejezet eredményeire. Mindezek *módszertani útmutatóként* szolgálnak és alkalmazhatók történelmi szakszótárak írására vállalkozóknak.

1. A szótárírás előkészítő, (forrásgyűjtő,) lemmaszelekciós, szócikk készítési, valamint az informatikai megjelenítés szakaszokra osztható. A főbb szakaszok további feladatokra tagolódnak, melyek logikusan épülnek egymásra és egymással összefüggenek (5.1.).
2. Annak érdekében, hogy tudományos igényvel tudjam összegyűjteni a szótár primer forrásait, meg kellett határozni a 19. századi történelmi szaknyelv alapszókinccsének határait, meg kellett adni a meghatározásának (szűkítésének) szempontjait. Ennél figyelembe kellett venni többek között a célcsoport igényeit és a történettudomány erre a korszakra vonatkozó eredményeit, tradícióit (5.2.2.).
3. Megállapítható, hogy az egyéb típusú (korpusz alapú) szótárak készítésétől a történelmi szakszótárírás legeltérőbb és legmeghatározóbb fázisa a hozzá készített korpusz összeállítási elveinek meghatározása, annak összeállítása és felhasználása, illetve azok komplexitása. Ez azért speciális feladat, mert a jelenkor és az adott kor dokumentumainak is szerepelnie kell benne (történeti forrás és szakirodalom), valamennyi célcsoportnak megfelelő dokumentumokat kell kiválasztani és ezen túlmenően magyar, valamint német nyelvű dokumentumokat egyaránt tartalmaznia kell (hibriditás) (5.2.3.).
4. Vizsgálva az ehhez kapcsolódó lexikográfiai források mennyiségének problematikáját, megállapítottam, hogy első lépésként „összesített” korpuszt kell készíteni, melyben igényszint, műfaj és nyelv szerinti kategóriákat kell kialakítani és ezekre olyan programot kell írni, amely lehetővé teszi a kategóriák igény szerinti társítását, azaz ezáltal az összesített korpuszból megfelelő „alkorpuszokat” képes létrehozni (5.2.3.).
5. Igazoltam továbbá, hogy egy történelmi szakszótár írásánál a lemmaszelekciós szakaszban, bár vannak lehetőségeink a szubjektivitás csökkentésére, de teljesen nem zárható ki, ezért van szükség arra, hogy a konkrét szótárírásban résztvevők között

legyen olyan személy, aki az adott korszak történelmében megfelelő mértékben jártas, valamint, hogy ne maradjon el a rendszeres szakmai konzultáció.

6. A vizsgálat járulékos eredményeként elmondható, hogy a lemma kiválasztásának egyik legelterjedtebb módszere, a gyakorisági vizsgálat egy nagyobb kort lefedő történelmi szakszótár esetében nem megfelelő módszer, mert az eredmény a történettudomány szempontjából nem lesz kielégítő. A módszer azonban kisebb témák esetén szűkítésre jól használható, ahogy egy-egy lemma kapcsán a megtartásról/elvetésről való döntésben is segítséget nyújthat (5.2.4.).
7. A gyakorlat igazolta, hogy egy teljes századot lefedő szakszótár tudományos igényvel történő elkészítése, melynek folyamán mind a történettudomány, mind a lexikográfia eredményei megfelelően érvényesülnek hosszú, több évet felölelő, folyamatos szakmai konzultációt igénylő folyamat.

A kutatás **hatodik szakaszában** került sor az *elkészült* Német-magyar-német történelmi szakszótár (MNTSZ) általános bemutatására, műfaji- és típusbesorolására, jellemzőinek elemzésére, valamint a megjelenési felületként szolgáló weboldal bemutatására. A fejezet tehát egy szótárelemző, meta-szaklexikográfiai, szótárkritikai munka. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy:

1. Létrehoztam egy közvetlen felhasználású, elektronikus, azon belül online, a szakma egy területét lefedő, kétnyelvű, profitot nem termelő, (egyelőre) korlátozott terjedelmű, nem alfabetikusan rendezett nyelvi szakszótárt, mely a közösség által is bővíthető (6.1.).
2. A szótár háromszintű lemmaállománnyal rendelkezik: lefedi a történelmet német nyelven tanuló általános- és középiskolások korszakhoz kapcsolódó teljes szakszókincsét, tartalmazza a korszak alapszókincsét (hallgatók) és ezen felül több területen biztosít magasabb szintű történelemtudást igénylő szakszókincset (kutatók).
3. A szótár weblapról érhető el. A végleges adatbázis dedikált szerveren van tárolva, a szavak tárolására a MySQL adatbázis szolgál. Az online szótár keresésoptimalizálással működik. Hangsúlyt fektettem arra is, hogy annak ellenére, hogy a felhasználók tudása és eszközeik eltérőek, mégis azonos eséllyel használhassák a szótárt.

4. A szótár rendelkezik mega-, makro- és mikrostruktúrával. A megastruktúrájában történelemoktatáshoz és -kutatáshoz kapcsolódó speciális szövegek állnak rendelkezésre (6.2., 6.3.).
5. Összesen 15383 lemmát tartalmaz, melyből 7606 magyar és 7777 német nyelvű. Ezek között főnevek, melléknevek, igék és állandósult szókapcsolatok találhatók (6.3.).
6. A szótár közösség által is bővíthető, azonban a jóváhagyás a szerző jogköre, mely szavatolja a tudományosság kritériumainak megfelelő bővítést (6.2.1.).
7. A szótár szócikkeiben megjelenő, a történettudomány szempontjából hasznos egyértelműsítő és segítő információk vannak, melyeket 12 kategóriába soroltam (6.3.).
8. A szótárt úgy állítottam össze, hogy az felhasználóknak megfelelő bázist nyújt a 19. századi magyar történelem különböző területeinek (eseménytörténetének, jogtörténetének, gazdaságtörténetének, viselettörténetének, tudomány- és technikatörténetének, vallástörténetének, politikatörténetének, társadalomtörténetének, nőtörténetének, művelődéstörténetének, nemzetiség-történetének és hadtörténetének) idegen nyelven történő bemutatásához is (amennyiben a nyelvtudásuk megalapozott), tehát nem csak a megértést támogatja. Ezen túlmenően segíti az események térbeli elhelyezését is.

A szótár elkészülte után annak lemmaállományát és korpuszát vizsgáltam annak érdekében, hogy *a történettudomány szaknyelvével* kapcsolatban újabb megállapításokat tehessek, újabb eredményeket nyerhessek, vagy a már meglévőket alátámaszthassam. Ez alapján megállapítottam, hogy:

9. az MNTSZ és az elkészítéséhez összeállított korpusz is igazolta, hogy a történettudomány szaknyelve két nagy halmazra, a modern és korabeli kifejezések halmazára bontható. A két csoport együttes megértésével és használatával lehet csak tudományos igényrel értelmezni és leírni a múlt eseményeit,
10. a lemmaállomány azt igazolta, hogy a történettudomány szaknyelvében a más szaknyelvekkel közös szakszókincs aránya magas, ezek a tudományok pedig igen változatos palettát mutatnak. A kapcsolat nem korlátozódik néhány tudományra, tudományágra, sőt egyetlen tudományterületre sem,

11. az általam összeállított szótár lemmaállományának számszerű adatait vizsgálva elmondhatjuk, hogy a főnevek és állandósult szókapcsolatok dominanciája figyelhető meg. Többek között ez is igazolja, hogy ebben a szaknyelvben a frazeologizmusoknak kiemelt szerepe van, melyet a lexikográfiának nemcsak figyelembe kell vennie, de megfelelő módon reagálnia is kell rá,
12. a szókészlet nem mutat angol nyeli dominanciát. Bár ebben a szaknyelvben is jelen vannak idegen nyelvből változatlanul átvett kifejezések, ugyanakkor míg ezek napjaink modern szaknyelvi esetén legtöbbször a domináns angol nyelvből származnak (pl. manager), a történettudomány szaknyelvének a korabeli szakszókincs halmazára az angol jövevényszavak dominanciája nem jellemző. A szaknyelvben a korszak és terület lingua francaja a mérvadó (pl. lex), valamint az adott nyelvet beszélőket ért hatások (történelmi folyamatok, pl. odbor). A modern szakszókincs halmazára pedig nem jellemző olyan mértékben az angol dominancia, mint más szaknyelvek esetében,
13. a lemmaállományból megállapítottam, hogy más szaknyelvekhez képest a szabványosítás területén is eltérések mutatkoznak. A történelmi szaknyelv szakkifejezéseinek egy jelentős része nem alkalmas nemzetközi szabványosításra, hiszen, mint láttuk, az egyes nemzetek eltérő történelemértelmezése, valamint a kifejezés hordozta mögöttes tartalom, érzelem stb. miatt ez bizonyos fontos kifejezések esetében lehetetlen.
14. a korpuszban mai műhelyszargon nem volt azonosítható. A korpuszszövegek és az MNTSZ vizsgálata alapján azt azonban elmondhatjuk, hogy a történettudomány korabeli szakszókincsén belül van műhelynyelv, melyet a korszak szaknyelvhasználói egymásközt használtak. Erre példa a „kövér Berta”/ „dicke Bertha” kifejezés, melynek minden korban volt hivatalos neve is pl. bombardá, 42-es mozsárágyú stb. Ugyanakkor ezek a mai történelmi szakirodalomban a többivel egyenértékű szakszókincsnek számítanak,
15. a történelmi szaknyelv részét képezik a korszak híres sajtótermékeinek és írott műveinek címei (pl. Hitel/Világ/Stádium), hiszen nélkülük nem írható le a korszak és a történettudományban sokszor önmagukon túlmutató fogalommal váltak,
16. a történelmi szaknyelv részét képezik a legjelentősebb klubok, egyesületek, intézmények, kitüntetések, díjak nevei, mert nélkülük nem írható le egy-egy korszak, nem alkotóhatók életrajzok. Ebből adódóan ebben a szaknyelvben, különösen a természettudományos szaknyelvekhez képest magas a tulajdonnevek aránya.

BIBLIOGRÁFIA

(Elméleti rész)

Könyv, Könyvrészlet

Ablonczyné Mihályka Lívía: Gazdaság és nyelv, Lexikográfia Kiadó, Pécs, 2006.

Ács Tibor: Tudós és Katona, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982.

Anglada Aboix, Emília: Lexicografía española, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005.

Atkins, B. T. Sue – Rundell, Michael: The Oxford Guide to Practical Lexicography, Oxford University Press, Oxford, 2008.

Auroux – Koerner Niederehe – Versteegh (szerk.): History of the Language Sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften / Histoire des sciences du langage, de Gruyter, Berlin/New York, 2006.

Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar Néprajz, Corvina kiadó, Budapest, 1982.

Balassa, Iván – Ortutay, Gyula: Ungarische Volkskunde, Corvina Kiadó, Budapest, 1982.

Benkő László: Az írói szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

Bertényi Iván (szerk.): A történelem segédtudományai, Pannonica-Osiris, Budapest, 1998.

Bloch, Marc: A történész mestersége, Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Boncz Imre: Kutatásmódszertani alapismeretek, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Pécs, 2015.

Boyd, Kelly (szerk.): Encyclopedia of historians and historical writing, Fitzroy Dearborn, London, 1999.

Brandt, Ahasver von: Werkzeug des Historikers, Kohlhammer, Stuttgart, 1986.

Danto, Arthur: Analytical Philosophy of History, Cambridge University Press, Cambridge, 1968.

Domínguez Vázquez, María José – Mollica, Fabio – Nied Curcio, Martina (szerk.): Zweisprachige Lexikographie zwischen Translation und Didaktik, de Gruyter, Berlin/Boston, 2014.

- Dömsödy Andrea (szerk.): Információzz! De miért? Kérdések és válaszok az információ és a könyvtárak használatáról, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2020. Forrás: https://pegazus.uni-eszterhazy.hu/tankonyv/informaciozz_de_miert/ (Utolsó letöltés: 2021. december)
- Eckermann, Hubert – Mohr, Walther: Einführung in das Studium der Geschichte, VEB Deutsche Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1986.
- Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- Engelberg, Stefan – Lemnitzer, Lothar: Lexikographie und Wörterbuchbenutzung, Stauffenburg, Tübingen, 2001.
- Estók János: Magyarország története 1849-1914, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Eszenyi Miklós: A történettudományi szakirodalmi kutatás módszerei, Rónai Művelődési Központ, Miskolc, 2000.
- Fazekas Csaba: Bevezetés az újkori magyar történeti források tanulmányozásába, Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc, 1999.
- Felber, Helmut – Schaeder, Burkhard: Typologie der Fachwörterbücher, in Hoffmann, Lothar – Kalverkämper, Hartwig – Wiegand, Herbert Ernst (szerk.): Fachsprachen – ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung, 2. félév, de Gruyter, Berlin/New York, 1999, 1725-1743.
- Firth, J.R.: Papers in Linguistics, Oxford University Press, Oxford, 1975.
- Fóris Ágota: Kutatásról nyelvészeknek, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008.
- Fóris Ágota: Lexikológiai és Lexikográfiai ismeretek magyar (mint idegen nyelv) tanároknak, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018.
- Fóris Ágota: Szótár és oktatás, Iskolakultúra Könyvek 14., Iskolakultúra, Pécs, 2002a.
- Fuertes Olivera, Pedro – Tarp, Sven: Theory and Practice of Specialised Online Dictionaries. Lexicography versus Terminography, de Gruyter, Berlin/Boston, 2014.
- Gáldi László: A magyar szótáriródalom a felvilágosodáskorában és a reformkorban, Akadémia Kiadó, Budapest, 1957.
- Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2003.

- Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- Gyáni Gábor: A történeti tudás, Osiris Kiadó, Budapest, 2020.
- Halliday, Michael A. K. – Hasan, Ruqaiya: Cohesion in English, Routledge, London/New York, 1976.
- Hartmann, Reinhart R. K. – James, Gregory: Dictionary of Lexicography, Routledge, London/New York, 1998.
- Hartmann, Reinhart R. K. – James, Gregory: Dictionary of Lexicography, Routledge, London/New York, 2002.
- Hoffmann, Lothar: Kommunikationsmittel Fachsprache, Eine Einführung 2., Narr Verlag, Tübingen, 1985.
- Hoffmann, Lothar: Kommunikationsmittel Fachsprache, Eine Einführung, Akademie Verlag, Berlin, 1984.
- Hornyacsek Júlia: A tudományos kutatás elmélete és módszertana, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Budapest, 2014.
- Höbelt, Lothar: Königgrätz und der Ausgleich mit Ungarn: Kehrtwende oder Katalysator?, in Heinemann, Winfried – Höbelt, Lothar – Lappenküper, Ulrich: Der preußisch-österreichische Krieg 1866, Schöningh, Paderborn, 2018.
- Jackson, Howard: Lexicography: An Introduction, Routledge, London/New York, 2004.
- Jackson, Howard: The Bloomsbury Handbook of Lexicography, Bloomsbury Publishing, London, 2022.
- Jordan, Stefan: Einführung in das Geschichtsstudium, Reclam, Stuttgart 2005.
- Kálmán László – Trón Viktória: Bevezetés a Nyelvtudományba, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- Kanis, Konrad: Die bedrängte Großmacht, Brill Schöningh, Paderborn, 2016.
- Kávássy Sándor: Bevezetés a történettudományba, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- Kávássy Sándor: Bevezetés a történettudományba, Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.

Kemmer, Katharina: Illustrationen im Onlinewörterbuch, Institut für Deutsche Sprache, Mannheim, 2013.

Kéri Katalin: Mi a neveléstörténet?, JPTE Tanárképző Intézet, Pécs, 1997. Forrás: <https://mek.oszk.hu/01800/01886/html/> (Utolsó letöltés: 2019. január)

Kiss Jenő: Társadalom és nyelv, in Sipos Lajos (szerk.): Pannon Enciklopédia, Magyar nyelv és irodalom, KERTEK 2000 Könyvkiadó, Budapest, 1997, 164–167.

Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Korompay Klára: Helyesírás-történet, in Kiss Jenő: A magyar nyelv kézikönyve 29., Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2018, 83–98.

Koselleck, Reinhart: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája, József Műhely Kiadó, Budapest, 1997.

Kratochvílová, Iva – Wolf, Norbert Richard (szerk.): Kompendium Korpuslinguistik, Eine Bestandsaufnahme aus deutsch-tschechischer Perspektive, Winter, Heidelberg, 2010.

Kurtán Zsuzsa: Szakmai Nyelvhasználat, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

Kühn, Peter: Deutsche Wörterbücher: Eine systematische Bibliographie, Reihe Germanistische Linguistik 15., Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1978.

Kühn, Peter: Typologie der Wörterbücher nach Benutzungsmöglichkeiten, in Hausmann, Franz Josef – Reichmann, Oskar – Wiegand, Herbert Ernst – Zgusta, Ladislav (szerk.): Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie, 1. részkötet, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5., de Gruyter, Berlin/New York, 1989, 111–127.

Lederer Emma: A történelem tárgya, módszere, a segéd- és rokontudományok elemei, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.

Lobenstein-Reichmann, Anja – Müller, Peter (szerk.): Historische Lexikographie zwischen Tradition und Innovation, de Gruyter, Berlin/Boston, 2016.

Martínez de Sousa, József: Diccionario de lexicografía práctica, Bibliogra, Barcelona, 1995.

Muljajic, Žarko: Introduzione allo studio della lingua italiana, Einaudi, Torino, 1971.

Nagy Ágota (szerk.): A magyar mezőgazdaság kertészeti, erdészeti és vadászati szaknyelv kialakulása, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2003.

Nagy Ágota: Járomfa, mozovány, nőtövény... A nyelvújítás korában született szaknyelvünk „szokott és szokatlan” szavai, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2009.

Ormos Mária: A történelem és a történelemtudományok, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Pejin Attila: A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008.

Reichmann, Oskar: Historische Lexikographie: Ideen, Verwirklichungen, Reflexionen an Beispielen des Deutschen, Niederländischen und Englischen, Studia Linguistica Germanica 111., de Gruyter, Berlin, 2012.

Roelcke, Thorsten: Fachsprachen, Schmidt Verlag, Berlin, 1999.

Rorty, Richard (szerk.): The Linguistic Turn, Essays in Philosophical Method, University of Chicago Press, Chicago, 1967.

Schlaefler, Michael: Lexikologie und Lexikographie: Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2002.

Schneider, Franz: Studien zur kontextuellen Fachlexikographie, Max Niemeyer Verlag, Berlin/Boston, 2011.

Sellin, Volker: Einführung in die Geschichtswissenschaft, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2005.

Sutter, Patrizia: Diatopische Variation im Wörterbuch: Theorie und Praxis, de Gruyter, Berlin/Boston, 2017.

Szabad György (szerk.): Kossuth Lajos Üzenetei, Neumann Kht., Budapest, 2004.

Szántó Imre: A helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdései, Budapest, 1968.

Szathmári István: A magyar nyelvtudomány történetéből, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Szirmai Mónika: Bevezetés a korpusznyelvészetbe, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Tiana Ferrer, Alejandro: La investigación histórico-educativa actual, Enfoques y métodos, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1988.

Topolsky, Jerzy: Metodologia de la Historia, Cátedra, Madrid, 1985.

Toscher, Franciska: Die Fachsprache der Geschichtswissenschaft, Forum für Fachsprachen-Forschung, 155. kötet, Frank & Timme, Berlin, 2019.

Walter, Rolf: Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien, 2008.

Welte, Werner: Moderne Linguistik Terminologie / Bibliographie N-Z, Max Hueber Verlag, München, 1974.

Wheeler, Alina: Designing Brand Identity, John Wiley & Sons Inc., New Jersey, 2017.

Wiegand, Herbert Ernst – Beißwenger, Michael – Gouws, Rufus H.: Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung, Systematische Einführung A-C, de Gruyter, Berlin/New York, 2010.

Wiegand, Herbert Ernst: Wörterbuchforschung, 1. részkötet, de Gruyter, Berlin/New York, 1998.

Zander-Seidel, Jutta: Kleiderwechsel: Frauen-, Männer- und Kinderkleidung des 18. bis 20. Jahrhunderts, Germanisches Nationalmuseum Abt. Verlag, Nürnberg, 2002.

Zgusta, Ladislav: Manual of Lexicography, The Hague, Mouton, 1970.

Tanulmány, tanulmánykötet

Bär, Jochen – Consbruch, Benita von: Korpora in der historischen Lexikographie (am Beispiel eines Diskurswörterbuchs zur Goethezeit), in Felder, Ekkehard – Müller, Marcus – Vogel, Friedemann: Korpuspragmatik: Thematische Korpora als Basis diskurslinguistischer Analysen, de Gruyter, Berlin/Boston, 2011, 451-487.

Bérces Edit: Sportlexikográfia és -terminológia az új sportágak megjelenésének tükrében, in Fábrián Zsuzsanna (szerk.): Szótárírás és szótárírók, Lexikográfiai Füzetek 4., Akadémia Kiadó, Budapest, 2009, 193-200.

Bérces Edit: Sports lexicography in bilingual phrase books and language guides, in Bocz Zsuzsanna (szerk.): Porta Lingua, Szaknyelvoktatók- és kutatók Országos Egyesülete, Budapest, 2015, 73-91.

Bergenholtz, Henning – Tarp, Sven (szerk.): Manual of Specialised Lexicography – The Preparation of Specialised Dictionaries, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1995. (valamennyi tanulmánya)

Blaskó Mária: Számítógép és lexikográfia, in Fóris Ágota – Pálfy Miklós (szerk.): A lexikográfia Magyarországon, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004, 121-135.

Considine, John: Historical Dictionary Projects, in Considine, John (szerk.): Current Projects in Historical Lexicography, Cambridge Scholars Publishing, 2010, 9-10.

Dash, Niladri Sekhar: Corpus and Dictionary Making, in Dash, Niladri Sekhar – Ramamoorthy, L. (szerk.): Utility and Application of Language Corpora, Publisher Springer Verlag, Singapore, 2019, 121-138.

Dringó-Horváth, Ida: Typen und „Untypen“ elektronischer Wörterbücher, in Jahrbuch der ungarischen Germanistik, JUG-DAAD, Budapest/Bonn, 2011, 67-88.

Engelberg, Stefan – Storrer, Angelika: Typologie von Internetwörterbüchern und -portalen, in Klosa, Annette – Müller-Spitzer, Carolin: Internetlexikografie: Ein Kompendium, de Gruyter, Berlin/Boston, 2016, 31-64.

Fábián Zsuzsanna: A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár” műfajának tükrében, in Fábián Zsuzsanna – Szöllősy Éva (szerk.): Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok – Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172., Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2015, 17-38.

Fata Ildikó – Muráth Judit: A magyarországi meta-szaklexikográfiai kutatásokról, in Muráth Judit (szerk.): Magyar szaklexikográfia, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020, 37-74.

Fóris Ágota: A szótár fogalma a magyar lexikográfiában, in Pintér Tibor – Pődör Dóra – P. Márkus Katalin (szerk.): Szavak pásztora, Grimm Kiadó, Szeged, 2012, 22-38.

Fóris Ágota: A szótár terminus értelmezéséről, in Magay Tamás (szerk.): Félmúlt és közeljövő, Lexikográfiai füzetek 3., Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 295-302.

Fóris Ágota: Alkalmazott nyelvészet, korpuszok és adatbázisok, A nyelvtechnológia és a korpusznyelvészet a terminológiaoktatásban, in Dodé Réka – Ludányi Zsófia (szerk.): A korpusznyelvészettől a neurális hálókig, Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021, 91-101.

Fuertes-Olivera, Pedro A. – Bergenholtz, Henning (szerk.): e-Lexicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography, Continuum International Publishing Group, London, 2011. (valamennyi tanulmánya)

Fuertes-Olivera, Pedro: Lexicography for the Third Millennium: Free Institutional Internet Terminological Dictionaries for learners, in Fuertes-Olivera, Pedro (szerk.): Specialised Dictionaries for Learners, Lexicographica Series Maior 136., de Gruyter, Berlin, 2010, 193-209.

Gaál Péter: Egyetemi hallgatók szótárhasználati szokásai – szlovéniai esettanulmány, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – M. Pintér Tibor – Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: I. Terminológia, lexikográfia, fordítás*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020. Forrás: https://mersz.hu/hivatkozas/nyki1tlf_63-https://mersz.hu/hivatkozas/nyki1tlf_70. (Utolsó letöltés: 2020. december).

Gaál Péter: Online-szótár-használat a szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumban: Négy interjú tapasztalatai, in Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): *A véges végtelen: Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára*, Savaria University Press, Szombathely, 2017, 71-78.

Gaál Péter: Online-szótár-használati szokások vizsgálata Magyarországon, in Ludányi Zsófia (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017*, XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2017, 65-75.

Gerstner Károly: Tulajdonnevek a történeti és etimológiai szótárakban, in Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): *Tulajdonnevek és szótárak*, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet/Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2020, 39-52.

Glatz Ferenc: Tárgyi emlékek és történeti muzeológia. A szóbeli források és kritikájuk, in Glatz Ferenc (szerk.): *Történetírás korszakváltásban*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990, 110-146.

Göllner, Ralph Thomas – Lengyel, Zsolt – Puttkamer, Joachim von: Ungarn, in Roth, Harald (szerk.): *Studienhandbuch Östliches Europa*, 1. kötet., Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Bécs, 1999, 411-430.

Grétsy László: A szaknyelvek és csoportnyelvek jelentősége napjainkban, in Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*, A Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusának előadásai I., Akadémia Kiadó, Budapest, 1988, 85-107.

Grötschel, Martin – Gardt, Andreas: *Paradigmenwechsel in der Lexikographie: Herausforderung und Chance*, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin, 2019. (valamennyi írása)

Hamza, Gábor: Das „Tripartitum“ von István Werbőczy als Rechtsquelle, in Adriányi, Gabriel – Glassl, Horst – Völkl, Ekkehard: Ungarn Jahrbuch, Verlag Ungarisches Institut, München, 2000, 19-29.

Haß, Ulrike: Chancen und Perspektiven der historischen Lexikografie des Deutschen, in Heid, Ulrich – Schierholz, Stefan – Schweickard, Wolfgang – Wiegand, Herbert Ernst – Gouws, Rufus H. (szerk.): Lexicographica, de Gruyter, Tübingen, 2011, 45-61.

Hass, Ulrike: Textkorpus und Belege. Methodologie und Methoden, in Harras, Gisela – Haß, Ulrike – Strauß, Gerhard (szerk.): Wortbedeutungen und ihre Darstellung im Wörterbuch, de Gruyter Berlin/Boston, 2014, 212-292.

Heltai Pál: Az ekvivalencia kérdései mű- és szakfordításban, in Dróth Júlia (szerk.): Szaknyelv és Szakfordítás, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2012, 7-20.

Heltai Pál: Explicitációs műveletek különböző szakszövegekben, in Silye Magdolna (szerk.): Porta Lingua 2009, Szaknyelvoktatók és -kutatók Országos Egyesülete, Debrecen, 2009, 265-277.

Heltai Pál: Szakmai kommunikáció és szaknyelv, in Silye Magdolna (szerk.): Porta Lingua Utak és perspektívák a hazai szaknyelvoktatásban és kutatásban, DE ATC, Debrecen, 2006, 37-42.

Henne, Helmut: Lexikographie, in: Althaus, Hans Peter – Henne, Helmut – Wiegand, Herbert Ernst (szerk.): Lexikon der germanistischen Linguistik, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1980, 778-787.

Hoffmann, Lothar: Fachwissen und Fachkommunikation. Zur Dialektik von Systematik und Linearität in den Fachsprachen, in Bungarten, Theo (szerk.): Konzeption und theoretische Richtungen, 2. kötet, Attikon, Tostedt, 595-617.

Kammerer, Matthias: Die Mediostruktur in Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, in Wiegand, Herbert Ernst (szerk.): Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen, Lexicographica Series Maior, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1998, 315-330.

Kéri Katalin: A neveléstörténet kutatási helyszínei, elsődleges és másodlagos forrásai, forrástipológia, in Vörös Katalin (szerk.): Neveléstörténet az osztatlan tanárképzésben, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2015. Forrás: <http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013->

0014/13/a_nevelstrnet_kutatsi_helysznei_elsdleges_s_msodlagos_forrsai_forrstipolgia.html (Utolsó letöltés: 2021. december)

Kirkess, Alan: Lexicography, in Davies, Alan – Elder, Catherine (szerk.): The Handbook of Applied Linguistics, Blackwell Publishing Ltd., Oxford, 2004, 54-82.

Klaudy Kinga: Párhuzamos korpuszok felhasználása a fordításkutatásban, in Lanstyák István és Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): Nyelvészetről változatosan, Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, 2005, 153-185.

Klein, Wolfgang: Das Wörterbuch der Zukunft ist kein Wörterbuch, in Eichinger, Ludwig M. (szerk.): Sprachwissenschaft im Fokus, de Gruyter, Berlin/München/Boston, 2015, 277-295.

Klosa, Anette: Primäre, sekundäre und tertiäre Quellen in der Lexikographie, in Kratochvílová, Iva – Wolf, Norbert Richard (szerk.): Grundlagen einer sprachwissenschaftlichen Quellenkunde, Narr, Tübingen, 2013, 37-48.

Klosa, Anette: Korpusgestützte Lexikographie: besser, schneller, umfangreicher?, in Kallmeyer, Werner – Zifonun, Gisela (szerk.): Sprachkorpora – Datenmengen und Erkenntnisfortschritt, Institut für Deutsche Sprache Jahrbuch, Berlin/New York, 2006, 105-122.

Koi Gyula – Schweitzer Gábor: A levéltári kutatás, in Gyurgyák János (szerk.): Empirikus jogi kutatások, Osiris Kiadó, Budapest, 2020, 477-494.

Kovalovszky Miklós: A szaknyelvek és a tudományos nyelv, in Grétsy László (szerk.): Mai magyar nyelvünk, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 91–92.

Krome, Sabine: Die deutsche Gegenwartssprache im Fokus korpusbasierter Lexikographie, in Kratochvílová, Iva – Wolf, Norbert Richard (szerk.): Kompendium Korpuslinguistik. Eine Bestandsaufnahme aus deutsch-tschechischer Perspektive, Winter, Heidelberg, 2010, 117-134.

Kühn, Peter: Typologie der Wörterbücher nach Benutzungsmöglichkeiten, in Hausmann, Franz Josef – Reichmann, Oskar – Wiegand, Herbert Ernst – Zgusta, Ladislav (szerk.): Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie, 1. részkötet, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5., de Gruyter, Berlin/New York, 1989, 111-127.

- Lehrberger, John: Sublanguage Analysis, in Grisham, Ralph – Kittredge, Richard (szerk.): *Analysing Language in Restricted Domains*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, 1986, 81-106.
- Magay Tamás: Szó, ami szó, in Fóris Ágota – Pálffy Miklós (szerk.): *A lexikográfia Magyarországon, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 35.*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004, 53-71.
- Magay Tamás: Szótár, enciklopédia és tipológia, in Fábrián Zsuzsanna – Szöllősy Éva (szerk.): *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172.*, Tinta Tankönyvkiadó, Budapest, 2015, 9-16.
- Martin, Willy: On the organization of semantic data in passive bilingual dictionaries, in Alvar Ezquerro, Manuel (szerk.): *EURALEX '90 Proceedings, Actas del IV. Congreso Internacional: IV. International Congress*, Bibliograf, Barcelona, 1992, 193-201.
- Mink, Louis O.: Az elbeszélő forma, mit kognitív eszköz, in Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*, L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2003, 113-132. (Fordította: Kisantal Tamás)
- Monnier, Nolwenav (szerk.): *Languages for Specific Purposes in History*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2018. (valamennyi tanulmánya)
- Murányi-Zagyvai, Márta: Die Wissenschaftliche Beziehungen der Lexikographie, in Harsányi, Mihály – Kegelman, René (szerk.): *Germanistische Studien*, 7. kötet, Eszterházy Károly Tanárk. Főiskola, Eger, 2009, 169-179.
- Muráth Judit: Szaknyelv és Lexikográfia, in Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110.*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010, 23-50.
- Muráth, Judit: Fachlexikographie und Übersetzungswissenschaft, in Brennen, Kolomann – Rada, Roberta (szerk.): *Praktische Aspekte der Lexikographie*, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanistisches Institut, Budapest, 2005, 219-230.
- Nesi, Hilary: Electronic Dictionaries in Second Language Vocabulary Comprehension and Acquisition: the State of the Art', in Heid, Ulrich (szerk.): *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress*, Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Universität Stuttgart, Stuttgart, 2000, 839-847.

Oakeshott, Michael Joseph: A történelmi tevékenység, in Gyurgyák János – Kisantal Tamás(szerk.): Történetelmélet I., Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 77-97.

Pálfy Miklós: Bevezetés, in Fóris Ágota – Pálfy Miklós (szerk.): A lexikográfia Magyarországon, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004, 9-11.

Pascual, José – Domínguez, Carlos: Un corpus para un Nuevo diccionario histórico del español, in Enrique-Arias, Andrés (szerk.): Diacronía de las lenguas iberorrománicas: Nuevas aportaciones desde la lingüística de corpus, Vervuert Verlagsgesellschaft, Frankfurt/Madrid, 2009, 79-94.

Piczéné Bukovszki Edit: Műszaki szaknyelvoktatás: új válaszok a régi kihívásokra, in Bocz Zsuzsanna (szerk.): Porta Lingua, Szaknyelvoktatók- és -kutatók Országos Egyesülete, Budapest, 2015, 253-266.

Prószéky Gábor: Az elektronikus papírszótártól az „igazi” elektronikus szótárak felé, in Fóris Ágota – Pálfy Miklós (szerk.): A lexikográfia Magyarországon, Tinta Kiadó, Budapest, 2004, 81-88.

Prószéky Gábor: Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban, in Kiss Gábor (szerk.): Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára, Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1997, 326-335.

Schaeder, Burkhard: Zu einer Theorie der Fachlexikographie, in Schaeder, Burkhard – Bergenholtz, Henning (szerk.): Fachlexikographie: Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1994, 11-41.

Sebestyén Árpád: A belső nyelvtípusok néhány kérdése, in Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): A magyar nyelv rétegződése I., Akadémia Kiadó, Budapest, 1988, 108-119.

Seidl-Pécs Olívia – Pálincás Magdolna: Lépést tud-e tartani a műszaki szaklexikográfia a technikai fejlődéssel?, in Bocz Zsuzsanna (szerk.): Porta Lingua, Szaknyelvoktatók és -kutatók Országos Egyesülete, Budapest, 2015, 145-158.

Seidl-Pécs Olívia: A műszaki szaklexikográfia Magyarországon, in Muráth Judit (szerk.): Magyar szaklexikográfia, Tinta Kiadó, Budapest, 273-301.

Swanepoel, Piet: Dictionary typologies: A pragmatic approach, in Sterkenburg, Piet van (szerk.): A Practical Guide to Lexicography, John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia, 2003, 44-70.

Tarp, Sven: Lexicographical and Other e-Tools for Consultation Purposes: Towards the Individualization of Needs Satisfaction, in Fuertes-Olivera, Pedro A. – Bergenholtz, Henning (szerk.): E-Lexicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography, Bloomsbury, London/New York, 2011, 54-70.

Veres Violetta: Szakmai nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés történelmet német nyelven oktató pedagógusok körében, in Csanádi Viktor – Farkas György Tamás – Jakab-Köves Gyopárka (szerk.): Studia Iuris, historiae et theologiae, Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzata, Budapest, 2021, 62–80.
Forrás: <http://www.kre-dit.hu/wp-content/uploads/2021/12/Studia-Iuris-Historiae-et-Theologiae-2021.pdf> (utolsó letöltés: 2022. augusztus)

Wacha Imre: A nyelvi rétegződés kérdései, in Kemény Gábor (szerk.): Normatudat - nyelvi norma, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1992, 99-105.

Wiegand, Herbert Ernst: On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography, in Hartmann, Reinhart (szerk.): LEXeter '83 Proceedings, Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1984, 13-30.

Wiegand, Herbert Ernst: Was eigentlich ist Fachlexikographie?, in Munske, Horst Haider (szerk.): Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien, Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern, de Gruyter, Berlin/New York, 1988, 729-790.

Yongwei, Gao: Online English Dictionaries: Friend or Foe?, in Torjusen, J.M. – Fjeld, R. V. (szerk.): Proceedings of the 15th EURALEX International Congress 2012, Universitetet i Oslo, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Oslo, 2012, 422-433.

Folyóiratcikk

Ács Tibor: Az első Honvédevezérkar főnöke: Vetter Antal, Hadtudomány, 8. évf., 3. sz., 1998. Forrás: <https://www.mhtt.eu/hadtudomany/1998/ht-1998-3-10.html> (Utolsó letöltés: 2021. június)

Ahumada Lara, Ignacio: Metlaxicografía del Español: clasificación orgánica y tipología de los diccionarios en diccionario bibliográfico de la metalexigrafía del español, Anuario de Estudios Filológicos, 39. szám, 2016, 5-24.

Anglada Arboixe, E.: Lexicografía, metalexikografía, diccionario, discurso, Sintagma, 3. sz., 1991, 5-11.

- Bergenholtz, Henning: What is Lexicography?, *Lexikos*, 22. évf., 2012, 31-42.
- Camacho Niño, Jesús: Aproximación al concepto de medioestructura lexicográfica y su influencia en la tipología lexicográfica: el diccionario de aprendizaje especializado y consulta, *Romanica Olomucensia*, 29. évf., 1. sz., 2017, 1-16.
- Camuñas Garcia, Daniel: El trabajo de las fuentes históricas y su utilización didáctica, *UNES*, 8. szám, 2020, 8-18.
- Czúni István: Korunk és a szaknyelv, *Magyar Nyelvőr*, 97. évf., 4. sz., 1973, 404-405.
- Csikány Tamás: A komáromi erődrendszer kiépítése 1808-ban, *Hadtörténeti Közlemények*, 123. évf., 3. sz., 2010, 647-662.
- de Schryver, Gilles-Maurice: Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age, *International Journal of Lexicography*, 16. évf., 2 sz., 2003, 143-199.
- Dobos Csilla: A logisztikai szaknyelv általános jellemzői, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 6. évf., 1. sz., 2011, 49-58.
- Dringó-Horváth Ida – P. Márkus Katalin – Fajth Balázs: Szótárhasználati ismeretek vizsgálata német és angol szakot végzettek körében, *Modern nyelvoktatás*, 26. évf., 4. sz., 2020, 16-38.
- Dringó-Horváth Ida: Digitális szótárak – szótárdidaktika és szótárhasználati szokások, in *Alkalmazott Nyelvtudomány (2017 különszám)*, 2017, 1-27.
- Dringó-Horváth Ida: Digitális szótárak – szótárdidaktika és szótárhasználati szokások, *Alkalmazott Nyelvtudomány, Különkiadás 2017*. Forrás: <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/DringoHorvath.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. szeptember)
- Dringó-Horváth Ida: Hogyan válasszunk elektronikus szótárt a nyelvtanuláshoz?, *Iskolakutúra*, 21. évf., 6-7. sz., 2011, 141-156.
- Dringó-Horváth, Ida: Digitale Wörterbücher – Auswahlkriterien und angepasste Wörterbuchdidaktik, *Fremdsprache Deutsch*, 64. füzet, (Themenheft Wortschatz), *Praxis (online)*. Forrás: https://fremdsprachedeutschdigital.de/download/fd/FD_64_online_Dringo-Horvath.pdf (Utolsó letöltés: 2022. január).
- Fóris Ágota: A szaknyelvkutatás modelljei és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés, *Magyar Nyelv*, 106. évf., 4. sz., 2010, 424-438.

Fóris Ágota: A szótárfogalom megváltozásáról, *Modern Filológiai Közlemények*, 4. évf., 2. sz., 2002b, 5–19.

Földesi András: Nyelvművelés szótárfokon, *Magyar Nyelvőr*, 132. évf., 1. sz., 2008, 105-111.

Gaál Péter: Online szótárak a Web 2.0 platformon – A Wikiszótár és a Wiktionary, *Magyar Terminológia*, 3 évf., 2. sz., 2010, 251-268.

Gaál Péter: Onlineszótár-használat Magyarországon (OHM) – egy kérdőíves szótárhasználati felmérés eredményei I., *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 16. évf., 2. sz., 2016.

Forrás: <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/GaalP.pdf>
(Utolsó letöltés: 2021. szeptember)

Gaál Péter: Szempontrendszer online szótárak minősítéséhez, *Magyar Terminológia*, 5. évf., 2. sz., 2012, 225-250.

Gáspár Emese – Elek Dóra – Kállai Anna, Lajka Petra – Szőke Johanna: A TERMIK és a MaTT 2015. évi őszi előadássorozata (Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem 2015/2016 őszi félév), *Fordítástudomány*, 18. évf., 1. sz., 111-115.

Gómez de Enterría, Josefa: Los diccionarios especializados y la enseñanza de ELE, ASELE, *Actas* 9., 2000, 105-122.

Gonda Zsuzsa: A nómenklatúráktól a wikiszótárig. A papíralapú és a digitális szótárak kontrasztív elemzése, *Filológia*, 4. évf., 4. sz., 2012, 165-183.

Gyáni Gábor: A 20. század, mint emlékezeti „esemény”, *Forrás*, 41. évf., 7–8. sz., 2009, 3-15.

Heckenast Gusztáv: Mi a történeti tény?, *Történelmi Szemle*, 23. évf., 4. sz., 1980, 677–680.

Hermann Róbert: A publicista Görgei Artúr, *Történelemtanítás, Új folyam*, 9. évf., 1–2. sz., 2018. Forrás: https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2018/08/09_01_04_Hermann.pdf (Utolsó letöltés: 2021. január)

Hermann Róbert: Temesvár ostroma 1849-ben – belülről és kívülről, akkor és most, *FONS*, 2. évf., 1. sz., 1995, 351-374.

Károly Anna: Az oral history mint kutatási módszer, *Magiszter*, 5. évf., 2. sz., 2007, 59-68.

Kiss Jenő: Tájiszótárírás és tájiszótárak, *Magyar Nyelvőr*, 126. évf., 4. sz., 2002, 391-415.

- Klosa, Anette – Mann, Michael: Digitale Lexikographie, Germanistische Linguistik 2014, International Journal of Lexicography, 29. évf., 1. sz., 2014, 124-131.
- Klosa, Annette: Gibt es eine Zukunft für Wörterbücher?, IDS Sprachreport, 30. évf., 4. sz., 2014, 28-37.
- Klosa-Kückelhaus, Annette – Storrer, Angelika – Taborek, Janusz: Internetlexikographie und Sprachvermittlung, Lexicographica International Annual for Lexicography 34., 1. sz., 2018, 3-7.
- Krüpper, Herbert: Materielle Wahrheit im ungarischen Zivilprozess de lege lata und de lege ferenda, OER, 61. évf., 4. sz., 2014, 385-396.
- Lehr, Andrea: Zur neuen Lexicographica-Rubrik „Electronic dictionaries“, Lexicographica, 12. évf., 1996, 310-317.
- Lukács Anikó: A 19. századi magyar nemzeti divat emlékiratok és naplók tükrében, Aetas, 23. évf., 3. sz., 2008, 46-64.
- Móga István: Háromnyelvű atomerőművi műszaki szótár készítésének terve, Nukleon, 13. évf., 1. sz., 2020, 1-7.
- Nomdedeu Rull, Antoni: Lexicografía pedagógica digital, Revista Internacional de Lenguas Extranjeras, 10. sz., 2019, 5-11.
- Nyakas, Judit: Untersuchungen zur ungarischen Fachsprache der Logistik, Wienes Linguistische Gazette, Institut für Sprachwissenschaft Universität Wien, 75. sz., 2011, 100-111.
- O. Nagy Gábor: Szótártípusok, Magyar Nyelv, 66. évf., 1. sz., 1970, 135-146.
- Országh László: A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdései, Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 6. kötet, 1-2. sz., 1954, 117–133.
- Pusztai István: Szaknyelv és műhelyzsargon, Magyar Nyelvőr, 99. évf., 4. sz., 1975, 395–405.
- Pusztai István: Szaknyelvművelésünk időszerű kérdései, Magyar Nyelv, 78. évf., 1. sz., 1982, 67-76.
- Rojo, Guillermo: Sobre la construcción de diccionarios basados en corpus, Tradumática: traducció i technologies de la informació i la comunicació, 7. sz., 2009, 1-7.

Schierholz, J. Stefan: Fachlexikographie und Terminographie, Zeitschrift für Angewandte Linguistik, 39. füzet, 2003, 5-28.

Szabó István: A magyar szaknyelvi-kommunikációs kultúra az ezredfordulón, Magyar Tudomány, 46. évf., 6. sz., 2001, 739-752.

Szarka László: Jogfeladás, vagy éltető kompromisszum? Tempevölgy, 9. évf., 4. sz., 2017, 79-89.

Szeberényi Gábor: A történelem elbeszélése, Aetas, 17. évf., 2-3 sz., 2002, 298-304.

Tarp, Sven: Dictionaries in the Internet Era: Innovation or Business as Usual?, Alicantina de Estudios Ingleses, 27. évf., 27. sz., 2014, 233-261.

Unsworth, Len: Developing Critical Understanding of the Specialised Language of School Science and History Texts: A Functional Grammatical Perspective, Journal of Adolescent & Adult Literacy, 42. évf., 7 sz., 1999, 508-521.

Veres Violetta: Egyetemes szótártörténeti áttekintő, KRE-DIt, 1. sz., 2021. Forrás: <https://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/veres-violetta-egyetemes-szotartorteneti-attekinto/> (Utolsó letöltés: 2022. augusztus)

Yu-wen, Tang: La utilización de diccionarios electrónicos para el aprendizaje de la lengua española en Taiwan, ASELE, Actas 12., 2001, 225-235.

Zeidler Sándor: Testőrségi rendfokozatok a polgári magyar állam időszakában, Rendvédelem-történeti Füzetek, 25. évf., 47-50. sz., 2015, 95-101.

Doktori disszertáció, szakdolgozat, OTDK-dolgozat

Forgács Tamás: A történeti frazeológia, akadémiai Doktori Értekezés, Szeged, 2018.

Gaál Péter: Online Szótárak és használóik, doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2016.

Kriston Renáta: Egy háromnyelvű, német-magyar-angol turisztikai tanulói szakszótár koncepciójának a bemutatása, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2009.

Monostori Máté: Korpusztervezés és terminológia, Morfológiai elemzők terminológiai vizsgálata, mesterszakos szakdolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2011.

Pospíchalová, Olga: Historische Entwicklung der einheitlichen deutschen Rechtschreibung und ihre Reform, doktori disszertáció, Masarykova Univerzita, Brno, 2009.

Rodríguez Márquez, Teresa Isabel: La Lexicografía y el diccionario como herramienta en la enseñanza secundaria: unidades de trabajo, doktori disszertáció, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2017.

Tamás Dóra Mária: Gazdasági szövegek fordításának terminológiai kérdéseiről az olasz-magyar nyelvpár esetében, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2010.

Terrón Vinagre, Natalia: Lexicografía Académica del siglo XIX: macroestructura y ortografía, doktori disszertáció, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2020.

Végh-Fata Ildikó: A kétnyelvű fordító szakszótár a tudományos elméletben és gyakorlatban, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2007.

Veres Violetta: Oktatási segédlet a 19. századi történelem német nyelvű oktatásához, mesterszakos szakdolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2016.

Veres Violetta: Történelemoktatás két tanítási nyelvű iskolákban, Károli Gáspár Református Egyetem, OTDK-dolgozat, XXXIII. OTDK, Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai Szekció, Győr, 2017.

Internetes hivatkozás

Élő idegen nyelv, Részletes érettségi vizsgakövetelmény, érvényesség: 2022. január. 1.
Forrás: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek-2024/elo_id_nyelv_2024_e.pdf (Utolsó letöltés: 2022. május)

Erzählte Geschichte trifft Künstliche Intelligenz, Fraunhofer-Institut für Intelligente Analyse- und Informationssysteme IAIS, 2020. Forrás: <https://www.iais.fraunhofer.de/de/-presse/presseinformationen/presseinformationen-2020/presseinformation-201209.html>
(Utolsó letöltés: 2021. október)

Fónagy Zoltán: Gazdaság és gazdálkodás, Encyclopaedia Humana Hungarica 07., Haza és Haladás, a reformkortól a kiegyezésig (1790–1867), Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest, 2000.; Forrás: <https://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index7.html> (Utolsó letöltés: 2021. január)

International Society for Historical Lexicography and Lexicology. Forrás: <http://calepino.uga.edu/wordpress/> (Utolsó letöltés: 2019. január).

Kurzus ismertető, Österreichische Geschichte I (von den Anfängen bis ca. 1815), Universität Wien. Forrás: <https://ufind.univie.ac.at/de/course.html?lv=070217&semester=2020W> (Utolsó letöltés: 2022. július)

Kurzus ismertető, „Kakanien“ – politische Ordnungskonzepte in den letzten Jahrzehnten der Habsburger Monarchie, Martin Luther Universität Halle-Wittenberg. Forrás: <https://www.geschichte.uni-halle.de/mitarbeiter/huechtker/lehre/> (Utolsó letöltés: 2022. július)

Magyar Nemzeti Szövegtár, Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet. Forrás: http://corpus.nytud.hu/mnsz/bevezeto_hun.html (Utolsó letöltés: 2021. június)

Nagy Iván Magyarország családai c. művének ismertetője, forrás: <https://www.arcanum.com/hu/product/Nagyivan/> (Utolsó letöltés: 2021. október)

Sergios Katsikas: Proseminar Lexikographie der deutschen Gegenwartssprache Wörterbuchentwicklung, Metalexikographie und Wörterbuchbenutzungsforschung, Universität Wien, Institut für Germanistik, 2010, (digitális egyetemi jegyzet és bibliográfia). Forrás: <https://docplayer.org/106555510-Lexikographie-der-deutschen-gegenwartssprache.html> (Utolsó letöltés: 2020. június)

Szabó Dániel: Köztörténet, A dualista politikai rendszer kialakulása, in Encyclopaedia Humana Hungarica 08., Az Osztrák-Magyar Monarchia. Forrás: <https://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index.html> (Utolsó letöltés: 2020. július)

Tájékoztató az érettségi vizsgatárgyak estében alkalmazható „mentesítések” szabályairól. Forrás: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/erettsegi_SNI_tajekoztat_o.pdf (Utolsó letöltés: 2022. május)

Tudományági nomenklatura, MTA, 2017. Forrás: <https://mta.hu/doktori-tanacs/tudomanyagi-nomenklatura-106809> (Utolsó letöltés: 2019. január)

Oktatással kapcsolatos dokumentumok, adatbázisok, tankönyvek

Farkas Judit: 1111 Fogalom történelemből, Maxim Könyvkiadó, Szeged, 2013.

Helméczy Mátyás: Geschichte 7. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006.

Kerettanterv a Gimnáziumok 9-12. évfolyama számára, Oktatási Hivatal.
https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf
 (Utolsó letöltés: 2021. szeptember)

Kerettantervek az általános iskola 5-8. évfolyama számára, Oktatási Hivatal.
https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8
 (Utolsó letöltés: 2021. szeptember)

Nemzeti Alaptanterv, 2020. Forrás: [file:///C:/Users/Asus/Downloads/MK_20_017%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/MK_20_017%20(4).pdf) (Utolsó letöltés: 2021. szeptember)

Államilag elismert nyelvvizsgák nyelvek szerint, Oktatási Hivatal, Nyelvvizsgáztatási Akkreditációs Osztály, Forrás: https://nyak.oh.gov.hu/doc/akk_nyelvek.asp (Utolsó letöltés: 2020. május)

Száray Miklós: Történelem 11., Oktatáskutató és fejlesztő intézet, Budapest, 2015. Nemzeti Köznevelési Portál, Történelem 11. Forrás: https://www.nkp.hu/tankonyv/tortenelem_11/lecke_02_014 (Utolsó letöltés: 2021. június)

Tankönyvek és segédletek online katalógusa, Oktatási Hivatal. Forrás: <https://www.tankonyvkatalogus.hu/> (Utolsó letöltés: 2021. 09.)

Tankönyvek és segédletek online katalógusa, Oktatási Hivatal. Forrás: <https://www.tankonyvkatalogus.hu/site/kiadvanyok?SearchForm%5BschoolType%5D=&SearchForm%5BschoolYear%5D=&SearchForm%5BschoolSubject%5D=&SearchForm%5Bauthor%5D=&SearchForm%5BproductId%5D=&SearchForm%5Btitle%5D=geschichte&SearchForm%5Bnat%5D=&yt0=> (Utolsó letöltés: 2021. 09.)

Történelem érettségi feladatok német nyelven, témakörök szerint. Forrás: <https://ujkor.hu/content/erettsegi-feladatok-es-megoldasok-tortenelembol-nemet-nyelven> (Utolsó letöltés: 2021. 09.)

Történelem érettségi feladatok témakörök szerint. Forrás: <https://sulipro.hu/kozepszintu-tortenelem-erettsegi-feladatok-megoldasok-temakorok-szerint-rendezeve#temakorok-szerint-href> (Utolsó letöltés: 2021. 09.)

Lexikográfiai referenciamű

DRAE 1884.

DRAE 1869.

Éksz. 2013.

Bajnóczi Beatrix – Kirsi, Haavisto: Angol-magyar, magyar-angol gazdasági szótár, Grimm Kiadó, Szeged, 2004.

Bernáth Csilla – Gyárfás Edit: Német-magyar, magyar-német gazdasági szótár, Maxim Könyvkiadó, 2019.

Brencsán János: Orvosi szótár, Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Fogarasi János: Német és magyar szótára a legújabb és legjobb kútfők után, ötödik, javított kiadás, német-magyar rész, Heckenast Gusztáv, Pest, 1865.

Jerney János: Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából, Pest, Bucsánszky Alajos könyvnyomdája, 1854.

Kerndter, Francois – Kerndter, Fritz – Pálffy Mihály (szerk.): Gasztronómiai szótár, Maxim Könyvkiadó, 2008.

Kiss Gábor (szerk.): Régi szavak szótára, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012.

Kiss Gábor (szerk.): Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012.

Kőhegyes Anikó: Magyar-angol-magyar jogi szakszótár, Comlex Kiadó, Budapest, 2015.

Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor: Nyelvi fogalmak kisszótár A-ZS, Korona Kiadó, Budapest, 2003.

Mozsárné Nagy Eszter – P. Márkus Katalin: Magyar-angol munkahelyi szótár, Maxim Kiadó, 2012.

Nagy Ernő – Klár János: Magyar-Német Műszaki szótár, Terra, Budapest, 1971.

Polonyé Remniczky Erzsébet – Dohy János – Fábián Tiborné: Német-magyar állattenyésztési szakszótár, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1983.

Tefner Zoltán: Magyar-német, német-magyar műszaki szakszókinccs, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2013.

Urbán Viktor: Három nyelvű műszaki szakszótár, Urbanus Trading BT., Budapest, 2002.

Wintschalek, Walter – Wéber, Mária: Katonai szótár/Militärwörterbuch, Sprachinstitut des Bundesheeres/Nemzeti Közszerológati Egyetem, Idegennyelvi és Szaknyelvi Központ, Budapest/Bécs, 2015.

Frühneuhochdeutsches Wörterbuch, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen. Forrás: https://www.fwb-online.de/go/gnadheinz.s.0m_1620196048 (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://szotar.magyar-nemet.hu/rolunk/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://nemet-magyar-szotar.hu/> <https://dictzone.com/rolunk/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://szotar.sztaki.hu/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://www.szotar.net/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://de.langenscheidt.com/deutsch-ungarisch/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://www.reverso.net/Text%C3%BCbersetzung> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://www.17-minute-languages.com/es/diccionario-de-alem%C3%A1n/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

https://www.leo.org/esde/index_de.html (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://dictionary.cambridge.org/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://www.collinsdictionary.com/spellcheck/english-german?q=kotoyren> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<http://www.dict.cc/dict/options.php> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://en.pons.com/translate/dictionary-of-german-spelling/abprotzen> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://www.dictionary.com/misspelling?term=ninjawarior> (Utolsó letöltés: 2022. január)

<https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

Éksz. online, 1959–1962. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/> (Utolsó letöltés: 2022. január)

Történettudomány forrásai

Babos Krisztina – Pintér Tamás (szerk.): Mesék a Nagy Háborúról, Kovács György harctéri naplója, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2016.

Felszeghy Ediltrud: A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Budapest, 1938.

Görgey Artúr: *Életem és működésem 1848-ban és 1849-ben*, Neumann Kht., Budapest, 2004, Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Katona Tamás.

Lázár Balázs (szerk.): *A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai – Korabeli katonai szótárral*, Nap Kiadó, Budapest, 2009.

Luther Márton: *A jócselekedetekről*, Hódpress Kft., Hódmezővásárhely, 1992, (fordította: Takács János).

Luther, Martin: *Von den Guten Werken*, Hofenberg Verlag, Berlin, 2014. (sajtó alá rendezte: Guth, Karl-Maria).

Tepperberg, Christoph – Szíjj, Jolán (szerk.): *Von der Revolution zur Reaktion*, Böhlau Verlag, Bécs, 2006.

Törvények, rendeletek

100/1997. (VI. 13.) Korm. rendelet az érettségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról.
Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700100.kor> (Utolsó letöltés: 2022. május)

4/2013. (I. 11.) EMMI rendelet a két tanítási nyelvű iskolai oktatás irányelvének kiadásáról

A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete, Nemzeti Alaptanterv II. 3. 4.

A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról, II. 3. 4.

Egyéb

Fábián Zsuzsanna: *Mi a „hiba” a kétnyelvű szótárban? Adalékok a kétnyelvű lexikográfia és szótárkritika elméletéhez és gyakorlatához*, MTA „Lexikográfia és nyelvtechnológia” c. ülésén elhangzott előadás, Budapest, 2011.

ÁBRA-, TÁBLÁZAT- ÉS KÉPJEGYZÉK

Ábrák:

1. sz. ábra: Dringó-Horváth Ida szótártipológiája, forrás: Dringó-Horváth 2011. (53.o.)
2. sz. ábra: A nyelvhasználat eszközei a történész munkafolyamatának fázisaiban, készítette: a szerző (69. o.)
3. sz. ábra: A történész és a nyelv kapcsolata a nyelvtörténeti korszak/nyelvállapot szempontjából, készítette: a szerző (72. o.)
4. sz. ábra: A TörId modell, készítette: a szerző (73. o.)
5. sz. ábra: A történeti kutatómunka és a lexikográfia kapcsolata, készítette: a szerző (81. o.)
6. sz. ábra: A történettudomány szakszavainak osztályozása szótörténeti aspektusból, készítette: a szerző (116. o.)
7. sz. ábra: Történettudomány szakkifejezéseinek klasszifikálása a mai használat és megértés szempontjából, készítette: a szerző (117. o.)
8. sz. ábra: A történettudomány általános és speciális kifejezéseinek metszete, készítette: a szerző (118. o.)
9. sz. ábra: A szótár kifejezéseinek igényekkel összefüggő osztályozása és az alapszókinccs viszonya, készítette: a szerző (159. o.)
10. sz. ábra: A szótár primer lexikográfiai forrásai a történettudomány dokumentumai szempontjából, készítette: a szerző (164. o.)
11. sz. ábra: A lemmaszelekció és az ekvivalensgyűjtés folyamata, készítette: a szerző (169. o.)
12. sz. ábra: A szótárkészítés folyamatábrája, készítette a szerző (176. o.)
13. sz. ábra: A szótár lemmáinak száma és azok megoszlása nyelv szerint, készítette: a szerző (188. o.)
14. sz. ábra: A szótár szavainak eloszlása szófajok szerint, készítette: a szerző (189. o.)
15. sz. ábra: A német egyes és többes számok speciális esetei, készítette: a szerző (191. o.)
16. sz. ábra: A szótár német igéi, készítette: a szerző (192. o.)

Táblázatok:

1. sz. táblázat: A szaknyelv Sebestyén, Wacha, Kiss modelljei alapján, forrás: Sebestyén, 1988.; Wacha, 1992. és Kiss, 1995/1999. (22. o.)

2. sz. táblázat: A történettudomány szaknyelvének vertikális felosztása, forrás: Hoffmann, 1987. és Kurtán, 2003. alapján (30. o.)
3. sz. táblázat: A történettudomány szaknyelvének osztályozása a 2020-as NAT szerint, példákkal, forrás: NAT, 2020. (31. o.)
4. sz. táblázat: Példák a történettudomány szaknyelvéből Kurtán és Fóris által alkotott osztályozásokhoz, indoklással, forrás: Kurtán, 2003.; Fóris, 2010. (32. o.)
5. sz. táblázat: Tarp szótártipológiája, forrás: Tarp, 2011. (54. o.)
6. sz. táblázat: 1111 fogalom történelemből c. mű tipizálása Felber/Schaeber tipológiája alapján, indoklással, forrás: Felber – Schaeber, 1999. (63. o.)
7. sz. táblázat: 1111 fogalom c. mű tipologizálása Kühn tipológiája alapján, forrás: Kühn, 1989. (64. o.)
8. sz. táblázat: A TörId modell igazolására végzett interjúk válaszai, készítette: a szerző (75-76. o.)
9. sz. táblázat: A primer kutatás kérdései, készítette: a szerző (89-90. o.)
10. sz. táblázat: A kutatási dizájn, készítette: a szerző (92. o.)
11. sz. táblázat: A kitöltők idegennyelv-használata a tanulmányok, kutatások során, készítette: a szerző (94. o.)
12. sz. táblázat: Az kitöltők idegennyelv-használatának célja, készítette: a szerző (94. o.)
13. sz. táblázat: A kitöltők nyelvtudásának szintje a tanulmányokhoz, kutatásokhoz használt idegen nyelvből, készítette: a szerző (95. o.)
14. sz. táblázat: Az idegen nyelvű forráshasználat gyakorisága, készítette: a szerző (95. o.)
15. sz. táblázat: Az idegen nyelvű szakirodalom-használat gyakorisága, készítette: a szerző (96. o.)
16. sz. táblázat: A nem értett szakszavak hatása a tanulásra és a kutatói munkára, készítette: a szerző (96. o.)
17. sz. táblázat: Magyar nyelvű szakszavak megadása idegen nyelven – a probléma gyakorisága, készítette: a szerző (97. o.)
18. sz. táblázat: A helyes szakszóhasználat bizonytalanságának gyakorisága, készítette: a szerző (97. o.)
19. sz. táblázat: Szótárhasználat gyakorisága szakszöveg feldolgozáskor, készítette: a szerző (98. o.)
20. sz. táblázat: Több szótár használatának gyakorisága történelmi szakszavak esetén, készítette: a szerző (98. o.)
21. sz. táblázat: Sikeres és sikertelen keresés gyakorisága, készítette: a szerző (99. o.)

22. sz. táblázat: A történettudomány szempontjából helytelen szótalalat gyakorisága, készítette: a szerző (99. o.)
23. sz. táblázat: A szakszó hitelességének megítélése történettudományi szempontból – a probléma gyakorisága, készítette: a szerző (100. o.)
24. sz. táblázat: A hitelesség-megítélés nehézségeinek területei – gyakoriság, készítette: a szerző (100. o.)
25. sz. táblázat: Szakszótárra való igény I. – hatása a munkára, készítette: a szerző (101. o.)
26. sz. táblázat: Szakszótárral kapcsolatos igény I. – hordozó, készítette: a szerző (101. o.)
27. sz. táblázat: Szakszótárral kapcsolatos igény II. – vizuális tartalom, készítette: a szerző (102. o.)
28. sz. táblázat: Szótározással kapcsolatos nehézségek, készítette: a szerző (102. o.)
29. sz. táblázat: Szakszótárral kapcsolatos igény III. – történettudomány téma szerinti felosztása szerint, készítette: a szerző (103. o.)
30. sz. táblázat: Szakszótárral kapcsolatos igény IV. – egyéni válaszok, készítette: a szerző (104. o.)
31. sz. táblázat: Hipotézisek a kérdőív eredményeinek tükrében, készítette: a szerző (105-106. o.)
32. sz. táblázat: A lexikográfia és történettudomány forrásértelmezésének összevetése, készítette: a szerző (132. o.)
33. sz. táblázat: Az MNTSZ tipizálása Magay tipológiája alapján (dichotómiák), készítette: a szerző (181-182. o.)
34. sz. táblázat: Az MNTSZ tipizálása Felber/Schaeder tipológiája alapján, készítette: a szerző (183. o.)
35. sz. táblázat: Az MNTSZ tipizálása Kühn tipológiája alapján, készítette: a szerző (184. o.)

Képek:

1. sz. kép: Lázár Balázs történész glosszáriumkiegészítései, forrás: Lázár Balázs (szerk.), 2009. (84. o.)
2. sz. kép: Történészek által készített glosszárium egy forráskiadvány végén, forrás: Tepperberg – Szíjj (szerk.), 2006. (85. o.)
3. sz. kép: Mátyus Uzor Hadi-műszótárának első oldala (1868) (150. o.)
4. sz. kép: Részlet a kiinduló adatbázis adattáblájából (173. o.)
5. sz. kép: Adatbázis felépítése (ER diagramm) (173. o.)

6. sz. kép: Keresés az MNTSZ-ben keresésoptimalizálással (174. o.)
7. sz. kép: Keresés az MNTSZ-ben hibás gépeléssel (175. o.)
8. sz. kép: Az MNTSZ logója (a szerző tulajdona) (185. o.)
9. sz. kép: Szóajánlat beküldésének felülete, készítette: a szerző (187. o.)
10. sz. kép: Példák az online szótárból, készítette: a szerző (199. o.)
11. sz. kép: Tervezett szócikkfelépítés a nyomtatott szótárban, készítette: a szerző (200. o.)
12. sz. kép: Szócikkszerkesztő felület, készítette: a szerző (201. o.)
13. sz. kép: Szerkesztőfelületen elérhető naprakész statisztika (egy példa), készítette: a szerző (201. o.)

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

A történész-nyelvhasználati modell igazolása céljából doktorandusz hallgatókkal/kutatókkal készített interjú kérdései

1. Használ-e anyanyelvű forrásokat/szakirodalmat kutatása során?
2. Használ-e idegen nyelvet kutatásai során?
3. Megoldható lenne-e kutatása idegennyelv-használat és -ismeret nélkül?
4. Azonosított-e a témájához kapcsolódó elsődleges kutatási idegen nyelvet?
5. Azonosított-e a témájához kapcsolódó másodlagos kutatási idegen nyelvet/nyelveket?
6. Azonosított-e a kutatott korszakban közvetítő/diplomáciai nyelvet (pl. latin)?
7. Van-e olyan nyelv, melyen jellemzően témájához kapcsolódóan publikálnak a téma szakértői (publikációs idegen nyelv)?
8. Melyik nyelv a témája publikációs idegen nyelve?
9. Van nyelvismerete a témájához szükséges idegen nyelvek mindegyikéből?
10. Kutatása során kell-e idegen nyelvvel kapcsolatos segítséget kérnie?

2. számú melléklet

A kérdőíves kutatás előkutatásaként végrehajtott, történelmi szakszavak megtalálásának nehézségeit mérő felméréséhez összeállított minikorpusz. A lent közölt táblázatból láthatjuk, hogy minden történelmi korban felmerül az a probléma, hogy nem, vagy csak nehezen volt megtalálható egy-egy szakkifejezés, valamint az is, hogy ha kizárólag szótárral dolgoztam volna, a szavak több mint 53%-át nem találtam volna meg. A szakkifejezések több mint 10%-át pedig így sem sikerült megtalálnom.

Ókor

Forrás

„Mikor Xerxész értesült róla, haragra gerjedt és megparancsolta, hogy mérjenek háromszáz **korbácsütést** a Hellészpontoszra, és dobjanak egy pár **bilincset** is a tengerbe. Sőt, azt is hallottam, hogy a bilincsek mellé **bélyegzővasakat** is adatott, hogy **szégyenbélyeggel** jelölje meg a Hellészpontoszt. Azt is elrendelte, hogy a tengert **ostorozó** emberek a következő **barbár** és istentelen szavakat kiabálják: »Te keserű víz! Ezt a büntetést

méri rád urad, amiért bántottad őt, holott ő igazán nem ártott neked. De Xerxész királyunk mégiscsak átkel rajtad, akár akarod, akár nem. Méltán nem áldoz neked egyetlen ember fia sem, mert nem vagy más, csak zavaros és sós vízáradat.« Miután Xerxész így megbüntette a tengert, a **hídépítők felügyelőit** lefejeztette.» (Hérodotosz: Görög-Perzsa háború, VII., 35., Osiris Kiadó, 2000, fordította: Muraközi Gyula)

Szakirodalom

„A **peloponnésosi szövetség** gyűlésén elhangzott vádakra Spártának feltétlenül reagálnia kellett. A spártai népgyűlés bűnösnek mondta ki Athént a Kr. e. 445-ös béke megszegésében. Ez a **szavazás a spártai népgyűlés** történetében példa nélkül állt, mivel nem felkiáltással, hanem személyenként szavaztak. A peloponnésosiak a következő **ultimátumot** küldték Athénba:

- engeszteljék ki a **kylóni vérbűnt** (azaz űzzék el a városból az Alkmeónidák leszármazottait, köztük Periklést),
- vonuljanak el Poteidaia alól,
- adják vissza Aigina **függetlenségét**,
- vonják vissza a megarai néphatáratot.

Ezt később kiegészítették azzal, hogy adják vissza **hellének** szabadságát, azaz oszlassák fel a **délisi szövetséget**. Az ultimátumot Periklés tanácsára természetesen **viSSzautasították** (Kr. e. 432-431).” (Hegy Dolores – Kertész István – Németh György – Sarkady János: Görög Történelem, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 204.)

Középkor

Forrás

Ha nem az említett **adóról** van szó, hanem más adó kéréséről vagy a **hadmegváltási adó** kivetéséről, úgy a királyság közös tanácsának megtartása végett pecsétes **meghívólevelünket** fogjuk küldeni az **érsekekhez, püspökökhöz, apátokhoz, grófokhoz** és a nagy **bárókhöz**. [...] meghívásuk meghatározott napra, mégpedig legalább negyvennapos határidőre és meghatározott helyre szóljon. Mindezekben a meghívólevelekben a meghívás okát meg fogjuk jelölni. Ha ilyenformán megtörtént a meghívás, a kitűzött napon kerüljön az ügy tárgyalásra a megjelentek tanácsával [...]. (Magna Charta Libertatum, 1215, Sz. Jónás Ilona: Középkori egyetemes történeti

szöveggyűjtemény - Európa és Közel-Kelet IV-XV. század, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 264.)

Szakirodalom

„Ennek érdekében a **főpapok, bárók és nemesek** vállalták, hogy **jobbágyaik** és népeik minden egyes telek után (a **városi és mezővárosi telkek** után is) ezüstben vagy ezüst értékű pénzben évente egyenként $\frac{1}{2}$ **fertót** fizettek. A **pénzverő kamarákat** – összesen 4 volt – öt hívének adta bérbe a király, és jó minőségű **dénárok** verésére kötelezte őket. Mintaként az **báni dénár** szolgált, amelyet Gutkeled nembeli István **szlavón herceg** 1255-ben kezdett **verni**. A régi és külföldi pénzek kötelező beváltásának **árfolyamát** is előírta Károly Róbert. A **kamaraispánok** két régi báni dénárt egy újra cseréltek. Minden egyes kapu, vagy telek után ugyancsak a kamaraispánok hajtották be a fél fertó adót. Segítségükre volt Miklós királyi **dispensator**. Végezetül előírta a pontos **adófizetést**. 1323-ban tehát Károly Róbert szakított – mint rövidesen kiderült: egyelőre csak időlegesen – az évi kötelező pénzbeváltás negyed évezredes (I. Géza 1077. évi halála óta tartó) gyakorlatával, és olyan új pénz verését ígérte, amely nem esik majd **kényszerbeváltás** alá. Ezzel elvesztette a magyar királyok állandó jövedelemforrását, a **kamarahasznát** (lucrum camere), amely a pénz évenkénti cseréje – a pénz rendszeres évi **rontása** – következtében folyt be a királyi **kincstárba**.” (Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526, Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 57.)

Koraújkor

Forrás

„Először: Semmit sem változtatunk az Erdélyben **bevett vallások** ügyében, ez idő szerint meglevő **templomaik, iskoláik, lelkeszségeik** tekintetében, és nem vezetünk be más **papságot** vagy **egyházi személyeket**; [...] olyan értelemben azonban, hogy a **katolikusok** saját költségükön, tehát a többi vallás legcsekélyebb megterhelése nélkül Kolozsvárott, jelenlegi **imaházuk** helyén templomot építhetnek, továbbá: [...]

Másodszor: Megerősítjük a magyar királyok, valamint Erdélynek Magyarországtól való különválása idejében, valamennyi **erdélyi fejedelem** által hűséges **karainak** juttatott összes adományozásokat, átruházásokat, **kiváltságokat, címadományozásokat, nemesi leveleket** [...].” (Diploma Leopoldium)

Szakirodalom

„Bethlen a protestáns felek oldalán vett részt a **harmincéves háborúban**, és éppen református vallása miatt döntött mellettük. Viszont részvétele és állásfoglalása nem eredményezett nála felekezeti radikalizálódást. Uralkodása alatt mindvégig toleráns maradt. Nyilvánvaló, hogy elsősorban a saját **felekezetét** támogatta, akárcsak más korabeli uralkodó, de ez nem járt azzal, hogy a többi felekezetet megvetette vagy üldözte volna. Már a Kolozsvárra összehívott **fejedelmválasztó országgyűlésen** (1613. október 21.) esküt tett arra, hogy biztosítja a **vallásszabadságot**. Az 1618. évi királyválasztó országgyűléssel pedig kimondatta, hogy a római katolikus, evangélikus és helvét hitvallásúaknak következetesen és kölcsönösen kell szeretetet tanúsítaniuk a prédikátorok iránt, és egyik se sértse a másikat javaiban, jövedelmeiben és templomaiban, sem pedig személyében. Az 1620. május 31-én tartott **országgyűléssel** szintén olyan határozatot hozott, amely hűen tükrözi Bethlen Gábor vallási türelem jegyében folytatott egyházpolitikáját: ne legyen gyalázkodása felekezetek között jószágvesztés és száműzetés terhe alatt. **Hitvédőket** nevezett ki, akik örködték a felekezetek békéje fölött. Bethlen korában az országgyűlések három vallási közösségtípust ismertek: a **bevett, a megtúrt, a tiltott vallást.**” (Buzogány Dezső: Bethlen Gábor és a vallási türelem, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 6. évf., 1. sz., 2015, 239-248, 241.)

Újkor 19. század*Szakirodalom*

„A **kettős szövetség politikai-katonai funkcióinak** megváltozásáért azok a **Mitteleuropa-koncepciók** is feleltek, amelyeket már erősebben áthatott a **geopolitikai** felfogás és **kereskedelmi-gazdaságpolitikai tartalom**. Az 1870-es évek végén **védővám-politikára** való áttéréssel a német közgazdászok a Mitteleuropa-koncepciót kiegészítették a „**világbirodalmak**” **elmélettel**, amelynek alap gondolata a közép-európai államok gazdasági összefogásának szükségszerűsége volt. Az elképzelés szerint a jövőben a világot **gazdaságilag** három **világbirodalom** – Nagy-Britannia, Amerika és Oroszország – uralja, ha Németországnak nem sikerül Mitteleurópát **vámpolitikai** vezetése alatt egyesíteni. Ebben a Közép-Európa-koncepcióban elsősorban az **exportorientált** és **kereskedelmi szerződésekkkel** privilegizált német **készárúipar** képviselői tömörültek abban a reményben, hogy szembe szállhatnak a **gazdasági térségek** szűkülésével fenyegető angol ambíciókkal, amelyek 1903-tól nyíltan jelentkeztek a preferált **vámokról** folytatott vitákban, illetve a

kereskedelempolitikai intézkedésekben. A német kereskedelem hátrányos megkülönböztetését Kanadában a német ipar saját **exportkereskedelme** fenyegetésének tekintette, amellyel szemben **defenzív** intézkedéseket sürgetett.” (Vadász Sándor: 19. századi egyetemes történelem 1789-1914, Osiris Kiadó, Budapest, 2011, 238.)

Forrás

A legközelebb múlt héten, március 16-án Pozsonyból, az Országgyűlésről bizonyos újság érkezőn, a városi nép igen nagy zendülésbe és mozgásba jött, s az utcákon százanként, s ezereknként csoportoztak az emberek, és mindenütt ez a kiáltás hallott: éljen a **szabadság**. Ez így ment egész három nap. Mert az ország 12 fő dolgot kért a királytól, nevezetesen, hogy egy **minisztérium** legyen Pesten. 2. Hogy minden embernek szabadon lehessen a tipográfiába kinyomtatni könyvet. 3. Hogy minden esztendőben Pesten **országgyűlés** tartasson. 4. A **Törvény előtti egyenlőség** Polgári és Vallási tekintetben. 5. Hogy a **királyi városok, polgárok** olyan számú őrséget állíthassanak föl polgárokból, mennyit csak lehet. 6. A **közteherviselés, a katonatartás, adófizetés a jobbágyal** egyformán történjen. 7. Az **urbárium** és **robot** eltöröltetése. 8. A **Nemzeti Bank**. 9. **Esküdtszék** képviselői alapján 10. A katonaság a Hazához esküdjön, nem a Királyhoz. 11. A **politikai státusfogyók** szabadon bocsáttassanak. Magyar **katonáinkat** ne vigyék külföldre, és az idegeneket küldjék el. 12. Magyarország Erdéllyel kapcsolódjon össze, és hogy ezen kívánságnak a **Pestvárosi Tanács** is írja alá magát. A **staféta** felment Bécsbe, és a **Palatinus** közbejárása által meg is történt minden, és azonnal tüstént kezdtek a polgárok **verbuválni**, és egy nap alatt több mint ezer ember beállott. Minden ember, aki hazafinak tartja magát, nemzeti szín pántlikábul rózsát visel, mely pántlika zöld, veres és fejér színű tarka. Ilyen zűrzavart még életemben többet nem értem, és csak az az egy legszebb volt, kárt nem volt szabad tenni, és még nem is tettek. Hogy ti is kapjatok és nyerjetek valamit, íme néktek is küldök egy darabot, olvassátok.” (Csóka Péter beszámolója a forradalmi változásokról öccsének, 1848. március 21., in Nyári Krisztián: Fölbredett a föld, levelek, hősök, történetek 1848/49-ből, Corvina Kiadó, Budapest, 2017, 48-50.)

Újkor 20. század

Forrás

Az **Atlanti Charta** ama alapelvének megfelelően, hogy minden **népnek** joga van arra, hogy megválassza azt a **kormányformát**, amely alatt élni akar, vissza kell állítani

mindazoknak a népeknek **szuverén jogait** és **önkormányzatát**, amely népeket ettől a támadó nemzetek erőszakkal megfosztottak. [...] a három **kormány**, valahányszor a körülmények azt megkövetelik, együttesen támogatni fogja [...], hogy a lakosság összes **demokratikus elemeit** széleskörűen képviselő ideiglenes **kormányhatóságokat** létesítsenek, amelyek kötelesek legyenek a lehető legrövidebb időn belül **szabad választások** útján olyan **kormányokat alakítani**, amelyek megfelelnek a nép akaratának [...]. (A jaltai nyilatkozat a felszabadított Európáról; 1945. február 11. Forrás: http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/jaltai_nyilatkozat.html)

Szakirodalom

A 22. **SS-önkéntes-lovashadosztály harccsoportja** Antnál, Gyulától keletre ugyancsak **zászlóalj erejű** szovjet **támadást** vert vissza. A Nagyszalonta felé vezető úton **páncélgépkocsikkal** közösen gyengébb szovjet **kötélékek** törtek előre nyugati irányban, minden bizonnyal felderítő céllal. A német 6. hadsereg **jobbszárnyán**, a **4. tábori póthadosztály arcvonalán** 03 óra környékén szovjet **páncélosok** törtek be Biharugrára. Rövid, mindössze 10 perces **tüzérségi előkészítés** után, 04 óra 30 perckor a „Plijev” **lovasgépített csoport** erői megindították rohamukat. A 7. **gépített hadtest** Kevermes, Dombegyháza és Kisiratos körzetéből Újkígyós–Kondoros–Endrőd–Dévaványa–Kisújszállás vonalában, a 4. **gárda-lovashadtest** Vásárhelyi-major, Lökösháza és Breda-major körzetéből Elek, Kétegyháza, Békéscsaba, Mezőberény, Körösladány, Szeghalom, Füzesgyarmat és Püspökladány felé, a 6. gárda-lovashadtest pedig Székudvar, Sikló és Simánd körzetéből Gyulavári, Doboz, Vésztő, Darvas és Földes irányában lendült támadásba. A **lovashadosztályok harckocsiezredeinek** és a hadtestek **önjáró tüzérezredeinek** páncélosait összevontan alkalmazták. Az 53. hadsereg 25 perces tüzérségi előkészítés után lendült támadásba. A hadseregnek alárendelt 18. **harckocsihadtest** két menetvonalon Orosháza felé tört előre. A hadtest főerői Kunágota–Magyarbánhegyes–Pusztaföldvár–Orosháza, egy **harckocsidandára** és egy **gépkocsizó lövészzászlóalja** pedig Mezőkocsácsaháza–Kaszaperpuszta–Orosháza dél irányában indított támadást. (Számvéber Norbert: Páncélosok a Tiszátúlon. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/pancelosok-a-tizantulon-4763/3-fejezet-az-alfoldi-panceloscsata-nagyvaradi-szakasza-1944-oktober-612-49B6/31-a-2-ukran-front-attorese-1944-oktober-68-49B7/>) (utolsó letöltés: 2022. szeptember)

Korszak	Szavak száma összesen	Egy szótárban	Több szótárban	Interneten könnyen (egy órán belül)	Interneten nehezen (több, mint egy óra)	Nem találtam meg
Ókor	14	7	2	3	2	0
Középkor	28	9	6	3	5	5
Koraújkor	22	8	4	3	2	5
Újkor 19. sz.	37	12	3	14	5	3
Újkor 20. sz.	48	12	6	16	8	6
Összesen	149	48	21	39	22	19
Százalékban kerekítve	100%	32,2%	14,1%	26,2%	14,8%	12,7%
Összegezve	-	Szótárban megtalálható: 46,5%		Szótárban nem található meg: 53,5%		
Nem biztos	52 szó =34%					

Nem biztos = Nem voltam biztos abban, hogy a talált kifejezés az adott korszakban megállja a helyét.

3. számú melléklet

A kérdőívet áttekintő táblázat			
Konkrét cél a kérdéssel	Hipotézis	Kérdés	Válaszlehetőségek
Minta rétegzése blokk	-	1. A képzés formája	a. Alapképzés b. Mesterképzés c. Osztatlan tanári képzés d. Doktori képzés
	-	2. Fő kutatási terület	a. Egyetemes történelem

			b. Magyar történelem
	-	3. Nyelvtudás szintje a kutatáshoz használt idegen nyelvből	a. Alapfok b. Középfok c. Felsőfok d. Anyanyelvi szint
	-	4. Mely idegen nyelveket használja főként történettudományi tanulmányai, kutatása során?	a. angol b. német c. latin d. ógörög e. egyéb: (saját válasz)
	-	5. Mihez használja az Ön által ismert idegen nyelvet legfőképp a történelmi tanulmányaiban?	a. Kutatáshoz b. Egyetemi tanulmányaihoz c. Mindkettőhöz
Szakmai blokk			
Annak felmérése, hogy a történelem szakos hallgatók milyen gyakran használnak idegennyelvű forrásokat	A legtöbb történelem szakos hallgató ritkán használ idegennyelvű forrásokat	6. Tanulmányai, kutatása során használ-e idegennyelvű forrásokat?	a. Igen, gyakran b. Igen, de ritkán c. Nem, sosem
Annak felmérése, hogy a történelem szakos	A legtöbb történelem szakos hallgató gyakran használ	7. Tanulmányai, kutatása során használ-e	a. Igen, gyakran b. Igen, de ritkán c. Nem, sosem

hallgatók milyen gyakran használnak idegennyelvű szakirodalmat	idegennyelvű szakirodalmat	idegennyelvű szakirodalmat?	
Annak felmérése, hogy milyen mértékben akadályozza a történész hallgatókat, ha idegennyelvű szakkifejezések et nem értenek az általuk használt idegennyelvű történelmi szakszövegekben	A legtöbb hallgatót akadályozza, ha az idegennyelvű szakkifejezések et nem érti munkája során, de munkáját tudja folytatni	8. Tanulmányai, kutatása során milyen mértékben akadályozta munkáját, ha idegennyelvű történelmi szakszövegekben több jelentős szakszót, vagy szakkifejezést nem értett, vagy nem értett pontosan?	a. Akadályozott, de munkámat tudtam folytatni b. Akadályozott, munkámat nem tudtam folytatni c. Nem akadályozott
Annak felmérése, hogy milyen mértékben okoz gondot a történelem szakos hallgatóknak magyar nyelvű történelmi szakkifejezések	A történelem szakos hallgatóknak néha okoz gondot a magyar nyelvű történelmi szakszavak pontos megadása idegen nyelven	9. Okozott-e már gondot Önnek magyar nyelvű történelmi szakszavak, szakkifejezések pontos megadása idegen nyelven?	a. Igen, gyakran b. Igen, néha c. Nem, mindig meg tudtam adni pontosan d. Nem volt még ilyen feladatom

megadása idegen nyelven			
Annak felmérése, hogy a történelem szakos hallgatók mennyire biztosak abban, hogy az általuk használt idegennyelvű szakkifejezések a történettudomány szempontjából is helyesek	A történelem szakos hallgatók zöme biztos abban, hogy az általuk idegen nyelven használt szakkifejezések et történettudomány szempontjából (is) helyesen használják	10. Mindig biztos volt abban, hogy az Ön által idegen nyelven használt történelmi szakkifejezést történettudomány szempontjából is helyesen használta?	a. Igen, mindig biztos voltam benne b. Előfordult, hogy nem voltam biztos benne c. Sosem voltam biztos benne
Annak felmérése, hogy a történelem szakos hallgatók milyen gyakran használnak szótárt az idegennyelvű történelmi szakszövegek feldolgozása során	A történelem szakos hallgatók zöme nem minden esetben használ szótárt idegennyelvű szakszövegek feldolgozása során	11. Idegennyelvű történelmi szakszövegek feldolgozása során használ-e szótárt?	a. Igen, mindig b. Igen, de nem minden esetben c. Nem, soha
Annak felmérése, hogy	A történelem szakos	12. Előfordult-e, hogy egy történelmi	a. Igen, gyakran

<p>milyen gyakran fordul elő, hogy a történelem szakos hallgatóknak több, vagy több típusú szótárt kell használniuk ahhoz, hogy egy történelmi szakszó pontos jelentését megtalálják.</p>	<p>hallgatóknak gyakran kell több, vagy több típusú szótárt használnia, ahhoz, hogy megtalálják az adott történelmi szakszó vagy szakkifejezés pontos jelentését</p>	<p>szakszó, vagy szakkifejezés pontos jelentésének megtalálásához (magyarról idegen nyelvre és idegen nyelvről magyarra) több szótárt is kellett használnia?</p>	<p>b. Igen, de csak ritkán c. Sosem kellett több szótárt használnom</p>
<p>Annak felmérése, hogy a történelem szakos hallgatók megtalálnak-e minden általuk keresett történelmi szakszót a szótárakban</p>	<p>A történelem szakos hallgatók többsége gyakran megtalálja a keresett kifejezést, de több szótárban</p>	<p>13. Megtalál-e minden szükséges történelmi szakszót, szakkifejezést az ön által használt szótárban/szótárakban?</p>	<p>d. Igen, mindent e. Igen, de csak a fontosabbakat , általánosabbakat f. Csak nagyon keveset</p>
<p>Annak felmérése, hogy milyen gyakran fordul elő a történelem szakos hallgatókkal, hogy a</p>	<p>A történelem szakos hallgatók többségével előfordult, hogy a szótárban általuk talált jelentés a kutatott</p>	<p>14. Találkozott-e már azzal a problémával, hogy a szótárban talált jelentés az Ön által kutatott korszakban nem állta meg a helyét (a korszakban a</p>	<p>a. Igen, sokszor b. Igen, néha előfordult c. Nem fordult elő sosem</p>

szótárban általuk talált jelentés a kutatott korszakban nem állta meg a helyét	korszakban nem állta meg a helyét	fogalmat, nevet másképp használták)?	
Annak felmérése, hogy milyen gyakran okoz gondot a történelem szakos hallgatóknak az, ha több jelentést is találnak egy kifejezésre.	A történelem szakos hallgatók többségével néha előfordul, hogy a szótárban talált jelentések közül nem tudják, hogy esetükben melyik a történettudomány szempontjából hiteles	15. Találkozott-e már azzal a problémával, hogy az adott szakszóra, szakkifejezésre több jelentést is talált és nem tudta azt, hogy az adott korban melyiket használták, vagy ezek közül melyik a helyes, történettudományi szempontból hiteles?	a. Igen, sokszor b. Igen, néha előfordult c. Nem fordult elő sosem
Annak felmérése, hogy történelem szakos hallgatóknak mely nyelven okoz problémát eldönteni, hogy a találtak közül, melyik szó megfelelő a számukra	A hallgatók többségének magyar-idegennyelvű szótár használata esetében okoz gondot, hogy egy szakkifejezésről eldöntse, hogy a	16. A 15. pontban megnevezett jelenség mely esetben fordul elő többször?	a. Amikor magyar-idegennyelvű szótárban kerestem b. Amikor idegennyelvű-magyar szótárban kerestem c. mindkét esetben

	korszakban hiteles-e		
Annak felmérése, hogy a történész hallgatóknak milyen egyéb nehézségei vannak tanulmányaik és kutatásaik során a szakszavakkal, szótározással kapcsolatban	-	17. Milyen egyéb nehézségei vannak tanulmányai és kutatásai során a szakszavakkal, szótározással kapcsolatban?	Saját válasz:
Megoldás blokk			
Annak felmérése, hogy a történelem szakos hallgatók véleménye szerint megkönnyítené -e tanulmányaikat , kutatásukat, ha rendelkezésre állnának megfelelő korszak specifikus idegennyelvű	A történelem szakos hallgatók munkáját megkönnyítené, ha rendelkezésre állnának megfelelő korszakspecifik us idegennyelvű történelmi szakszótárak?	18. Megkönnyítené-e tanulmányait, kutatását, ha rendelkezésre állnának megfelelő korszak specifikus idegennyelvű történelmi szakszótárak?	a. Igen b. Nem c. Nincs hatással a munkámra

történelmi szakszótárak?			
Annak felmérése, hogy a történelem szakos hallgatók számára a történettudomány mely területeinek szavai lennének a legfontosabbak, leghasznosabbak	A történelem szakos hallgatók számára a történelem valamennyi területének szakszavai fontosak lennének	19. Amennyiben elkészülne ilyen szótár, a történettudomány mely területeinek szavai lennének az Ön számára legfontosabbak? (pl. hadtörténet, vallástörténet, mindennapok története, mindegyik stb.)	Saját válasz
Annak felmérése, hogy a történelem szakos hallgatók digitális, vagy papíralapú szótárra tartanának-e igényt	A történelem szakos hallgatók többsége mindkét típusú szótárra igényt tart	20. Amennyiben ilyen szótár készülne az Ön munkáját digitális, vagy papíralapú szótár könnyítené meg?	a. Digitális b. Papíralapú c. Mindkettőre szükség lenne
Annak felmérése, hogy a történelem szakos hallgatók véleménye szerint	A történelem szakos hallgatók munkáját megkönnyítené, ha a szótár képeket is tartalmazna	21. Amennyiben ilyen szótár készülne az Ön munkáját megkönnyítené-e, ha a szótár képeket is tartalmazna?	a. Igen b. Nem c. Nem tudom megítélni

megkönnyíténé -e munkájukat, ha a szótár képeket is tartalmazna			
Igényfelmérés		22. Milyen egyéb tartalmi és formai elvárásai lennének a szótárral kapcsolatban?	saját válasz

4. számú melléklet

A szignifikancia vizsgálat eredményei

A továbbiakban a szignifikancia vizsgálat eredményeit mutatjuk be. Az alábbiakban közöl táblázatok struktúrája a következő:

- a sorokban az adott kérdésre adott válaszlehetőségek találhatóak.
- azoknak a válaszadóknak a jellemzőit, akik az adott válaszlehetőséget az átlagnál magasabb arányban jelölték meg, a „+” oszlopban tüntettük fel.
- azoknak a válaszadóknak a jellemzőit, akik az adott válaszlehetőséget az átlagnál alacsonyabb arányban jelölték meg, a „-” oszlopban tüntettük fel.

Az alábbi táblázatot példaként véve: a történettudományi tanulmányai során német nyelvet használók között (a minta egészéhez képest) az idősebbek (26 év feletti) magasabb arányban, a fiatalabbak (18-25 évesek) alacsonyabb arányban jelentek meg.

Szignifikancia vizsgálat – történettudományi tanulmányai, kutatása során a német nyelvet használók jellemzői		
	+	-
Német nyelvet használja	26 év feletti (2. kérdés) Doktori képzésben részt vevők (3. kérdés) Fő kutatási területe: magyar történelem (4. kérdés) Idegen nyelvet használja: kutatás, kutatás és egyetemi tanulmányok (6. kérdés) Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: gyakran (8. és 9. kérdés) Szakkifejezés pontos megadásához több szótár kellett: gyakran (14. kérdés) Megtalálta a szakszavakat, szakkifejezéseket a szótárban: néha (15. kérdés) Több jelentés közül nem tudta, melyiket használja: gyakran (16. kérdés) Megkönnyítené munkáját, ha lenne szakszótár (20.	18-25 évesek (2. kérdés) Tanárképzésben részt vevők (3. kérdés) Fő kutatási területe: még nem választottam (4. kérdés) Idegen nyelvet használja: egyetemi tanulmányok (6. kérdés) Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: néha (8. és 9. kérdés)

Szignifikancia vizsgálat – a képzés formája és az egyéb változók kapcsolata		
	+	-
Alapképzés	18-25 évesek (2. kérdés) Idegen nyelv: angol (5. kérdés) Okozott gondot magyar nyelvű szakszavak megadása idegen nyelven: gyakran (11. kérdés)	Idegen nyelv szintje: felsőfok (7. kérdés)
Mesterképzés	26-35 évesek (2. kérdés) Fő kutatási területe: magyar történelem (4. kérdés) Idegen nyelv: német (5. kérdés) Idegen nyelvet használja: kutatás (6. kérdés) Idegen nyelvi forrást használ: gyakran (8. kérdés) Okozott gondot magyar nyelvű szakszavak megadása idegen nyelven: néha (11. kérdés) Szakkifejezés pontos megadásához több szótár kellett: néha (14. kérdés)	18-25 évesek (2. kérdés) Idegen nyelvet használja: egyetemi tanulmányok (6. kérdés)
Tanárképzés	Nő (1. kérdés) 18-25 évesek (2. kérdés) Fő kutatási területe: egyetemes illetve magyar történelem (4. kérdés) Idegen nyelvet használja: egyetemi tanulmányok (6. kérdés) Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: néha (8. és 9. kérdés) Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: akadályozta, de munkáját tudta folytatni (10. kérdés)	Férfi (1. kérdés) 26 év felett (2. kérdés) Fő kutatási területe: még nem választottam (4. kérdés) Idegen nyelvet használja: kutatás és egyetemi tanulmányok (6. kérdés) Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: gyakran (8. és 9. kérdés) Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: nem akadályozta (10. kérdés) Biztos abban, hogy szakkifejezést helyesen használ:
Doktori képzés	Férfi (1. kérdés) 26 év felett (2. kérdés) Fő kutatási területe: magyar történelem (4. kérdés) Idegen nyelv: német, hol nyelv (5. kérdés) Idegen nyelvet használja: kutatás és egyetemi tanulmányok (6. kérdés) Idegen nyelv szintje: felsőfok (7. kérdés) Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: gyakran (8. és 9. kérdés) Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: nem akadályozta (10. kérdés)	Nő (1. kérdés) 18-25 évesek (2. kérdés) Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: akadályozta, de munkáját tudta folytatni (10. kérdés) Biztos abban, hogy szakkifejezést helyesen használ: néha (12. kérdés) Szakkifejezés pontos megadásához több szótár kellett: néha (14. kérdés) Megkönnyítené munkáját, ha lenne szakszótár (20. kérdés) Idegennyelvű szótár: digitális és papíralapú (21. kérdés)

Szignifikancia vizsgálat – idegen nyelv használatának területei és az egyéb változók kapcsolata		
	+	-
Kutatás	<p>Férfi (1. kérdés)</p> <p>26 év feletti (2. kérdés)</p> <p>Mesterképzésben és doktori képzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Fő kutatási területe: egyetemes illetve magyar történelem (4. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv: német (5. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv szintje: középfok (7. kérdés)</p>	<p>Nő (1. kérdés)</p> <p>18-25 évesek (2. kérdés)</p> <p>Tanárképzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Fő kutatási területe: még nem választott (4. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv szintje: felsőfok (7. kérdés)</p> <p>Több jelentés közül nem tudta, melyiket használja: néha (16. kérdés)</p>
Egyetemi tanulmányok	<p>Nő (1. kérdés)</p> <p>18-25 évesek (2. kérdés)</p> <p>Tanárképzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Fő kutatási területe: még nem választott (4. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: néha (8. és 9. kérdés)</p> <p>Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: akadályozta, de munkáját tudta folytatni (10. kérdés)</p> <p>Okozott gondot magyar nyelvű szakszavak megadása idegen nyelven: soha (11. kérdés)</p> <p>Szakkifejezés pontos megadásához több szótár kellett:</p>	<p>Férfi (1. kérdés)</p> <p>Mesterképzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Fő kutatási területe: egyetemes illetve magyar történelem (4. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: gyakran (8. és 9. kérdés)</p> <p>Okozott gondot magyar nyelvű szakszavak megadása idegen nyelven: néha (11. kérdés)</p> <p>Biztos abban, hogy szakkifejezést helyesen használ: gyakran (12. kérdés)</p> <p>Szakkifejezés pontos megadásához több szótár kellett:</p>
Mindkettő	<p>26-35 évesek (2. kérdés)</p> <p>Doktori képzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Fő kutatási területe: egyetemes történelem (4. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv: német, holt nyelv (5. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv szintje: felsőfok (7. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: néha (8. kérdés)</p>	<p>18-25 évesek (2. kérdés)</p> <p>Tanárképzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Fő kutatási területe: még nem választott (4. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv szintje: középfok (7. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: gyakran (8. és 9. kérdés)</p>

Szignifikancia vizsgálat – fő kutatási terület és az egyéb változók összefüggései		
	+	-
Egyetemes történelem	<p>Férfi (1. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv: angol (5. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvet használja: kutatás, kutatás és egyetemi tanulmányok (6. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv szintje: felsőfok (7. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: gyakran (8. és 9. kérdés)</p> <p>Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: nem akadályozta (10. kérdés)</p> <p>Biztos abban, hogy szakkifejezést helyesen használ: gyakran (12. kérdés)</p> <p>Szakszöveg feldolgozása során használ szótárt: néha (13. kérdés)</p>	<p>Nő (1. kérdés)</p> <p>18-25 évesek (2. kérdés)</p> <p>Tanárképzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvet használja: egyetemi tanulmányok (6. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv szintje: középfok (7. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: néha (8. és 9. kérdés)</p> <p>Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: akadályozta, de munkáját tudta folytatni (10. kérdés)</p> <p>Biztos abban, hogy az idegen nyelven használt szakkifejezést helyesen használja: néha (12. kérdés)</p> <p>Bár akadályozta, hogy szakszót/szakkifejezést nem értett (pontosan), de munkáját tudta folytatni</p>
Magyar történelem	<p>26-35 évesek (2. kérdés)</p> <p>Mesterképzésben és doktori képzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv: német, holt nyelv (5. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvet használja: kutatás (6. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv szintje: középfok (7. kérdés)</p> <p>Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: akadályozta, de munkáját tudta folytatni (10. kérdés)</p>	<p>18-25 évesek (2. kérdés)</p> <p>Tanárképzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvet használja: egyetemi tanulmányok (6. kérdés)</p> <p>Idegen nyelv szintje: felsőfok (7. kérdés)</p> <p>Szakszót vagy szakkifejezést nem értett pontosan: nem akadályozta (10. kérdés)</p> <p>Szakkifejezés pontos megadásához több szótár kellett:</p>
Még nem választottam	<p>Nő (1. kérdés)</p> <p>18-25 évesek (2. kérdés)</p> <p>Tanárképzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvet használja: egyetemi tanulmányok (6. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: néha (8. és 9. kérdés)</p> <p>Biztos abban, hogy szakkifejezést helyesen használ: soha, néha (12. kérdés)</p> <p>Szakkifejezés pontos megadásához több szótár kellett:</p>	<p>Férfi (1. kérdés)</p> <p>26 év feletti (2. kérdés)</p> <p>Mesterképzésben részt vevők (3. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvet használja: kutatás és egyetemi tanulmányok (6. kérdés)</p> <p>Idegen nyelvi forrást és szakirodalmat használ: gyakran (8. és 9. kérdés)</p> <p>Biztos abban, hogy szakkifejezést helyesen használ: gyakran (12. kérdés)</p> <p>Szótárban talált szó nem állta meg a helyét: néha (15. kérdés)</p>

5. számú melléklet

Marinegeschichte-Glossar

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
abfallen		letérni, a hajó orrával a széltől elfordulni		
abflauen		szél ereje csökken		
abrüsten		hajót leszerel		
abrüsten		elsodródik		
abrüstung		leszerelés		
Abtrift - en	e	elsodródás		
Achselstück - e	s	váll-lap, válldíszítés		
acht Glas, Achtglas	s	kettősítés a hajóharanggal		
achter		hajó hátulján lévő		
Achterdeck - s	s	hátsó fedélzet		
Achtersteven -	r	fartőke		
Achterwind - e	r	hátszél		
Adjunkt - en	r	segéd		
Admiral – e	r	tengernagy		
Admiralstab - stäbe	r	haditengerészeti vezérkar		
Ahming - e,s	e	merülési mérce, merülési lépték		
Aktionsradius - radien	r	hatósugár, működési sugár		úthossz, melyet egy hajó egyszeri szénkészlettel képes megtenni
Anciennitätsstander -	r	rangidősbbségi lobogó		
anholen		kötelet, láncot megfeszít		
Ankerkran - kräne	r	horgonydaru		
anlegen		kiköt hajóval, csónakkal egy hajó oldalán		
anlegen		kiköt		
anpreien		rákiálltani (hajók között is)		
Artilleriedienst - e	r	tüzérszolgálat		
Artillerieinstruktor - en	r	tüzéroktató		
Auditor – en	r	hadbíró		
auf Halbtopp!		félárbócra (vsz)		
auffrischen		szél erősödik	Es frischt sich auf. Der Wind frischte sich	

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
			auf. (Geschichte der k. k. Kriegs-Marine während der Jahre 1848 und 1849)	
aufgeien		vitorkát fojtóköttel összehúz		
aufkreuzen		lavíroz		
aufmakeln		felcsarnakol, felvitorkáz		
auluven		hajó orrával a szél felé fordulni		
auslugen		figyelni		
ausrüsten		hajót felszerel		
Ausrüstungsbereitschaft - en	e	felszerelési készenlét		
ausschiffen		partra szállni, hajóból kirakodni		
Ausschiffung - en, Landung - en	e	partraszállás		
ausstechen		láncot, kötelet lazítani		
Back - en	e	asztaltársaság hajón		
Backbord - e	r	hajó bal oldala		
backe Segel		hajó mely előről kapja a szelet		
backsen		löveg oldalirányát változtatja		
Backspiere - n	e	oldalrúd		
Backspiere - n	e	oldalrúd		
baggern		kotorni		
Bake - en	e	péce		
Banjerdeck - s	s	alsófedélzet		ált. felülről a harmadik
Barbarei-Küste (pl.)	e	barbár partvidék, berber partvidék		
barbaresk Kaperei (sing.)	e	barbareszk kalózkodás		
Barbaresken-Piraten, e Barbaresken-Korsaren (pl.)	e	barbareszk kalózkodók		
Barkasse - n	e	dereglye, hajó mellékajója		
Batteriedeck - s	s	ütegfedélzet		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Beamte des hydrographischen Wesens	r	Vízrajzi tisztviselők		
Bekleidungsarbeiter -	r	ruházati munkás		
Bekleidungsdiens - t - e	r	ruházatiszolgálat		
Bekleidungsvorarbeiter -	r	ruházati főmunkás (ruházati szolgálat)		
bekomplimentieren		idegen hajót üdvözölni		
Bekomplimentieren -	s	idegen hajó üdvözlése		
Blockade - n, Sperre - n	e	tengerzár		
Blut-Dreadnought (sing.)	r	a véres dreadnought		1914. január 20-án a bécsi Arbeiter Zeitungban megjelent cikk a Szent István csatahajó építéséről
Böe - n	e	légroham		
Boje - n	e	bója		
Bootsgast - en	r	csónak tisztításával megbízott matróz		
Bootsmann - männer	r	almester		
Bootsmann - männer	r	hajómester		
Bootsmansmaat - e(n)	r	hajómestersegéd		
Bordwand - wände	e	hajófal		
Bramstenge - n	e	sudárszár		
Brandalarm - e	r	tűzriadó		
Bratspill- e	s	lánctekerő		
Brigantine - en		briganti, kétárbócos hajótípus		
Brigg - s	e	brigg, hadihajóként is alkalmazott kétárbócos kereskedelmi vitorlášhajó		
Brise - n	e	szellő		leichte Brise = könnyű, gyenge szellő; frische Brise = erős, friss szellő
Bug - e	r	hajó orra		
Bug- und Bootsflagge - n	r	orr- és csónaklobogó		
Buganker -	r	orrhorgony		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Bugsriet - e	s	orrhorgony		
Chef der Marinesektion	r	tengerészeti osztály vezetője (Birodalmi Hadügyminisztérium/ Császári és Királyi Hadügyminisztérium)		
Chef der Marinesektion	r	Haditengerészeti Szekció, vezetője/főnöke		
Dampfbarkasse - n	e	gőzbárka		
dampfklar		használatra kész gép		
Deckdienst - e	r	fedélzeti szolgálat		
Deckwaschen - deinsen	s	fedélzetmosás		
Detailführer -	r	farol, hátrál		
Detailvorstand - vorstände	s	víz kiszorítás		
Detailführer -	r	részletvezető		
Detailvorstand - vorstände	r	részletfőnök		
Deutsch-Dänischen Krieg (sing.) 1864	r	porosz-osztrák-dán háború 1864		
Dienstbuch - bächer	s	a legénység szolgálati könyve		
Dienstflagge - n	e	szolgálati lobogó		
Diopferlineal - e	s	irányzókészülék		
Doppelschritt - e	r	duplalépés		
Dreadnought - s	e	dreadnought (hajó)		
Dreadnought-Ära (sing.)	e	Dreadnought korszak		
Drehkran - kräne	r	forgódaru		
Dreischraubenschiff - e	s	háromcsavaros hajó		
Dulle - n	e	evezőnyílás		
e Stenge - n	e	árbócszár		
e Takelage - n, e Zutakelung - en	e	árbocozat, vitorlázat		
Ehrenflagge - n	e	díszlobogó		
einen Anker verketten		horgonyt párosít		
Einheitslinienschiff - e	s	egységsorhajó		
einholen		bevonni lobogót, kötelet		
einsetzen		víz mélységét mérni		
Einsetzschale - en	e	vízmérőléc		
Elektrodienst - e	r	elektroszolgálat		
Elektrogast - en	r	Elektrolegény		
Elektromaat - e(n)	r	Elektrogondozó segéd		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Elektromatrose - n	r	Elektromatróz		
Elektroquartiermeister - entern	r	Elektronegyedmester		
Erste österreichisch- venezianische Marine (sing.)	e	hajót megrohan, megcsákláz		
Erste Triester Marine (sing.)	e	első (osztrák-)velencei haditengerészet		
Exercierpfropf – e	r	első trieszti tengerészet		
Faden -	r	gyakorló lövedék (általában szövetanyagból)		
Fall - Fülle	r/s	tengeri öl (mértékegység)		
Fallreepstreppe - n	e	ejtő (kötél)		
Fallreepsunteroffizier - e	r	ejtőlépcső		
Flagge	e	oldalaltiszt		
Flagge einholen	e	Osztrák Flottaegyesület 1905-ben alapított saját lapja		
Flagge streichen	e	lobogót levonni		
Flaggengruß - grüße	r	megadni magát		
Flaggenkapitän - e	r	lobogótisztelgés		
Flaggenoffizier - e	r	vezérkapitány, vezérhajó parancsnoka		
Flaggenschiff - e	s	vezértiszt		
Flaggenschiff - e	s	lobogóshajó, vezérhajó		
Flaggenstab - stäbe	r	vezérhajó		
flau		vezértörzs		
flott		gyöngye (szél)		
Flotten- und Marinetruppeninspektor	r	vízen szabadon mozgó		
Flottenadmiral -e	r	flotta- és tengerészcsapat- szemlélő		csak Anton Haus 1916. május 5-től
Flottenbasis - basen	e	Flottatengernagy		
Flottenbau – Baue, Bauten	r	flottabázis, flottatámaszpont		
Flottenbauplan – pläne	r	flottaépítési terv		
Flottenerweiterung - en	e	flottaépítési terv		
		flottabővítés		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Flottenkommandant - en	r	flottaparancsnok		
Flottenplan – pläne	r	flottaterv		
Flottenverband - verbände	e	flottakötélék		
flottmachen		zátonyról leszabadít, vízrebocsát		
Focklicht - er	s	fehér lámpás az előárbócon		
Fockmast - e	r	előárbóc		
Focksegel -	s	elővitorla, orrvitorla		
Formation - en	e	alakzat		
Franzjosefsfeld (sing.)		Ferenc József-föld		
Fregatte – n	e	fregatt, méretében a sorhajó után következő, teljes vitorlázatú, háromárbócos hadihajó		
Fregattenarzt - ärzte	r	Fregattorvos		
Fregattenkapitän – e	r	fregattkapitány		
Fregattenleutnant – s	r	fregatthadnagy		
Frontlinie - n	e	arcvonal (alakzat)		
Frontordnung - en	e	arcrend (harcrend)		
Gaffelsegel -	r	ágvitorla		
Galion -	s	hajóorr előépítménye, hajócsúcs, legénység árnyékszéke		a korszakban die névelővel is használják
Gangspill - e	s	járgány, horgonycsörlő		
Gast - en	r	segéd (hajón)		
Gefechtsalarm -e	r	hadiriadó		
gegenwärts		a víz folyásával ellenkező irányba		
Geheimbund Esperia (sing.)	r	Esperia titkos szövetség		
Generalquartiermeistersta b – stäbe	r	Főszállásmesteri Kar, tábornoki kar		
gepanzerte Minenboden - böden	r	páncélozott aknafenék		
Gesamtdetailoffizier - e	r	részlettszt		
Geschützmeister -	r	lövegmeister		
Geschützsalut - e	r	lövegtisztelgés		
Geschützvormeister -	r	lövegirányzó		
Gesundheitspass - pässe	r	egészségügyi nyíltlevél		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Gezeit - en	e	tengerjárás, dagály és apály		
gieren, Gierschläge machen		cselleg		
Gig - s	e/ s	elegáns evezőscsónak, magasrangú személyek számára		
Glasen	s	hajóharanggal való ütés		
glasen		hajóharangot felüt		
Goelette – n	e	golett, latinvitorlázatot viselő hajótípus		
Gösch – en	e	orrlobogó		
Großadmiral -e	r	főtengernagy, flottatengernagy vezértengernagy		
große Flaggengala - s	e	nagy lobogódísz		
Großmast – e (n)	r	fő árbóc		
Großsegel -	s	fővitorla		
Hafen-Admiralat in Pola (sing.)		polai kikötő-parancsnokság		
Handelsflagge - n	e	kereskedelemi lobogó		
Handelsmarine – en	e	kereskedelemi tengerészet		
Hauptspant - en	r	főbókony		
Heckflagge - en	e	Tatlobogó		
Heckflagge - n	e	tatlobogó		
Hecklicht - er	s	tatlámpa		
Helling - e	e/ r	sólya		
Hilfskreuzer -	r	segédcirkáló		
hissen		felhúz, felvon	Als Zeichen jedoch, dass sich dasselbe in Händen der k. u. k. Kriegs-Marine befindet, ist am Vortop die k. u. k. Flagge zu hissen. (Dienst-Reglement für die k. u. k.	

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
			Kriegs-Marine)	
Hochseetorpedoboot - e	s	nyílt tengeri torpedónaszád		
Hulk	r	avult-hajó, leszeret hajó		
in Sicht		a láthatáron	Ein Dampfer vorne in Sicht! (Geschichte der k. k. Kriegs-Marine während der Jahre 1848 und 1849)	
Ingenieurkorps -	r	mérnökkar		korábban szolgálati időt és újraszegődést is jelentetett
Inspektionsschiff - e	s	ügyeleti hajó		
Interimspass - pässe	r	ideiglenes útlevél		
Jakobsleiter -n	e	kötélhágcsó		
Jolle - n	e	kis csónak, ladik		
k. k. Marine Akademie (sing.)	e	Magyar Királyi Tengerészeti Akadémia		
k. k. österreichische Kriegsmarine (sing.)	e	császári-királyi haditengerészet		
k. u. k. Marine-Akademie (sing.)	e	császári és királyi Haditengerészeti Akadémia		
K. u. k. Wimpel -	r	Cs. és kir. árbocszalag		
k. und k. Österreichisch-ungarische Kriegsmarine (sing.)	e	császári és királyi haditengerészet		
K.u.K. Hydrographisches Amt (sing.)	s	cs. és kir. Haditengerészet Hidrográfiai Intézete		
kaiserliche und königliche Kriegsmarine (sing.)	e	Császári és Királyi Haditengerészet		
Kajüte – en	e	kajüt, hajólakás		
kalfatern		hajót javít, dugaroz		
Kanonboot – e	s	ágyúnaszád		
Kantonierung (sing.)	e	Kantonrendszer		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Kaper -	r	kobozóhajó		
Kaperei - en	e	tengeri zsákmányszerzés, kalózkodás		elsősorban a Földközi- tengeri kalózkodást értjük alatta
Kapitulation – en	e	fegyverletétel		
Kappenemblem - e	s	sapkajelvény		
Kasemattschiff – e	s	kazamata hajó		
kentern		felborul		
Kielwasserlinie - n	e	nyomdokvonal (alakzat)		
Kielwasserordnung - en	e	nyomdokrend (harcrend)		
Kimm – e	e	tengeri horizont, hajóépítészetben a hajótest vízalatti részének legkiállóbb része		
Klasse – en	e	hajóosztály	SMS Habsburg war ein Schlachtschiff der Habsburg- Klasse. (Schlachtschif fe Österreich- Ungarns)	
kleine Flaggengala -s	e	kis lobogódísz		
Kleiner Kreuzer -	r	könnyű cirkáló		
Klüver -	r	ormányvitorlák		
Knoten -	r	csomó (mértékegység)		
Koje - n	e	hálófülke		
Kolbenmaschine- n	e	dugattyús gép		
Kolonne - n	e	oszlop (alakzat)		
Kolonnenordnung - en	e	oszloprend (harcrend)		
Kombüse - n	e	hajókonyha		
Kommandant der gemischten Brigade	r	vegyes dandár parancsnoka		
Kommandoflagge - n	e	vezérlobogó		
Kommandoflagge - n	e	parancsnoki lobogó		
Kommodore - e	r	kommodór, tengernagy, több hajót vezénylő sorhajókapitány,		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
		rendfokozat a jachtklubban		
Kommodorestander -, r Standler -	r	kommodór-lobogó		
Kompass- e	r	tájéoló		
Kompassnadel - n	e	iránytű tűje		
Kompassrose - n	e	iránytű lapján lévő rózsza képe		
Kompensationsvorrichtung - en	e	hajótájéoló kiegyenlítő készüléke		
Konstruktionszeichner -	r	szerkezetrájoló		
kontinentale Macht - mächte	e	kontinentális hatalom		
Kontreadmiral – e	r	ellentengernagy		
Korsarenflotte - n	e	kalózhajóflotta		
Korvette – en	e	vitórlás, árbócos hajó		
Korvettenkapitän – e	r	korvettkapitány		
Korvettenleutnant – s	r	Korvetthadnagy		
Kran - kräne	r	daru		
Kranzel -	s	hajó eleje		
Kreuzer -	r	cirkáló		
Kreuzerflottille - n	e	cirkálóflottilla		
Kreuzmast – e(n)	r	keresztárboc		
Kriegs- und Marineminister -	r	hadügyi- és haditengerészeti miniszter		
Kriegsflagge - en	e	hadilobogó		
Kriegshafen – hafen	r	hadikikötő		
Kriegsschiffbau – Baue, Bauten	r	hadihajó építés		
Küchendienst - e	r	konyhaszolgálat		
Küchengast – en	r	konyhalegény		
Küchenmaat – e(n)	r	konyhasegéd		
Küchenmatrose - en	r	konyhamatróz		
Küchenmeister -	r	konyhamester		
Küchenquartiermeister -	r	konyhanegyedmester		
Kurskarte - n	e	navigációs térkép		
Küstenkarte - n	e	parti térkép		
Küstenschutz - schütze	r	partvédelem		
Küstenverteidiger -	r	partvédő (hajó)		
Kutter -	r	kutter		egy árbócos keresztvitórláza tű ágyúkkal felszerelt hajó

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Lademarke - n	e	rakodási jegy hajó oldalán		
Ladeschein - e	r	rakjegy, hajófuvarlevél rakományról		
Ladstock – stöcke	r	töltővessző		
lancieren		lanszíroz, torpedóvet		
Land- und Wasserbau-Ingenieure (pl.)	e	szárazföldi és vízépítészeti mérnökök		
Länge, e Wasserlinienlänge	e	vízvonalhossz		
Leck - s	s	lék		
lecken		léket kap		
Lecktuch – tücher, tuche	s	lékzáró vászon		
Lee sing.	s	hajó szélvédett oldala		általában névelő nélkül használják
Leuchtuerverzeichnis - se	s	világító tüzek lajstroma		
lichten		horgonyt felvonni		
Linienschiff – e	s	sorhajó (csatahajóként is fordítják)		
Linienschiffsfähnrich – e	r	Sorhajózászlós		
Linienschiffskapitän – e	r	sorhajókapitány (a flotta utolsó hadihajójának parancsnoka)		
Linienschiffsarzt - ärzte	r	Sorhajóorvos		
Linienschiffskapitän – e	r	sorhajókapitány		
Linienschiffslieutenant – s	r	sorhajóhadnagy		
Log - e	s	Mérő-orsó		
Londoner Vertrag 1840	r	londoni egyezmény 1840		
Lot - e	s	mélységmérő		
Lotse	r	hajókalauz		
Luv sing.	s	széloldal		általában névelő nélkül használják
Maat – e (n)	r	tengerészeti altiszt		
Marine-Arsenal – e	s	k.u.k. Haditengerészeti Szertár		
Marineassistentarzt - ärzte	r	Haditengerész-segédorvos		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Marinebeamte - n	r	hadtengerészeti tisztviselő		
Marinebekleidungsamt - ämter	s	Hadtengerészeti Ruhahivatal		
Marinebibliothekar - e	r	hadtengerészeti könyvtárnok		
Marinebibliotheksadjunkt - en	r	hadtengerészeti könyvtársegéd		
Marinecasino – s		tengerész kaszinó		
Marinechemiker -	r	hadtengerészeti vegyész		
Marinegeistliche - n	r	hadtengerészet lelkésze		
Marinegeneralkommissär - e	r	hadtengerészeti vezérszámvivő tisztviselő		
Marine-Generalkommissär - e	r	vezérszámvivő tisztviselő		
Marinegeneralstabsarzt	r	Hadtengerészeti vezértörzsorvos		
Marinegericht - e	s	tengerészeti bíróság		
Marinekanzlei (sing.)	r	Hadtengerészeti Iroda		
Marinekanzleibeamte - n	r	hadtengerészeti irodai tisztviselő		
Marinekommandant - en	r	haditengerészet parancsnoka		
Marinekommissär - e	r	hadtengerészeti számvivő tisztviselő		
Marinekommissariatsbeamte - n	r	hadtengerészszámvivő tisztviselő		
Marine-Kommissariatsseleve - n	r	hadtengerészeti számvivő növendék		
Marinekurat -en	r	Hadtengerészeti segédlelkész		
Marinelokalanstellung - en	e	hadtengerészeti helyi alkalmazás		
Marineministerium – ministerien	s	Tengerészeti Minisztérium		
Marinemusikdienst - e	r	hadtengerész zenekari szolgálat		
Marinensektion – en	e	Hadtengerészeti Szekció, Hadtengerész Részleg, tengerészeti osztály		
Marineoberchemiker -	r	hadtengerészeti fővegyész		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Marineoberkommando - s	s	haditengerészet főparancsnoksága		
Marineoberkommissär - e	r	haditengerészeti főszámvivő tisztviselő		
Marineoberstabsarzt - ärzte	r	haditengerész- főtörzsorvos		
Marinepfarrer -	r	haditengerészeti plébános		
Marineproviantamt - ämter	s	Tengerészeti Élelmezési Hivatal		
Marinesektion (sing.)	e	haditengerészeti osztály		
Marinespital - spitäler	s	tengerészeti kórház		
Marinestabsarzt - ärzte	r	Haditengerész- törzsorvos		
Marinetechnische Komitee (sing.)	s	Haditengerészet Műszaki Bizottsága		
Marine-technisches Komitee (sing.)	s	Tengerészeti- Műszaki Bizottság		
Marinezentralarchiv (sing.)	s	Tengerészeti Központi Irattár		
Marodeur – e	r	katonaszökevény		
Mars – e(n)	r/ e	árbócosár		
Marsgast Telegraphist	r	árbocos távírársz		
Marsgast – en, r Gast – en	r	árbocos (rendfokozat)		
Marsgast-Mineninstruktor - en	r	árbocosaknaoktató		
Marsgast- Torpedoinstruktor -	r	árbocos torpedóoktató		
Marssegel -	s	derékvitorla		
Marsstenge - n	e	derékszár		
Maschine halt!		gép állj! (vsz)		
Maschine langsam!		gép lassan! (vsz)		
Maschinenbauingenieur - e	e	gépépítőmérnök		
Maschinenelektro- Betriebsleiter -	r	Gép- (elektro) üzemvezető		
Maschinenmeister -	r	gépészmester		
Matrose I. (erster) Klasse	r	I. osztályú matróz		
Matrose II. (zweiter) Klasse	r	II. osztályú matróz		
Matrose III. (dritter) Klasse	r	III. osztályú matróz		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Matrose VI. (vierter) Klasse	r	IV. osztályú matróz		
Matrosenkanonier - e	r	tüzérmatróz		
Messbrief - e	r	köbözési okmány		
Messe – n	e	étkező és közösségi tér hajókon		
Militärbezirkskommando (sing.)	s	katonai kerületi parancsnokság		
Militärgouverneur - e	r	katonai kormányzó		
Mineninstruktor - en	r	aknaoktató		
Minenmann - männer	r	aknász		
Minenmeister -	r	aknamester		
Minenmesiter -	r	aknászmester		
Minenvormann - männer	r	főaknász		
Missweisung (sing.)	e	mágneses elhajlás		
Mitrailleusenvormeister -	r	szórólövegirányzó		
Mitteldeck - s	s	középfedélzet		
Mole - n	e	móló		
Monitor – en	r/ e	monitor (hajó)		
Monturssystem - e	s	ruházati tömegrendszer		
Musikführer -	r	zenekarvezető		
Musikgast - en	r	zenészlegény		
Musikmaat – e(n)	r	zenészmestersegéd		
Musikmatrose	r	zenészmatróz		
Musikmeister -	r	zenészmester		
Musikquartiermeister -	r	zenésznegyedmester		
Musterrolle - n	e	hajószemélyzet szolgálati könyve		
nautische Hilfsbuch - bücher	s	hajózási segédkönyv		
nauwärts		a víz folyásának irányába		
Navalismus – Navalismen	r	navalizmus		
Navigationsjournal - e, s Schiffstagebuch - bücher	s	hajózási napló, hajónapló		
Nebelsignal - e	s	ködjelzés		
Nock – e(n)	s/ e	vitorlarúdvég		
Nord-Ostsee-Kanal (sing.)	r	Kieli-csatorna		
Oberdeck - s, Manöverdeck – s	s	felső fedélzet		
Oberelektrobetriebsleiter -	r	főelektro- üzemvezető		
Oberingenieur - e	r	főmérnök		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Oberkommandant der Marine		Haditengerészeti főparancsnoka		
Oberküchenmeister -	r	főkonyhamester		
Obermaschinenbetriebsleiter -	r	főgépezemvezető		
Oberproviantmeister -	r	főélelmezőmester		
Obersanitätsmeister -	r	főgyógymester		
Oberstabsbootsmann – männer	r	főtörzshajómester (1939-től) törzsfőhajómester		
Oberstabsselektrowärter -	r	Törzs- főelektrogondozó		
Oberstabsgeschützmeister -	r	törzs-főlöveg-mester		
Oberstabsminenmeister -	r	törzs-főaknamester		
Oberstabssteuermann - männer	r	törzsfőkormányos		
Oberstabstelegraphenmeister -	r	törzs-főtávíró-mester		
Oberstabstorpedomeister -	r	Törzsfőtörpedómester		
Oberste Ingenieur - e	r	legfőbb mérnök		
Oberste Maschinenbetriebsleiter -	r	Legfőbb gépezemvezető		
Oberwerkführer -	r	főművezető		
Oberwerkmeister -	r	Főműmester (ruházati szolgálat)		
Operationskanzlei (sing.)	e	hadműveleti iroda		tengerészeti osztályon belül, felállítva 1885-ben
Operativflotte - n	e	operatív flotta		
ösen		szapolyoz, hajóbol, csónakból vizet kimerni		
Ösfass - fässer	s	merőedény, merítőlappát		
Österreichische Flottenverein (sing.)	r	Osztrák Flottaegyesület		
Österreichische Ostindien-Kompanie (sing.)	e	Osztrák Kelet-Indiai Társaság		
Panzerfregatte - n	e	páncélos fregatt		
Panzerkreuzer -	r	páncélos cirkáló		
Panzerschiff - e	s	páncélos hajó		
Pardune - n	e	patrác		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Patentanker -	r	szabadalmaztatott horgony		
Patrouillenboot – e	s	őrnaszád		
peilen		irányoz, tájol		
Petrol -	s	nafta		
Pfahlmast – e(n)	r	csonka árbóc		
Pirat - en	r	kalóz, tengeri rabló		
Positionslicht - er	s	helyzetlámpa		
Prise -en	e	tengeri zsákmány		
Proviantdienst – e	r	élelmezési szolgálat		
Proviantgast - en	r	élelmező legény		
Proviantmaat – e(n)	r	élelmező segéd		
Proviantmatrose - en	r	élelmezőmatróz		
Proviantmeister -	r	élelmezőmester		
Proviantquartiermeister -	r	élelmező negyedmester		
Quai - s	s	rakpart		
Quarantäne - n	e	vesztegvár		
Quartiermeister -	r	Negyedmester		
Quartiermeister - Torpedoinstruktor -en	r	negyedmester torpedóoktató		
Quartiermeister- Mineninstruktor - en	r	negyedmester aknaoktató		
Quartiermeister- Telegraphist - en	r	negyedmester távírász		
Raa, e Rah - en	e	vitortarúd, faárbóc		
Rack - s	s	vitortarúd nyakló		
Ramm - e	r	döfőorr, hajósarkantyú		
rammen		döf (egyik hajó a másikat)		
Rangierungslinie – en	e	felállítási vonal (alakzat)		
raume Wind - e	r	srégen a hajó hátulja felől fújó szél		
raumen		srégen a hajó hátulja felől fújó szél kerekedik, vagy a szél iránya így változik		
Reede – n	e	rév		
Regelkompass - e	r	szabályzó tájoló		
Regelkompass - e	r	szabályzó tájoló		
Regimentskommandant - en	r	ezredparancsnok		
Registerbrief - e	r	lajstromozási okmány		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Registertonne - n	e	regisztertonna		
Reichskriegsministerium (sing.)	s	Birodalmi Hadügyminisztérium		
Reichsmarineamt sing.	s	Birodalmi Tengerészeti Hivatal		
Reling - e	e	hajó fedélzetén korlát		
Relingsalut - e	r	párkánytisztelgés		
Reprise - n	e	visszafoglalt zsákmány		
Reserveeskadre - n	e	tartalékraj		
Riemen -	r	evező lapát		
Riemen auf!		Evezőket fel! (vsz)		
Riemen platt!		evezőket laposan! (vsz)		
Risikotheorie, e Risikostrategie, r Risikogedanke (sing.)	e	rizikóelmélet		
Rojdulle - n	e	evezőnyílás		
rojen		evezni		
Rojgabel - n	e	evezővilla		
Rondeau machen		teljes fordulatot tenni hajóval		
Ruder -, s Steuerruder -	s	kormánylapát		
Rudersteven -	r	kormánytőke		
s Geitau - e	s	fojtókötel, tartókötel		
S.M./ SM (Seiner Majestät)		Ó. F. (őfelsége)		hajó osztályok megnevezése előtt használt rövidítés
Sanitätsdienst - e	r	egészségügyi szolgálat		
Sanitätsgast – en	r	gyógylegény		
Sanitätsmaat – e(n)	r	gyógysegéd		
Sanitätsmatrose - n	r	gyógymatróz		
Sanitätsmeister -	r	gyógymester		
Sanitätsquartiermeister -	r	gyógynegyedmester		
Schäkel -	r	láncossz		
Scharmützel -	s	csata, csete-paté		
Schaufelraddampfer -	r	lapátkerekes gőzhajó		
scheuern		súrolni (pl. fedélzetet), súrlódik (hajó oldala)		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Schiff geht vom Stapel	s	a hajót vízre bocsátják		
Schiff im Arsenalstande		Tengerszertári állományban levő hajó		
Schiffbauingenieur - e	r	hajóépítőmérnök		
Schiffe im Abrüstungszustand		leszerelt hajók		
Schiffsdistanz - en	e	hajótávolság		
Schiffsklasse - n	e	Hajóosztály		
Schiffsposition - en	e	hajóhelyzet		
Schiffsprofoss - e(n)	r	hajófoglár		
Schiffsregister -	s	hajólajstrom		
Schiffsrolle - n	e	szolgálati beosztás hajón		
Schiffsrumpf - rümpfe	r	hajótest		
Schiffsstab - stäbe	r	hajótörzs (egység)		
Schlachtschiff - e	s	csatahajó		
schleppen		vontat		
Schnürlein - e	r	sodrottkötél		
Schoner -	r	szkúner, sóner,		ritkán hadihajóként is alkalmazott hosszvitorlázat ú kereskedelmi hajó
Schräge - n	e	ferdeszél		
Schraubendampfer -, Schraubendampfschiff - e	r	csavargőzös hajó		
Schwabber -	r	fedélzetmosó matróz		
schwere See sing.	e	erősen hullámzó tenger		
schwimmende Batterie - n	e	úszóüteg		
See - n	e	tenger, hullámjárás		
Seeaspirant - en	r	tengerészeti apródjelölt		
Seebezirk - e	r	Partvidék		
Seebezirkskommando (sing.)	s	Tengeri kerületi parancsnokság Tengerkerületi parancsnokság		
Seefährnich - e	r	tengerészszászlós		
seefest		tengerbíró		olyan tárgyakra használták, melyeket úgy erősítettek meg,

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
				hogyan a hullámzás következtében sem mozdultak el
Seekadett – en	r	tengerész-hadapród		
Seekarte - n	e	tengerészeti térkép		
seeklar		kifutásra kész		
Seemacht - mächte	e	tengeri hatalom		
Seemeile – n	e	tengeri mérföld		
Seemien - n	r	tengeri akna		
Seeoffizier - e	r	tengerésztiszt		
Seeschlacht von Lissa (sing.)	e	lissai csata, visi csata (1866)		
Seezeichen -	s	hajózási jel		
Segelhandbuch - bücher	s	vitórlázási segédkönyv		
Seiner Majestät Schiff		Őfelsége hajója (hajók neve előtt állt)		
Seiner Majestät U-Boot (S.M.U)		Őfelsége tengeralattjárója		
Sommerescadre (sing.)	e	Nyári Hajóraj		
Soodpumpe - n	e	fenékszivattyú		
Soodwasser -	s	fenékvíz		
Spezialitätenabzeichen -	s	szakágazati jelvény		
Spitalschiff - e	s	kórházhajó		
Sprengobjekt - e	s	céltárgy (pl. szekciókísérlethez)		
Stabsbootsmann – männer	r	törzshajómester		
Stabschef - s	r	törzsfőnök		
Stabselektrowärter -	r	Törzs-elektrogondozó		
Stabsgeschützmeister -	r	törzs-lövegmeister		
Stabsminenmeister -	r	törzs-aknamester		
Stabssteuermann - männer	r	törzskormányos		
Stabstelegraphenmeister -		törzstávírómeister		
Stabstorpedomeister -	r	Törzstorpedómeister		
Staffellinie - n	e	lépcsővonal (alakzat)		
Staffelordnung - en	e	lépcsőrend (harcrend)		
Stag - e	s	tarcskötél		
Standarte - n	e	lobogó		
Stander -	r	ranglobogó		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Stellvertreter des Chef der Marinesektion	r	Haditengerészeti Szekció főnökének helyettese		
Steuerbord - e	s/r	hajó jobb oldala		
Steuerdienst - e	r	kormányosszolgálat		
Steurgast - en	r	kormányos legény		
Steuerkompass - e	r	kormánytájéoló		
Steuermannsmaat - en	r	kormányossegéd		
Steuermatrose - n	r	kormányos matróz		
Steuermeister -	r	kormánymester		
Steuerquartiermeister -	r	kormányos negyedmester		
Steuerreep - e	s	kormánykötél		
stranden		partra vet, zátonyra fut		
Strandkimm - e	e	horizont partszakasszal		
Strandung - en	e	partravetődés, zátonyra futás, megfeneklés		
Strich - e	r	vonal, vonás (pl. iránytűn)		
Stricheinteilung - en	e	vonásbeosztás (pl. iránytűn)		
Takelung - en	e	csarnakzat		
Tau - e	s	hajókötél		
Telegraphendienst - e	r	távírószolgálat		
Telegraphenmeister -	r	távírómester		
Telegraphist - en	r	távírász		
Torpedoboot - e	s	torpedónaszád		
Torpedobootsstation - en	e	torpedónaszádállomás		
Torpedodienst - e	r	torpedószolgálat		
Torpedoflotte - n	e	torpedóflottilla		
Torpedoinstruktor -en	r	torpedóoktató		
Torpedokreuzer -	r	torpedócirkáló		
Torpedomann - männer	r	torpedós		
Torpedomeister -	r	torpedómester		
Torpedovormann - männer	r	főtorpedós		
Triestiner Ostindische Handelskompanie (sing.)	e	Trieszti Keletindiai Társaság		
Trimmung - en	e	hajó hosszanti oldala, hajó merülésének		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
		változása rakomány következtében		
Trockendock – s, e	s	szárazdokk		
Trosse - n	e	hajókötél		
Turmgeschützvormeister -	r	toronylövegirányzó		
Übungsflotte - n	e	gyakorlóflotta		
unter Kanonenbeschuss nehmen		tűz alá vesz, bombáz		
Unterbootsmann - männer	r	Alhajómester		
Unterbootsmann – männer	r	alhajómester		
Unterbootsmann - Minenmeister -	r	alhajómester aknamester		
Unterbootsmann- Telegraphenmeister -	r	alhajómester távírómester		
Unterelektrowärter -	r	Alelektrogondozó		
Unterküchenmeister -	r	alkonyhamester		
Untermusikmeister -	r	alzenézmester		
Unterproviantmeister -	r	alélelmezőmester		
Untersanitätsmeister -	r	algyógymester		
Unterseeboot – e, U-boot- e	s	tengeralattjáró, U- hajó		
Untersteueremann - männer	r	alkormányos		
Unterwerkmeister -	r	Alműmester (ruházati szolgálat)		
verholen		csónakot, hajót vontatni		
verschärfte Wachdienst - e	r	szigorított őrszolgálat		
versinken versinkt, versank, ist versunken		elsüllyed		
vertäuen		kiköt, lehorgonyoz		
vertäuen		hajót kikötni, úszó tárgyat kikötni		
Vierschraubenschiff - e	s	négycsavaros hajó		
Vizeadmiral – e	r	altengernagy		
Vollschiff - e	s	teljes hajó, teljes vitorlázatú hajó (legalább három vitorla)		
Vor-Dreadnought-Ära (sing.)	e	dreadnought előtti korszakban		
Vorschiff - e	s	hajó eleje		
Vorsteven -	r	orrtőke		
Wachfähnrich - e	r	őrzászlós		
Wachoffizier - e	r	örtiszt		

Német		Magyar	Példamondat	Egyéb
Wante - n	e	csarnak		
Warenmanifest - e	s	árukimutatás		
Warnboje - n	e	intőbója		
Wasseralarm -e	r	vízriadó		
Werft - e	e	hajógyár		
Werkführer -	r	művezető		
Werkmeister -	r	Műmester (ruházati szolgálat)		
Wimpel -	r	Csúcslobogó (haditengerészet) árbócszalag jelzőzászló		
Wind raumt	r	tágít a szél		
Winterescadre (sing.)	e	Téli Hajóraj		
Wrack- s	s	hajóroncs		
Yachtgeschwader -	s	Jachtraj, jachtkülönítmény		
Zentralkanzlei der Kriegsmarinesektion	e	Tengerészeti osztály Központi Irodája		
Zerstörer -	r	romboló (hajó)		
Zweite österreichisch- venezianische Marine (sing.)	e	második (osztrák-)velencei haditengerészet		
Zweite Triester Marine (sing.)	e	második trieszti tengerészet		

Bibliográfia

(Marinegeschichte-Glossar)

Szakirodalom

Aichelburg, Wladimir: Schlachtschiffe Österreich-Ungarns, Die Habsburg-Klasse, Neuer Wissenschaftlicher Verlag, Wien, 2001.

Bálint Ferenc: Az Osztrák-magyar Haditengerészet emlékei az egyenruha és a felszerelés gyűjteményben, in Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia (szerk.): A Hadtörténeti Múzeum Értésítője 19., Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2019, 265-282.

Balogh Tamás: K.u.K. Yachtgeschwader, A cs. és kir. Jachtraj – a cs. és kir. Haditengerészet sporthajó-különítményének története, Hajózástörténeti Közlemények, 2. sz., 2012. Forrás: <http://www.kriegsmarine.hu/hk/bt01202m.html> (Utolsó letöltés: 2022. január)

Barsch-Ritter, Renate: Österreich auf allen Meeren, Geschichte der K.(u.)K. Marine 1382 bis 1918, Graz/Bécs/Köln, 1987.

Boer, Friedrich: Alles über ein Schiff- und seine Ladung, Herder Verlag, Freiburg, 1962.

Csonkaréti Károly: Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészete, Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.

Gogg, Karl: Österreichs Kriegsmarine 1848–1918, Verlag Das Bergland-Buch, Salzburg/Stuttgart, Zürich, 1967.

Győri Lajos: A császári és királyi haditengerészet békében és háborúban, Debrecen, 1935. Forrás: http://mtda.hu/books/gyori_lajos_a_csaszari_es_kiralyi_haditenereszett.pdf (Utolsó letöltés: 2022. január)

Husslein, Agnes (szerk.): Anton Romako Tegetthoff in der Seeschlacht bei Lissa, Katalog zur Ausstellung in der Österreichischen Galerie Belvedere, Bécs, 2010.

Kaiser Ferenc: A Császári és Királyi Haditengerészet „csatahajói” az első világháborúban, AETAS, 29. évf., 3. szám, 2014, 30-58.

Kappanyos András: Csarnak, Patrác, Csereb, Szolláth Dávid beszélgetése a műfordítás kultúratudományi vizsgálatáról, 59. évf., 10. sz., 2016, 1-9. Forrás: <https://core.ac.uk/download/pdf/78474003.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. január)

Király Mihály: Az Osztrák-Magyar Monarchia csatahajói 1904-1914, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2018.

Kiss Gábor: A Császári és Királyi Haditengerészet orvosi kara az I. világháború idején, Orvostörténeti Közlemények, 54. évf., 1-4. sz., 2008, 201-105.

Krámlí Mihály: A császári-királyi Haditengerészet 1797-1866, Hadtörténelmi Közlemények, 111. évf., 4. sz., 1998, 300-3004.

Krámlí Mihály: Egy sorsdöntő időszak: A Császári-Királyi Haditengerészet 1864-1868-ban, Hadtörténelmi Közlemények, 130. évf. 4. sz., 2017, 971-988.

Kulcsár Krisztina: A karantén után – egészségügyi igazolások a kora újkorban, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. Forrás:

https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_karanten_utan_egeszsegugyi_igazolasok_a_kora_ujkorban (Utolsó letöltés: 2022. január)

Obenaus, Andreas – Pfister, Eugen – Tremml, Brigit (szerk.): Schrecken der Händler und Herrscher: Piratengemeinschaften in der Geschichte, Mandelbaum, Bécs, 2012.

Ortner, Christian: Der Seekrieg in der Adria 1866, Viribus Unitis, Jahresbericht 2010 des Heeresgeschichtlichen Museums, Heeresgeschichtlichen Museums, Bécs, 2011, 100-124.

Ressel, Magnus: Zwischen Sklavenkassen und Türkenpässen. Nordeuropa und die Barbaresken in der Frühen Neuzeit, De Gruyter, Berlin/Boston, 2012.

Sokol, Anton: Seemacht Österreich, Die Kaiserlich und Königliche Kriegsmarine 1382-1918, Verlag Fritz Molden, Bécs/München/Zürich, 1972.

Sokol, Hans Hugo: Des Kaisers Seemacht, Almathea, Bécs, 1980.

Steinmetz, Rudolf: Englands Anteil an der Trennung der Niederlande 1830, Springer-Verlag, 2013.

Strauss, Heins: K.u.k Linienschiffsleutnant Otto Bielobradek-Bernau, Pro Business GmbH, Berlin, 2017.

Szabó Szilárd: Az Evidenzbureau, Az Osztrák-Magyar Monarchia felderítő szervezete 1850-1919, Rendvédelem-történelmi Füzetek, 25 évf., 43-46. sz., 127-170.

Szita László (szerk.): Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686-1688, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1989.

Waldeyer-Hartz, D. Hugo von: Der Kreuzerkrieg 1914–1918: Das Kreuzergeschwader, Emden, Königsberg, Karlsruhe, die Hilfskreuzer, Gerhard Stalling, Oldenburg, 1931.

Walter, John: Piraten des Kaisers – Deutsche Handelsstörer 1914-1918, Motorbuch Verlag, Stuttgart, 1994.

Zeidler Sándor: A XIX-XX. századi magyar katonai rendfokozati rendszer rangjainak rövidítései, Rendvédelem-történelmi Füzetek 29. évf., 58. sz., 2019, 198-201.

Források

1913. évi XLVIII. törvény a kórházhajókról szóló nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában.

Boinik, Jerolim Benko von: Geschichte der k. k. Kriegs-Marine während der Jahre 1848 und 1849, Verlag des K. K. Reichs-Kriegsministeriums, Bécs, 1884.

Boinik, Jerolim Benko von: Geschichte der k. k. Kriegs-Marine während der Jahre 1848 und 1849, Verlag der k. k. Reichs-Kriegs Ministerium, Marine Sektion, Bécs, 1884.

Bono, Salvatore: Piraten und Korsaren im Mittelmeer, Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert, Klett Cotta, Stuttgart, 2009.

Dienst-Reglement für die k. u. k. Kriegs-Marine, Erster Theil, Wien, 1901.

Dualizmuskori közös költségvetés és zárszámadás, Az Osztrák-Magyar Monarchia közös államháztartásának előirányzata, 1906, Bécs, 1906. Forrás: https://library.hungaricana.hu/en/view/Orszaggyules_DualKozosBizKoltsgv_KozosKtgvetes_1906/?pg=0&layout=s (Utolsó letöltés: 2022. január)

Közsegi Jegyzők Közlönye, 1. újfolyam, 1-52. sz., 1871. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/KozsegiJegyzokKozlonye_1871/?pg=336&layout=s&query=admiralat (Utolsó letöltés: 2022. január)

Lehrbuch der Navigation, 1. kötet, Reichs-Marine-Amt, Berlin, 1906.

Littrow, Heinrich von: Handbuch der Seemannschaft, Verlag von Carl Gerold's Sohn, Bécs, 1859.

Rangs- und Eintheilungs-Liste der k. u. k. Kriegs-Marine 1898.11.15, Bécs, 1898. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/RangUndEinteilungslisteMarine_1898-11-15/?query=Schiff%20im%20Arsenalsstande&pg=124&layout=s (Utolsó letöltés: 2022. január)

Schematismus der K. K. Landwehr und der K. K. Gendarmerie 1908, Wien, 1908.

Szamos, 1901. május, 33. évf., 35-43. sz. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Szamos_1901_05/?pg=68&layout=s&query=fregattorvos (Utolsó letöltés: 2022. január)

Tansegédlet a hadsereg és honvédségek tisztjei és tisztii iskolái számára, Császári és Királyi Hadügyminisztérium, Budapest, 1914. Fordította Reményi Ferenc. Forrás: <http://mek.oszk.hu/21900/21996/21996.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. január)

Ziegler, Johannes (szerk.): Die Ereignisse auf dem Gardasee, der italienische Angriff auf die Insel Lissa und die Seeschlacht bei Lissa, Archiv für Seewesen, saját kiadás, Wien 1866.

Szótár, lexikon

Ballgai Mór – György Aladár: Kereskedelmi szótár, magyar-német rész, Franklin Társulat, Budapest, 1887.

Bloch Móric: A magyar és német nyelv nélkülözhetetlen kiegészítő szótára, Pest, 1846.

Bloch Móric: Új Kimerítő magyar-német és német-magyar zsebszótár minden rangnak használatára, Pest, 1848.

Schult, Joachim: Seglerlexikon, Delius Klasing, Bielefeld, 2008.

Kiss Károly: Hadi műszótár, Pest, 1848.

Magyar és német zsebszótár, Magyar Tudós Társaság, Buda, 1838.

Marton József: Magyar-német, német-magyar Lexicon, Bécs, 1804.

Mathematikai Műszótár, Magyar Tudós Társaság, Buda, 1834.

Nagy Ernő – Klár János (szerk.): Magyar-német műszaki nagyszótár, Akadémia Kiadó, Budapest, 1992.

Neumann, Joachim (szerk.): Enzyklopädisches Wörterbuch Kartographie in 25 Sprachen, de Gruyter, München, 2011.

Pallas Nagylexikon, HTM változat.

Péchy Antal: Magyar és német bányászati szótár, Selmec, 1879.

Richter, Adolf Fridrik – Schusster, János: Német magyar és magyar német kéziszótár, Bécs, 1838.

Egyéb

Az Európai Unió Hivatalos Honlapja: 8/2006/EK KÖZÖS ÁLLÁSPONT Tanács által 2006. február 23-án elfogadva a belvízi hajókra vonatkozó műszaki követelmények megállapításáról és a 82/714/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló, ...-i 2006/.../EK európai parlamenti és tanácsi irányelv elfogadása céljából Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:166E:0001:0262:HU:PDF> (Utolsó letöltés: 2022. január)

Csatahajók, Forrás: <http://www.kriegsmarine.hu/hk/csatahajok.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. január)

Einführung in den Schiffsbetrieb, Zentralstelle für Bildung des Ministeriums für Verkehrswesen, Berlin, 1983.

Hajóregiszter, Forrás: https://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/patrouillenboot_39_b_39_/patrouillenboot_39_b_39_/2091/1641 (Utolsó letöltés: 2022. január)

6. számú melléklet

Lásd a második kötetben.